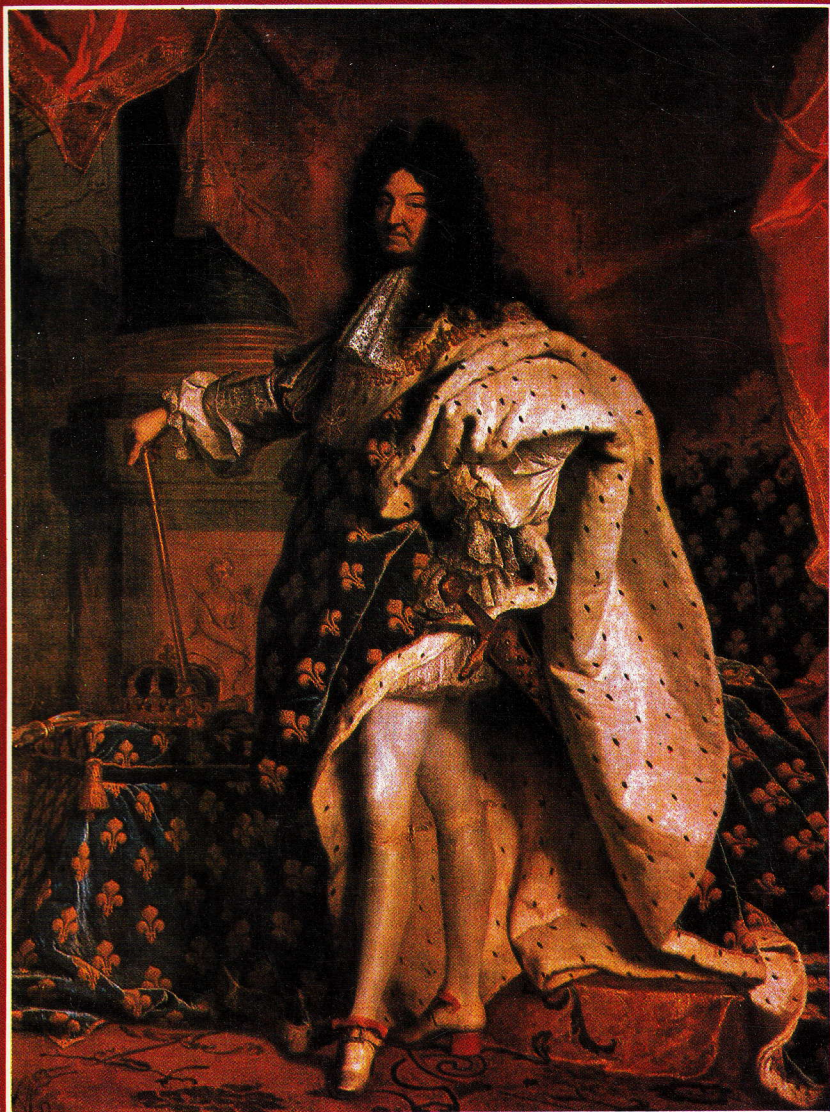
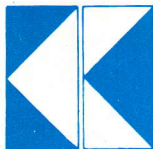

Papp Imre

A Napkirály

„Az állam – én vagyok!” – mondta gőgösen az ifjú XIV. Lajos a párizsi parlament (akkoriban bírói testület) ülésén; így tudja mindenki, s ha így, akkor tévesen. Mégis, a királynak tulajdonított szállóige tökéletesen fogalmaz meg egy magatartást és egy kormányzati formát: a feudális abszolutizmust. A Napkirály életrajzából megismerjük a fényes Versailles csodáit s a népnyomort, az okatlan hódító háborúkat s a francia kultúra néhány csillagát. Hogyan lehetséges, hogy a húszmilliós francia királyságtól egész Európa rettegett? Kik alkották a csodapalota galaxisát, hogyan éltek a hölgyek és urak egy olyan korban, amikor Párizs palotái bűzös patkányodúk voltak? Kik voltak a janzenisták? S a *camisard*-ok? Hogyan élt ebben a fényes, mégis nyomorúságos országban paraszt és polgár, nemes és hivatásos szerető? Ezekre a kérdésekre is választ ad a könyv, amely rávilágít Franciaország fény- és árnykorára.

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

A Napkirály

XIV. Lajos élete és kora

ISBN 963 09 3324 1

© Papp Imre, 1988

(4570)

„Párizs megér egy misét”

A Pireneusok tövében, a Pau patak partján egy hétéves fiúcska játszadozik önfeledten pajtásaival. Akárcsak a többiek, ő is félmeztelenül, mezítláb szaladgál a nyári melegben. Láthatóan semmiben sem különbözik barátaitól. Este felé azonban nem kunyhóba vagy szerény kisnemesi udvarházba tér haza, hanem a Pau várkastélyába, Pau pedig a navarrai királyság székhelye. A gyermek neve Henrik herceg, atyja, Bourbon Antal pedig maga a navarrai király.

A család dicső és hosszú múltja tekint vissza. Az ősök már a Capeting királyok korában előkelő várúrként éltek a közép-franciaországi Bourbon-l'Archambault-ban. Erről a településről kapta a család a Bourbon nevet. A nemzetség egyik nőtagja Szent Lajos francia király legkisebb fiához ment feleségül, aki maga is felvette a Bourbon nevet.

A Bourbon hercegek, Szent Lajos egyenes ági leszármazottai, fontos szerepet játszottak Frankhon középkori történelmében. Bourbon Antal, a francia király guyenne-i helytartója, 1548-ban feleségül vette a navarrai király, Henri d'Albret lányát, Johannát. Így lett a francia királyság egyik tartományát alkotó Navarra uralkodója. Antal és Johanna házasságából született 1553 decemberében a kis herceg, Bourbon Henrik.

Henrik még gyermek volt, amikor katolikusok és protestánsok között az 1560-as években francia földön kirobbant a polgárháború. A több mint harminc évig tartó véres válásháború megszakította az 1500-as évek első felében kibontakozó abszolutizmus fejlődését. A felcseperedő Henrik már természetes tényként fogadta el, hogy Franciaországban részben katolikus emberek, részben kálvinisták (hugenották) egyaránt élnek. Szülei hugenották lettek, tehát ő is kálvinista nevelésben részesült. La Rochelle-ben, a hugenották fellegrárában nemcsak vallásos eszméket tanult, hanem a kálvini államelmélettel is megismerkedett.

A hugenották és a katolikusok vallási ellentétei talán nem

okoznak törvényszerűen fegyveres küzdelmet, ha nem mérgezi meg az ellentéteket a nagypolitika. II. Henrik francia király attól tartott, hogy a vallási megosztottság miatt megrendül a központi hatalom, ezért egyre erősebben üldözte Kálvin János francia híveit. Ez olaj volt a tűzre. A királyság kettészakadt: a déli tartományok a hugenották hívei lettek, szembeszegülve a királlyal és a katolikus északi tartományokkal.

A déli tartományok arisztokráciája, köznemessége és városi polgársága egyaránt ferde szemmel tekintett a központi hatalomra, mert megnyirbálta rendi előjogait és a busásan jövedelmező állami tisztségeket az északi arisztokraták kapták meg. Az elszegényedő vidéki kisnemesség a katolikus egyház birtokaira is áhítozott. A hugenották élére a legnevesebb déli arisztokraták álltak, Gaspard de Coligny, Antoine de Bourbon, Louis de Condé.

Az északi szélsőséges katolikusok a Guise hercegek mögött sorakoztak. A felszínen a királyság védelmezőiként léptek fel a kálvinistákkal szemben. Valójában az állam irányítását szerették volna kisajátítani, s ennek érdekében a spanyol II. Fülöp segítségét is elfogadták.

Miután 1562-ben François de Guise felbujtására elkezdődött a vérengzés a katolikusok és a kálvinisták között, a központi hatalom két tűz közé szorult. II. Henriket két tehetségtelen fia követte a trónon: II. Ferenc, majd a kedélybeteg IX. Károly. Helyettük a politikai fondorlatokban és a méregkeverésben járatos Medici Katalin anyakirályné uralkodott. Ez a hölgy 1570-ig mesterien manőverezett a két tábor között. A sorozatos háborúkban mindkét tábor vezére, Guise Ferenc és Bourbon Antal is meghalt. 1570-re azonban a hugenották alaposan megerősödtek. A tehetséges Coligny egyre nagyobb befolyásra tett szert az udvarban, s ezt Medici Katalin veszélyesnek tartotta. Szövetségre lépett hát a Guise-ekkel, akik csak a leszámolás pillanatára vártak.

Az alkalmas pillanatot egy esküvő szolgáltatta. Az udvar mérsékelt urai rábírták Medici Katalint, hogy újítsa meg régi ígéretét, mely szerint lányát, Valois Margitot Antoine de Bourbon fiához, Henrikhez adja feleségül. A nász politikailag időszerű lett. Henrik apja halála után (1562) még gyermekként ült fel Navarra trónjára. Katalin azt remélte, hogy a házassággal bűvkörébe tudja vonni a fiatal navarra-

it, s ezáltal megszelídítheti a hugenottákat. Másrészt utódra számított, aki egy napon Franciaország királya lehet, persze saját, tehetségtelen fiának halála után.

Királyi hercegek menyegzőjéhez illően sokezres tömeg – hugenották és katolikusok – gyűlt össze Párizsban. A kálvinista Bourbon Henrik és a katolikus Valois Margit házassága a két felekezet megbékélését is jelképezhette volna. Nem így történt. A fiatal pár ünneplése vérfürdőbe torkolt. A Guise-eknek sikerült mindenkivel elhitetniük, hogy a Párizsba tódult sok hugenotta Coligny vezetésével Párizs elfoglalására készül. Ezt – úgy érezték – mindenáron meg kell előzniük. A vérengzés forgatókönyvét maga Guise Henrik készítette el. 1572. augusztus 24-én, vasárnap éjjel két órakor – Szent Bertalan éjszakáján – Guise Henrik félreverte a párizsi harangokat, ez volt a jeladás az öldöklésre.

Guise Henrik így buzdította katonáit: „Ütött az óra, hogy a király rendelkezéséből bosszút álljunk azon a fajzaton, amely Istennek ellensége. Hálónkban a fenevad, most már nem szabad megmenekülnie.” Guise herceg saját kezével ölte meg Colignyt. Emberei nem kíméltek senkit, még azokat sem, akik a Louvre-ban a király vendégszeretetét élvezték. A vérengzés lázában maga IX. Károly is lövöldözött ablakából a menekülő hugenottákra, öccse, a leendő III. Henrik pedig az éjszaka egyik „hőse” volt. Virradatra kétezer hugenottát mészároltak le a fanatizált katolikusok. Szent Bertalan éjszakája „véres menyegző” néven vonult be a történelembe. A következő napokban a vérengzés vidékre is áttért. A „lyoni vecsernyének” több mint ezer áldozata volt.

A Szent Bertalan-éjszaka felháborította Európát, még II. Miksa német császár és magyar király is elítélte. Undorral emlegette, hogy olyan haramia apósa van, mint IX. Károly. Csak Madridban és Rómában helyeselték a franciaországi vérfürdőket: XIII. Gergely pápa emlékérmét veretett „a katolicizmus nagy diadalának” megörökítésére.

A hugenotta vezetők közül a véres menyegzőt csak az ifjú férj, Bourbon (Navarrai) Henrik és unokaöccse, Condé Henrik élte túl. Ők sem egykönnyen, mert a szadista és elmebeteg IX. Károly hitük elhagyására kényszerítette őket. Az udvarból csak üggyel-bajjal tudtak megszökni.

A Szent Bertalan-éj nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, hiszen a vallásháború hamarosan újra fellángolt.

Délen a hugenották konföderációba, északon a katolikusok ligába tömörültek. A katolikus táborban már szó sem volt a királyi hatalom védelméről: az arisztokrácia a tartományok és a rendek egykori önállóságát szerette volna visszaállítani. A királyi hatalom tovább csökkent, s ezen az erőtlenség, gyenge akaratú új király, III. Henrik sem tudott változtatni. Az utolsó Valois uralkodó parfümözött kutyái között érezte magát a legjobban.

Ilyen körülmények között – furcsa módon – a hugenotta vezérek léptek fel a központi hatalom erősítőiként. Bourbon Henriket – fiatal kora ellenére – a körülmények és saját képességei érett politikussá tették az 1570-es évek végére. A középtermetű, erős, sötét bőrű, kék szemű, fekete hajú, gunyoros arckifejezésű fiatalember a magánéletben ugyan szertelen módon viselkedett, de a politikában mindig megfontoltan cselekedett. Sosem volt fanatikusan vallásos. Hitét mindig alárendelte politikai megfontolásainak. Felismerte, hogy a tartományi-rendi érdekek és a vallási fanatizmus az állam felbomlását idézheti elő, Franciaország tehát a Habsburgok és a spanyolok játékszerévé válhat. Nincs más kiút, mint a központi hatalom helyreállítása. A navarrai király viszont úgy vélte, hogy ez csak a katolikus arisztokrácia leverése után lehetséges. Folytatódottak tehát a fegyveres összecsapások. A „navarrai” a fegyverek nyelvén is értett. Amióta elmenekült a párizsi udvarból, szinte mindig nyeregben töltötte az életét. Nem volt hadvezéri talentum, de rendkívül bátran viselkedett a harcmezőn és lángoló szavakkal lelkesítette katonáit. A katonáskodás életelemévé vált, joggal nevezik ezért az utolsó francia lovagkirálynak.

Az 1580-as évek közepén kitört a „három Henrik háborúja”: Guise Henrik a maga oldalára állította III. Henrik királyt és együttesen Navarrai Henrik ellen fordultak. 1587. október 20-án a dél-franciaországi Coutras mellett azonban létszámfölényük ellenére vereséget szenvedtek Bourbon Henrik hugenotta harcosaitól.

A vesztes tábor szokás szerint meghasonlott önmagával. A Guise-ek III. Henrik királyt okolták a vereségért. Ráadásul Párizsban felkelés tört ki a király fosztogató zsoldosai ellen. 1588. május 12-én barikádokat emeltek az utcákon, sőt a királyt elűzték Párizsból. A főváros néhány esztendőre fanatikus katolikusok kezébe került. A király nem tudta elfojtani a felkelést, de annyi ereje még volt, hogy leszámol-

jon a párizsiakat bujtogató Guise Henrikkel. Válaszul a párizsi felkelők katolikus és spanyol csapatokat hívtak be városukba.

A párizsi felkelés – a „barikádok napja” – Navarrai Henriknek kedvezett. A király és a mérsékelt katolikus urak csak tőle várhattak segítséget, hiszen a párizsiakon és a Guise-eken kívül csak neki volt ütőképes hadserege az országban. Miután a király kibékült Bourbon Henrikkel, Párizs ellen készült, de útközben egy Domonkos-rendi szerzetes leszúrta. III. Henrikkel kihalt a Valois-dinasztia férfiága, a francia trónutódlási rend ugyanis kizárta a nőági örökösödést. A korona ezért a Valois-dinasztia legközelebbi férfirokonára szállt, ezt a legközelebbi rokont pedig Bourbon Henrik navarrai királynak nevezték.

Csakhogy Henriket az időközben újra megerősödő katolikus liga nem ismerte el jogos örökösnek, hiszen csak katolikus király uralkodhatott a francia nép felett. Henrik kiváló érzéssel ismerte fel, hogy hiába kálvinista a francia nemesiség kétharmada és a déli városok polgárságának zöme, ha Észak-Franciaország, a francia parasztság és az ország szíve, Párizs – katolikus hitű. A királyság jövője pedig a többség vallásától függ. Táborában józan protestánsok és mérsékelt katolikusok egyaránt a katolikus hit felvételét javasolták neki. Egyik legkedvesebb harcostársa, Sully mondta Henriknek a szállóigékké lett szavakat: „Felség, a korona megér egy misét!” A sommás érvelést később ezzel a változtatással tulajdonították Henriknek: „Párizs megér egy misét!”

A navarrai király némi lelki tusa után rászánta magát az áttérésre. Mint mondta: „Le kell térdelnem és meg kell csókolnom a pápa papucsát.” 1593. július 25-én hófehér atlaszkontösbe öltözve – mint a keresztségre készülők – a saint-Denis-i székesegyházban katolikus hitre tért. Az anyaszentegyház „bűnbánó” fia Saint-Denis utcáin több száz tallért, több ezer garast és cipőt osztatott szét az összegyűlt szegénytömeg között. A misét Chartres-ban hamarosan koronázás követte, amelyen a francia püspökök zöme megjelent.

Ekkorra Párizsban is megváltoztak a viszonyok. Az 1590-es évek elején Henrik háromszor is megostromolta Párizst, de mind a háromszor sikertelenül. Ezek után a kivárás politikáját választotta. Amikor harcias hugenotta vezérei a

város lerombolására biztatták, így válaszolt: „Nem akarok holtak nemzete felett uralkodni.” 1594 tavaszán éhínség, járványok és politikai ellentétek emésztették Párizs erejét. Ekkor III. Henrik navarrai király, immár mint IV. Henrik, Franciaország királya lefizette a város parancsnokát, aki 1594. március 22. éjjelén kezére játszotta Párizst. A királyi csapatok zivatar leple alatt vonultak be az alvó fővárosba. A lovak patájára szalmacsutakat kötöttek, hogy zajtalanul vonulhassanak végig az utcákon. Mikor a polgárok felébredtek, már IV. Henrik uralkodott felettük.

A Louvre kapujában megkérdezték IV. Henriktől, hogy mit hozott magával. Ő két szóval válaszolt: „A feledést.” Ellenfeleit békésen, pénzzel és politikai fondorlattal akarta legyőzni vagy a pártjára állítani. A Guise-eket, Lotaringiai Károlyt és Montmorency herceget szép címekkel és még szebb ígérekkel halmozta el.

A fegyverek elhallgattak, de a hosszú háborúskodás következményeit nem lehetett egyik napról a másikra felszámolni. Egy kortárs, Étienne Pasquier az 1590-es években szomorú szavakat vetett papírra: „Ha valaki teljes negyven esztendő át aludott volna egészen mostanáig, azt hinné, hogy nem Franciaországot látja, hanem Franciaország holttestét.” A parasztok sok helyen megsokallták az urak és a polgárok vallási küzdelmeit, ezért felekezetre való tekintet nélkül összefogtak. Elűzték az adószedőket és feldúlták az udvarházakat. A legnagyobb felkelésre Délnyugat-Franciaországban került sor. A parasztok az urakat a mindent felfaló patkányokhoz hasonlították. Jelszavuk: „a patkányok ellen!” Így kapta a felkelés a „croquant” (patkány) nevet. A parasztok csak akkor nyugodtak meg, amikor 1596-ban IV. Henrik elengedte az adóhátralékukat.

IV. Henrik megbékítette a katolikusokat, de hátra volt még egykori hittestvéreinek a megnyugtatósa. A hugenották idegenkedve fogadták egykori vezérük hitehagyását és a „páristáknak tetsző” politikáját. Attól tartottak, hogy a katolikus többség az ő vallásszabadságukat fenyegeti. Fennállt a veszély, hogy most a hugenották fordítanak hátat a királynak. Ezért szánta rá magát IV. Henrik a híres *nantes-i ediktum* kiadására. 1598. április 15-én a nantes-i vár nagytermében, a baldachin alatti lépcsőn – a szokástól eltérően – maga a király hirdette ki papír nélkül. IV. Henrik ugyanis betéve tudta az ediktumot.

Mit tartalmazott ez a híres rendelet? Mindenekelőtt vallásszabadságot biztosított a hugenották számára. Protestánsok élhetnek a királyság minden egyes városában és falujában anélkül, hogy bárki is hitük elhagyására kényszeríthetné őket. Az uralkodó vallás azonban a katolikus maradt. Az ediktum előírta, hogy amíg a katolikus vallás mindenütt nyilvánosan gyakorolható, addig a kálvini csak ott, ahol eddig is szokásban volt. Párizsban nem is volt szabad protestáns istentiszteletet tartani. Ugyanakkor bármilyen hivatalt és méltóságot betölthettek a hugenották. Az ediktum kétszáz erődítményt és 25 000 főnyi hadsereget hagyott a protestáns déli tartományok kezén. Ezek a tartományok megtartották politikai és adózási előjogaikat is. A párizsi parlamentben a vallási ügyek intézésére külön törvényszéket állítottak fel.

A nantes-i ediktummal végleg lezárult a vallásháború. Nem a katolikusok, nem is a protestánsok győztek, hanem a királyi hatalom. Felekezetétől függetlenül mindenki egyforma alattvaló lett. A nantes-i ediktum rendet és békét teremtett, s ezáltal IV. Henrik a francia történelem egyik legnépszerűbb uralkodója lett. A lovagkirály a békés építésben is jeleskedett. Ha az állam irányításával járó rendszeres munkát nem is tudta megszokni, a döntő ügyeket mindig kézben tartotta. Nem voltak kegyencei, akik a nevében irányították volna az államot, de voltak tehetséges munkatársai, mint Sully és Laffemas.

IV. Henriknek ráadásul szerencséje volt a gazdasággal. A századfordulótól hosszan tartó fellendülési szakasz kezdődött, főleg a mezőgazdaságban. Ezt a tendenciát az állam felismerte és támogatta. IV. Henrik a gazdálkodás ügyesbajos dolgaihoz kevesebbet értett, mint a kardforgatáshoz és az udvarláshoz. Ezen a téren Sully elképzelései érvényesültek. A művelt, nagy munkabírási protestáns politikus szerint „A földművelés és az állattenyésztés az a két emlő, amely Franciaországot táplálja. Ezek az igazi perui aranybányák és kincseskamrák.”

Ötletekben gazdag tervek születtek a gazdasági élet támogatására. A szűzföldek feltörőinek adókedvezményt nyújtottak, a földesuraknak megtiltották, hogy hátralék fejében lefoglalják a parasztok állatait és szerszámaikat. IV. Henrik a földadót is csökkentette. Nem csoda hát, hogy népszerű volt a parasztság körében. Szólásairól legendákat szőtt a nép. Az

egyik szerint országjárása közben mondta a király: „Azt akarom, hogy minden vasárnap minden alattvalóm fazekában tyúk főjön.”

IV. Henrik üres kincstárat és nagy államadósságot örökölt. Ezen a téren cselekednie kellett. A nem bizonyítható kölcsönök visszafizetését egyszerűen megtagadta, az elismert kölcsönök eredeti kamatait pedig leszállította. Mivel az adóemelést nem látta ildomosnak, más útját választotta a pénzszerzésnek. Franciaországban már a XVI. században is szokásban volt, hogy az állam áruba bocsátott bizonyos hivatalokat. A gazdag polgár bármikor vásárolhatott például bírói hivatalt, amelynek jövedelme azután őt illette. 1604-ben az ügyes királyi tisztviselő, Charles Paulette rábírta a királyt, hogy a megvásárolt hivatalokat tegye átörökíthetővé, az öröklésért pedig az állam szedjen külön illetéket. Az örökítésről szóló királyi rendeletet „asszonyok ediktumának” is nevezték, mert a férj halála esetén a hivatal értéke a feleséget illette. A *paulette*-rendszernek azon túl, hogy pénzt hozott az államkincstárba, más előnye is volt: függetlenítette a hivatali eljárást az arisztokrácia befolyása alól.

Sully – puritán elveinek megfelelően – szigorú és takarékos pénzügyi politikát folytatott. Ha kellett, még a királyt is megróttá költekezése miatt. A királyi kincstáron szinte a szó szoros értelmében rabok ültek. Sully ugyanis a Bastille börtönerőd pincéjében rendezte be a kincstárat. A szigorú miniszter alkalmazta először következetesen az aktív pénzügyi és az aktív kereskedelmi mérleg politikáját. Ez azt jelentette, hogy a bevételek meghaladták a kiadásokat, a kivitel pedig a behozatalt.

A takarékoságot szolgálták volna a fényűzés, a luxus elleni intézkedések. Csakhogy ez szélmalomharc volt, s ezt IV. Henrik is belátta. Egyszer kifakadt a királyi tanács ülésén: „szívesebben harcolnék három hadsereggel, a spanyol királlyal, mint a polgárok és hivatalnokok, főként pedig asszonyaik és lányaik ellen”. Ezért a luxus megtiltása helyett a luxuscikkek hazai gyártását szorgalmazta a királyi kormányzat. Ekkor honosodott meg itáliai mintára a selyemszövés, ekkor kezdett fellendülni a francia brokát-, a bársony-, a csipke-, az ékszer- és a tüköripar.

IV. Henrik politikája egyértelműen erősítette a királyi hatalmat. A vallásháborúk korában az arisztokrácia és a nemesség elszokott tőle, hogy a király egymaga kormányoz.

Most újra hozzá kellett szokniuk, IV. Henrik ugyanis sem a rendi gyűlést, sem az „előkelők” (arisztokraták, püspökök) gyűlését nem hívta össze. A parlamenti (bírószági) nemességet is megzabolázta. Maga mondta: „... a legszebb kiváltság, melyet a népek bírhatnak, abból áll, hogy uralkodójuk jóakarátú kegyében részesülhetnek”.

Valójában IV. Henrik nem teremtett új rendszert, csupán – kisebb változtatásokkal – helyreállította a vallásháborúk előtti királyi hatalmat. Az ősi arisztokrata családok és a nemesség helyett a polgári származású taláros nemességgel kormányzott. A királyi tanácsban egyedül Sully volt arisztokrata. A talár tekintélyt parancsoló hivatali öltözék volt. Viselője olyan gazdag polgár, aki a pénzén hivatalt, birtokot és nemesi címet vásárolt.

IV. Henrik csak országos szinten kurtította meg a rendek hatalmát. A tartományi rendi gyűlések továbbra is működtek, s a tartományokat továbbra is az arisztokrácia kormányozta. A tartományi önkormányzatot a király legfeljebb korlátozta, de nem szüntette meg. A hadseregben is megmaradt a született nemesség vezető szerepe.

A francia királynak hatalmához méltó udvart kellett tartania. Amikor 1594-ben bevonult a Louvre-ba, az ősi palota inkább istállóhoz, semmint királyi palotához hasonlított. Az ablakokon pókhálók, mindent vastag por lepett el. A XVII. század elejére fényes palota lett belőle, ahol IV. Henrik szívesen látta az arisztokratákat. Szép címeket adományozott nekik és fényes ünnepeket rendezett. Sully igen találóan írta le IV. Henrik udvarát: „... az udvarban ... nem látott az ember egyebet, mint különféle gáláns ünnepeket vagy vadászatokat. Egyszer karikát kergettek, máskor fabábut döfködtek lándzsával vagy lóversenyt rendeztek, kitaláltak mindenfajta fegyverjátékot, volt balett, jelmezünnepe és női társaság. Mindezt, akármibe került, a király jónak találta ..., hogy elterelje az embereket minden rossz gondolattól és káros szándéktól ...”

Maga Henrik is örömet lelte az udvari multságokban. Hatalmas étvágya és jó humora volt, szerette a női nemet. Legendák keringtek olthatatlan vágyairól. Házastársi hűségét nem ismert. Életrajzírói legalább negyven királyi kedvest számoltak össze. Nem csoda hát, hogy az udvarban „gáláns kakas”-nak és a „szoknyavadász”-nak becézték. A toscanai követ némi rosszindulattal írta: „... semmi sem hasonlít

inkább egy bordélyhoz, mint ez az udvar”. Elmesélte továbbá a követ, hogy ha az udvaroncok csinos hölgyet vettek feleségül, nyomban vidékre küldték, hadd legyen minél távolabb a király büvkörétől. A karrierre vágyó férfiak azonban másként, felszarvazásuk árán jutottak magasabb tisztségekhez.

A király sikeresen udvarolt: szeretőitől tizenkét törvénytelen gyereke született. A Louvre-ban mindig ringott egy-egy bölcső. Szép kedvesétől, Gabrielle d'Estrées-től született három csemetéjét törvényesítette is. Ők lettek a Vendôme hercegek.

Házasság dolgában viszont kevésbé volt szerencsés. Első feleségétől, Valois Margittól nem született gyermeke. Márpedig törvényes feleségtől származó utódra volt szüksége ahhoz, hogy dinasztiaát alapítson. Ezt kívánta az államérdek. El kellett válnia hát Margittól és új feleség után néznie. Az új hitves, a firenzei Medici Mária, egyaránt rokonságban állt a Habsburgokkal és VIII. Kelemen pápával. Az európai rang és a dinasztiaalapítás szempontjából ez nem volt mellékes.

A kövérkés Mária két fiúval és három lánnyal ajándékozta meg férjét. A Bourbon-dinasztiaát így nem fenyegette a kihalás veszélye. Az elsőszülött Lajost már a bölcsőben felségnek szólították.

IV. Henrik már csak a francia királyság európai helyzetével lehetett elégedetlen. Franciaország és a Habsburgok XVI. századi vetélkedéséből az utóbbiak kerültek ki győztesen. A francia király 1610 elején elérkezettnek látta az időt, hogy visszavágjon. Győztes háborúra a francia nemesség is áhítozott. Csakhogy abban, hogy kit kellene legyőzni, már nem volt egyetértés. Az országba visszaengedett és egyre befolyásosabb jezsuiták – a királynét is megnyerve – nyíltan elleneztek a Habsburgok ellen tervezett hadjáratot; ők a katolikus hatalmak szövetségét szorgalmazták. IV. Henrik nem tágitott eredeti szándékától. A hadjárat megindítását 1610. május 19-ére tűzte ki. Az utolsó napokban az állam ügyes-bajos dolgait intézte. Május 14-én délután befogatott aranyozott hintájába és a betegeskedő Sullyhez indult. Útközben elhúzatta a hintó bőrfüggönyét, hogy lássa a nyüzsgő Párizst. Amikor a királyi fogat egy szűk sikátorhoz ért, a kereszteződésben a nagy szekérforgalom miatt közlekedési dugó keletkezett. A királyi testőrök előrevágtattak, hogy

utat vágjanak a királyi hintónak. Ekkor következett be a vég: egy fanatikus katolikus, François Ravailac a hintóra felugorva két késszűrással halálos sebet ejtett a királyon. Ez volt a nyolcadik merénylet IV. Henrik ellen. Hét nem sikerült, a nyolcadik igen. A tehetséges és népszerű király méltatlan, zsarnoknak kijáró halállal fejezte be életét.

Az abszolút monarchia diadala

Párizs népe és az ország még gyászolt, amikor a Louvre-ban már javában tülekedtek a hataloméért. Az új uralkodó, XIII. Lajos kilencéves gyermek volt, helyette ezért anyja, a régensnő uralkodott. Medici Mária addig nem foglalkozott politikával, így az ölébe hullott hatalommal nem tudott mit kezdeni. Bolondja volt a cicomának, s egész délelőttöket töltött a tükör előtt. Kedvelte a pazar ruhákat, az ékszereket, a szép bútorokat és a képeket. Kedvenc festőjével, Rubensszel le is festette magát. Nem volt erkölcsösebb például Medici Katalinnál, de sokkal kevésbé tehetséges. Ubaldini itáliai követ így jellemezte: „A régensnő szellemre és lelkiültre egyaránt középserű asszony, akinek szavainál csak gondolatai szegényebbek és üresebbek... Uralkodni szeretne, de rajta uralkodnak.”

Az itáliai követnek főként az utolsó mondata találó. A Louvre-ban néhány éven belül hataloméhes francia hercegek és a párizsiak által „gyöngyvirágoknak” csúfolt olasz udvaroncok uralkodtak. „A királyok ideje lejárt, most a hercegek jönnek” – írta Sully. A tekintélyes miniszternek sem volt maradása az udvarban. Helyét egy jellemtelen firenzei udvaronc, Concino Concini foglalta el, aki hamarosan kifosztotta a kincstárat, maga ellen haragítva mindenkit. A felcseperedő XIII. Lajos nem sok jót tanulhatott az udvarban, neveltetését is elhanyagolták. A gyermek király dadogva beszélt, s erről Medici Mária úgy akarta leszoktatni, hogy időnként alaposan elnászpángolta. Emiatt egész életére gátlásos lett.

1614-re olyan zavarossá vált a helyzet, hogy össze kellett hívni a rendi országgyűlést. Vég nélkül követték egymást a szövirágok és a szózatok, minden eredmény nélkül. Az országgyűlésről távozó rendek álmodni sem merték volna, hogy utódaik százhetvenöt évig nem fognak gyűlésben ösz-

szeverődni. Concini saját győzelmének könyvelte el az országgyűlés bukását, de hamarosan őt is utolérte a vég. 1617-ben Luynes herceg, XIII. Lajos egyik apródja kisebb palotaforradalmat hajtott végre. Elhitette a politikában járatan tizenhat éves királlyal, hogy Concini az életére tör, s a király nevében agyonlövette az olaszt. Luynes-nek Medici Mária anyakirálynét is sikerült eltávolítania az udvarból; a hatalom ténylegesen az ő kezébe került. Egy kortárs udvaronc, Bouillon herceg szerint „csak a cégér változott, a kocsma ugyanaz maradt”.

Az anyakirályné nem nyugodott bele bukásába és a Luynes-t gyűlölő arisztokratákkal szövetkezett. Félő volt, hogy az arisztokrácia polgárháborút robbant ki és Luynes túlkapásaira hivatkozva az egész államhatalmat kisajátítja. Ezt sem a polgárság, sem a taláros nemesség nem akarta. Nem volt más megoldás, mint megelőzni a két párt összecsapását, vagyis megegyezésre bírni őket.

Az anyakirálynét és az ifjú királyt egy fiatal püspök, Armand Jean du Plessis de Richelieu békítette össze. Az 1614. évi rendi országgyűlésen tűnt fel szép szónoklataival Richelieu, Luçon püspöke. Medici Máriára olyan hatással volt, hogy 1616-ban had- és külügyminiszternek nevezte ki. 1617-ben azonban ő is megbukott és visszavonult püspöki székhelyére, ahol tudatosan készült a politikai pályára. Asztalán, breviáriuma mellett Machiavelli *A fejedelem* című műve hevert. Richelieu szegény, de előkelő családból származott. Apja vidéki kisnemes volt, IV. Henrik szolgálatában, anyja egy párizsi ügyvéd lánya. Eredetileg katonai pályára szánták, de a véletlen egy kis egyházmegye püspökévé tette. Arckifejezése is inkább illet katonához, semmint főpaphoz. Katonai ismeretei nem mindennapi műveltséggel párosultak: a híres Sorbonne-on szerzett doktori kalapot.

Medici Mária és XIII. Lajos összebékítésével a püspök ismét az országos politika porondjára lépett: 1622-ben az államtanács tagja lett és bíborossá léptették elő. Luynes herceg váratlan halála után – a herceget a pestis ragadta el – a király első miniszterévé nevezte ki. Az év: 1624. Ettől kezdve haláláig Franciaország sorsát irányította. A nagy karrier titka: Richelieu páratlan képességei, intelligenciája és gátlátalan hatalomvágya. A természet élénk fantáziával, nagy munkabírással és színészi képességekkel áldotta meg. Pillanatok alatt különbséget tudott tenni a lényeges és a lényeg-

telen között. Céljai elérése érdekében minden eszközt felhasználott. Ha kellett, erőszakos volt vagy képmutató, simulékony, sőt olykor elvtelen.

Politikai programját már luçoni püspöksége idején kialakította: a király nevében tökéletesebbé tenni a központi hatalmat. Egyik kortársa és politikai ellenfele, Paul Gondi – a későbbi Retz bíboros – így jellemezte Richelieu politikáját: „Hatalmával és pompájával homályba vonta a király személyének elsőségét, de ugyanakkor oly méltósággal töltötte meg a királyi hatásköröket, hogy a hétköznapi embert összezavarta: mi volt ebben a jó és mi a rossz?”

Mihelyt kiderült, hogy a bíboros főminiszter korlátlanul szeretné tenni a királyi hatalmat, s ezzel persze a saját hatalmát, megbuktatására az összeesküvések sorozatát szőtték. Ezekben a konspirációkban maga Medici Mária és a szerénységét egyre inkább levetkőző szépséges fiatal királyné, Ausztriai Anna is részt vett. Az állandó főszereplő azonban a király öccse volt, Gaston, az orléans-i herceg. A csapodár természetű Monsieur – így nevezték az udvarban – sem volt tehetségesebb a bátyjánál, de ezt ügyesen palástolta. Az udvarhölgyek „elragadó csirkefogónak” titulálták.

Az összeesküvéseket és a pártütéseket a bíboros kitűnő titkosrendőrei sorra-rendre leleplezték. Richelieu kémekkel vett körül mindenkit, majd a kémeit is kémleltette. A királyi család tagjait kivéve az összeesküvők rendszerint a Bastilleban, rosszabb esetben a vérpadon végezték.

A bíborosnak komolyabb dolga is akadt, mint kistílű összeesküvéseket leleplezni. Negyedszázados vallási béke után a hugenották mozgolódni kezdtek. A tizenhét milliós Franciaországban másfél millió kálvinista élt. Politikai erejük és befolyásuk azonban jóval meghaladta létszámukat. A francia nemességnek több mint a fele és a déli városok polgárságának döntő része a kálvini hitet vallotta, a déli tartományok közigazgatása szinte teljesen a kezükben volt.

Richelieu hatalomra kerülésével a hugenották jogai veszélybe kerültek. A bíboros nem rejtette véka alá, hogy politikai önállóságuk nem fér össze centralizációs politikájával. Erre a hugenották fegyvert ragadtak. Így került sor 1627 áprilisától a kálvinista sásfészek, La Rochelle ostromára. A tengerparti erődítmény szinte bevehetetlen volt. Richelieu-nek számottevő sereget kellett összevonnia, hogy

elfoglalhassa az erődtményt. Tizenhárom hónapig tartott az ostrom, mire a védők végre megadták magukat. A páncélba öltözött bíboros XIII. Lajost is magával vitte, aki élt-halt a katonai látványosságokért, bár a hadászathoz nem értett.

A párizsi nép és a „hívők” – a fanatikus katolikusok – már előre dörzsölték a tenyerüket, hogy ismét látványos kivégzéseknek lehetnek szemtanúi. Most az egyszer csalatkozniuk kellett Richelieu-ben. A bíboros győzött, de politikai bölcsessége visszatartotta a megtorlástól. A legyőzött hugenották számára olyan feltételeket szabott, amelyek lehetővé tették, hogy véglegesen megbékéljenek az abszolút monarchiával. Az 1629. évi *nîmes-i kegyelmi ediktum* eltörölte politikai kiváltságaikat, de vallásszabadságukat a nantes-i rendelet szellemében meghagyta. Katonai vezetőiket – Rohant, Turenne-t és La Force-ot – rangok adományozásával és Habsburg-ellenes politikájával nyerte meg. A kegyelmi ediktum aláírása után Richelieu ezekkel a szavakkal búcsúzott el a hugenotta követektől: „Ezután ne bástyáikban, hanem királyuk kegyében bízzanak.” A megbékélés politikája be is vált; a francia protestánsok többé nem zavarták az abszolút monarchia kiépítését.

Richelieu nem sokáig pihenhetett babérjain. 1630-ban a „hívők”, a szélsőséges katolikusok lázadtak fel, mert sokallták a protestánsoknak tett engedményeket. A lázadás kapóra jött Medici Máriának, a királynénak és Gastonnak. Elhárították, hogy most végleg megbuktatják a bíborost. A király megnyerését az anyakirályné vállalta: el akarta hitetni a fiával, hogy ez a „démoni ember” (Richelieu) Soissons hercegnek, a Bourbonok egyik rokonának próbálja átjatszani a trónt. XIII. Lajos nem volt politikus alkat, szeszélyes volt és gyenge idegzetű, ugyanakkor gögös és vallási kérdésekben túlbuzgó. Csak a vadászathoz és a zenéhez értett, de anyja meséjét ő sem hitte el. Medici Mária végül megzsarolta a királyt, ennek a bíboros is szem- és fültanúja volt a Luxembourg palotában (a Louvre átépítése miatt az udvar átmenetileg itt lakott): „Felség, válasszon köztem és Richelieu között! ... egy szolga és az anyja között.” A megszeppent király egy darabig tétován állt és a két szereplőt nézte, majd némán távozott. Medici Mária ezt győzelemnek könyvelte el, és úgy jelent meg az udvaroncok között, mint aki ismét hatalmában tartja Franciaországot.

Mária terve azonban nem valósult meg. XIII. Lajosra ugyan nagy hatást gyakorolt az anyja, és Richelieu-t ő sem szenvedhette, de most az egyszer felülkerekedett benne a józanság. Ha menesztí a bíborost, akkor minden államügy a nyakába szakad, vagy szerencsevadász hercegek sajátítják ki a hatalmat. Egyetlen megoldás marad: megtartani a bíborost. Ha már függnie kell valakitől, inkább tőle függjön. Ez a férfi legalább a korona nimbuszát biztosítja számára; mellette úgy viselkedhet, mint egy hatalmas ország korlátlan hatalmú uralkodója. Másnap, november 10-én magához hívatta a bíborost és kijelentette: továbbra is vele akar kormányoztatni. November tizedike úgy került be a francia történelembe, mint a „csalódások napja”.

A győztes bíboros ezúttal senkinek sem irgalmazott. Medici Máriát külföldre, Gastont vidékre küldte, a Marillac fivéreket – Michel pecsétőr, Louis marsall volt – a vérpadra. Hatalmát ezután csak az 1632-es felkelés veszélyeztette, melyet Languedoc kormányzója, Montmorency herceg vezetett. Ez a felkelés is kudarcba fulladt és a lázadó herceg a vérpadon végezte. A Bastille zsúfolásig megtelt kisebb-nagyobb összeesküvőkkel. Elmésen jegyezte meg később La Rochefoucauld, az író, hogy a Bastille egyike volt azoknak a párizsi „szalonoknak”, ahol a legelőkelőbb társaság gyűlt össze és ahol a legkellemesebben lehetett társalogni. A börtönben ugyanis több volt a herceg, a gróf, a marsall és az abbé, mint a tolvaj és a pénzhamisító.

1632 után a mindenható bíboros tovább csiszolgatta rendszerét. A királyi hatalmat vidéken még az 1620-as években is a helyi földbirtokosok soraiból származó tisztviselők képviselték. Hűségük csupán attól függött, hogy érdekeik mennyire vágtak egybe a királyéval. A királynak rendőrsége és katonasága sem volt minden tartományban. A nagy tartományokban (például Languedocban, Burgundiában, Bretagne-ban) a helyi rendi gyűlések és az arisztokrácia soraiból származó kormányzók még mindig megosztották a hatalmat a király képviselőivel. Richelieu új módszert választott a helyi hatalmi elkülönültség felszámolására: új hivatalnokréteget épített ki. Ezek voltak az intendánsok, vagyis a királyi biztosok.

Az intendánsi tisztség önmagában nem volt új. A XVI. századi uralkodók is küldtek vidékre alkalmoszerűen biztosokat, hogy akaratukat érvényesítsék. Richelieu most jócs-

kán megnövelte a számukat, jogaikat kiszélesítette és funkcióikat állandóvá tette. A polgárság és a talárosok köréből kikerülő intendánsokat csak a központi hatalom nevezhette ki vagy hívhatta vissza, rendszeres fizetést kaptak, hivatalukat nem bocsáthatták áruba, így azután feltétel nélkül képviselték az abszolutizmust: közigazgatási, igazságszolgáltatási és pénzügyi teendőket láttak el. Lényegében a központi hatalom teljhatalmú megbízottai lettek, akiknek mindenki köteles volt engedelmeskedni. Az intendánsok az adókerületek élére kerültek, így ezek a tartományok háttérbe szorulásával a legfontosabb közigazgatási egységgé váltak.

Az egyre hatalmasabbra duzzadó államgépezet persze nyelte a milliókat. A költségek meghaladták az erőforrásokat, ezért Richelieu jócskán megemelte az adókat. Adót egy feudális rendszerben csak a nép és a polgárság fizetett, s ezt a bíboros is rendjén valónak tekintette. Politikai végrendeletében írta: „... ha a népek túlságos jómódban lennének, lehetetlen volna őket a kötelességüket előíró rendszabályokkal féken tartani... Öszvérekhez kell őket hasonlítani, mert ezek hozzászoktak a teherhez, s így jobban elrontja őket a hosszú pihenés, mint a munka. De amiként ennek a munkának mérsékeltnek kell lennie, hasonlóképpen szükséges, hogy ezen állatok terhe arányban legyen erejükkel... A józan ész ugyanis azt tanítja mindenkinek, hogy meg kell tartani az arányt a teher és a terhet viselők ereje között.”

A bíboros ezt az arányt a valóságban sosem tartotta be, ezért egymást követték a falusi és a városi lázadások az adók ellen. A legjelentősebb az 1639-es normandiai parasztfelkelés volt Meziťlábas János vezetésével. A felkeléseket természetesen leverte az erős karhatalom, de így is nyugtalanították a párizsi udvart.

Az adóprés mellett a kereskedelmi forgalom is fontos pénzforrás számba ment. Az abszolutizmus ekkor kezdte tökéletesen kiépíteni a merkantilista gazdaságpolitikát, vagyis támogatta a külkereskedelmet, a gyarmatosítást és a hasznot hozó ipari vállalkozásokat. Ezen a ponton szerencsésen találkozott az állam és a gazdag polgárság érdekei. A nagy hatalmú bíboros (és a nagypolgárság) arról ábrándozott, hogy egyszer majd a franciáké lesz a vezető szerep a világ gazdaságban. Az ábrándok sosem váltak valóra, de az kétségtelen, hogy a francia gazdaság világkereskedelmi mutatói a XVII. század első felében felfelé íveltek.

Bármilyen furcsán hangzik is, a taláros nemességgel kormányzó rezsim a régi rendek, a papság és a nemesség uralmát szolgálta leginkább. A korai kapitalizmus (manufaktúrák, kereskedelmi társaságok, tőkés földbérlet stb.) már gyökeret vert, de a társadalom feudális maradt. Az abszolutizmus a korai tőkés fejlődést éppen a feudális társadalom felső rétegeinek szolgálatába akarta állítani. A nemességnek és az egyháznak csak *politikai* előjogait szüntette meg, kiváltságos társadalmi helyzetüket meghagyta. Richelieu írta: „Véleményem szerint a nemességet az állam egyik legfontosabb idegének kell tekinteni, mint amely nagymértékben képes hozzájárulni berendezéséhez és fenntartásához...”

Richelieu maga is arisztokrata nagyúr volt, gazdagságáról legendák keringtek. Annyi bizonyos, hogy az ország egyik legvagyonosabb embere volt. A Richelieu-palota – a későbbi Palais Royal – fogalommá vált. Marion de Lorme, az udvar előkelő kurtizánja szerint ez a palota „...pompájában felülmúlta a Louvre-t”. A főminiszternek éppúgy volt udvartartása, mint a királynak. Hatvankét inas szolgálta ki és kétszázötven testőr vigyázott rá. Az ő palotájában kezdtek meghonosodni a francia etikett új, grandiózus formái.

Szerette a művészeteket, a színházat, a könyveket és a macskákat. Ez utóbbi szenvedélye miatt gyakran gúnyolták. Franciaország egyik legértékesebb könyvtárát és műgyűjteményét hagyta maga után. A kultúra pártfogójaként tűndökölt. Minisztersége alatt építették újjá a Sorbonne egyetemét és ekkor alapították a francia nyelv és irodalom művelésére a Francia Akadémiát. A közvélemény egységes irányítására alapították meg az első politikai hírlapot, a *Gazette de France*-ot. Cikkírói között Richelieu és a király egyaránt szerepelt. A szerénység nem tartozott a bíboros jellemvonásai közé. Dicshimnuszokat íratott önmagáról, amelyek azt sugalmazták a királynak, milyen szerencsés, hogy olyan miniszter oldalán uralkodhatik, amilyen a bíboros.

Irodalmi irányító szerepe már kevésbé volt sikeres. Az íróktól is engedelmességet követelt, sőt művészi elveiket is igyekezett befolyásolni. A fiatal, tehetséges és büszke Corneille esetében ez nehezen ment. Corneille megtagadta, hogy a bíboros által megszabott szellemben írjon, ezért egy időre kegyvesztett lett. A *Cid* című tragédia viszont óriási sikert aratott az 1636-os párizsi bemutaton. Richelieu a darabot

szerette volna megbuktatni, ezért fizetett tüntetőket ültetett a színházterembe. Az előadás után ezt a klakkot a *Cidet* ünneplő közönség szinte meglincselte.

A mindenható miniszter ekkor elhatározta, hogy maga ír darabot, így törve meg Corneille népszerűségét. *Mirane* című tragikomédiáját a királyi család jelenlétében, nagy közönség előtt mutatták be. Az üres, semmitmondó versekből és párbeszédekből összetákolt színmű csúnyán megbukott. A felháborodott nézők a *Cidet* éltették. Hiába, a mindenható Richelieu-nek sem sikerült minden. De nem sokáig bánkódott emiatt; Franciaország és Európa dolgai kötötték le a figyelmét.

Út az európai hegemoniához

Amikor 1618. május 23-án II. Mátyás császár három leggyűlöltebb tanácsosát a cseh hitvédők kidobták a prágai vár ablakán, még senki sem gondolta volna, hogy a Habsburgok és a cseh rendek konfliktusából a XVII. század legnagyobb háborúja bontakozik ki.

A palotaforradalmakkal küszködő francia udvar is csak akkor figyelt fel a német birodalomban zajló eseményekre, amikor a cseh rendek Frigyes pfalzi választófejedelemet, a német protestáns unió fejét kiáltották ki királyuknak, majd a nyugati hatalmakhoz fordultak segítségül a Habsburgokkal szemben. A Louvre-ból ekkor még inkább ellenségesen, semmint barátságosan szemlélték a német protestánsok és a cseh rendek szervezkedését. Medici Mária és Luynes herceg a katolikusbarát külpolitika híve volt. Kezdetben a nyilvánosság előtt maga Richelieu is a spanyolokhoz és az osztrákokhoz fűződő barátság elvét vallotta.

Valójában csak szűk arisztokrata és egyházi köröknek felelt meg ez a külpolitika. A francia nagyhatalmi érdekek mást diktáltak, s ez hamarosan érvényre is jutott. Mielőtt ezt a fordulatot feltárnánk, szólnunk kell a francia nagyhatalmi törekvések reális hátteréről.

A belső feltételeket illetően azt mondhatnánk, hogy kedvezőek voltak, de nem a legjobbak. Tizenhat-tizenhét milliós lélekszámával a francia királyság a német birodalom mellett a legnépesebb európai ország volt. Gazdasága – ha elmaradt is a holland mögött – az élvonalba tartozott,

államszervezete pedig a legdinamikusabban fejlődött a kontinensen. Ezek alapján Franciaország hatalmas, akár 150 000–200 000 fős hadsereget állíthatott volna ki. A hadsereg újjászervezéséhez IV. Henrik ugyan hozzáfogott, de halála után egy ideig senki sem lépett a nyomába. A harmincéves háború első évtizedében 50 000–60 000 katonát tudott kiállítani a királyság.

A francia katonák az itáliai háborúk befejezése (1559) óta európai méretű összecsapásban nem vettek részt, ütőképeségüket tehát nehéz lenne felbecsülni. Annyi biztos, hogy XIII. Lajos hadereje még alulmaradt volna a németekkel és a spanyolokkal szemben. A német és a svéd tüzérség sokkal jobb volt, a híres spanyol gyalogságtól, a terciótól pedig egyenesen rettegtek a franciák. Híres hadvezérek sem voltak; a hugenották közül sok derék tábornok került ki, de Wallensteinhez vagy Gusztáv Adolfhoz persze nem mérhetők.

Ügyes volt viszont a francia diplomácia. A XVI. század második felétől e mesterség összes csínját-bínját eltanulta Párizs, főként Itáliától és a spanyoloktól. A követek és ügyvivők, a megbízottak és a titkos ügynökök egész Európát behálózták, Londontól Bécsig és Stockholmtól Konstantinápolyig. A diplomataként alkalmazott szerzetesek, kereskedők, arisztokraták és katonatisztek ügyesen tették a dolgukat. A diplomácia alapelve a titoktartás, a gyorsaság és a jól értesültség volt. Richelieu-ről mondták, hogy egy jelentős diplomáciai titokért még új palotáját is hajlandó lenne odaadni.

A XVII. században a külpolitikai célok fontos eszközei voltak a dinasztikus házasságok. Ezt a jól bevált eszközt a Bourbonok is alkalmazták, bár kétségtelen, hogy nem olyan sikerrel, mint az ügyesen házasodó Habsburgok. Egy jól sikerült friggyel esetleg újabb koronát vagy egy tartományt, vagy ha mást nem, politikai befolyást lehetett szerezni. A viszonylag újdonsült Bourbon-dinasztiának szüksége volt tehát előkelő házasságokra. XIII. Lajoshoz III. Fülöp spanyol király lányát, Ausztriai Annát adták hozzá. Lajos egyik húga, Erzsébet IV. Fülöp spanyol király felesége lett, a másik, Henrietta, I. Károly angol királyé, a harmadik, Krisztina pedig a piemonti fejedelem hitvese. A király öccse, Gaston a lotaringiai herceg lányát kérte feleségül.

A IV. Henrik elleni halálos merénylet miatt a franciák

nem tudtak visszavágni a Habsburgoknak az itáliai háborúban elszenvedett vereségért. Pedig szükség lett volna némi *gloire*-ra az abszolút monarchia további erősödéséhez. Bármerre nézett Richelieu, szinte mindenütt a Habsburg sást látta a francia határokon. Az óceánokat a holland és az angol flotta uralta. Az észak-északkeleti határok nyitottak voltak, ráadásul eléggé közel Párizshoz. Egyetlen vesztes csata, és az ország szívét máris ostrom alá vehette az ellenség.

A Habsburg-barát külpolitika hosszú távon tarthatatlan volt. Richelieu tisztán látta, hogy honfitársainak egyszer szét kell törniük a körjük font Habsburg-gyűrűt, északon-északkeleten pedig védhető határokat kell teremteniük. Ekkoriban egy országhatár akkor volt védhető, ha az valamilyen természetes akadályon (széles folyó mentén, vagy magas hegygerincen) húzódott. Így lett fogalomná egy spanyol diplomata mondása nyomán a „természetes határok” elve, vagyis az az elképzelés: Franciaország akkor lesz biztonságban, ha határait a Rajnáig és az Alpok magas vonulatáig tolja ki.

Richelieu tehát azt vallotta, hogy Franciaországnak a Habsburgok ellenségeivel, vagyis a protestáns hatalmakkal (Angliával, Hollandiával, a német fejedelmek egy részével) kell szövetkeznie. Csakhogy erre csak a francia hugenották megrendszabályozása után kerülhetett sor. A bíboros titkos diplomáciája már a protestáns hatalmak 1625-ös hágai egyezményét is támogatta. Richelieu egyelőre a pénzt tekintette a leghatékonyabb eszköznek. Bármilyen üres volt is a kincstár, külpolitikai célokra mindig előteremtette a szükséges aranyakat. A bíboros minduntalan II. Fülöp spanyol király mondását idézte: „Nincs olyan erődítmény, amelybe be ne tudna jutni egy arannyal megrakott számár.” A bíboros a kardot és az ágyút csak a király „utolsó érvének” tekintette a külpolitikában.

Richelieu 1629-ben látta úgy: elérkezett az idő, hogy a harmincéves háborúban nyíltan színt valljon – a Habsburgokkal szemben. Ekkor ugyanis II. Ferdinánd császár a katonai sikerektől megrészegülve fellépett a német fejedelmek hatalma ellen. Ezzel nemcsak a német protestánsokat, hanem a katolikusokat is maga ellen hangolta. Amíg a császár a német fejedelmekkel bajlódott, a ravasz bíboros Itáliában tett szert pozícióelőnyre. A kis mantovai herceg-

ség trónjára saját jelöltjét ültette, mire a császár zsoldosai feldúlták Mantovát. A rémült észak-italiai államok emiatt a franciák karjaiba menekültek. A helyzetet kihasználva a francia csapatok 1630-ban megszállták a nyugati Alpok kapuját védő, stratégiai fontosságú erődítményt, Pignerolt. Maga Richelieu és XIII. Lajos is részt vett a rövid hadjáratban.

A francia külpolitika igazi nagy sikerei azonban német földön születtek. Richelieu eddig is titokban vagy nyíltan támogatta a protestáns fejedelmeket. Most a katolikus fejedelmeket kellett megnyernie. Ebben kitűnő diplomatája, József atya jeleskedett. József, a francia külügyek „szürke eminenciása” (szürke kapucinus csuhát viselt) Richelieu régi, megbízható embere volt. Ő is katonai pályán kezdte, majd kapucinus barátként lépett diplomáciai szolgálatba. Azt tartották róla, hogy egész Európa ügyeit a fejében tárolja. Szuggesztív egyéniségében szerencsésen egyesültek a nagyvonalú elgondolások a cselszövés démoni tudományával.

József atya az 1630-as regensburgi birodalmi gyűlésen aratta a legnagyobb sikert, ahol megnyerte a Katolikus Liga fejét, Miksát, a bajor választót. Miksához aztán több katolikus fejedelem is csatlakozott. A birodalmi gyűlésen II. Ferdinánd császár fiát, Ferdinándot, akit már magyar királlyá koronáztak, most római királynak akarta megválasztatni. A gyűlésen jelen lévő fejedelmek többsége azonban elvetette ezt a tervet, sőt arra is rábírta a császárt, hogy bocsássa el híres hadvezérét, Wallensteint. A fejedelmek ugyanis attól tartottak, hogy Wallenstein esetleges újabb katonai győzelmei túlságosan megerősítenék a császár hatalmát a német birodalomban. József atya ügyesen elhitette velük, hogy II. Ferdinánd abszolút hatalomra tör. A császárt súlyos kudarc érte. A gyűlés befejeztével a császár állítólag felkiáltott: „Ez a nyomorult kapucinus megghiúsította legszebb álmomat. Ki gondolta volna, hogy ez a család barát hat fejedelmi szavazatot fog csuklyájába besöpörni?”

Miközben a francia diplomaták a német fejedelmeket édesgették magukhoz, Richelieu már a harmincéves háború újabb szakaszára gondolt. Tisztában volt azzal, hogy a diplomáciai siker nem elegendő, hiszen a Habsburgok a csatatéren még nem szenvedtek vereséget. Azt azonban nem tartotta helyesnek, hogy a francia hadsereg mérje össze

erejét a félelmetes német zsoldosokkal. Erre legyen csak gondja másnak, Franciaország legfeljebb kisebb akciókkal fogja kikerekíteni keleti határait. Az elgondolás a szerencsés véletlenek és a francia diplomácia mesterfogásai folytán valósággá lett.

1630 nyarán új hatalom, Svédország kapcsolódott be az európai háborúba, hogy a protestantizmus őrangyalaként területeket szerezzen a protestáns Észak-Németországnak. A svéd hadsereg és vezére, Gusztáv Adolf király, katonai erények tekintetében kétségtelenül felette állt minden európai seregnek. A győzelemhez azonban ez nem lett volna elegendő. Szövetségesekre, diplomáciai előkészületekre és pénzre volt szüksége a svéd királynak. Ezeket többnyire Franciaország vállalta. Az 1631-ben megkötött francia-svéd egyezmény hatására az addig tétovázó német protestáns fejedelmek Gusztáv Adolf mellé álltak, a svéd katonai kiadások egy részét pedig Richelieu fedezte. II. Ferdinánd elszigetelődött.

A svéd katonai sikerek nem sokat vártak magukra. Gusztáv Adolf seregei 1631 szeptemberében Lipszénél, 1632 novemberében Lützennél arattak fényes győzelmet a császáriak felett. Az utóbbi csatában azonban elesett Gusztáv Adolf. A svédek túlzott megerősödése már nem tetszett Párizsnak. A protestáns hatalmak túlsúlya éppúgy nem látszott kívánatosnak, mint a Habsburgoké. József atya ezt így fogalmazta meg: „A protestánsokhoz fűződő szövetséget úgy kell alkalmazni, mint az orvosságot: kis adagban gyógyító hatású, nagy adagban méreg.”

Richelieu csupán a háború folytatását óhajtotta – anélkül, hogy bármelyik fél döntő győzelmet aratna. Hosszú háború lebegett a szeme előtt, amelyben mind a protestáns hatalmak, mind pedig a Habsburgok ereje felmorzsolódik, Franciaország pedig egy napon döntőbíró lehet. A franciák először területeket ragadtak magukhoz. Richelieu védelmet ajánlott fel a császáriak és a svédek által egyaránt végigpusztított Rajna menti államocskáknak. Elhitette velük, hogy sem a császár, sem a svédek nem törődnek az önállóságukkal. 1631-től a francia katonák fokozatosan beszivárogtak a Rajna-vidék erődítményeibe. 1633-ban aztán lehullott a lepel: a franciák megszállták Lotaringiát és elűzték ultrakatolikus fejedelmét, majd néhány fontos elzászi várost is elfoglaltak. Furcsán hangzik, de mindkét német tartomány-

ban a francia megszállás jelentette a legkisebb rosszat, XIII. Lajos katonáit ezért örömmel üdvözölte a háborútól elcsigázott népesség.

1634 őszén újabb háborús fordulat következett: Nördlingennél a svédek súlyos vereséget szenvedtek az egyesült spanyol és német csapatoktól. A protestáns erők kimerültek, s az a veszély fenyegetett, hogy békét kötnek. A franciák nem tehettek mást, katonailag is be kellett lépniük a háborúba. Richelieu 1635-ben szövetséget kötött Svédországgal és Hollandiával. A főminiszter régóta készült a nagy összecsapásra, és óriási összegeket áldozott katonai célokra. A francia hadsereg létszámát több mint százezer főre emelte. Nem volt jó véleménye a zsoldosokról, akik ugyan értették a mesterségüket, de mindenkit kiszolgáltak, aki csak megfizette őket, a bíboros a toborzott, reguláris hadseregben látta a jövőt. Igaza volt, csak hogy az ilyen hadsereg talpraállításához idő kell. Emiatt Richelieu sem nélkülözhetette a zsoldosrendszert és a hadi vállalkozókat.

A tengeri hadviselésre is gondolnia kellett. A nagyhatalmi státus megszerzéséhez és megtartásához elengedhetetlen a flotta, a franciáknak viszont nem volt számottevő hajóhaduk. Háború idején többnyire az itáliai államoktól béreltek hajókat. Richelieu viszont ütőképes „nemzeti” flottára vágyott, s ezt meg is teremtette. Az 1640-es évekre a francia flotta már méltó ellenfele lett a spanyolokénak, bár ütőképessége elmaradt az angol és a holland hajóhad mögött.

1635-ben tehát a francia politikus úgy ítélte meg, hogy ütött a cselekvés órája. A célpont: Spanyolország. 1635 elején spanyol csapatok szállták meg a francia védnökség alatt álló német fejedelemséget, Triert. A francia válasz nem sokáig késett. 1635. május 19-én címerhordozók és kürtösök kíséretében királyi hírnök jelent meg a brüsszeli várfal alatt. Miután napestig hiába várt bebocsáttatásra, kürttharsogás közepette felkiáltott az őrségnek, majd fehér kesztyűt dobott a várkapu elé. Ezzel a szertartásos hadüzenettel elkezdődött a harmincéves háború francia szakasza.

Rosszul kezdődött. A fiatal és tapasztalatlan franciák csakhamar szembetalálták magukat a félelmetes spanyol gyalogsággal, amely Nördlingennél is eldöntötte a csatát. A haldokló spanyol nagyhatalom utoljára még összeszedte az erejét és alaposan megleckéztette XIII. Lajos harcosait. A spanyol gyalogság a Somme folyónál áttörte a francia

vonalat: nyitva állt az út Párizs felé. A spanyolokat támogató császári csapatoknál magyar–horvát könnyűlovasság is szolgált, amely gyors mozgásával rettegésben tartotta az észak-francia vidékeket.

Richelieu rendszere azonban nem ingott meg, sőt most bizonyosodott be rendkívüli életképessége. A spanyol veszedelem átmenetileg a rendszer ellenségeit is a bíboros mellé állította. A higgadtságát most is megőrző Richelieu a párizsi néphez fordult. A módos polgárok, a parlament és az egyetem néhány nap alatt ötvenezer katona felfegyverzéséhez szükséges pénzt gyűjtött össze. Nagyot fordult a világ ötven év alatt. Akkor IV. Henriket a párizsiak spanyol támogatással próbálták távol tartani a város kapuitól. Most egyfajta állampatriotizmus kezdett ébredezni a franciákban, amely minden vallási és politikai nézetkülönbséget legyűrt.

A sebtében felfegyverzett csapatokat egy hugenotta hadvezérre, az öreg La Force marsallra bízta. A lelkesedés győzött, és a francia seregek Dél-Németalföld határáig szorították vissza a spanyolokat. 1636-ban a franciák a tengeren is ellentámadásba lendültek. Az új flotta átkelt a Gibraltári-szoroson és vereséget mért a spanyol hajóhadra. A spanyolok legendás tengeri hatalma semmivé foszlott a mediterrán vizeken. A spanyol birodalom, mint holmi agyagóriás, málladozni kezdett. 1640-ben francia segédlettel elszádkadt tőle Portugália; ugyanebben az évben a katalán nemeség robbantott ki felkelést, XIII. Lajost Barcelona grófjává kiáltva ki. A felkelést Madrid ugyan leverte, de csak roppant erőfeszítés árán és roppant drágán.

Hazájának végső sikerét Richelieu nem érthette meg: 1642. december 4-én a gyenge fizikumú államférfi meghalt. A tuberkulózisban szenvedő XIII. Lajosnak is meg voltak számlálva a napjai. A spanyolok arra számítottak, hogy belpolitikai zűrzavar tör ki Párizsban, amely katonailag kiaknázható. Melos spanyol hadvezér jól felszerelt, harc-edzett seregével betört Észak-Franciaországba és ostrom alá vette az Ardennek tövében a rocrói erődöt. A haldokló XIII. Lajos egy huszonkét éves fiatalembert, Enghien herceget, Condé herceg fiát küldte Melos ellen.

A büszke Melos biztos győzelmet remélt, a fiatal Condé viszont be akarta bizonyítani, hogy nem véletlenül bízott rá a király egy 26 000 fős hadsereget. Condé bizonyított is: 1643. május 19-én, XIII. Lajos temetésének napján elsőprő

győzelmet aratott a verhetetlenség mítoszával övezett spanyol gyalogságon. A diadalt különleges hadvezéri képességeinek köszönhette. Új harcmódot alkalmazott, amelynek az volt a lényege, hogy a spanyol gyalogságot nem a francia gyalogság vagy a lovasság támadta meg először, hanem a tüzéség. Az ügyesen célzó tűzmesterek alaposan megtizedelték a spanyol gyalogság négyszögeit, majd oldalirányú lovas roham következett. Enghien cselt is vetett: seregének néhány ezredét egy közeli erdőben rejtette el, s csak a döntő pillanatban irányította a csataterre. A roccái győzelemmel a fiatal herceg neve bejárta Európát. Ekkor kapta a „nagy Condé” nevet.

Míg a franciák vereséget mértek a spanyolokra, addig svéd szövetségeseik a német császár ellen arattak sikerre sikert. Richelieu utóda, Jules Mazarin is méltó volt a főminiszteri székre. A francia nagyhatalmi ambíciókat legalább olyan ügyesen érvényre juttatta, mint tanítómestere. A svéd sikereken felbuzdulva – nehogy csak a svédek dicsősége legyen a császár legyőzése – jelentős katonai erőket dobott át a Rajnán. A két neves francia hadvezér, a hugenotta Turenne gróf és a nagy Condé egymással versengve aratták győzelmeiket. 1648-ban Turenne csapatai átkeltek a Dunán, s az Inn folyóig jutottak el. Ugyancsak 1648-ban Condé Lensnél, Dél-Németalföldön szerzett újabb babérokat.

A katonai sikerekkel párhuzamosan Mazarin a Habsburgok teljes elszigetelésére törekedett. 1643-ban még I. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel is szövetségre lépett. Az erdélyi államot fontos ütőkártyának tekintette a Habsburg császárral szemben, ezért 1645-ben megújította a szövetséget és segítséget is ígért Rákóczinak. A vesztfáliai Münsterben is sikert aratott a francia diplomácia. Ebben a városban ugyanis már 1643-tól folytak puhatólózó tárgyalások a szemben álló felek között. Mazarin megbízottjának, d’Avaux grófnak éveken át az időhúzás volt a feladata, hogy Franciaország a lehető legkedvezőbb katonai pozíciókból diktálhasson. Csak az 1648-as katonai győzelmek és a Fronde néven ismert polgárháború kitörése után hajlott a ravasz Mazarin békét kötni.

1648 októberében Európa fellelegezhetett: a vesztfáliai béke aláírásával véget ért a kontinens történetének talán legpusztítóbb háborúja. Az egyik nagy nyertese – Svédország mellett – kétségkívül a francia királyság volt, hiszen

területeket szerzett: megkapta a Habsburg-ház minden elzászi birtokát (Felső- és Alsó-Elzász egy részét) és a három lotaringiai püspökséget (Metzet, Toul, Verdun). Mint területi nyereség ez látszólag nem különösen számottevő, inkább stratégiai jelentősége volt óriási. Franciaország ezután sokkal biztonságosabban védelmezhetette keleti határait és szükség esetén a német birodalom felé is hadjáratot indíthattott. Több, a Rajna jobb partján álló erődben (Breisach, Philippsburg) a franciák helyőrséget tarthattak. Az északi határok egyelőre bizonytalanok maradtak, mivel az elszigetelődött Spanyolországgal 1648-ban nem kötött békét a francia udvar.

A vesztfáliai béke politikai nyeresége jelentősebb volt. Franciaország végleg meggyőztette a spanyol-osztrák Habsburgok keresztény világbirodalmának álmát. A német birodalom még megosztottabbá lett, mint korábban. A német fejedelmek – francia segítséggel – Münsterben megkapták azt a jogot, hogy a császár beleegyezése nélkül bármelyik külföldi hatalommal szövetségre léphessenek. A sokfejedelmiség így vált alkalmassá, hogy rajta keresztül a franciák állandóvá tegyék a befolyásukat Németország nyugati részein.

Emberfőkben és anyagi javakban is megváltoztak az erőviszonyok. Nem mintha Franciaország olyan sokat gazdagodott volna harminc év alatt, hanem azt, hogy a német birodalom lett sokkal szegényebb. A háború a német területeket tarolta le. Csaknem huszonegy milliós népessége harminc év alatt több mint egyharmadával csökkent; 1648-ban a franciák lélekszáma már jóval felülmúlta a németekét. „Egy teljes emberöltőn át – írja Engels – járta Németországot keresztül-kasul a legféktelenebb zsoldoscsürhe, amelyet csak ismert a történelem. Sarcoltak, fosztogattak, gyújtogattak, erőszakoskodtak, gyilkoltak mindenütt... A pusztulás és elnéptelenedés határtalan volt. Mire eljött a béke, Németország védtelenül, eltiporva, lerongyolódva, véresen feküdt a porondon.”

Joggal elmondhatjuk: a francia kontinentális hegemonia Németország romjain született. 1648-ban Európa legfiatalabb királya, a tízéves XIV. Lajos Európa legerősebb államában uralkodott. Leendő nagyságához ez döntő mértékben hozzájárult.

„Isten-ajándékozta Lajos”

XIV. Lajos születése szinte a csodával volt határos. IV. Henrik és XIII. Lajos alatt Franciaország kiemelkedett a nemzetek sorából: kiépült a korlátlan királyi hatalom és az ország Európa legfényesebb csillagává vált. A trónörökléssel, a dinasztia fenntartásával viszont mindig komoly gondjuk támadt a Bourbonoknak. IV. Henriknek csak a második feleségével sikerült törvényes utódot nemzenie. Az utód, XIII. Lajos még rosszabbul járt, Ausztriai Annával kötött házassága huszonkét éven keresztül meddő maradt.

Biológiailag a házastársak egyike sem volt alkalmatlan a gyermekáldásra. A fő akadályt lelki és politikai tényezők emelték. XIII. Lajos rendkívül ellentmondásos személyiség volt a magánéletében is. Említettük: gyermekkorában dadogott, ezért a királyné – hogy leszoktassa róla – sokszor az udvar szeme láttára elnászpángolta. Ettől XIII. Lajos egész életére gátlásossá vált. Ugyanakkor mint gyermek igen illetlen volt a hölgyekkel szemben. Gyakran utánozta az udvaroncok szabados beszédét és mozdulatait. Jó néhányszor előfordult, hogy akár a felnőtt férfiak, hátulról ő is ráhúzott a kisasszonyokra. Serdült korában viszont rendkívül szemérmes lett.

A fiatal király csak anyja akaratának engedelmeskedve, politikai érdekből nősült meg. Az ifjú pár sohasem kedvelte egymást. Az udvari pletyka szerint a nők iránt semmi vonzalmat sem érző XIII. Lajost anyjának kellett a hitvesi ágyba parancsolnia. A király – szép hitvese, Ausztriai Anna helyett – szívesebben töltötte az idejét egyik apródjával, a nála huszonhárom évvel idősebb Charles d’Albert-rel. Nem csoda, hogy az egyébként szigorú spanyol erkölcsök szerint nevelt Ausztriai Anna nem mindig utasította vissza a férfiak közeledését. Főként az angol Buckingham herceghez vonzódott, hálás témát kínálva így Dumas kalandos történelmi regényéhez. Komoly kapcsolat azonban sosem szövődhetett közöttük.

Az udvari intrikákban és a politikában a király és a királyné általában az ellenkező oldalon állt. Az 1620-as évek elején úgy megromlott a kapcsolatuk, hogy házaseletet sem éltek. Csak a hivatalos ceremóniákon mutatkoztak együtt. Richelieu és a király állandó, sokszor jogos szurkálódásai miatt Anna királyné az általa alapított párizsi Val de Grâce

kolostorban érezte magát a legjobban. Persze egy-egy Richelieu elleni összeesküvés kedvéért visszatért az udvarba.

XIII. Lajos tehát nem örökölte apjának heves vérmérsékletét, rosszul sikerült házassága miatt ezért ritkán vigasztalódott más hölgyekkel. A szebbik nemmel volt azért néhány kalandja. Előbb Marie de Hautefort-nak, majd Louise de La Fayette kisasszonynak tett szerelmi vallomást. Mindketten Anna királyné udvarhölgyei voltak és mind a ketten kikosarazták. A sovány, csúnya, előreugró állú király nemigen vonzotta a nőket.

La Fayette kisasszony, hogy megszabaduljon a királyi udvarlótól, 1637 tavaszán kolostorba vonult, de XIII. Lajos itt is gyakran felkereste. A szent életűvé magasztosult Louise ilyenkor mindig arra biztatta Lajost, hogy béküljön ki a királynéval.

Richelieu-höz hasonlóan XIII. Lajos is törékeny, beteges ember volt, s az 1630-as évek közepétől egyre gyakrabban nyomta az ágyat. Amikor a köszvénye megengedte, legszívesebben utazgatott és vadászott. Mindenki készpénznek vette, hogy a király esetleges elhalálózása után öccse, Gaston öröklí a trónt. Az orléans-i hercegnek tetszett is ez a szerep, bár mindenki tudta, hogy még bátyjához képest is kevés olyan tulajdonsága van, amely egy abszolút monarchiában szükséges lenne. Gaston vágya, hogy trónra üljön, sosem teljesülhetett.

1637-ben váratlan fordulatra került sor a királyi család életében. Ez év nyarán, amikor a francia–spanyol háború már javában dúlt, Richelieu azzal vádolta meg Annát, hogy öccsével, IV. Fülöp spanyol királlyal az állam biztonságát veszélyeztető titkos levelezést folytat. Az igazság sosem derült ki, de a vád elegendő volt ahhoz, hogy a király hónapokon át házi őrizetben tartsa a feleségét.

XIII. Lajos 1637 őszén hivatalosan, az udvar színe előtt megbocsátott Annának, sőt levelet is írt hozzá: „... ezentúl úgy óhajtunk élni a királynéval, mint ahogyan a jó király és a jó férj él a feleségével”. Szépen hangzó szavak, semmi más. A király ugyanis, amikor csak tehette, ezután is elkerülte az asszony társaságát. Ezentúl viszont sosem vádolta semmivel és nem bírálta a királyné politikai magatartását.

1637. december 5-én a király – akarva, nem akarva – mégis valóra váltotta levelében tett ígéretét. Miután kikocsizott a Versailles-ban építtetett vadászlakból, Saint-Maurba

készült egy újabb vadászatra. Útközben megpihent Párizsban és szokásához híven meglátogatta La Fayette kisasszonyt a kolostorban. Látogatása az estébe nyúlt, s közben hatalmas vihar kerekedett Párizsban. Lajos nem utazhatott tovább, holmijai Saint-Maurban maradtak, Louvre-béli lakosztálya viszont üresen tátongott. Királyhoz méltó lakosztály csak egy volt Párizsban: a királynéé. Az uralkodónak nem maradt más választása: némi habozás után igénybe vette a királyné vendégszeretétét.

A vendéglátás olyan szívélyesre sikerült, hogy a párizsi *Gazette* 1638. január 20-i száma világgá kürtölhette a szenzációt: a királyné anyai örömök elé néz. A hír annyira hihetetlennek tetszett, hogy egész Franciaország találgatni kezdte a leendő királyi sarj fogantatásának körülményeit. Sekélyes és képtelenebbnél képtelenebb pletykák tömkelege terjedt szájról szájra az apasággal kapcsolatban. Egyesek Mazarint emlegették, mások Ausztriai Anna orvosát. De mindez szóbeszéd volt, mivel 1637-ben sem Mazarin, sem az orvos nem tartózkodott az udvarban. Még olyan képtelenség is szárnyra kelt, hogy a királyné által gyűlölt Richelieu az apa, netán a már régen halott Buckingham herceg.

Mi lehetett az igazság? Egyszerűen az, hogy valóban XIII. Lajos volt az apa. A királynét a bíboros emberei olyan szigorúan figyelték és őrizték, hogy semmiféle titkos szerelmi kapcsolatról sem lehetett szó. Mivel az udvarban is alig hitték el, hogy a király eleget tett férfiúi kötelezettségeinek, a születendő gyermeket „Isten kegyes ajándékának” tulajdonították. Az apaság felőli kételyeket csak egy újabb, szintén váratlan esemény oszlatta el, amikor 1640-ben megszületett Fülöp, a királyi pár második gyermeke.

1638 nyaratól egy dolog izgatta az udvart: vajon fiúörökös születik-e? 1638. szeptember ötödikén délután fél háromkor a szülést vezető Madame Séncé asszony örömteli kiáltásai harsantak fel a saint-germaini kastély folyosóin: „Dauphin született, Dauphin született!” Vagyis trónörökös. Épen és egészségesen jött világra az „Isten-ajándék” fiúcska; atyja a saját nevét adományozta neki: a Lajost.

A szépen fejlett csecsemőnek kitűnő étvágya volt. Egy éves korára legtöbb foga kinőtt. Egy svéd diplomata írta a következőket: „A Dauphin már háromszor cserélt dajkát. Az e magasztos tisztségre kiválasztott asszonyok sorra visz-

szadják megbízatásukat, mert ez a robusztus és heves vérmérsékletű gyermek megtépdési a keblüket...”

A király a gyermeket – a tradícióknak engedve – a királyné kezében hagyta, de gondozásával saját hívét bízta meg, nehogy ellene neveljék. Így is mindig kételyek kínozták a neveltetéssel kapcsolatban és minden apróságban Anna királyné cselszövését látta. Egy seregszemléről hazatérve például meglátogatta a hároméves trónörökösöt. Mivel a kisfiú ritkán látta az apját, a simogatásra sírással reagált. Lajos persze a királynét okolta a sírás-rívásért, és Richelieu-höz fordult panaszával: „A fiam kivételesen szép, de igen makacs gyermek. Amikor meglátott, olyan bőgésbe kezdett, mintha ördögöt látott volna és mindig csak a mamája után kiabált.”

XIII. Lajost később is érte kellemetlen meglepetés a trónörökös részéről. 1642. április 21-én, a keresztelő után a betegágyán fekvő király magához kérte Lajost, hogy ki-fürkéssze szellemi gyarapodását:

– Hogy hívják önt jelenleg?

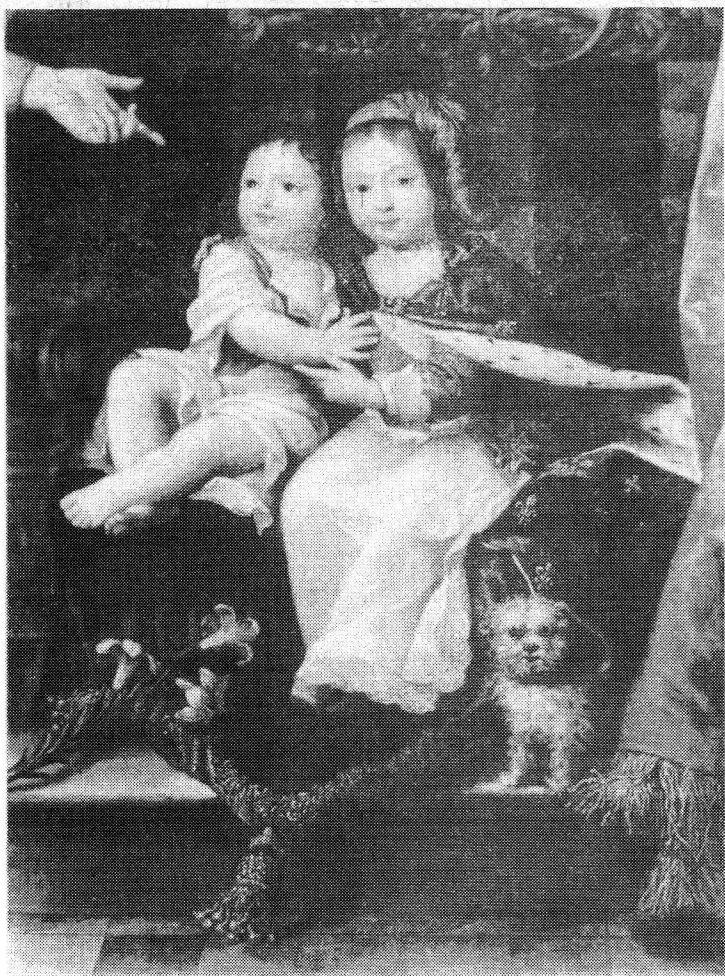
– XIV. Lajosnak, apámuram – vágta rá a gyermek.

– Még nem! – hangzott az apa keserű válasza.

A nagybeteg királyt és haldokló főminiszterét – mielőtt mindkettő sírba szállt volna – nagyobb keserűség is érte. 1642 nyarán ismét összeesküvést lepleztek le. A fő bűnös Cinq Mars, a király fiatal kegyence és főlovászmestere volt. Tervéhez – Richelieu megöletéséhez – Gaston és a spanyol udvar segítségét vette igénybe. Ez volt a veszte. A főminiszter titkosrendőrsége most is éberén figyelt. Cinq Mars-t leleplezték és XIII. Lajos kénytelen volt kivégeztetni a kegyencet. Csak Gaston nyert ismét bűnbocsánatot.

Richelieu csak néhány hónappal élte túl az összeesküvést. A sokak által gyűlölt, de az abszolutizmusért és a monarchia nagyságáért oly sokat tett főminiszter halálhírére – 1642. december 4-én – Párizsban örömtüzeket gyújtottak. Testamentumában a bíboros tehetséges tanítványát, Jules Mazarint javasolta a királynak a főminiszteri tisztségre.

XIII. Lajos alig élte túl első miniszterét. 1643 tavaszán végleg ágyának dőlt. Utolsó napjait magányosan szenvedte át. Senki sem törődött már vele. Miközben haldoklott, felesége állítólag a szomszédos teremben nevetgált udvarhölgyeivel. Hű udvaroncai is sorra elmaradtak és a jövőbeli régensnő kegyeiért versenyeztek. 1643. május 14-én a

*Lajos, a kis trónörökös, Bourbon-liliomokkal himzett köpenyében,
őccsével, Fülöppel*

nem egészen ötesztendő trónörökös valóban XIV. Lajos lett. Apját hamar elfelejtette, udvarában sosem említették XIII. Lajost, s felnőtt korában a Napkirály sem említette soha.

Királyhoz illő neveltetés?

Alighogy XIII. Lajos lehunyta a szemét, a kis XIV. Lajosnak máris dolga akadt. Anyja – királyfihoz illően – hermelinpalástba öltöztette és elvitte a párizsi parlament ünnepélyes ülésére. Itt persze semmit sem kellett tennie, csupán apja székében végigülni és kibírni a számára még teljesen közömbös, sőt unalmas ceremóniát.

A monarchia alaptörvényei értelmében a kiskorú király helyett régensnek kellett az országot kormányoznia. Csakhogy XIII. Lajos végrendeletében héttagú régenstanácsra bízta az uralkodói jogok gyakorlását, a kormányzásra pedig Mazarin bíborost kérte fel. A régenstanács csak szótöbbséggel dönthetett. Anna királynénak nem volt ínyére az uralkodói jogok megosztása, ezért a párizsi parlamenttel „alkotmányellenesnek” nyilvánította elhunyt férje végrendeletét és magára ruháztatta a teljes uralkodói hatalmat.

A negyvenegy éves, még mindig vonzó királyné addig nem sok érzéket mutatott a politika iránt, volt viszont önkritikája. Sosem hitte önmagáról, hogy kormányozni is képes. Voltaire szerint a régensnő „... gyenge ahhoz, hogy maga uralkodjon, de elég erős ahhoz, hogy kitartson döntése mellett”. Így történt a főminiszteri állás betöltésekor. Anna egy ponton betartotta férje testamentumát: Mazarint nevezte ki első miniszterré.

Ez váratlan sakkhúzás volt, főként a vérbeli hercegek (a király közvetlen rokonai) számára. A hercegek – ahogy az a király kiskorúsága idején máskor is megtörtént – a lehető legnagyobb részt szerették volna kikanyarítani maguknak a hatalomból. Kezdetben úgy tetszett, hogy ez sikerülhet is. Mazarin és a régensnő meglehetősen előzékenyen bánt az udvári előkelőségekkel. Nem volt olyan rang vagy javadalom, amit ne kérhettek volna tőle. Gondi herceg – a későbbi Retz bíboros, aki Mazarin székére pályázott – szellemen jegyzi meg *Emlékirataiban*, hogy volt olyan, „akinek királyi engedélyt adtak a misék megadóztatására”. A Bastille kapui is megnyíltak Richelieu áldozatainak előtt.

Mindezzel nem érték be az arisztokraták: étvágyuk kielégíthetetlen volt, s főként Mazarint nem szívelték, mert bármilyen nyájasan viselkedett, Richelieu szellemét látták benne. Elhatározták hát, hogy elteszik láb alól, majd békét kötnek a Habsburgokkal. Békére azért lett volna szükségük,

*Mazarin, a király kiskorúsága
idején a francia királyság
tényleges ura, Richelieu utódja*

hogy több pénzt herdálhassanak el az államkasszából. Az összeesküvőket *fontoskodók* néven ismeri a francia történelem. Vezetőjük IV. Henrik természetes fiának, Vendôme hercegnek a fia, Beaufort herceg volt, aki fejébe vette, hogy Franciaország kormányzója lesz.

Mazarin öeminenciája azonban nem maradt rest. Hatalma próbatételének tekintette a „fontoskodók” felszámolását. Ha nem is olyan szigorral járt el velük szemben, mint ahogy Richelieu tette volna, a végeredmény ugyanaz lett. Az összeesküvést, a kortársak kifejezésével élve, „olaszosan” intézte el: akit lehetett, megnyert, akit nem, azt vagy „fino-man” meggyilkoltatta, vagy börtönbe záratta. Ausztriai Anna korábban csak azért engedte ki a Bastille elegáns lakóit, hogy most Mazarinnak legyen hová becsuknia saját ellenségeit. Az események alakulásában a régensnő magatartása volt a legmeglepőbb. Amíg a korábbi évtizedekben többnyire Richelieu ellenfeleinek pártján állt, most a nagy bíboros életművét folytató Mazarin támasza lett.

A bíborost 1632 óta ismerték a francia udvarban. Élettörténete minden színezés nélkül is kész regény. Giulio Mazari-ni egy szegény szicíliai nemes és egy előkelő római lány házasságából született 1602-ben. A jezsuita iskola elvégzése után a spanyolországi alcalai egyetemen szerzett jogi és teológiai doktorátust. A papi pályához azonban nem volt kedve, nem is szentelték pappá. A pápai hadsereg kapitánya

lett, de ez sem elégítette ki ambícióit. Végül a diplomáciai pályán találta meg élete értelmét.

Mint pápai követ került a francia udvarba, s itt páratlan politikai érzéke révén hamarosan Richelieu kegyeibe férközött: a főminiszter a francia állam szolgálatába állította. 1639-ig diplomáciai feladatokat teljesített, majd egyre inkább a betegeskedő Richelieu jobb keze lett. Viszonylag gyorsan megismerte a francia viszonyokat, bár franciául sosem tanult meg tökéletesen. Amikor ezt a szemére vetették, hízogó és patetikus szellemi szikrával válaszolt: „A nyelvem olasz, de a szívem francia.”

Szolgálataiért 1641-ben kapta meg a bíbornoki kalapot, Egyszerre volt hatalomvágyó és alázatos. Ő is hiú volt és gátlástalan, akárcsak tanítómestere. 1642-ben már olyan tekintélyre vergődött az udvarban, hogy a beteg Richelieu helyett ő lett a kis trónörökös – XIV. Lajos – keresztapja. Hálátlan és képmutató volt, csak azokkal tett jót, akik ártottak volna neki.

Szerette a pénzt, a csillogást. Richelieu-höz hasonlóan szenvedélyes könyv- és műgyűjtő volt, ő is pártolta a művészeteket. Gondi herceg azt tartotta fő gyengéjének, ami ténylegesen az erénye volt: tovább építette az abszolutizmus rendszerét. A korábbi titkos tanács helyett létrehozta a *Magas Tanácsot*, amely idővel a legfontosabb testületté vált. A vidék irányításában növelte az intendánsok szerepét. Belpolitikai ügyekben Richelieu emberére, Pierre Seguier kancellárra támaszkodott. A kancellár az 1630-as évektől a főminiszter után a kormányzat második emberének számított.

Mazarin és a királyné kapcsolata XIII. Lajos halála után több volt már egyszerű barátságnál. Plátói szerelem szövődött közöttük. Annát valósággal elragadta a főminiszter kellemes külseje és megnyerő modora. A sokat emlegetett titkos menyegző azonban álhireken alapult. A bizalmas kapcsolat elegendő volt ahhoz, hogy a régensnő Mazarin befolyása alá kerüljön. Látni fogjuk, hogy a kis király neveltetése szempontjából is szerepet játszott ez a kapcsolat. Anna királyné politikai pálfordulatát tükrözte az is, hogy az asszony a gyötrő emlékekkel teli Louvre-ból a sokkal elegánsabb Richelieu-palotába költözött. Az épület ekkor kapta a Palais Royal (királyi palota) nevet.

Amikor XIV. Lajos betöltötte hetedik életévét, elérkezett

az ideje, hogy kikerüljön az asszonyok gyámsága alól és kitanulja a királyi mesterséget. Ekkorra már ájtatos, ünneptélyesen viselkedő, választékos beszédű és udvarias kisfiú lett, de ösztönösen képmutató is. Anna Mazarint tette meg a királyfi gyámapjának.

Az államügyekkel elfoglalt bíboros még nem látta értelmét, hogy maga nevelje a csemetét. A király nevelésével foglalkozók élére „kormányzót” nevezett ki Villeroy marsall személyében. A derék marsall a hadimesterségben és az udvari szokásokban igencsak járatos volt, de ezen nemigen terjedtek túl ismeretei. A tudományokat Beaumont abbé vezérlete alatt a jezsuita tanároknak kellett a király fejébe verniük. Beaumont abbé – később Párizs érseke – művelt ember volt a maga módján, de a tudomány egyetlen ágában sem tündökölt. Hasonlóan közepes képességű volt a többi oktató is.

Öfelségének meglehetősen szigorú napirendet állítottak össze. Az egyik udvarhölgy, Marie Dubois szépen leírta a király napi teendőit: „Tanulmányait reggel végezte. Miután imádkozott, táncolt, gyakorolta magát a fegyverforgatásban, lándzsát vetett a fabábu sisakrostélyára. Ezt követően megebédelt, s ilyenkor mindig jelen volt egy tíztagú, hegedűsökből álló zenekar, amely elég szépen játszott... Ebéd után elment tanulni, amíg a királyné fel nem kelt. Caesar Kommentárjait tanulta latinul és le is fordította franciára. Írt, olvasgatta Franciaország történetét, tanulta az olasz nyelvet, a térképészetet és a matematikát.”

A király változó szorgalmat tanúsított, s néhány tantárgyat csak felszínesen sajátított el. Érdekelték viszont a művészetek, az építészet, a zene, a kor világnyelvei, a spanyol és az olasz. Nagyobb korában egy egyszerűbb épület vagy kert tervrajzát maga is el tudta készíteni. A jókötésű, erős fiút különösen vonzotta a testgyakorlás, a tánc és a játékok. Szenvedélyesen játszott katonásdit: ezt a hajlamot ápolták is benne. Hercegi és grófi csemetékből kis „hadsereget” szerveztek neki. Marsallhoz illő aranyozott uniformist adtak rá és kardot kötöttek az oldalára. A Palais Royal kertjében apró erődöt építettek a kis királynak, itt játszhatott ostromosdit. Nyolcéves korától aztán Villeroy marsall fehér lóra ültette és igazi csapatszemplére vitte.

A kortársak és az utókor sokat vitatkozott a fiatal király neveltetéséről. Saint-Simon herceg, a sértett ellenzéki arisz-

tokrata, a legsikerültebb emlékirat szerzője szélsőséges képet alkotott: „A király szellemi képességei a középszerűt sem érték el, de igen könnyen fejleszteni lehetett a talentumát... Gyermekkorában annyira elhanyagolták, hogy lakosztályát senki sem merte megközelíteni... Írásra és olvasásra is alig tanították. Olyan tudatlan maradt, hogy a történelem közismert tényeiről, eseményekről... törvényekről soha egyetlen szót sem tudott.”

Elisabeth Charlotte, a pfalzi fejedelem lánya, XIV. Lajos későbbi sógornője, szókimondó teremtmény, de nem mindig megbízható, majdnem ugyanazt írta, mint Saint-Simon: „XIV. Lajos és egész családja – fiam kivételével – gyűlölték az olvasást, sem a királyt, sem a Monsieur-t nem tanították semmire, alig tudtak írni és olvasni.”

Pierre de La Porte, a király első komornyikja, akit XIV. Lajos talán a legjobban szeretett, ezzel szemben magasztalta a tanítómesterek tevékenységét: „Monsieur Beaumont, Őfelsége oktatója, nagy buzgalommal tette a dolgát; az igazságnak megfelelően tanúsíthatom, hogy az összes leckeórán, amelyen jelen voltam, semmit sem mulasztott el, ami kötelessége volt.” La Porte csak azt kifogásolta, hogy Lajosban nem élesztgettek megfelelő uralkodói erényeket: „Természetétől fogva jó és emberséges, és már ebben az időben minden elképzelhető külső jel arra utalt, hogy nagy fejedelem lesz, de ezeket a jó adottságokat nem művelték kellő gondossággal, nem ösztönözték benne az uralkodói érzelmeket.”

Az utókor megítélései közül talán Philippe Erlanger véleménye áll a legközelebb a valósághoz. XIV. Lajosról írt terjedelmes monográfiájában ez a szakember tagadja mint-ha teljesen elhanyagolták volna a király nevelését. Kétségtelen, hogy a lehetőségekhez képest súlyos fogyatékosságai voltak a királyi iskolának: felszínes és hiányos műveltséget nyújtott, nem plántálta el a királyban, hogy olvasnia kellene, ugyanakkor tanítói sosem tévesztették szem elől, hogy a gyermek uralkodónak készül.

Hivatására valóban már gyermekkorában jól felkészítették. Hamar rászoktatták a királyi méltóság tudatára, az uralkodói gögre, ami oly jellemző lesz rá egész életében. Már kilencévesen kikérte magának, ha egy herceg vagy egy parlamenti tanácsos megfeledezett a királynak járó tiszteletről. Módszeresen és ügyesen plántálták el benne a fejedel-

Az „apafigura”
és tanítványa.
Mazarin bíboros
és Lajos.
Ismeretlen
művész rézkarca

mi erényeket. Írásmestere sokszor leíratta vele ezt a mondatot: „A királyoknak hódolat jár, a királyok azt teszik, amire kedvük támad.”

Beaumont abbé külön könyvecskét állított össze IV. Henrik uralkodásáról, hogy a nagyapát állítsa példaképül XIV. Lajos elé. La Porte esténként Mézeray *Franciaország története* című művéből mesélt a királynak. A tanmesék mindig azt sugallták, hogy Lajos igyekezzen hasonlítani legkiválóbb őseire. Beaumont egyik broszúrájából – *Értekezés a király számára* – arról olvashatott, hogy „...a királyi mesteriség szüntelen cselekvésből áll”. Latintanára napról napra ilyen mondatokat fordítottatott vele: „Minden alattvalóm megannyi gyermek, akinek oltalmát Isten rám ruházta. Az atyának az a kötelessége, hogy gyermekei jólétét növelje, jószágukat védelmezze és javukra ügyeljen...” Húsz évvel később a XIV. Lajosnak tulajdonított *Értekezések a királyi*

mesterségről című, a trónörökösnek szánt *Emlékiratban* visszacsengtek a fenti mondatok.

XIV. Lajos a nagyhatalmi ambíciók sikeres szárnybontogatása korában nevelkedett. Történt, hogy díszes kötésű, gazdagon illusztrált könyvet kapott *A francia uralkodóház családfája* címen. Az első képes melléklet alatt ezt olvashatta: „Francia Európa”. A térképen jól lehetett látni azokat az államokat, amelyekben a francia királyi családok tagjai uralkodtak vagy uralkodhattak volna: Franciaország, Nápoly, Portugália, Lengyelország, a német-római császárság, Jeruzsálem és Konstantinápoly. A könyvecske egyértelműen azt sugallta az ifjú királynak, hogy ha felnő, hódítsa vissza az egykori frank birodalom minden elveszett tartományát. A hódítás és a dicsőség eszméjét sikerült hát a király fejébe ültetni.

Lajosnak volt egy nagy előnye elődjével és utódjával szemben: apjának nagysága nem nehezedett rá, ahogy XIII. Lajosra IV. Henriké, illetve ahogy majd az ő nagysága dédunokájára, XV. Lajosra. A királynak ezért sohasem voltak komplexusai. Előnyére vált, hogy nem nevelték meglegházban, elzártan a világtól. Ez alkalmassá tette rá, hogy tanuljon a környezetétől. Később, tényleges uralkodása idején – hiányos képzettsége ellenére – számtalan kérdésben tájékozott ember benyomását keltette.

A politika iskoláját kellett kijárnia ahhoz, hogy ténylegesen ő legyen – az Állam.

A Fronde iskolája

A testiekben és szellemiekben gyarapodó királynak – ha tetszett, ha nem – meg kellett ismerkednie a francia valósággal. Leckét bőven kapott is az eseményekben és számára váratlan fordulatokban gazdag politikai porondon.

Az 1640-es évek közepétől furcsa kettősség jellemezte a francia monarchiát: amíg Európában vezető szerepet vívott ki, addig belső viszonyai a polgárháború felé sodorták. Bármilyen hihetetlen, a külpolitikai sikerek most nem a rendszer konszolidációját segítették; éppen ellenkezőleg, az abszolutizmus átmeneti válságát sietteték.

Mazarin bíboros mindent egy lapra tett fel: győzni kell a harmincéves háborúban, bármi áron. Valóban óriási ösz-

szegeket emésztett fel a háború és a szövetségesek anyagi támogatása. Ehhez járult még a közigazgatás és az államirányítás további fejlesztése, amely ugyan a haladást szolgálta, hatása most visszájára fordult, mert növelte az állami kiadásokat.

A sok kiadás miatt Mazarin idején is növekedtek az adók. Egyes vidékeken, mint például a déli Languedocban 1635–1648 között a legsúlyosabb adó, a *taille* négyszeresére emelkedett. Az adók áradata ráadásul akkor zúdult a francia népre, amikor a gazdasági életben kedvezőtlen változások kezdődtek. Véget ért a fellendülés, s a francia gazdaság hosszan tartó válságperiódusba lépett. A népesség növekedése megtorpan, a mezőgazdaságban stagnálni, majd csökkenni kezdtek a terméseredmények. Ennélfogva megcsappant az élelmiszer, a piacra vihető termék és a belőle származó pénz is. Csökkent tehát az adószedési alap. A gazdasági hanyatlás és az adóemelés együttesen túl sok volt.

Mazarin kiváló diplomata és politikus volt, de igencsak gyenge pénzügyi szakember. Nem sokat törődött azzal, hogy adószedői és adóbérlői hogyan teremtik elő a kívánt összeget. A lényeg az volt, hogy a szükséges pénz a kincstárat gyarapítsa. A rendszer a magas adók ellenére sem tudta fedezni kiadásait, ezért állandóan kölcsönökre fanyalodott. Az állam egyik napról a másikra élt. A bevételekről és a kiadásokról nem készítettek pontos mérleget, így senki sem tudta megállapítani, hogy mikor mekkora összeg áll az állam rendelkezésére. A minden hájjal megkent pénzembereken kívül mindenkit sújtott ez a kaotikus állapot.

Mazarin, az „idegen”, a „csalárd olasz”, bármilyen jelentős alakja volt is a francia abszolutizmusnak, az ország legnépszerűtlenebb emberévé vált. A nép a „jó király vérszívó miniszterét” látta benne. Az arisztokraták a főminiszteri széket irigyelték tőle és gyűlölték, mert ő is kizárta az arisztokráciát a kormányzásból. A vidéki nemesek sem szívelték, az egész abszolutizmussal együtt. Őket ugyan nem adóztatta meg a bíboros, de helyettük a parasztoktól bezsebelt minden fölösleget, az állam ezért háttérbe szorította a földesurat illető járadékot. A magas adók miatt a városi polgárság is zúgolódott. Mazarin, amit a merkantilista gazdaságpolitikán keresztül egyik kezével adott a polgárságnak, a másikkal duplán visszavette.

Mazarin rendszerét azonban a taláros nemesség megha-

sonlása érintette a legérzékenyebben. A francia társadalom sajátos, különleges képződménye ez a kétarcú réteg. A talárosok a polgárság soraiból emelkedtek ki, de már nem voltak igazán polgárok, nemesi rangot vásároltak, de még nem váltak igazán nemesekké. Az államapparátus – szakszerű munkája révén – kiváltságokat vívott ki magának, s ezeket féltve őrizte nemcsak a nemességgel, hanem a királyi hatalommal szemben is. Egyébként ez a réteg volt az abszolutizmus fő bázisa, ezért csak akkor fordult szembe a királyi hatalommal, ha az megsértette előjogait. Ez történt az 1640-es években. Mazarin jócskán felemelte a hivatal örökítéséért járó illetékeket. Az is sértette a talárosokat, hogy az inténdások ellenőrizhetik tevékenységüket, sőt szükség esetén fel is függeszthetik őket.

A talárosok nevében a parlamentek léptek fel. A már sokat emlegetett parlamentek is sajátos színfoltjai a francia fejlődésnek. A parlament francia földön nem azt jelentette, mint Angliában, vagyis nem rendi országgyűlés volt, hanem a legfelsőbb királyi bíróság. Eredete a Capetingek királyi tanácsára nyúlt vissza, vagyis a „sötét” középkorba. E tanácsból a királyok egész csoport tanácsot kreáltak, hogy nevükben ítélkezzenek. A késői középkortól egyre inkább polgári származású, szakképzett törvénytudók lettek a parlament tagjai.

Funkciójuk a XVI. századtól, a rendi gyűlések háttérbe szorulásától fogva kibővült. Már nemcsak ítélkeztek, hanem a törvényeket is beiktatták. A monarchiában egy királyi rendelet csak akkor emelkedett törvényerőre, ha a parlamentek megvizsgálták és jóváhagyták, vagyis összhangba hozták a korábbi törvényekkel. A XVII. század közepén tizenhárom parlament működött, de csak a párizsinak volt országos jogköre, ezért a párizsi parlament határozta meg a többiek tevékenységét is. A párizsi testületnek joga volt óvást emelnie a királynál, ha egy törvényjavaslat a nézete szerint ellenkezett az előző törvényekkel. Ilyenkor nem iktatta be, hanem módosítását vagy teljes visszavonását kérte.

A jelentősebb törvények beiktatásánál a király is megjelent a párizsi parlamentben. Akkor is jelen volt az uralkodó, ha a parlament valamiért visszautasította törvényjavaslatát, hogy a személyes jelenlétével erőszakolja ki a beiktatást. Ilyenkor a parlament ünnepélyes ülést tartott.

1614 után megszűnt a rendi országgyűlés, s ezáltal a

párizsi parlament súlya jelentősen megnőtt. Ez önmagában nem volt baj, ha a taláros arisztokrácia és a király érdekei nem különböztek lényegesen. Kisebb összetűzések IV. Henrik és Richelieu alatt is előfordultak, de mihelyt a király vagy a főminiszter erélyesebben lépett fel, a fontoskodó parlamenti urak szépen visszaültek a helyükre és intézték mindennapi ügyeiket.

1648-ra az említett parlamenti sérelmek olyan súlyosak lettek, hogy a talárosok nem voltak hajlandók fejet hajtani Mazarin akarata előtt. Más társadalmi rétegek elégedetlensége is ekkor tetőzött. A rebellióra közvetlenül az angliai események lelkesítették a parlamentet. A szomszédos szigeteken 1648-ban a polgári forradalom a végső győzelem küszöbére érkezett. Eddig Mazarinnak is tetszett az angliai „felfordulás”, hiszen egy nagyhatalmat, egy vetélytársat kapcsolt ki az európai erőviszonyokból. A párizsi parlament vezetői persze mást tartottak vonzónak az angol forradalomban, mint Mazarin. Az angol alkotmányosságból mérítettek érveket maguknak, s fokról fokra abban a hamis szerepben kezdtek tetszelegni, hogy ők a „nemzet” képviselői, a párizsi parlament pedig a „királyság temploma”, a király tehát csak velük együtt törvénykezhet. A parlament minden államügyben tanácskozhat és dönthet.

Elképzeléseikhez hangzatos történeti érveket fabrikáltak. Azt állították, hogy a párizsi parlament a frankok ezer évvel korábbi Mars-mezei gyűléseinek jogutódja. A Mars-mezőn évente összehívott Parlamentum (tanácskozó gyűlés) annak idején a frankok egész országát képviselte. A párizsi parlament érvei gyorsan terjedtek. Hamarosan a vidéki parlamentek is hasonló jogokat követeltek az egyes tartományokban.

Az udvar és a parlament nyílt szakítására 1648. január 15-én került sor. Mazarin egy újabb pénzügyi rendeletet akart beiktatni, mert persze ismét csak pénzre volt szüksége. A rendelet a fogyasztási adók emelésére irányult, Mazarin viszont azzal bőszítette fel igazán a derék parlamenti tanácsokat, hogy tizenkét új tanácsosi állást kreált, s ezeket saját híveivel vásároltatta fel.

A bíboros, hogy akaratát keresztülvihesse, ünnepélyes parlamenti ülést rendeltetett el a királlyal. A tízéves XIV. Lajost ragyogó ruhába bújtatták – ezután ez sűrűn megtörtént – és látványos felvonulás közepette a párizsi parlament-

be vitték. Most már „dolgoznia” is kellett. Előre betanított, a parlamentben szokásos királyi szöveget mondattak el vele: „Uraim, azért jöttünk önökhöz, hogy a királyság ügyeiről beszéljünk. Kancellárunk elmondja önöknek akaratunkat.” Ezután Segurier hosszasan ecsetelte, miért van szükség újabb adóemelésekre.

A parlament szokatlanul reagált: a rendelet beiktatását megtagadta és minden adóemelést törvénytelennek nyilvánított. Mathieu Molé, a parlament elnöke a következő szavakat intézte a királyhoz: „Felség, Ön a mi uralkodónk. Hatalma... Istentől ered, de alattvalói szabad emberek, nem rabszolgák... Tíz év alatt, Felség, a vidék tönkrement, a parasztok szalmán alszanak és vagyonukat eladták, hogy kifizethessék adóikat.” Ezután a régensnőhöz fordult és szabályosan kioktatta a királyság törvényeiről.

Anna királyné úgy felháborodott, hogy kis híján sírva fakadt. A király még nem fogta fel a bonyolult törvénykezési eljárások lényegét, de azt igen, hogy a mama nagyon felháborodott. A parlament iránt érzett ellenszenve ezután a sírig elkísérte. A tízéves uralkodó sosem felejtette el ezt a megalázó jelenetet.

Mazarin erélyesen vágott vissza: a király nevében felfüggesztette a hivatali tisztségek örökíthetőségét és megtiltotta, hogy a párizsi parlament hét kamarája együttes ülést tartson. A parlament nem engedelmeskedett, sőt június elején együttes ülést tartott a Szent Lajos-teremben, a párizsiak örömmámora közepette. „Szent Lajos kamarája” pénzügyi és politikai reformprogramot hirdetett meg.

A program elsősorban a talárosok érdekeit fejezte ki, de több pontja az ellenzéki arisztokráciának, a polgárságnak, sőt a tömegeknek is kedvére való volt. Elvei látszatra polgári jogelvek: a király csakis a parlamenttel együtt alkothaszon törvényt, az uralkodónak garantálnia kell a személyes szabadságjogokat, ne lehessen senkit sem egy napnál tovább bírói ítélet nélkül fogva tartani, a király ne állítson fel újabb hivatalokat, törölje el az intendánsi rendszert, csökkentsen az adókat, büntesse meg az uzorások és az adóbérlők visszaéléseit.

A programnak óriási sikere volt. Egyes tartományokban megtagadták az adófizetést és a közhangulat Mazarin ellen fordult. Párizs utcáin gúnydalokat énekeltek a bíborosról, az úgynevezett mazarinádokat. Az egyik így hangzott:

„A Fronde bélszele
Fújt ma reggel:
Nicsak, hogy morog
Mazarin ellen.”

A bíboros cinikus válasza csak ennyi volt: „Bánom is én, hogy énekelnek, csak fizessenek.”

A helyzet valójában komolyra fordult. Az udvar csak a kedvező alkalmat várta, hogy lecsaphasson a lázadókra. Ez augusztus végén be is következett: a nagy Condé Lens városánál újabb győzelmet aratott a spanyolokon. A Párizsba visszatérő dicső hadvezért a nép ünnepelte, és ahogy katonai győzelmek után már szokás, a Notre-Dame székesegyházban hálaadó istentiszteletet celebráltak az udvar és az ország színe-java előtt. A szentmise után a királyné gárda kapitánya néhány parlamenti vezetőt letartóztatott, köztük a párizsiak kedvencét, Pierre Brousselt.

A letartóztatás hírére egész Párizs megmozdult, s augusztus 27-re virradóan a 350 000 fős városban barikádokat emeltek, egészen a Palais Royalig. Így kezdődött a *Fronde*, az abszolutizmus elleni utolsó polgárháború.

A *fronde* parittyát jelent franciául. A külvárosok csavargói, utcagyerekei naphosszat a várost övező árkokban tanyáztak, azzal szórakozva, hogy csúzliból köveket repítettek a járókelőkre. A hatóságok be is tiltották a parittyá használatát. A felkelés kitörésekor a résztvevők büszkén vállalták a *frondeur*ök (parittyások) elnevezést, ezzel is kifejezve, hogy szemben állnak a hatalommal. A *Fronde* történetét két szakaszra oszthatjuk: a *parlamentek Fronde*-jára (1648–1649), illetve a *hercegek Fronde*-jára (1650–1653).

A királyi gyermekre mély benyomást tett augusztus 27-e, a „barikádok napja”. Ez volt az első alkalom életében, hogy szobájából igazi fegyverropogást és harci zajt hallhatott. A főváros utcáin tömeg hömpölygött, egyre azt kiabálva: „Szabadságot Brousselnak, le Mazarinnal!” A sikátorokban hatalmas láncokat feszítettek ki, hogy akadályozzák a király katonáit. A barikádokat emelt fegyveres polgárok az elfogott katonákat arra kényszerítették, hogy a parlamentet éltessék és Mazarint becsméreljék.

Az udvar jobbnak látta, ha a Párizs melletti Rueilbe, Richelieu volt kastélyába menekül. Mazarin szerette volna kivárni, hogy majd szakadásra kerül sor a *Fronde* táborá-

ban. Számítása bevált: a parlament tiszteletteljes mérséklete és a nép szenvedélye nem fért össze; a parlament hamarosan tárgyalni kezdett az udvarral. A közvetítésre Condé és a szintén népszerű párizsi segédpüspök, Gondi herceg, más-ként Paul de Retz vállalkozott. A becsvágyó segédpüspök inkább a frondeurök, míg a nagy hadvezér ekkor még az udvar pártján állt. A közvetítés sikerrel járt, az udvar lát-szatra minden lényegi kérdésben engedett. Szabadon bocsá-totta a parlamenti vezetőket, elismerte a parlament jogait, sőt ígéretet tett az intendánsok visszavonására. A történe-lem fintora, hogy a megegyezés ugyanazon a napon jött létre – 1648. október 24-én –, amikor Münsterben Franciaország aláírta a győzelmet hozó vesztfáliai békét.

Az udvar visszatért a fővárosba és úgy tetszett: a népmoz-galmaknak bealkonyult. Mazarin azonban elhatározta, hogy ezután az „ágyú nyelvén” fog tárgyalni a rebellisek-vel. Parancsot adott Condénak, hogy csapataival zárja kö-rül a fővárost. Újabb népmozgalom támadt, ismét zárólán-cok csörögtek a szűk utcákon. 1649. január 5. zord, hideg éjszakáján a királyi családnak és Mazarinnak másodjára is menekülnie kellett. XIV. Lajos ezt a szégyenteljes éjszakát sem felejtette el soha. A fényűző Palais Royalt fel kellett cserélnie Saint-Germain üres és hideg kastélyára, ahol még egy szál gyertya sem volt. Néhány szalmazsákot vetettek a padlóra és Franciaország királya azon aludt.

XIV. Lajosnak olyan újszerű élményekben volt része, amelyekről álmodni sem mert volna. Megismerte a félelmet, a szorongást, a hideget és az éhezést. Tudatára ébredt, hogy nem is olyan könnyű kormányozni, s a királyi „mesterség” olykor veszedelmes lehet. Ráadásul mindenfelől rossz hírek érkeztek. Ekkor fejezték le Angliában nagybátyját, I. Ká-rolyt, Franciaországban pedig járvány, éhínség és felfordulás követte a Fronde-ot.

Párizs – jóllehet Condé seregei lassan körülzárták – győz-tesnek érezte magát. A mindig mindenkiel elégedetlen kirá-lyi hercegek és arisztokraták egyszeriben színre léptek, attól féltek ugyanis, hogy később nem szakíthatnak a győzelem gyümölcseiből. A parlament talárosait lenézték, a népet megvetették, most mégis a pártjukra álltak.

Az előkelőségek a párizsi városházán verődtek össze, ahol az események szálait egyre inkább Retz ragadta a kezébe. A frondeurök között találjuk Conti herceget, Condé

púpos, kisebbségi komplexustól szenvedő öccsét; Bouillon herceget, Turenne hadvezér bátyját; Languedoc és Normandia kormányzóját; Condé nővérét, Longueville hercegnét, a híres szépséget, akit a Fronde „éltetőjének” tartottak; a hercegné szeretőjét, La Rochefoucauld-t, a költőt; a híres összeesküvőt, Beaufort herceget, akit a vásárcsarnoki kofák bálványának tituláltak.

A hercegek nemigen törődtek a Fronde eredeti célkitűzéseivel. Élték a maguk megszokott életét, legfeljebb a bátrabbja vállalkozott egy-egy fegyveres kiruccanásra Condé katonáival szemben. Párizst derekas polgárai védték három hónapig a királyi katonaság ellen. A hercegekről kiderült: nem valami megbízható szövetségesei a nagybetűs Rendnek. Amíg a blokád miatt éhező párizsi nép sokat szenvedett, addig a városházán a hercegek és a parlament főveges honatyái vígan lakomáztak.

Érthető, hogy Párizs népe egyre radikálisabb hangon szólalt meg. Óriási felbolydulást keltett az angol király kivégzésének híre; a történelemben végül is elsőként végezték ki alattvalói – bírósági tárgyalás után – saját uralkodójukat, a nép azt suttogta, hogy a franciáknak is „angol módi” szerint kellene eljárniuk a királlyal szemben. A plakátok és az utcai szónokok a köztársaságot éltették. Ez már nem tetszett a városházán vígadó előkelőségeknek. A parlament vezetőinek fejében meg sem fordult a köztársaság gondolata, amiként azt sem szerették volna, ha a hercegek ragadják a kezükbe az ország irányítását. Ez a megoldás a rendi gyűlések korát hozta volna vissza. A parlament legfeljebb egyfajta „parlamenti abszolutizmusra” vágyott, amelyben a király velük együtt törvénykezik. A parlamentnek csak a királyi hatalommal együtt volt értelme.

A taláros nemesség tehát a legkisebb rosszat választotta: ismét kibékült az udvarral, mielőtt még Condé bevette volna a várost. A parlament – néhány kisebb engedmény fejében – lényegében kapitulált az udvar előtt. XIV. Lajos 1648. augusztus 18-án, Condé seregeinek kíséretében ünnepélyesen bevonult a fővárosba. Ezzel a parlamentek Fronde-ja szét hullott. A taláros nemesség visszavonulásakor a polgárság is elcsendesült.

Csak a hercegekben forrt a méreg, pedig a győztesek kesztyűs kézzel bántak velük: újabb kegydíjak és címek záporoztak rájuk. Condét viszont nem jutalmazták meg.

Mazarin irigyelte a népszerű hadvezért, így azután addig mesterkedett, amíg le nem járatta az udvarban és a párizsi parlament előtt. A sértett nagyúr az elégedetlen arisztokratákhoz csatlakozott és elhagyta Párizst. Időlegesen a másik hadvezér, Turenne hűsége is megingott Mazarin miatt. Ebből a táborból most már az öregedő, régi konspirátor, Orléans-i Gaston sem maradhatott ki.

Mazarin 1650 januárjában beleunt a hercegek „játékába”, ezért hangadóik közül hármat – Condét, Contit, valamint Longueville-t – letartóztatott. Ez lobbantotta lángra a polgárháború második szakaszát, a hercegek Fronde-ját, amelyet az arisztokrata összeesküvések és a népi, kisnemesi lázongások elegyének tekinthetünk. Az arisztokrácia egy része az udvarhoz fűződő személyes viszályában a nagypolgárság és a taláros nemesség által cserbenhagyott városi tömegek nyugtalanságát aknázza ki. Párizs mellett néhány nagyvárosban, főként pedig délen izzott fel az elégedetlenség parazsa.

A Fronde új szakasza cselszövések, intrikák, sűrű pálfordulások, gyorsan keletkező, majd felbomló szövetségek és apró csaták zavaros története. Az erőviszonyok rendkívül gyorsan változtak: hol a hercegek álltak közelebb a győzelemhez, hol az udvar. A két tábor között viszont mindig volt két lényegi különbség: az udvar egységesebben lépett fel, s Mazarin gépezete – még ha maga a bíboros nehéz helyzetbe került is – sosem mondott csődöt. Régi kipróbált alakjai mellett, mint Seguier kancellár, új, fiatal és tehetséges garnitúra (Le Tellier, Lionne, Servien) állt a szolgálatába. Az intendánsok nagy része is állta a sarat.

A másik jelentős különbség az volt, hogy Mazarin mindig tudta, hogy mit akar, a Fronde vezetői viszont sokkal kevésbé voltak tisztában céljaikkal, kivéve az egyéni vágyakat. Az állandó civakodással és intrikákkal felőrölték önmagukat. A lotaringiai herceg a Fronde idején egy alkalommal ezt mondta: „mi, hercegek, egy szálig galád csalók vagyunk”. Retz, a hercegek egyik vezéralakja titokban az udvarral is kereste a kapcsolatot. Addig ingázott a két tábor között, amíg el nem nyerte a bíborosi palástot.

Igaztalanság lenne elhallgatnunk, hogy mindezek ellenére a hercegek is kidolgoztak egyfajta politikai programot, bár ez rajtuk kívül legfeljebb csak a köznemesség egy részének tetszett. A programban olyan követelések szerepeltek, mint

az első miniszteri tisztség felszámolása, a parlamentek háttérbe szorítása, az adók csökkentése, a vidéki nemesség bevonása a kormányzásba.

Az újabb polgárháború első, nehéz szakasza 1650 elejétől 1651 teléig tartott. A haragvó hercegek és a sértődött hadvezérek vidéken próbáltak katonát állítani az udvar, pontosabban Mazarin ellen. A bíborosnak azonban sikerült a különösképp háborgó Normandiát lecsendesítenie. A királyné, a király és egy kisebb hadsereg kíséretében vonult Mazarin Normandiába. XIV. Lajosnak ez volt az első „hadjárata”. Jóformán egy muskétát sem sütöttek el, mert amikor odaértek, a normandiai nemesek már egymást (és a parlamenti talárosokat) marták.

Az udvar győztesen térhetett vissza Párizsba, de balszerencséjére, mert 1651 januárjában új felkelés tört ki és a parlament is újra mozgolódni kezdett, Mazarin azonnali elbocsátását követelve. Mivel a fővárosban nem volt állandó garnizon, Mazarin „feláldozta” magát, hogy éjszaka, muskétásnak öltözve szökjön ki a fővárosból. A királyné és a király is követni akarta. Az ifjú Lajost már álsruhába is öltöztették, amikor a ravasz Retz fülébe jutott a csel híre és bezáratta Párizs kapuit.

A nép ezek után meg akart győződni róla, hogy a király valóban Párizsban maradt-e, ezért Anna királynénak be kellett engednie néhány tanút a fiú hálószobájába. A király a megaláztatást és dühét elfojtva alvást színlelt, amikor a marcona alakok sorra elvonultak az ágya előtt.

Mazarin tisztában volt azzal, hogy veszített. Le Havre erődítményébe sietett és szabadon engedte a három fogoly herceget. Miután kellően megalázkodott előttük, német földre Kölnbe menekült. Közben Párizsban elkobozták több millió livre-t érő vagyonát, 56 000 kötetes könyvtárát és hatalmas műkincsgyűjteményét dobra verték. Visszatértekor mindent előlről kellett kezdenie.

1651 telén ugyanis Mazarin híret vette, hogy a Fronde táborában az urak annak rendje-módja szerint ismét civakodnak. Turenne marsall megunt a veszekedést és visszapártolt a királyhoz. A hercegek a parlamenttel is összevesztek. Elnökét kis híján a Szajnába dobták, mert ellenezte a rendi országgyűlés összehívását. A parlament emiatt a király védelme alá helyezte magát.

1651. szeptember 7-én a tizenhárom éves Lajost a parla-

ment nagykorúnak nyilvánította. Ebből az alkalomból káprázatos felvonulást rendeztek a királyi palota és a Parlament épülete között. Az ifjú uralkodó parádés lovon ült, aranyhímzéses ruhát és széles karimájú tollas kalapot viselt. A parlamentben csupán ennyit kellett mondania: „Uraim, eljöttem kijelenteni önöknek, hogy országom törvényei szerint ezentúl magam akarok uralkodni. Bízom Isten jóságában, hogy ez az uralom ájtatos és igazságos lesz.”

A nagykorúvá nyilvánítás egyelőre nem jelentett semmit, csupán azt, hogy Ausztriai Anna lemondott régensségéről. A királyi hatalmat ténylegesen továbbra is Mazarin gyakorolta.

A Fronde 1651 őszén talán szét is széled, ha Mazarin nem siet annyira a hazatéréssel. Ez újra felszította a kedélyeket, a főminisztert ugyanis mindenki gyűlölte. Gaston, aki szeretete a szép titulussokat, a királyi kormányzó címét vette fel, seregét pedig Condé rendelkezésére bocsátotta. A király és Mazarin sorsa a hidegvérű, szenvedélyektől mentes hugenotta hadvezértől, Turenne-től függött. Condé legyőzésére egyedül még ő sem volt alkalmas. A biztonság kedvéért XIV. Lajos, Anna és Mazarin a hadvezér seregéhez csatlakozott. Párizsban ugyanis a parlament 50 000 livre-t – vagyis egész vagyont – tűzött ki vérdíjként Mazarin fejére. Jellemző a szabadszájú párizsiakra, hogy a vérdíjat hirdető falragaszokból is gúnyt űztek. Ráírták a plakátra, hogy az 50 000 livre-ből mennyi esik a bíboros fülére, orrára, kezére, lábára és így tovább.

Turenne nem okozott csalódást az udvarnak. 1652 áprilisában ugyan Bléneau-nál (a Loire folyó közelében) még nem tudta megverni Condét, de a nyomába eredt és július elején Párizs Szent Antal negyedében a városfalhoz szorította. Különös kis ütközet volt ez. A város Condé előtt habozott megnyitni a kapuit, mert félt a rakoncátlan katonáktól. A frondeurök serege végül is vereséget szenvedett, de a teljes kudarcától a Bastille ágyúi megmentették. Pontosabban az történt, hogy Gaston lánya, a fiatal Montpensier hercegné, XIV. Lajos unokahúga felment az erődítménybe és az ágyúkat a királyi csapatok ellen fordíttatta, majd megnyitatta a várkapukat Condé előtt. A király csapatai megnyerték a csatát, de Párizst elveszítették.

A várost ezután hónapokig ostromolták, s a frondeurök táborában – ki tudja, hányadszor – ismét ellentétek támad-

*Mignard festményén
– kissé megszépítve –
a tizenéves kis király*

tak. A parlament és a gazdag polgárság hajlott rá, hogy megnyissa a kapukat a király előtt, ha Mazarin ismét száműzetésbe vonul. A bíboros most is meghajolt – 1652 augusztusában száműzte önmagát. Párizs kapitulált.

Ezek után megkezdődött a Fronde haldoklása. Mindenki beleunt az évek óta húzódó gyötrelmes és értelmetlen zűrzavarba. A taláros nemesség és a nagypolgárság most már a királyi hatalomban látta a rend egyetlen biztosítékát. A hercegek sorra, egyenként, saját bőrüket mentve keresték a király kegyeit. Lajos 1652. október 21-én pompás menetben végleg bevonult saját fővárosába. Október 22-én ünnepélyes parlamenti ülést rendeztetett. Hatalmát demonstrálva, száz svájci gárdistával szállta meg a parlament épületét. A kancellár két királyi deklarációt olvasott fel. Az egyik – a legnagyobb bajkeverők kivételével – amnesztiát hirdetett, a másik megtiltotta a parlamentnek, hogy szövetségre lépjen

a hercegekkel. A párizsi parlament jó fél évszázadra kénytelen volt elásni politikai terveit. 1653 augusztusára a lázadás utolsó vidéki tűzfészke, Bordeaux is megadta magát.

A Fronde vereségével lejárt az illúziók kora: a feudális nagyurak egyszer s mindenkorra lemondtak arról, hogy Franciaországot ők kormányozzák. Beérték annyival, hogy a király után, kormánypálca nélkül is ők az urak a francia nép felett.

A kamaszodó Lajos számára is véget ért az illúziók kora. Megtanulta, hogy a királyi hatalom biztosítéka nem az etikett, az alattvalók hajlongása, hanem az erő. Az uralkodás nehéz mesterség, a hatalomért a királynak is meg kell küzdenie.

Tanulóévek

A Fronde zűrzavarából kivergődött abszolutizmus erősebb lett, mint valaha. A Mazarin-ellenes gúnyversek kora lejárt. A főminiszter visszatérhetett az udvarba; csillaga ismét felragyogott. Az általa kreált Magas Tanácsba, amelynek rajta kívül nyolc-kilenc állandó tagja volt, a Fronde alatt „kipróbált” embereit ültette.

De tökéletes rendről és nyugalomról 1653 után sem beszélhetünk. Főként a pénzügyek maradtak továbbra is zavarosak. Fouquet, pénzügyi főintendáns a polgárháború idején ugyan zsonglőrhöz illő húzásokkal mentette meg az államot a pénzügyi csődtől, de az államháztartásban sosem tudott rendet teremteni. Nem is akart, hiszen így összekeverhette a kincstár vagyonát a sajátjával. Mazarin sem tanult a Fronde-ból; továbbra is csak az érdekelte, hogy Fouquet bocsássa rendelkezésére az általa kért összegeket. A rendkívül egyenetlenül kivetett magas adók tehát maradtak – és az ellene történt kisebb lázongások is.

A vidéki nemesek sokszor saját parasztjaikat biztatták rá, hogy tagadják meg az állami adók fizetését. A sok kis helyi mozgalom közül az 1658. évi Orléans környéki parasztfelkelés már komoly lázongás volt s a *facipősök háborúja* nevet viselte. Mazarin csak a hadsereg bevetésével tudott rendet teremteni. Ez az esemény döbbsentette rá a bíborost, hogy a spanyolokkal vívott, több évtizede húzódó háborút illő és alkalmas lenne befejezni. Bármilyen sikerrel és dicsőséggel

Az ifjú Lajos apoteózisa (megdicsőülése), a Fronde leverése alkalmával

kecsegtetne is a további lúdharc, ha az országban ismét a pattanásig feszül a húr.

A mértéktelen adókvetés veszélyeire a parlament is figyelmeztetni próbálta a kormányzatot. Mazarin és a fiatal király azonban a parlament minden megnyilvánulásában csak a rebellió szellemét látta. Ezért még azokat a tanácsokat sem szívelte meg, amelyek a rendszer stabilitását szolgálták volna. A kormányzat a parlament teljes háttérbe szorításával, minden ellenőrző intézmény nélkül képzelte el a tökéletes államrendet. A király még azt is megtiltotta a parlamentnek, hogy vitatkozzon a komolyabb államügyekről.

Felvirrad 1655. április tizenharmadika, amikor halhatatlan szállóige születnék, ha „Az állam én vagyok” hiteles mondás lenne. A kollektív emlékezetben csak annyi maradt meg erről a tavaszi napról, hogy a fiatal XIV. Lajos lovaglóruhában, vadászcsizmában, a kezében lovaglópálcával top-

pant volna be a párizsi parlament ülésére, hogy saját kezűleg tépje ki a jegyzőkönyvekből a Fronde időszakára vonatkozó lapokat. A parlament ülését félbeszakítva, a király így szólt – volna – a bírói testület döbbsen tagjaihoz: „Uraim! Önök azt hitték, hogy az állam – önök? Tévedtek. Az állam én vagyok!”

Más a történelmileg hiteles való: a király aznap valóban szokatlan ruhát viselt, s az is igaz, hogy betoppant az ülésterembe, hogy az abszolutizmus békés szolgájává tegye a legfelsőbb bíróságot. A vörös zeke csakugyan a testén feszült, a fejébe is kackiás szürke kalapot nyomott, de lovaglóstort nem suhogtatott. S ami szintén tévedés: a híres szállóige sem hangzott el. Lajos beérte egy rövid, hűvös, de udvarias szónoklattal, majd visszatért a Louvre-ba.

Érdekes eset: a sosemvolt szállóige, „Az állam én vagyok!”, nem hangzott el soha, mégis találóan és tömören jellemzi a király uralkodását. Egyébként Lajos korának híres hitszónoka, Bosseut püspök mondta egyszer királyi uráról: „Az állam – ő maga”, hiszen „az egész nép akaratát magában hordozza”. S igaz, a Napkirály, fiának, a trónörökösnek szánt *Emlékirataiban* így fogalmaz: „A nemzet nem alkot önálló testet Franciaországban. Mindenestől a király személyében rejlik.”

A híres, 1655. április 13-i királyi fellépés után a nagy múltú párizsi parlament csupán a rendeletek bejegyzésével és apró-cseprő bírói ügyekkel foglalkozhatott. XIV. Lajos parlamentellenes fellépése még Mazarint is meglepte. Persze egyetértett a királyi szigorral, sőt örült, mert Lajos minden előzetes jó tanács nélkül cselekedett. Ez volt a felszentelt király első önálló politikai fellépése. A francia szokások szerint a király csak akkor gyakorolhatja igazán a hatalmát, ha felkenik és megkoronázzák. XIV. Lajos 1654. június 7-én esett át ezen a szertartáson a reimsi székesegyházban. A kortársak számára ez volt a királyság leglátványosabb ceremóniája. A hatalmas gótikus székesegyház zsúfolásig megtelt az ország hercegeivel, püspökeivel, marsalljaival, főhivatalnokaival és az európai országok követivel.

A felszentelést a reimsi érsek végezte. A térdeplő király esküt tett az egyházra és népére, majd az érsek hét helyen felkenete szentelt olajjal. Közben e szavakat intézte a királyhoz: „Légy áldva és királlyá emelve e királyságban, melyet

Isten uralkodása néked adott.” Ezután Franciaország és Navarra királyát beöltöztették a hatalom jelképeibe: ráadták a királyi palástot, majd átnyújtották neki a jogart és a gyűrűt, oldalára pedig díszes szalaggal kardot kötöttek. Legvégül Nagy Károly Saint-Denis-ben őrzött koronáját helyezték a fejére. A király, immár koronával a fején, felült az emporiára emelt trónjára, majd a királyi ház hercegei sorra megcsókolták. A pairek (a főurak) közben háromszor kiáltották: „Örökké éljen a király!” A szertartás istentisztelettel ért véget.

A Te Deum eléneklése után megszólaltak a fanfárok, kinyíltak az ajtók, a király leszállt a trónjáról és fogadta a külföldi követek jókívánságait. A székesegyház előtt összesereglett tömeg ovációval fogadta az uralkodót.

Ettől fogva az alattvalók szemében a francia király nem volt többé közönséges földi halandó. A felszentelés Isten földi helytartójává varázsolta XIV. Lajost és mágikus hatalommal ruházta fel. Már nem pusztán a monarchia uralkodója volt, hanem népének közbenjárója Istennél. Ebből az elgondolásból származott az a királyi kötelezettség, hogy a koronázás után az uralkodónak a Saint-Denis apátsági templom kertjébe kellett mennie, hogy mágikus kézrátétellel meggyógyítsa az ott tolongó sok száz gümőkórost, leprást és görvélyest.

XIV. Lajos a betegekhez érve keze visszájával arcukhoz ért, miközben ezeket a rituális szavakat mormolta: „A király megérint, Isten meggyógyít.” A király nyomában lépkedő udvari főpap minden nyomorult kezébe egy kis pénzdarábot nyomott.

A király még sokszor gyakorolta életében gyógyító hatalmát, hiszen a húsvéti ünnepek előtt is szokásban volt, hogy a betegek megjelentek a Louvre boltívei alatt. XIV. Lajos mindig méltóságteljesen viselte el a büzt és a lehangoló látványt. Hogy bizonyítsák a király gyógyító hatalmát, a ceremóniák után néhány héttel a tartományokból hálálkodó leveleket írtak az állítólag gyógyult szerencsétlenek nevében.

Jules Mazarin tizenhat éves korától ítélte alkalmasnak a királyt, hogy beavassa az államügyek boszorkánykonyhájának titkaiba, és maga vegye kezébe az ifjú tanítását. Lajos apróbb korában nem szívelte a gyámapját. Hol félt tőle, hol meg nevetségesnek tartotta. Jó néhányszor előfordult, hogy

nevelői kénytelenek voltak megfenyíteni őfelségét, mert csúfolta a bíborost. Leginkább anyjához fűződő bizalmas viszonya miatt volt féltékeny az olaszra.

A Fronde és saját nyiladozó értelme változást hozott ebben a viszonyban. Lajos felismerte gyámapjában a nagy államférfit, és egyre inkább felnézett rá. Amikor a bíboros 1661-ben meghalt, a király megsiratta. „Ez a miniszter – mondotta – szeretett engem, és én is szerettem őt. Nagy szolgálatokat tett nekem.”

A fiatal uralkodó a felszentelés után rendszeresen részt vett a Magas Tanács ülésein, s a tanácskozások befejezése után Mazarin rendre elmagyarázta neki a határozatok okait és várható következményeit. A napi testkultúra (lovaglás, vívás, labdázás) és az udvari étellel járó szokványos teendők után a fiatalember többnyire Mazarin szobájába ment, ahol kötetlen és udvarias formában – a király már ekkor is igen gögös volt – kioktatásban részesült. A velencei követ ezeket írta előjáróinak az uralkodó és a főminiszter viszonyáról: „Vonzalma, úgy látszik, teljes mértékben a bíboros felé fordul. Nem elég, ha azt mondom, hogy a király hasznos és szükséges minisztert lát benne..., hanem meg kell vallanom, hogy kettejük között titokzatos rokonszenv fűződik, a szellem és elme hasonlóságán alapuló szimpátia...”

Mazarin ellenfeleitől (voltak bőven) származó emlékiratok szerint a király politikai nevelését teljesen elhanyagolták. Kétségtelen, hogy Lajos sosem tett szert olyan elméleti képzettségre, mint gyámapja. Nem olvasta Machiavellit, Jean Bodint és a kor állambölcseleit, de a bíboros révén és az államügyek menete alapján mégis elsajátította a kormányzás mesterségét. Helytelen lenne teljes politikai tudatlansággal vádolni. Kissé lassú felfogását fáradhatatlan energiával és odaadással pótolta. A túlzás ellenére van némi igazság abban, hogy Mazarin azt mondta volna Grammont marsallnak: „Ah, marsall úr, nem ismeri ön őt! Annyi energia feszül benne, hogy kitelnék belőle négy király és hozzá még egy jóra való ember.”

Hogy a kormányzásra való oktatás közben mi minden hangzott el a bíboros szájából, lehetetlen rekonstruálni. Valószínű, hogy többnyire az államérdek fogalmáról forgott a szó. Mazarin ugyanis ezt mindenek fölé helyezte. Az államrezon előtt még az uralkodónak is meg kell hajolnia: a királynak az államérdek felismerése és szolgálata a legfon-

*Le Brun vázlata a húszéves
királyról, Lajos súlyos
betegsége után. Ha
megfigyeljük: semmi idealizálás*

tosabb teendője. A bíborosnak ragyogóan sikerült Lajos fejében elplántálnia azt az alapelvet, hogy az állam szolgálata nem tűr olyan erényeket és hibákat, amilyen a jóság, a gyengeség, a szánsalom, hát még a határozatlanság. A nagy uralkodóhoz az is méltatlan, ha az érzelmeire hallgat. A király azután a politikai színjátszást is megtanulta. Jó és rossz hír hallatán egyformán megőrizte méltóságát; csak döntései hallatán lehetett felismerni, hogy mi tetszett neki, mi nem.

Még egy fontos dologra próbálta megtanítani a bíboros a királyt: magánügyei az uralkodót sosem befolyásolhatják politikai döntéseiben. Az előbbieket mindig alá kell rendelnie az utóbbiaknak. Ezt nehezen fogta fel XIV. Lajos, ugyanis már serdülő korában heves vonzalmat érzett a hölgyek iránt. Ebben a tekintetben nagyapjára ütött. Tizen-nyolc éves korában fűlig szerelmes lett Mazarin unokahúgába, Marie Mancinibe. A csúnyácska Marie viszonzta Lajos érzelmeit, sőt 1658-ban a spanyolok elleni dél-németalföldi hadjáratba is elkíserte. A király június végén ágyynak esett. Valószínű, hogy a legszörnyűbb kórt, a pestist kapta el. Calais-ban, betegágyánál négy orvos tartott kozíliumot, mindhiába. Állapota egyre romlott, ezért július 6-án az utolsó kenetet is felvette. Öccse, Fülöp – ő lett volna a trón jogos örököse – már az udvaroncok tisztelgését fogadta.

Fülöp herceget egyébként sosem készítették fel az uralkodásra. Mazarint világleletében gyűlölte. Trónra jutásával valószínűleg Retz bíboros főminiszterségének kora érkezett volna el.

A király felépülésében csak az ágya mellett virrasztó Marie bízott. Neki lett igaza: Lajos erős szervezete legyőzte a kórt; néhány hét alatt felépült. A gyógyuló királyban megszületett az elhatározás: feleségül veszi Mazarin unokahúgát. Bejelentése meglepte az udvart. Egy uralkodónak ugyanis dinasztikus szempontokat kell figyelembe vennie nősülésekor. Másrészt az 1600-as években sem az uralkodók, sem alattvalóik nemigen kötöttek szerelmi házasságot.

A fiatal szerelmesekkel hát mindenki szembefordult, kivéve az önkéntes száműzetésben, franciaföldön élő Krisztina svéd királynőt. Ausztriai Anna anyai hatalmánál fogva egyszerűen megtiltotta a fiának, hogy oltár elé vezesse Marie-t. A király azonban már nem hallgatott anyjára. Mazarin volt az egyetlen, akinek sikerült Lajosra hatnia: „Isten azért teremtett királyokat, hogy örködjének az alattvalók nyugalma, vagyona és biztonsága felett, nem pedig azért, hogy feláldozzák mindezeket egyéni törekvéseikért... Felségében megvannak azok az előnyös képességek, amelyek nagy uralkodóvá tehetik, ha Ön is úgy akarja.”

A fiatal király ezeket az érveket nem tudta megcáfolni. Beadta a derekát, felhatalmazva Mazarint, hogy királyhoz méltó menyasszony után nézzen. Két királylány, a portugál és a spanyol, valamint a szavojai hercegisasszony jöhetett számításba. A portugál udvar még Mazarin megvesztegetését is megkísérelte a fényes „parti” érdekében. A szavojai herceg sem utasította volna vissza a megtisztelő ajánlatot. Mazarin és Anna azonban IV. Fülöp spanyol király elsőszülött lánya, Mária Terézia mellett döntött.

De az Escorial büszke lakója habozott, nem is ok nélkül. A két állam között még javában dúlt a háború, bár a végeredmény nem lehetett kétséges. A spanyolokat senki sem támogatta Európában. A testvér uralkodóház, az osztrák Habsburgok a vesztfáliai béke miatt nem avatkozhattak a harcba. A franciák németországi befolyása viszont ekkor volt a legerősebb. Mazarin már arról álmodozott, hogy XIV. Lajost német-római császárrá koronáztatja. Irreális terv; senki sem fogadta volna el Európában, de a németországi befolyás erősítése, illetve az új császár, Lipót gyengíté-

se érdekében hasznosnak mutatkozott. 1658-ban Mazarin a pfalzi, a neuburgi, a münsteri fejedelem, valamint a mainzi és a kölni érsek részvételével létrehozta a Rajnai Szövetséget.

Az elszigetelt Spanyolország még az angol köztársaság lordprotektorával, Cromwell-lel is hajlandó lett volna szövetségre lépni. Csakhogy a nehézkes és merev spanyol diplomácia elkésett Londonban. Cromwell-lel, a „kálvinista királygyilkossal” – ahogyan a francia udvarban nevezték – Mazarin lépett szövetségre a spanyol-németalföldi tengerpart egy részének elfoglalására. Cromwell a katonai szövetség fejében Dunkerque kikötővárosát kapta meg.

1658. június 14-én Turenne döntő csapást mért a németalföldi spanyol seregekre. Az ellenség oldalán harcoló Condé katonai zsenije sem segített a spanyolokon; Madrid kénytelen volt békét kérni. A világ úgy látta, hogy Franciaország kénye-kedve szerint diktálhatja a feltételeket. Az európai diplomácia vezéralakja, Mazarin azonban mértékletes volt, mert sem a környező kis államok félelmét, sem a nagyhatalmak ellenszenvét nem akarta kiváltani. Számára a katonai dicsőség csupán eszköz volt a védhető határok és az európai vezető szerep erősítése érdekében. Másrészt attól tartott, hogy megharagítja IV. Fülöpöt, aki emiatt nemet mond a házassági ajánlatra.

IV. Fülöp végül beadta a derekát és hajlandó volt lányát XIV. Lajoshoz adni. Ebben a vesztes háborún kívül két apró momentum is szerepet játszott. A spanyol királynak fiúgyermekke született, a későbbi II. Károly, s ez a szerencsés esemény megoldotta a trónöröklés kérdését. A spanyol törvények értelmében ugyanis lány is örökölhette a trónt. Fiúgyermek hiányában apja halála után Mária Teréziára szállt volna a korona. Ha viszont ez a spanyol királynő XIV. Lajos felesége lesz, a két monarchia lényegében francia vezetés alatt egyesülhet, amit viszont egyetlen európai hatalom sem fogadhatott volna el.

A házasságot siettető másik apró esemény a Mazarin rendezte „lyoni komédia” volt. A bíboros Lyonba hívta a szavojai herceget lányával, Marie-val együtt, hogy a tervezett házasságról tárgyaljanak. Ha nyélbe ütik a frigyet, a szavojai hercegség francia befolyás alá került volna. Ezt viszont Madridban nem tűrhették. IV. Fülöp komolyan vette a lyoni komédiát.

A két ország 1659. november 7-én kötött békét a Pireneusokban csörgedező Bidaossa határfolyócska kis szigetén, a Fácán-szigeteken. Az etikett századában egyik fél sem akarta „elveszíteni az arcát”. Így azután a sziget közepén ültek össze tanácskozásra, egy olyan épületben, amelynek egyik fele spanyol, a másik francia földön állott. Az épület közepén lévő termet hajszálpontosan kettéosztották, így a tárgyalóasztal egyik oldala spanyol, a másik fele francia felségterületre esett. Mazarin és Louis de Haro tehát úgy sugdolózhattott és szoríthatott kezét, hogy átlépte volna az országhatárt.

A béke értelmében Roussillon (Kelet-Pireneusok) és Artois (Spanyol-Németalföld legdélibb tartománya) több fontos németalföldi erődítménnyel együtt a franciáké lett. A lotaringiai herceg formálisan visszatérhetett országába, de erődítményeiben továbbra is francia csapatok állomásoztak. A franciáké maradt az Itália északnyugati kapuját őrző Pinerolo erőd. A nagy Condé visszatérhetett Franciaországba, sőt visszakapta összes címét.

A pireneusi béke tartalmazta a házassági szerződést is. Ennek értelmében Mária Terézia lemondott a spanyol birtokok feletti örökösödési jogáról. Madrid egyúttal kötelezte magát, hogy félmillió aranytallért ad hozományul. Mazarin ezt jól kifundálta: tudta, hogy a spanyol király sohasem lesz képes kifizetni ezt a hatalmas összeget, emiatt viszont Mária Terézia lemondási nyilatkozata sem lép érvénybe. Mazarin nem akarta egyesíteni a két monarchiát, de a legyengült spanyol birodalom területét örömmel megnyírbálta.

„Az évszázad házasságát” – ahogy később nevezték – 1660. június 9-én a két ország határán fekvő Saint-Jean-de-Luz falu középkori templomában kötötték meg, a bayonne-i püspök színe előtt. A fiatal menyasszony kis termetű, piros-pozsgás, kék szemű teremtes volt. Ajkai – Habsburg örökség! – kissé lefittyedtek és a fogsora sem volt szabályos. Csupán hosszú szőke haja csillogott kellemesen. Lajos kedves volt ifjú hitveséhez. Sohasem érezte vele, hogy szíve szerint nem őt választotta volna. Mindig is mestere volt a színlelésnek.

Az esküvőt augusztusban fényes párizsi bevonulás és hetekig tartó ünnepségek követték. Ez alkalommal Lajos nemcsak a közélet színpadán, hanem a színház deszkáin is föllépett. A balettet különösképp kedvelte és ügyesen tán-

colt. A királyi pár tiszteletére bemutatták Molière *Étourdi* és *A kényeskedők* című vígjátékait.

Mazarin már nem tudta élvezni az ünnepségek fényét és Molière szellemét. 1660 őszére súlyos beteg lett, tüdővízkór támadta meg. Az orvostudomány tehetetlen volt. A korabeli orvoslás még közelebb állt a kuruzsláshoz, mint a tudományhoz. A bíboros duzzadt lábfejét például úgy próbálták gyógyítani, hogy lóganéjba bugyolálták.

A bíboros tisztában volt vele, hogy utolsó óráit éli. Mint államférfi, nyugodtan várta a halált: tehetséges miniszteri gárdáját és közepes képességű, de mesterségét jól értő királyát alkalmasnak tartotta rá, hogy folytassa az ő életművét. A királyhoz írott utolsó levele e szavakkal zárul: „Nyugodtan és elégedetten halhatok meg, mert Ön saját magát is képes kormányozni.”

A nagy államférfi utolsó tette híres, a királynak szánt politikai végrendelete volt. Ebben többek között a következőket ajánlotta Lajosnak:

1. a gallikán egyházat (a francia államegyházat) tartsa meg eddigi jogaiban és vallási ügyekben tartózkodjon a szélsőségektől;

2. bízson a nemességben, erősítse anyagi helyzetét, de politikai hatalmat sose adjon a kezébe;

3. a parlamenteket tartsa meg, de szigorúan csak bírálkodási funkcióikkal;

4. könnyítsen az adóterheken, nehogy a Fronde megismétlődjék;

5. szüntesse meg az első miniszteri tisztséget, ő maga kormányozza a monarchiát.

Jules Mazarin 1661. március 9-én hunyt el. XIV. Lajos másnap reggel hét órakor – óramű pontosságú napirendjének megfelelően – sétára indult. Visszatérével új szakasz kezdődött a francia abszolutizmus történetében.

XIV. Lajos – önmaga első minisztere

Amikor már bizonyossá vált, hogy Mazarin nem épülhet fel, az udvarban találgatni kezdték: ki lesz vajon az új első miniszter. Kit fog választani a huszonnégy éves uralkodó? A francia abszolutizmus történetében ugyanis – IV. Henrik korát kivéve – az uralkodó nevében mindig kegyencek vagy

első miniszterek kormányoztak. A többi európai monarchiában is hasonló volt a helyzet.

A Louvre-ban és a Palais Royalban el sem tudtak képzelni más megoldást, mint hogy XIV. Lajos továbbra is főminiszterrel kormányozzon. A legtöbben az ügyes, eszes, de korrupt Fouquet-ra, a pénzügyek főintendánsára gondoltak. Maga Ausztriai Anna sem tudott volna másvalakit elképzelni. A nagy hatalmú Fouquet, a „monarchia legnagyobb uzsorása” már szinte Mazarin karosszékében érezte magát.

Persze más elképzelés is született az utódlásról. Arról suttoztak az udvarban, hogy Mazarinnak csak egy másik bíboros, még hozzá a Fronde levitézlett vezére, Retz lehet méltó utóda. Ez nem volt több üres udvari fecsegésnél. Retz ugyanis száműzetésben élt, viselt dolgai miatt pedig megbocsátásról sem lehetett szó, nemhogy az első miniszteri tisztségről.

Bizonyos, hogy a király fülébe is eljutottak ezek a híresztelések, de szándékosan elengedte őket a füle mellett. Ő máshogy látta a kormányzás jövőjét. Hónapok óta érelődött benne az elhatározás, hogy – hüen gyámapja intelmeihez – felszámolja az első miniszteri tisztséget. 1661. március 10-én reggel, sétájáról visszatérve, a trónterembe hívta Franciaország minden számottevő politikai személyiségét. A király ünnepélyes hangnemben Seguier kancellárhoz fordult:

„Uram, összehívtam minisztereimet és államtitkárait, hogy az ön közvetítésével tudassam velük: eddig az állam ügyeit saját akaratomból a néhai Mazarin úr irányította. Elérkezett az ideje, hogy magam kormányozzak. Önök segíteni fognak tanácsaikkal, amikor én kérem őket... Elrendelem, kancellár úr, hogy semmit sem pecsételhet le az én parancsom nélkül, ... és önök, államtitkár urak, a rendelkezésem nélkül semmit sem írhatnak alá, ... még egy útlevelet sem.”

A fiatal király ezután bizalmát fejezte ki Mazarin minisztereinek többsége iránt. Híres beszédét a következő szavakkal fejezte be: „Ha önök közül, uraim, valakinek van valami mondanivalója, szabadon kifejtheti, és ha valami kivetnivalót találnak kormányzásomban, ...szívesen meghallgatom hűséges szolgálaim tájékoztatásait és jó tanácsait.” Így kezdő-

dött a személyi uralom ötvennégy éve, amelyet Erlanger francia történész „az isteni jog diktatúrájának” nevezett.

Ezek a szokatlan kijelentések – így érezték az udvarban – felérték egy államcsínnyel. XIV. Lajos sem az anyját, sem a feleségét, sem a királyi hercegeket nem tájékoztatta előre szándékáról. Úgy vélte, senkinek sem tartozik magyarázattal, csak istennek, önmagának és utódjának. Váratlan elhatározását *Emlékirataiban* e rövid mondattal indokolta: „... országomban mindenütt felfordulás uralkodott”. A sommás indoklás túlzott, hiszen láttuk, Mazarin szilárd rendszert hagyott hátra. Lajos szeme előtt viszont egy minden eddiginél tökéletesebb berendezkedésű és erősebb monarchia képe lebegett. Hatalomátvétele nem volt egyszerűen öncélú cselekedet, s nemcsak mérhetetlen hatalom- és dicsőségvágyából fakadt. Lajos több akart lenni, mint Richelieu és Mazarin művének fenntartója. „Reformokat” tervezett, amelyeket személyi uralmának első negyedszázadában többé-kevésbé végre is hajtott.

A huszonnégy éves király még ellenfelei szerint is született uralkodó volt. Megjelenésében és magatartásában látni valók voltak mindazok a vonások, amelyeket a kor közvéleménye megkövetelt egy nagy uralkodótól: a méltóság, az önbizalom, a határozottság, a dicsőségvágy és a látványos megjelenés. Az olasz Primo Visconti írta róla: „... mindenkor kitűnően képes alakítani a királyi szerepkört”. Méltoságáról állítólag csak egyszer feledkezett meg életében, amikor 1661. november elsején Mária Terézia megszülte első gyermekét, a trónörököst. A király – fittyet hányva a szigorú etikettnek és az önuralomnak – kitárta a hálószoba ablakát és lekiáltotta a várakozó tömegnek: „A királyné fiút szült!” Igaz, azt sem szabad elhallgatnunk, hogy a kortársak többsége hiúnak, gögösnek és féltékenynek ábrázolta, politikailag pedig általában merevnek.

Természetes, hogy Európa egyik legfontosabb államát fél évszázadon át kormányzó uralkodóról számtalan, egymásnak ellentmondó vélemény született. Giovanni Morosini velencei követ véleménye időrendben is az első: Ófelségét „... e század és más, számtalan század csodájának lehet nevezni”. A királynak ez az 1671-ben készült jellemzés kivételes tárgyalási készséget, fáradhatatlan természetet, csodálatos szellemi világosságot, kifejezésbeli könnyedséget és nagy ügyességet tulajdonított. A követ hozzáfűzi, hogy

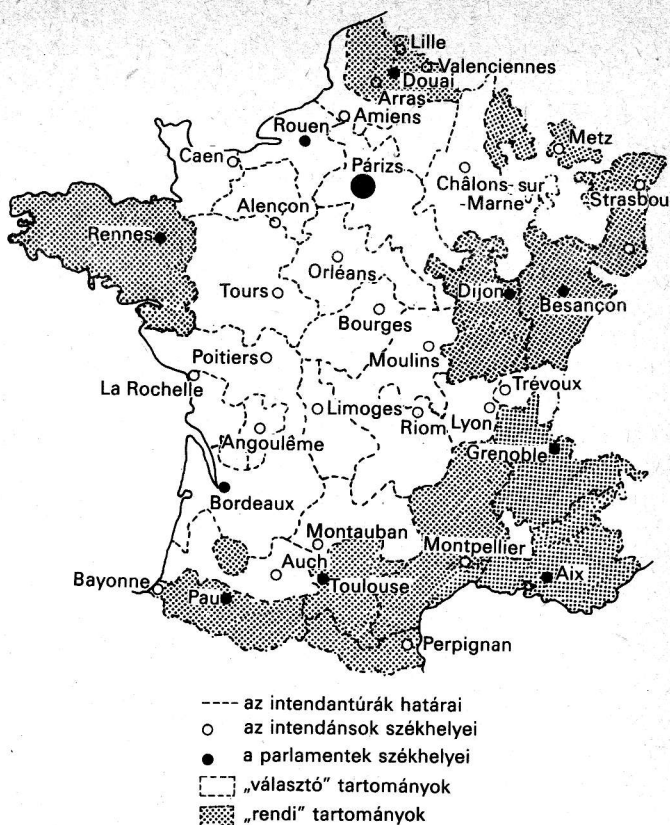
„a dicsőség iránt élénk mohóságot tanúsít, s ehhez kapcsolja minden szenvedély feletti teljes uralmát”.

Az 1680-as években a francia udvarban élő Ezekiel Spanheim brandenburgi diplomata sokkal valóságosabb véleményt alkotott. Morosini akkor jellemezte a királyt, amikor XIV. Lajos államgépezete még tökéletesen működött. Spanheim franciaországi éveiben viszont már látnivalók voltak az első repedések a rendszer épületén. Ez persze módosította a királyról alkotott véleményt is. A brandenburgi követ fukarkodott a dicsérő jelzőkkel: „Öfelsége anélkül, hogy bármiféle ragyogó tulajdonsága, szélesebb látóköre és felvilágosultabb szelleme lenne, elég ihletett ahhoz, hogy egy nagy király kötelességeit ellássa.” Átlagos államférfíui képességei indokolják azt a kettősséget, hogy XIV. Lajos néha realisan döntött máskor viszont hibásan.

Végül idézzük Saint-Simon herceget. Ő szellemes, de el-lentmondásos, elfogult és részrehajló véleményt alkotott XIV. Lajos államférfíui képességeiről: „A király szellemi képességei nem emelkedtek túl a közepszeren, de igen könnyen fejleszthetők...” Saint-Simon herceg az ellenzéki főúr az 1690-es évektől a versailles-i udvarban. A rendszer ekkor már túljutott fejlődése csúcán, sőt válságba került, és európai pozíciói is ingadozni kezdtek. A herceg így foglalja össze véleményét: „Valójában csak kisszerűen tudott uralkodni, a nagy dolgokhoz nem nőtt fel, és még az apróságokban is őt magát kormányozták az események.”

A három ábrázolás közül Spanheimé a legtalálóbb. Valóban, a közepszerű, kora eszméin túllátni és túllépni képtelen uralkodó már fiatal korától gyakorolta hivatását. Döntéseit az államérdek szabta meg: „... az állam érdeke – írta fiának *Emlékirataiban* – mindennél előbbre való. Ha az államot tartjuk szem előtt, önmagunk számára dolgozunk. Az egyik java a másik dicsőségét eredményezi.” *Emlékirataiban* másutt is utal az államérdekre: „... a törvények közül az államérdek az első, ... a legismeretlenebb és a legrejtettebb azok számára, akik nem kormányoznak”.

Arról azonban, hogy az adott államérdek csak vélt vagy valóságos-e, gyakran inkább ösztönszerűen, semmint tudatos megfontolás alapján döntött. Kezdetől felmérte, hogy az uralkodás és a kormányzás egyesítésével óriási felelősséget ró önmagára. Eddig furcsa munkamegosztás volt érvényben az uralkodó és az első miniszter között. A népsze-

Franciaország közigazgatása XIV. Lajos korában

rútlen, de olykor szükséges döntések ódiumát a világ előtt a főminiszterre lehetett hárítani. 1661 után viszont nem: az első miniszter személyével együtt eltűnt a bírálólat és a gyűlölet villámhárítója. XIV. Lajos, bármilyen nagy tekintélyre tett is szert, az első francia király, akit alattvalói kigúnyoltak. 1666-ban ilyen gonoszkodó verssorok jártak szájról szájra Párizsban:

*„E dicsfénytől övezett király
 ki bölcsebb, mint ama Caesar,
 Ha Isten adta, tenné,
 Hogy ismét visszavenné!”*

A király – a gúnyversek ellenére – az új uralmi formának egyelőre csak az előnyeit látta. A főminiszterek döntéseit bárki bírálhatta, a főminiszterek ellen időről időre összeesküvést szöttek. A királlyal szemben ilyesmire gondolni sem lehetett; egy királyt nem lehet leváltani.

XIV. Lajos szerette is a mesterségét. A trónörökösnek írta: „A királyi mesterség fenséges, nemes és boldogító foglalkozás.” Majd a következőket ajánlotta fiának: „... a legkisebb dolgoktól a legnagyobbakig egyet sem fogsz megismerni, ha nem kedvvel és szeretettel foglalkozol vele”.

Hivatali öntudatához roppant munkakedv járult. Tévedés lenne azt képzelnünk, hogy fényes ünnepségekkel és szerelmi kalandokkal töltötte napjait. Királyi, pontosabban, főminiszteri kötelezettségeit még időse, beteg korában sem hanyagolta el. Az uralkodást hivatásnak fogta fel és önmagát „Franciaország első szolgájának” tekintette. Fiataltabb korában nemritkán napi hét-nyolc órát töltött munkával. „Törvényemmé tettem – írta a trónörökösnek –, hogy naponta kétszer rendszeresen dolgozzam.”

Hivatásáról így vallott: „Gyermekekoromtól fogva utálatot keltettek bennem a tunya királyok és udvaroncok... Sokan azt hitték, hogy a munka iránti buzgalmam nem lesz egyéb, csak szalmaláng, de az idő felvilágosította őket, s engem mindig ugyanazon ösvényen láttak járni, ki mindenről tudomást akartam szerezni; meghallgatni legutolsó alattvalóim folyamódásait és panaszait, tudni katonáim számát, váraim állapotát, közvetlenül tárgyalni és alkudozni külföldi miniszterekkel. A sürgönyöket magam fogadom és olvasom, a válaszokat részint magam készítem, részint én adom hozzájuk titkárainknak a megfelelő utasításokat. Mérlegelem az állam kiadásait és bevételeit, számot adok magamnak azokról, kiket fontos hivatalokra kinevezek, ügyeimet titokban tartom, a kegyeket saját belátásom szerint osztogatom. Az egész hatalmat kezemben tartom, s azokat, akik legjobban szolgálnak, oly szerény állásban hagyom, mely távol áll az első miniszteri hatalomtól.”

A rosszmájú Saint-Simon szerint valójában nem a király kormányzott, hanem az „alja burzsoáziából” való miniszterei. Ezek „sima modorral” és alázatosan – nehogy megsértés hiúságát – a királyba szuggerálták az általuk helyesnek vélt döntéseket. Saint-Simon ismét túloz, de annyi igaz, hogy az öregedő király már nem volt munkabíró, könnyeb-

ben lehetett befolyásolni és kevésbé volt képes ellenőrizni, végrehajtják-e a döntéseit.

Lajos ereje teljében is befolyásolható volt, de államügyekben sosem engedett. Ilyenkor általában felülemelkedett királyi hiúságán. Vitás ügyek esetén a Magas Tanácsban mindig csak akkor foglalt állást, miután kialakult a többség véleménye. Az udvart érintő dolgokban, az udvari címek és rangok odaítélésében valóban sokat számított a csúszómászó magatartás, a hajlékony gerinc.

Lajos a királyi család tagjait kizárta a „nagypolitikából”. 1661 után Ausztriai Anna is visszavonultan élt. A nőket – akikért pedig annyira rajongott – leszoktatta a politizálásról: „... a szép hölgynek, aki kedvünkben jár, sose legyen szabad ügyeinkhez hozzászólnia, sem ítéletet mondania azok felett, akik bennünket szolgálnak. Legyen ez mindig két teljesen külön dolog.” Primo Visconti írta róla: „Szeretném, ha látnák a királyt. Arca nagy színlelőre vall, szemei rókaszemek. Sohasem beszél államügyekről, csupán minisztereivel a Tanácsban.”

A király Achilles-sarka a munkatársak kiválasztása volt. Középszerű államférfiúi kvalitásából adódott, hogy nem mindig választotta ki szerencsésen tanácsadóit és minisztereit. Amíg a mazarini garnitúra élt, ezzel nem volt probléma. A király adottnak tekinthette a jó választás lehetőségét. Az 1680-as évekre viszont letűnt a színről ez a nemzedék. Lajos ezután inkább csak szorgalmas bürokratákat választott maga mellé, semmint tehetséges politikusokat.

Isten földi helytartója

A több mint ezeréves francia monarchiában idővel számtalan megítélés született és merült feledésbe a királyi hatalom jellegéről. Az abszolutizmus korában, amikor a rendi korszakhoz képest jóval fejlettebb állam öltött formát – látszólag különös módon – tovább élt, sőt erősödött a királyi hatalom isteni jellegének kora középkori felfogása. Valójában az isteni eredettel lehetett a legjobban indokolni a király korlátlan földi hatalmát.

XIV. Lajos nem volt állambölcsező, hiányoztak belőle egy „filozófus király” erényei. Az abszolutizmusról és e rendszer hatalmáról alkotott gondolatait a kor politikai irodalmából

kölcsönözte. Uralkodásának időszaka – bármilyen fényes periódusa is a francia kultúrának – nem alkotott újszerűt a politikai elmélet terén. Az olasz Niccolò Machiavelli, az angol Thomas Hobbes és a francia Jean Bodin állambölcseletéhez képest ez idő tájt sekélyes elmélkedések születtek, bár igen nagy számban. Mindegyik mű közös vonása volt, hogy a hagyományok alapján isteni jogokkal ruházta fel a királyt. Ezek a jogok egyre nagyobb szerephez jutottak az 1600-as években.

XIV. Lajos udvarában Jacques Bénigne Bossuet püspököt, a trónörökös nevelőjét tartották a kortársak nagy bölcselőnek. Az abszolutizmust jó néhány művében dicsőítette – a legjelentősebb ezek közül *A politika a Szentírás alapján* –, de ezeket XIV. Lajos sosem olvasta. A király csak a püspök prédikációit hallgatta; ezek nagyon tetszetek neki. *Emlékirata*iba számos gondolatot beépített belőlük.

A király valóban hitte is, hogy ő Isten földi helytartója. Hatalmát egyedül Istentől nyerte, vagyis ennek a hatalomnak semmi köze az alattvalókhoz. Korlátlan hatalma Isten akaratát fejezi ki. A trónörököst is ebben a szellemben oktatta *Emlékirata*iban: „Az, aki királyokat adott az embereknek, azt akarta, hogy helytartóiként tiszteljék őket, s magának tartotta fenn, hogy ítélkezzék cselekedeteik fölött. Az ő akarata az, hogy mindenki, aki alattvalónak született, vakon engedelmeskedjék. Az a megalázás, mely az uralkodót olyan helyzetbe hozza, hogy alattvalóitól törvényeket kénytelen elfogadni, a legnagyobb balszerencse, mely magunkfajta embert érhet... Légy tehát meggyőződve róla, hogy a királyok – korlátlan urak...”

A király hatalma továbbá oszthatatlan, átruházni nem lehet. Persze bizonyos testületek – tanácsok, törvényszékek, netán tartományi gyűlések – segítségére vannak a királynak. De ezek csupán tanácsadó szervek, amelyek nem korlátozzák az uralkodó előjogait. A királyi hatalom ellen fellépni olyan, mintha Isten ellen lázadna valaki. Az isteni jog nemcsak a lázadást ítéli el, hanem a király cselekedeteinek ellenőrzését is kizárja az alattvalók részéről. A király tetteit egyedül Isten ítélni meg, vagyis e világon senki.

XIV. Lajos földöntúli eredetű hatalmát szimbolizálta a napkultusz. Ezzel régi tradíciót élesztett újjá a francia udvar. Az ókori despoták és Róma császárai közül sokan

hasonlították magukat a Naphoz. Néró például Apolló napistennek képzelte magát.

A középkori keresztény világ azonban hallani sem akart olyasmiről, hogy a királyokat vagy császárokat Istennek tekintsék. A keresztény hit csak az isteni jelleget ismerhette el. Bossuet püspök Lajoshoz intézett hízelgő sorait – „Ön istenség még halála után is, mert hatalma örökkévaló” – nem szabad szó szerint értelmeznünk. Ez nem egy uralkodó személyének szólt, hanem általában az uralkodásnak, a monarchia örökkévalóságának. A püspök csak a király hiúságát legyezgette.

XIV. Lajos napkultusza közvetlenül a középkorra nyúlik vissza. Először a XIV. századi burgund államban lett a Nap az uralkodás szimbóluma. Innen vették át a francia királyok az 1400-as években. VI. Károly házasságkötése alkalmából aranyozott Nap-emblémát kovácsoltatott. XI. Lajos tallérjain is a napkorong ragyogott. A reneszánsz virágzásakor a római mitológia hatására a Nap népszerű jelképe lett a művészetnek. III. és IV. Henrik is „Napkirálynak” titulálta magát.

Jól illett egy abszolút uralkodóhoz ez a titulus: a király úgy ad fényt és meleget birodalmának, ahogyan a Nap a Földnek. Az alattvalók szemében a Nap a reményt fejezte ki, azt a reményt, amelyet a franciákban uralkodójuknak kellett ébresztenie.

Semmiképp sem szokatlan tehát, hogy XIV. Lajos is átvette a napkultuszt. Amíg azonban elődeinél ez a jelkép mellékes díszítmény volt, addig nála központi helyre került. A király vasárnap, a „Nap napján” született, tehát ő az egyetlen fényforrás, amely alattvalóit beragyogja. Felszentelése után *Az éjszaka* című balettben a napfelkeltét személyesítette meg. A születésnapjára veretett érem négylovas kocsin ülve ábrázolja a „Napkirályt”, amint a győzelem felé repül egy karikában, amelyen az állatöv csillagképei ragyognak. Az érem körfelirata: „A gall Nap felkelése.”

Házassága alkalmából is viselte a Nap-emblémát. 1663-ban az Irodalmi Akadémia alapításakor választotta híres jelmondatát: „Nincs párja”, azaz a király magasan áll az emberek felett. A király „zenije” egymaga képes az országot, sőt más monarchiakat is kormányozni. A jelmondat mögött a birodalomalapítás vágya is meghúzódott: a francia király Európa felett hivatott uralkodni. A híres „Nincs

párja” jeligét bútorokra festették, kendőkre és faliszőnyegekre hímezték. Épp úgy elterjedt, mint XII. Lajos tréfás címerállata, a sündisznó, ezzel a felirattal: „Ne vakard, mert szúr.”

XIV. Lajos számos festményen tündököl Napkirályként. Leghíresebb Nicolas Mignard 1668. évi festménye, amely a király lakosztályát díszítette. A képen a Nap és Apolló figurája mögött maga a dicső Lajos látható, aki méltóságával, tekintélyével és szellemi nagyságával mindenki fölé tornyosul.

Apolló és a Nap kultusza Versailles-ban duzzadt óriásivá. A külföldi követek rezidenciájához vezető lépcsők fölött a mennyezeten Apolló képe csillogott, hogy az uralkodó nagyságára figyelmeztesse Európát. Külön Apolló-szalon is volt, s a versailles-i Kis Parkban Apolló szobrai díszeltek.

Térjünk vissza a király földi hatalmához, amelynek korlátlan, abszolút jellegét az fejezte ki, hogy egyesítette a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalmat. Az akkori állambölcselet azt vallotta: „a király maga az élő törvény”. A köznapi életben ezt úgy fogalmazták meg, hogy „a király akarata törvény”.

XIV. Lajos – elődeihez hasonlóan – rendeletek formájában hozta a törvényeket. Ezek általános és tartós érvényűek voltak. Persze nem egymaga fogalmazta őket, hanem jogtudósok és szakavatott hivatalnokok. A törvényalkotás bonyolult folyamat volt: mielőtt a király egy ediktumot aláírt volna, meg kellett vitatni a tanácsokban, egyeztetni a korábbi törvényekkel. Miután a törvényt a király jóváhagyta és aláírta, a párizsi parlament engedelmesen beiktatta, majd kihirdette. A parlament ténylegesen a királyi akarat automatikus végrehajtója lett. 1693-ban a parlament ünnepélyes ülésén XIV. Lajos, immár sokadszor, így fogalmazta meg véleményét: „Akarjuk, hogy ítélőszékeink törvényeinket egyszerűen és tisztán, minden változtatás, megszorítás vagy záradék nélkül iktassák be...”

A király abszolút hatalma két lényeges kérdést vet fel. Elismerte-e a Napkirály hatalmának valamilyen korlátozását? Valóban tökéletesen korlátlan hatalma volt-e mint abszolút uralkodónak? Az elsőre a válasz egyértelmű igen, a másodikra egyértelmű nem. A személyi uralom bevezetésével kétségtelenül nagyobb hatalmat összpontosított a kezébe, mint korábban Richelieu vagy Mazarin. A király

XIV. Lajos, Franciaország királya, aki maga volt az állam

környezetének néhány tagja, többnyire a főhivatalnokok, sokszor a királyon is túltettek a korlátlan hatalom megítélésében. Royalistábbak voltak, mint maga a király, s már-már „istenkirálynak” titulálták.

XIV. Lajos sosem tartotta magát zsarnoknak, bár a felszínes megnyilvánulásokban hízelgett neki a despotának kijáró hódolat. *Emlékirataiból* kiderül, hogy az uralkodónak látszólag határtalan jogai mellett kötelességei is vannak. Mindenekelőtt Istennel szemben, akitől a hatalmát nyerte. Az uralkodónak Istent kell szolgálnia, amikor az államot szolgálja. Erre elvégre felesküdt a koronázás alkalmából. Isten megköveteli tőle, hogy népét megtartsa a

keresztény egyház aklában. Az is a király feladata, hogy képviselje a kereszténység közös érdekeit a világban. Amikor Isten képviselőjeként gyakorolja hatalmát, tiszteletben kell tartania az „isteni törvényeket”. „Isten szerint való” királynak kell lennie.

Az „isteni törvények” a király evilági, alattvalóival szembeni kötelezettségeit is magukban foglalják. Az uralkodónak kötelessége megőrizni a korona tekintélyét, növelni dicsőségét és megvédeni lakóit. Isten a hódító háborút is szentesíti, amennyiben szükséges. A király azonban nem élhet vissza a háborúval: alattvalóit kímélnie kell az értelmetlen vérontástól. Ez utóbbiról XIV. Lajos – mint látni fogjuk – csakhamar megfeledkezett.

A királyt „szent kötelék” fűzi alattvalóihoz. Köteles boldogságot és jólétet biztosítani alattvalóinak, köteles megvédelmezni vagyonukat és életüket a lázadókkal, a tolvajokkal és a fosztogatókkal szemben. Éberén kell őrködni, betartják-e a törvényeket. A rend az alattvalók egységét feltételezi, a király tehát legyen egyúttal „békebíró” is, hogy kiegyenlítse a testületek és rendek érdekellentéteit. Más szóval: a királynak mérlegelnie és egyensúlyoznia kell az alattvalók között.

A törvényeket nem mindig sikerült maradéktalanul betartatnia az alattvalókkal. Amikor 1675-ben Bretagne-ban lázadás tört ki a beszállásolt katonák garázdálkodása és az adószedők visszaélései miatt, Bossuet püspök az uralkodó kötelességeit juttatta XIV. Lajos eszébe: „Felség, ... a trón, amelyen ül, az Istené, akinek ön a földi helytartója, tehát az ő törvényei szerint kell uralkodnia. A törvények, amelyeket önnek adott, azt írják elő, hogy alattvalói fölötti hatalma csak a gonoszok számára legyen félelmetes, a többiek békében és nyugalomban élhessenek, önnek engedelmeskedve.”

Az uralkodó tehát nem kénye-kedve, hanem kötelezettségei szerint élhet csak isteni eredetű „korlátlan” hatalmával.

A Napkirály sosem vonta kétségbe, hogy alattvalói szabad emberek. *Emlékirataiban* minden közös vonást megtagadott a keleti despotizmussal, ahol az uralkodó szolganép felett gyakorolja zsarnoki hatalmát. A francia uralkodó alattvalói szabadok, bár ez a szabadság nem írott és garantált jogokon alapul, hanem a király és az alattvalók közti bizalmon, szereteten és kölcsönös tiszteleten. A király lelkiismerete szerint uralkodik szabad népe felett. Kötelessége

megakadályozni, hogy a szabadság „elfajuljon”, hogy visszaéljenek vele, de alattvalóinak szabadságát nem törölheti el, s csak akkor sértheti azokat, ha az egyének vagy testületek érdekei veszélyeztetik az egész monarchia érdekeit.

XIV. Lajos tehát a hagyományok szerint, a rendi társadalom kategóriáiban gondolkodott, de a rendi politikai jogokat elvetette.

A valóságban persze az alattvalók szabadsága kevésbé alapult szereteten és kölcsönös tiszteleten, mint ahogy a király leírta. Ott volt például a bíraskodás ügye. A legtöbb esetben, szokványos bűnügyekben, mindig bírósági eljárás után ítélték el vagy mentették fel őfelsége alattvalóit. Voltak azonban „kényes esetek”, politikai ügyek, amikor maga a király tekintett el a nyilvános bíraskodástól. Ilyenkor egyszerűen a hírhedt titkos büntetőparancsokkal (lettres de cachet) érvényesítette akaratát. A Bastille „lakóinak” jelentős része ilyen büntetőparanccsal került rács mögé. Közülük a „vásárlarcos” volt a legkülönlegesebb fogoly. Kilétéről a királyon és néhány bizalmas emberén kívül senki sem tudhatott.

Az anekdotázó Elisabeth Charlotte, XIV. Lajos sógornője ezt írta a hannoveri fejedelemasszonynak: „Ha valakit a Bastille-ba küldenek, sem az udvarban, sem a városban nem tudnak róla. Még csodálatosabb: egy ember évekig ült ott és álarcban halt meg. Állandóan két muskétás állt mellette azzal a paranccsal, hogyha megpróbálná levenni az álarcot, azonnal lőjék agyon. Egyébiránt jó ellátásban volt része, mindent megkapott, amit kívánt. Templomba, áldozni is álarcosan járt; ájtatos ember volt, mindig csak olvasott. Hogy kicsoda, nem lehetett megtudni.”

Az ismeretlen fogoly – a legendák szerint – vásárlarcot viselt. Valójában fekete bársony álarc takarta az arcát, amely nem gátolta sem a látásban, sem a beszédben, sem a táplálkozásban. A „vásárlarcost” 1679-ben zárták Pinerolo várbörtönébe, ahonnét 1698-ban került a Bastille-ba. Itt is halt meg 1703-ban,

Voltaire szerint igen előkelő származású ember lehetett a rab, amikor ugyanis Louvois hadügyminiszter meglátogatta, „... a legnagyobb tisztelettel, állva beszélt vele”. A börtön kormányzója sem mert leülni előtte. Egyszer, mielőtt még a Bastille-ba került volna, átmenetileg Szent Margit szigetén raboskodott, s a börtöntorony ablakából kidobott

egy ezüstitányért, amelyre valami írást vésett. A tányér egy halászbárkára esett. A halász felvitte a börtön kormányzó-jához, aki megdöbbenve kérdezte, hogy olvasta-e a tányérba karcolt írást, s látta-e a betűket másvalaki is? „Nem tudok olvasni – felelte a halász –, most találtam, még senki sem látta.” A kormányzó a derék halászt mindaddig fogva tartotta, amíg meg nem győződött róla, hogy csakugyan írástudatlan. Akkor elbocsátotta, ezekkel a szavakkal: „El-mehetsz, roppant szerencséd, hogy nem tanultál meg olvasni.”

A fantáziadús francia szellem számtalan hihető és hihetetlen történetet szőtt a fogoly személyéről. Az egyik leghíresebbet Voltaire röppentette szárnyra. Eszerint a „vasálarcos” Ausztriai Anna és Mazarin titkos szerelmi viszonyának gyümölcse lett volna, vagyis XIV. Lajos bátyja. Így „alkalomadtán még a trónra is jogot formálhatott. Lajos csak Mazarin halála után szerzett tudomást titokban nevelt testvéréről. Ekkor úgy döntött, hogy eltünteti a világ szeme elől, nehogy valaki kijátssza ellene.”

Voltaire anekdotája természetesen légből kapott. Ausztriai Anna az 1630-as években annyira az érdeklődés közepontjában állt, hogy nem titkolhatta volna az udvar előtt terhességét és a szülést.

Más forráselemzők szerint a „vasálarcos” XIV. Lajos ikertestvére lett volna. Logikus, hogy a trónt ketten nem örökölhették, ezért az egyik fiúcskát eltávolították az udvarból, s csak egy gyermek születését kürtölték világgá. Ez a feltevés is valószínűtlen, hiszen ez idő tájt a királynék a nyilvánosság előtt, az ország előkelőségei szeme láttára szültek. Így azután a királyi család minden illetékes tagja megbizonyosodhatott róla, hogy trónörökös, vagyis fiú született-e. Ezáltal nem lehetett egy esetleges lánycsecsemőt fiúra cserélni, így mentve meg a jogos trónutódlást.

Még képtelenebb elképzelések is születtek, például az, hogy a „vasálarcos” Mária Teréziának egy néger szolgától született fekete fia lett volna. Végül a legképtelenebb: a „vasálarcos” nem volt más, mint Molière, akit a *Tartuffe* miatt ítélték örökös rabságra. Ma már minden találgatás értelmetlen: a „vasálarcos” személyét nem ismerjük. Számkra nem is a nyomozás volt a lényeges, hanem a királyi „önként” illusztrálása.

XIV. Lajos és a kortársak szemében a királyság alaptör-

vényeit Isten akaratából hozták az emberek, így garantálva a monarchia örökös fennmaradását. Ezeket az *alaptörvényeket* még az uralkodó sem hagyhatta figyelmen kívül. Az alaptörvényeket sohasem foglalták írásba, vagyis mindenki a saját szája íze szerint értelmezhetette őket; a XVI. századig a rendek politikai képviselői jogát és a tartományok autonómiáját is alaptörvényként lehetett értelmezni. A XVII. század második felében ezekről a jogokról már mélyen hallgattak. Az alaptörvények többnyire a trónöröklés rendjéről, a király felszenteléséről szóltak. Előírták például, hogy a franciáknak csak katolikus uralkodója lehet, vagy hogy a király földi hatalma független az egyház szellemi hatalmától. Ezeket az alaptörvényeket nem volt nehéz betartania a francia uralkodónak.

Vajon elismert-e XIV. Lajos bármilyen megtorlási lehetőséget a zsarnoki uralkodókkal szemben? A válasz egyszerű: igen, de a megtorlás nem írott alkotmányos jogból ered, hanem csakis Istentől. Az isteni gondviselés egyébként a legváltozatosabb formában sújthatta a rossz uralkodókat. Nemcsak a pokol fenyegetésével, hanem azzal is, hogy törvényesnek ismerte el a lázadást, sőt a gondviselés mindenféle csapással sújthatta a hatalmával visszaélő bűnös uralkodót.

XIV. Lajos tehát – ha nyíltan nem is vallotta be soha – sokat adott a „közvéleményre”. Ma úgy mondanánk: széles körű propagandát fejtett ki a rendszer minél kedvezőbb beállítása érdekében. Erre szolgáltak a hírverők, az ünnepi játékok, a sok látványosság, sajtó ugyanis még alig létezett. Az 1631-ben alapított hetilap, a *Gazette de France* amolyan félhivatalos újság volt. Többnyire az udvar eseményeiről tudósított: melyik udvaronc milyen új rangot kapott, hányan vettek részt az éppen esedékes ünnepségen, és természetesen mit csinált az adott héten Őfelsége, a királyné vagy a trónörökös. Komoly politikai elemzéseket az újság nem közölt. Ez a hírverők dolga volt, mintegy ők pótolták a nemlétező politikai sajtót. Az udvar és a miniszterek által sugallt, szépen kiszínezett politikai híreket beszélték el ezek a „hírforrások” Párizsban és a vidéki városokban. A leghálásabbak a külpolitikai események voltak, mert ezeket lehetett a legkedvezőbben beállítani, még a kudarcokból is sikert fabrikálva. Egyébként is a francia fegyverek sikere és Őfelsége európai dicsősége mindenkit jókedvre derített.

A nagyszabású ünnepségeket – főleg majd Versailles-ban – tehát nem egyszerűen csak az udvari nemességnek rendezték, hanem a tömegeknek is. „A népek – írta XIV. Lajos – szeretik a látványosságokat. Ezzel szellemüket és szívüket vonzzuk, néha sokkal erősebben, mint a jutalommal vagy a jótéteménnyel.”

A Napkirály mindig fontosnak tartotta a nyilvánosságot, azt vallva: az uralkodónak nem szabad elrejtőznie a nép elől, hanem személyes megjelenésével kell bizalmat és szeretetet ébresztenie. Ezért intézték úgy, hogy a nagy ünnepségeket a nép is végignézhette, XIV. Lajos pedig – öreg korát leszámítva – ezért utazgatott olyan gyakran az országában.

Az uralkodó szívesen tetszelgett az alattvalók atyjaként. A francia király – vallotta – olyan, akár az atya a család élén: minden igazság és minden megbékélés forrása. Lajos is tovább élte azt a régi hagyományt, hogy a király hetente egyszer fogadja legszegényebb alattvalóit is. A vérbeli arisztokrácia e fogadások alkalmából az uralkodó köré csoportosult, a derék nép pedig libasorban elvonult az uralkodó előtt és kezébe nyomta a kérvényeket ügyes-bajos dolgairól. Egy népszerű metszet XIV. Lajost ilyen nyilvános fogadás közben ábrázolja. A metszet alatt az aláírás ez: „Íme a Nagy XIV. Lajos király. Legszegényebb alattvalóját is meghallgatja, hogy panaszát azonnal elintézzé. Salamon a trónjára ül, hogy ítélkezzék a két szegény asszony között, akik azon perlekedtek, hogy kié legyen a gyermek. Uralkodónk tökéletesen utánozza őt és nagy királyainkat, császárainkat, Nagy Károlyt és Szent Lajost.”

A XVII. századi államszemlélet a királyi hatalmat éppúgy Istentől származónak tekintette, mint a IX. századi vagy a XIII. századi. Egyedül ezáltal lehetett a királyt és államapparátusát a társadalmi csoportok, a rendek és osztályok fölé helyezni. A kor felfogása szerint az abszolutizmus tehát független a társadalmi viszonyoktól, a király, a hatalom egyedüli hordozója pedig felette áll e viszonyoknak.

A valóság persze merőben más volt. A királyi hatalom korlátlanvá válása nagyon is a társadalmi viszonyokból eredt. Társadalomfölöttsége pusztán látszat volt. Kétségtelen, hogy elkülönült mind a nemességtől, mind a polgárságtól, de csak annyiban, hogy lávírozhasson a kettő között. A feudalizmus hagyományos uralkodó osztálya, a nemesség és a papság, háborítatlanul fenntarthatta uralmát a nép

fölött, de le kellett mondania a politikai hatalom gyakorlásáról. XIV. Lajos szemében is a nemesség volt a társadalom „legkiválóbb” rendje. Önmagát a király „az ország első nemesének” tartotta. Megfogadta Mazarin tanácsát, s a nemesség uralmát megtartotta, sőt megszilárdította. Az a paradox helyzet állt elő, hogy a nemesség uralkodott, de a polgárság kormányzott, a király viszont mindkettőt gyakorolta mind a két osztályon keresztül.

A polgárság is elveszítette rendi-politikai kiváltságait, városi önkormányzati jogait, de cserében elnemesedő felső rétege hozzáférhetett az abszolutizmus kormánygépezetéhez. Ettől az állam még nem vált polgárivá. Az uralkodó csak felhasználta a polgárság erejét, pénzét és szakértelmét, hogy minden addiginál tökéletesebb formában tartsa fenn a feudális rendszert.

Vessünk ezek után egy pillantást erre a tökéletes, Európa által csodált és irigyelt államgépezetre.

Miniszterek – intendánsok – hivatalnokok

A kormányrudat markoló királynak hatalmas gépezetet kellett mozgatnia miniszterei révén. Mazarin kis létszámú, de tehetséges miniszteri gárdát hagyott Lajosra. XIV. Lajos 1671-ig lényegében a Mazarintól örökölt „nagy triásszal” intézett mindent; e három: Le Tellier, Lionne, Colbert kormányzásának első negyedszázadában viszonylag ritkán történt változás a kulcspozíciókban. Ötvennégy éves személyi uralma alatt XIV. Lajos összesen hat kancellárt (igazságügyi minisztert), öt pénzügyi főellenőrt (pénzügyi minisztert), öt hadügyminisztert és öt külügyminisztert cserélt le. Az egyetlen Lionne külügyminisztert kivéve a többi mind polgári származású volt.

Hogyan lehetett valaki miniszter a Napkirály mellett? A válasz nem egyszerű; vagy messziről kellett indulnia, vagy egy miniszterdinasztiába beleszületnie. Valamely törekvő polgárgyerek előbb tehetségével, pénzével és rangos protektorok segítségével kapaszkodhatott fel a legmagasabb tisztégekig. Húsz-huszonöt éves koráig vagy jogot tanult vagy valamilyen mesterséget űzött. Ezután írnoki, majd tanácsosi állást vásárolt magának valamelyik parlamentben. Harminc-harmincöt éves korában – ismét csak protekció révén –

előadó lett a sok királyi tanács valamelyikében. Nem ártott a karriernek, ha hősünk ügyesen nősült; felesége például arisztokrata úr vagy már karriert befutott taláros nemes leánya volt.

Ha sikerrel járt mint előadó, intendánssá nevezték ki egy adókerület élére. Öt-tíz éves szolgálat és vagyongyűjtés után államtanácsosi rangot vásárolt az udvarban. Ha igazán tehetséges volt és a király vagy valamelyik miniszter kegyei-be férközött, maga is miniszter lehetett.

Miután a családfő ki- és felemelkedett, dinasztiát alapított. A kor felfogása és gyakorlata szerint az atyai vagyonon kívül az atyai hivatást is fenn kellett tartania az örökösnek. Úgy tartották, hogy a szakismeretek – akárcsak mint a vagyon – szépen felhalmozódnak, egyik nemzedék öröklí a másiktól a tudást. Ez persze nem volt mindig így, de azt az ifjoncot, akit a család atya kiszemelt rá, hogy átvegye az ő hivatását, tudatosan felkészítette a nemes feladatra.

XIV. Lajos korának két legnagyobb, egymással is vetélkedő miniszter-nemzetsége a Le Tellier- és a Colbert-„dinasztia”. A két alapító, bár ugyanabból a társadalmi környezetből származott, s mindkettő az abszolutizmus építőmestere volt, mégis kétféle politikai elgondolást képviselt. A józanabb, óvatosabb, a király dicsőségét nemcsak a háborúban, hanem a gazdaság építésében is kereső Colbert-rel szemben Le Tellier fontosabbnak vélte a dicső háborúskodást.

Lajos örömmel figyelte ezt a vetélkedést, hiszen épp emiatt lavírozhatott a két nagy politikus között, gátat vetvén az olyasminek, hogy bármelyik az „állására”, vagyis az első miniszteri tisztségre pályázzon. Mégis, Le Tellier mindig közelebb állt az uralkodó szívéhez.

A pozíciókért is heves volt a vetélkedés, e téren viszont Colbert jeleskedett. Lajos az 1660-as évek elején csak a pénzügyek irányítását bízta Colbert-re, ehhez az államférfi idővel szerzett még öt-hat miniszteri rangú megbízatást. Gyakorlatilag ő volt a belügyek, a kereskedelem, a versailles-i építkezések, a tengerészet és a gyarmatok minisztere is. Volt mit az utódaira hagynia.

Lionne halála után, 1672-től a külügyminiszteri tisztség is a Colbert család kezébe került. Előbb a nagy ember apósa, Pomponne, majd öccse, Croissy, végül unokaöccse, Torcy mozgatta a diplomáciai marionett szálait. Colbert

egyik fiából, Seignelay-ból tengerészeti minisztert, a másikkól, Ormoy-Bainville-ból építkezési főintendánst kreált. Egy másik unokaöccse, Desmarets az 1700-as évek elején pénzügyi főellenőr volt.

A Le Tellier család sosem tudott ennyi pozícióra szert tenni. A hadügyminiszteri tisztséget nem számítva Le Tellier „csak” a kancellári állást szerezte meg. A hadügyminiszteri tisztségben fia, Louvois követte, az unokája, Barbezieux szintén örökölte ezt az állást, de sokkal kevésbé volt tehetséges, mint ősei.

Ahogy voltak emelkedő csillagzatú családok, voltak persze hanyatló famíliák is. Pierre Seguier kancellár volt 1633-tól 1661-ig a főminiszter után a második ember. Azután fokozatosan háttérbe szorították. Családjának be kellett érnie parlamenti elnöki tisztségekkel és államtanácsosi állásokkal. A hanyatlást némiképp kárpótolta a vagyon. Seguier, hosszú kancellársága alatt, négymillió livre értékű vagyont gyűjtött, úgy négyszer-ötször többet, mint a párizsi parlament leggazdagabb elnöke. Pedig a parlamenti elnökök sem szűkölködtek.

A vidéki kisnemesi sorból fölvergődött Lionne familia sem sokáig tündökölt. Hugue de Lionne – a Napkirály ragyogó tehetségű külügyminisztere – diplomata nagybátyja révén került Mazarin mellé, még a harmincéves háború korában, majd 1663-tól lett külügyminiszter. Rokonsága azonban nem tudott megkapaszkodni a csúcson, a Colbert-ek minden zsetont besöpörtek az orruk elől.

Még egy nagy hullócsillag: Nicolas Fouquet. A mindenható pénzügyi szakember Mazarin halála után arra számított, hogy most lesz igazán önálló, hiszen a fiatal király nem ért a pénzügyekhez, ha pedig így van, nem fog lealacsonyodni holmi pénzügyi manőverek ellenőrzéséhez. Kiderült, hogy a tehetséges, művelt, finom modorú főintendáns alaposan félreismerte XIV. Lajost.

Fouquet kiszámított rendetlenséget teremtett az államkasszában, hiszen így tudott hatalmas összegeket elharácsolni az állam vagyonából. Mérhetetlen vagyonából mindenkit megvesztegetett, aki csak tudott sötét manővereiről. Állítólag még Mazarinnak és Ausztriai Annának is csurancseppent valami, csak hogy szabad kezét kapjon tőlük.

Fouquet sikkasztásainak híre Colbert révén jutott a király fülébe. Ha a „nagy játékos” bűnbánatot mutat, azt még

megbocsátotta volna a király, hiszen mások is csapolgatták az államkincstárat. De Fouquet bűne sokkal nagyobb volt: teljes önállóságra törekedett, s szinte a király ellenpólusa, a „pénzügyek fejedelme” szeretett volna lenni. Hatalmát külsőségekben is kifejezésre juttatta. A kor emberének nagyon imponáltak a külsőségek.

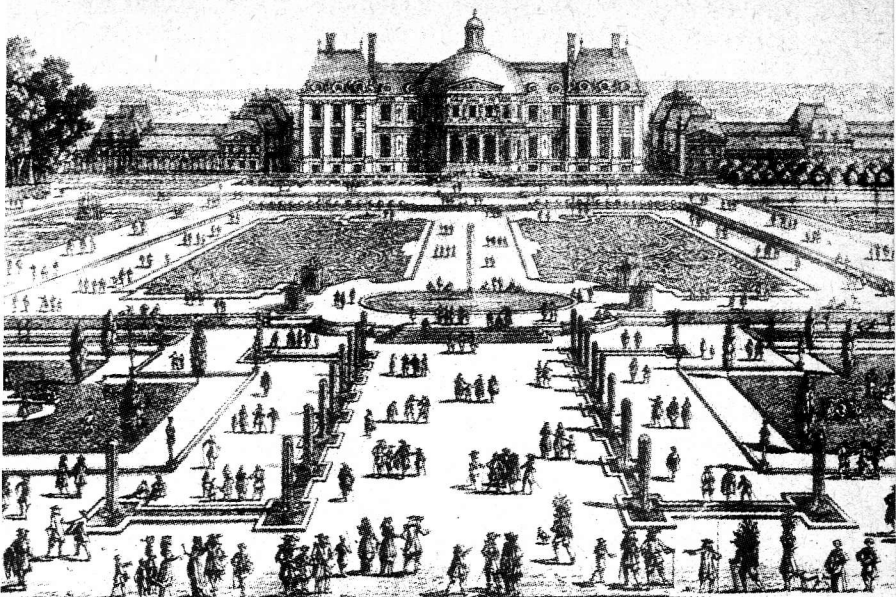
Történt 1661. augusztus 17-én, hogy Fouquet estélyt adott a király és az udvar részére vau-le-vicomte-i, a Szajna partján épült, új palotájában. A vau-i palota az ország legpazarabb luxusépülete volt, varázslatos parkjával, mesterséges vízeséseivel és szökőkútjaival. Az épületet Le Vau emelte, Mignard és Le Brun díszítette, a parkot pedig a nagy Le Nôtre rendezte el.

Fouquet estélyéhez képest az udvari fogadásokat szerény zsúroknak nézte volna a többi nagyúr. A csillogásért és fényűzésért rajongó huszonhárom éves királyt is lenyűgözte a látvány, de nem úgy, ahogyan a pénzügyi főintendáns gondolta. A képmutatást művészi szinten játszó Lajos udvariasan megköszönte a vendéglátást, majd pár hét múlva ő hívta meg Nantes-ba miniszterét. A király fogadása korántsem volt fényes, de a főintendáns számára örökre emlékezetes maradt. A fogadás után ugyanis a mit sem sejtő Fouquet-t a király muskétásai a vau-i kastély helyett a Bastille-ba kísérték.

A nagy embert azért nem lehetett egyszerű titkos királyi paranccsal eltüntetni. A király nem is akart ilyesmit. Nyilvános pert rendeztetett, amelyhez három éven át gyűjtötték a terhelő bizonyítékokat. XIV. Lajos okulásnak szánta a pert: a királlyal nem lehet és nem érdemes versenyre kelni, még akkor sem, ha „garden party”-ről van szó.

1664 novemberében egy huszonnégy tagú különbíróság ítélkezett Fouquet felett. Ami csalást és sikkasztást a Fronde óta elkövettek franciaföldön, azt mind a főintendáns nyakába akarták varrni. Fouquet azonban ragyogóan és látványosan védekezett, ami roppant módon szórakoztatta a hallgatóságot. A bírósági terem padsoraiban királyi önkényről suttogtak.

A bíróság örökös száműzetésre ítélte a vádlottat, de ekkor a király újabb színjátéka következett. Avégett, hogy leszerelje a szimpatizánsok táborát, s hogy kegyesnek és nagyvonalúnak látsszék, az ítéletet örökös fogságra enyhí-

A vau-i kastély, amelyet a gazdag Fouquet-nak „át kellett engednie”

tette. A pénzügyek volt fejedelme elegáns lakosztályt kapott a pinerolói erődben.

Fouquet bukásával az utolsó akadály is elhárult az elől, hogy XIV. Lajos és híres triásza megvalósítsa álmait. Először is a kormányzatot alakították át. Pontosan meghatározták a központi tanácsok és az egyes miniszterek feladatkörét. Tovább csökkentették a Magas Tanács létszámát. Spanheim, egy brandenburgi diplomata a Magas Tanácsot elnevezte – új fogalom! – minisztertanácsnak. Valójában mai értelmében még nem volt ez minisztertanács, de kétségtelenül a modern miniszteriális rendszer elődje volt. A tanács „miniszterelnöke” ki lett volna más, ha nem maga a király. Minden miniszternek megvolt a maga hivatala vagy tanácsa, ezek élén főtisztviselőkkel. A kormány egységes irányításáról a király gondoskodott. Minden miniszter a hét egy meghatározott napján az uralkodó elé járult és megbeszélte vele a hatáskörébe tartozó ügyeket. A király döntött, a miniszter pedig hivatali apparátusa révén végrehajtotta a döntéseket. A nagy horderejű ügyek a hetente háromszor ülésező Magas Tanács elé kerültek.

De a kormányzat olajozott működése csakis a király személyes döntéseitől és néhány tehetséges minisztertől függött. Mihelyt a Napkirály pontosságával és energiájával, valamint a miniszterek tehetségével baj volt, a sok fogaske-
rék akadozni kezdett. Az 1600-as évek legvégére már hallani lehetett a fémcsikorgást.

A Magas Tanács mellett egy sereg egyéb másféle is működött. A Kiadványok (Sürgönyök) Tanácsa a külügyeket, a Pénzügyi Tanács a költségvetést és a gazdasági ügyeket, a Titkos Tanács a rendeletek előkészítését, a Lelkiismereti Tanács a vallási ügyeket igazgatta. Ez utóbbi volt az egyetlen szerv, amelynek tagjai nem polgári származású szakemberek voltak, hanem főpapok.

A központi tanácsok mindennapi munkáját – a minisztereken és az államtitkárokon kívül – úgy harminc államtanácsos, százharminc tanácsi előadó és majdnem ezer írnok vagy más szakképzett tisztviselő végezte. Ilyen összehangolt és ilyen nagy létszámú központi államapparátus nem is volt több Európában. Csakhogy pusztán e roppant szervezet, a francia abszolutizmus gépezete még nem keltett volna akkora figyelmet. Végére is a központi államszervek – kevésbé tökéletes formában – másutt is kiépültek. XIV. Lajos államát a kor azért csodálta, mert a központi tanácsok tökéletesen kiépített helyi bürokráciát mozgattak. A Napkirály, ha rendeleteit keresztül akarta vinni, nem szorult a nemességre, sőt még a hivatalukat öröklő talárosokra is csak részben.

A már említett intendánsi rendszer is ekkoriban virágzott. Az intendánsok levelezés útján állandó érintkezésben álltak a központi tanácsokkal és minden fenntartás nélkül kötelesek voltak az utasításokat végrehajtani. A központi hatalom mindenről tudni akart, ami egy-egy adókerületben történt. Az intendánsoknak tehát rendszeres felméréseket kellett végezniük adókerületük helyzetéről. Colbert kérdőívein ilyen pontok szerepeltek: Hogyan hajtotta végre az intendáns a királyi utasításokat? Hány hadra fogható férfi él a kerületben? Milyen a vidéki nemesség helyzete? Vannak-e visszaélések a hivatali nemesség részéről? Milyen a közbiztonság? Milyenek a terméskilátások? Mennyi adó hajtható be a következő évben?

Az államgépezet kiépítése nem állt meg az intendánsoknál, az ő munkájukat ugyanis almegbízottak segítették. Alkalmazásuk Colbert alatt vált általánossá. A vidéket elle-

pő almegebizottakat csakis az intendánsok „mozgatták”. Kezük a legkisebb faluba is elért; a helybeliek minden ügyes-bajos dolgába beleszólhattak. Az állam ezáltal közvetlenül dirigálta őfelsége mind a 42 000 települését. A király szavát az ország legtávolabbi zugában is hallották. Erre igazán nem találni példát Európában, később sem sikerült egyetlen abszolutizmusnak sem ilyen tökéletes függést megvalósítania.

Ez a hatalmas államgépezet, a miniszterektől az almegebizottakig több mint ötvenezer hivatalnokot foglalkoztatott. És ezzel még nem jutottunk a bürokratikus útvesztő közepébe. A királyság ugyanis távolról sem volt olyan homogén jellegű, mint amit az eddig elmondottak sejtetnek. XIV. Lajos rendszerének voltak gyenge pontjai. A monarchia ugyanis mindig csak épített, de nem rombolt jóformán semmit. Az új közigazgatási berendezkedéssel párhuzamosan tovább élt a régi is. Az adókerületek mellett megmaradtak a tartományok, északon a főbírák körzetei, délen az udvarnagyságok kerületei, pénzügyi téren pedig az adóelosztók körzetei.

A kormányzóknak már Richelieu korában sem volt tényleges hatalmuk, most pedig XIV. Lajos névlegessé tette funkciójukat. A kormányzó udvari méltósággá „süllyedt” arisztokrata lett. Ha valamelyik kormányzó netán komolyan vette a hivatását és nem élt az udvarban, a király az ilyen „dacot” lázadásnak tekintette.

A főbírák, az udvarnagyságok és az adóelosztók hivatalait pénzen vásárolták, ahogyan a tizenhárom parlament vagy a sótisztviselők beosztásait is. A polgárság XIV. Lajos idején is szívesen vásárolta a hivatalokat, hiszen a cím mentességet jelentett az egyenes adó alól, azzal kecsegtette a „vevőt”, hogy megtollasodik; aztán persze társadalmi tekintélyt is jelentett. Ha igaz a mondás, hogy minden embernek ára van, akkor a francia tisztségeket pontosan ismerjük. A párizsi parlament elnöki posztjáért 350 000, egy tanácsosi állásért 100 000 livre-t fizettek, óriási összegeket, igazi vagyont. (Egy városi napszámos évi keresete mozgott úgy 200 livre körül.)

A hivatalnokok csoportjai testületekbe tömörültek, hogy védelmezzék állásukkal szerzett előjogaikat, a pénzügyi tisztviselők például a magas kezelési költségeket óvták. Bár-

mennyire az intendánsok ellenőrzése alá vonták őket, elkülönült érdekeiket legalább részben megvédehették.

A két apparátus – a király által kinevezett és működtetett, valamint a vásárolható és örökíthető hivatalok – szép kis társadalmi réteget termelt ki. Ezek az urak együttesen lehetnek több mint százezren; nem sokkal volt soványabb réteg ez, mint az egyházi személyeké, s több mint egynegyedét tette ki a vérbeli nemességnek.

A központi kormányzat – főként Colbert – mindig szálának tekintette a hivatalok adását, vételét. A kormány ugyanis közigazgatásilag tökéletes egységállamra vágyott. Colbert továbbá – mint gazdasági szakember – felismerte, hogy a hivatalvásárlás a felhalmozott vagyon egy részét elvonja az üzleti élettől. A nagyúr tehát először a hivatalvásárlás teljes eltörlésére gondolt; ötletét a király is elfogadta. *Emlékirataiban* Colbert úgy fogalmazott, hogy mindenkinek a javát szolgálná, ha ez a „renyhe népség” (a hivatalnokok siserehada) eltűnne a föld színéről. Távozásuk csak javára válna a gazdaságnak, mert a pénz produktívabb foglalkozásokba áramlana, azután javára válna az államnak is, hiszen nem léteznének fölösleges hivatalnokok, akik csak összekuszálják az ügyeket.

Csakhogy ezt a hatalmas hivatalnoksereget mégsem lehetett szelnek eresztetni egy tollvonással, mert a hivatalokat az államnak kellett volna visszavásárolnia óriási, sokévi állambevételért. Arra ugyanis Colbert sem gondolt, hogy visszavásárlás nélkül számolja fel az egész gépezetet, hiszen megíngott volna az egész politikai berendezkedés. Maradtak hát a kisebb megszorítások: a kirívóan felesleges hivatalok visszavásárlása, a hivatalviselés szakmai feltételeinek szigorítása, a nemesi címek vásárlásának nehezítése és így tovább. Ez utóbbi tetszett is a vérbeli nemességnek, amely lenézte és megvetette a „ruha nemességét”.

A bürokráciával szembeni megszorítások az 1680-as évektől lanyhulni kezdtek, a háborús kiadások miatt képtelenség lett volna visszavásárolni a hivatalokat, sőt a század végétől az állam újabb hivatalokat bocsátott áruba. Maga XIV. Lajos is tisztában volt vele, hogy hamis társadalmi szükségleteket támogat újabb hivatalok felállításával, ráadásul saját hatalmát gyengíti ezáltal. Az 1690-es évek végén így fakadt ki Louis de Pontchartrain pénzügyi főellenőr előtt: „Minden alkalommal, amikor egy betöltetlen hivatalt

adományozok, száz elégedetlent és egy hálátlant teremtek.” A főellenőr így próbálta vigasztalni uralkodóját: „Minden alkalommal, amikor Felséged egy hivatalt állít fel, Isten teremt egy fajankót, aki megvásárolja azt.”

XIV. Lajosnak bármilyen nagy volt is a hatalma, nem sikerült visszaszereznie azt a jogát, hogy hivatalnokainak legalább egy számottevő hányadát maga válassza ki, uralmának utolsó évtizedeire pedig végleg feledésbe merültek a colbert-i törekvések. A hivatalok száma ismét gombamód nőtt és a monarchia visszavonhatatlanul bürokratikus gépezetté kezdett torzulni. A hatékony irányítást és ellenőrzést egyre inkább az aktagyártás váltotta fel.

Az örökletes hivatalokhoz képest sokkal kevésbé gyűlt meg a baja a rendszernek a múlt egy másik kövületével, a tartományi gyűlésekkel. Ezek a rendiség korából visszamaradt intézmények a XVII. században már csak a távoli (vagy a később elfoglalt) tartományokban „éltek”, például Bretagne-ban, Languedocban, Provence-ban, Burgundiában, Artois-ban, Dauphinében.

Az abszolutizmus elavult, oligarchikus intézményekké züllesztette ezeket a gyűléseket, melyeken a szóban forgó tartomány főpapjai, nemesei és városai a király parancsára megszavazták az „önkéntes adományt” (az állami adókat). 1681-ben a provence-i intendáns az összes többi tartományi gyűlést is találóan jellemezte: „A királyi parancsok iránti engedelmség olyan erős gyökereket vert a tartományban, hogy ellenkezésüktől a legkevésbé sem kell tartani.”

Ennek a feltétlen engedelmségnek azonban nem az abszolutizmus iránti odaadás volt a magyarázata, hanem egyszerűen csak a félelem. A tartományi rendek attól tartottak, hogy XIV. Lajos a legkisebb ellenkezés láttán egyszerűen eltörli a gyűlésüket, így azután az autonómia pusztasága is semmivé lesz. A király nem is zúzta szét őket, mert hosszú uralkodása alatt – néhány esetet kivéve – a tartományi gyűlések hűségese eszközök maradtak a kezében.

A király és miniszterei által óhajtott „tökéletes” rendhez a közbiztonságon sem ártott javítani. Egy korabeli állam, szélsőséges vagyoni ellentéteivel, sáros szekérútjaival és a szálnalmas helyi rendfenntartással a tolvajok, rablók és útonállók paradicsoma volt. Hétköznapi eset volt, ha az utazó kalmárokat kirabolták. Párizs külvárosaiban sem volt tanácsos kíséret nélkül sétálgatni; bármikor megtá-

madhatták. Párizs ebben a tekintetben is különleges helyet foglalt el. 400 000 lakosának legalább egytizede csavargóként és koldusként lődörgött.

A Francia-középhegységben évtizedeken át koldusbotra jutott fiatal nemesek szervezett rablóhordái garázdálkodtak. Kereskedők szekéroszlopait és postakocsikat raboltak ki, kastélyokat fosztogattak. Sokáig jóformán semmit sem tehettek ellenük, mert mihelyt a katonaság megjelent, e romantikus úri betyárok szétszóródtak a hegyekben. XIV. Lajosnak csak 1666-ra sikerült nyers erőszakkal és lekenyerezéssel felszámoltatnia az utolsó kisnemesi bandákat.

Ezután Párizsra fordult a sor: 1667-ben új rendőrséget szerveztek, élén Nicolas de la Reynie főkapitánnyal. A nagy tekintélyű és rettegett rendőrminiszter húsz év alatt alapos munkát végzett. A koldusok javát szegényházakba dugta, az alvilág jeles tagjait pedig, ha nem volt elég börtöncella, Amerikába deportálta. Az ő nevéhez fűződik a városi közvilágítás bevezetése is. Reynie, jó rendőrhöz illően, mindent ellenőrzése alá akart vonni, a könyvkiadástól a kocs mákon keresztül a bordélyházakig.

1667-től vidéken is hozzáfogtak a csendőrség kiépítéséhez. Az intendánsok felügyelete alatt több tucat csendőrőrsöt szerveztek. A csavargók és a tolvajok persze nem futottak világgá, mégis fontos mérőföldkő ez az európai közbiztonság történetében.

Megpróbálkoztak a feudális jogrendszer reformjával is. Addig a feudális államban nem létezett egységes jogszolgáltatás. A jogászok ugyan állandóan hangoztatták, hogy a jog forrása a király, de ez csupán annyit jelentett, hogy a király nevében bíraskodtak a merőben különböző helyi szokásjog alapján. Az 1600-as években úgy hatvanféle szokásjog élt, írott vagy íratlan formában. A déli részeken az írott római jog változatai, északon pedig a frank és a hűbéri kor íratlan szokásjogai.

Az egységesítés érdekében született 1667-ben az első polgári törvénykönyv, a *Code Louis* „Lajos Törvénykönyve”, amelyet a Nagy Forradalom után, a császárság idején a *Code Napoléon* is felhasznált. A Code Louis lényegében a Párizsi-medence szokásjogát akarta országos érvényűvé tenni. Széles körű alkalmazásáról aztán kiderült, hogy ez lehetetlen. A feudális társadalomnak jobban megfeleltek a helyi szokásjogok. A mindent egységesíteni akaró állam

még az anyakönyvvezetést is megreformálta az újszülött alattvalók pontosabb nyilvántartása érdekében. 1667-től az egyházközségeknek az eddigi egy helyett két példányban kellett kiállítaniuk az anyakönyveket.

Franciaország nemcsak páratlanul centralizált közigazgatása révén lett Európa mintaállama, hanem pénzügyi rendszerével és gazdaságpolitikájával is. Az abszolutizmus virágzásában a gazdaságpolitika kulcsszerepet játszott. Az állam működését nehéz lett volna elképzelni olyan gazdaságpolitika nélkül, amely nem képes előteremteni a szükséges anyagi forrásokat. Ha XIV. Lajos korának gazdaságpolitikájáról beszélünk, önkéntelenül is Colbert neve jut az eszünkbe. A pénzügyi főellenőr olyan derekas munkát végzett, hogy bemutatása külön fejezetet érdemel.

A „nagy számvivő”

Jean Baptiste Colbert 1619-ben született Reimsben, ahol apja posztógyáros és kereskedő volt. Mint a többi nagypolgár, Colbert apja is hivatalt és nemesi címet vásárolt. Fiát taníttatni akarta, de a gyermek nem sok hajlandóságot mutatott a tudományok iránt. Ezért a reimsi iskolaévek után Troyes-ban lett kereskedelmi levelező egyik nagybátyja mellett.

Húszesztendős korában Párizsba költözött, ahol egy másik nagybácsi révén Le Tellier hadügyi hivatalában kapott titkári állást. Itt került kapcsolatba Mazarinnal, akinek megtetszett a szorgalmas, szorgálatkész, de ötletdús és aktív fiatalember. Jean Colbert hamarosan államtanácsos lett. A Fronde idején az abszolutizmus rendíthetetlen híve maradt, s neki is része volt abban, hogy a rendszer átvészelte ezeket a viharos esztendőket. Ekkorra már minden csínját-bínját ismerte a számvitelnek és a kereskedelmi ügyletek lebonyolításának.

Hűsége és szaktudása jutalmául Mazarin pénzügyi intendánsnak nevezte ki Fouquet mellé. A főintendáns gondolni sem merte volna, hogy a szorgálatkész, szófukar, nagy szaktudású, de hozzá képest faragatlan és műveletlen intendáns hamarosan a helyére ül. Pedig így történt: 1661 őszétől Colbert – a királyt nem számítva – a pénzügyek korlátlan hatalmú ura lett, minden hivatalos cím nélkül. Csak 1665-

től titulálták a pénzügyek főellenörének. XIV. Lajos figyelmét a haldokló Mazarin hívta fel a precíz szakemberre: „Mindent Felségednek köszönhetek, de azt hiszem, minden tartozásomat lerovom azzal, hogy Felségedre hagyom Colbert-t.”

Minthogy a pénzügyek terén hatalmasodott el a legnagyobb rendetlenség, márpedig a pénzügyek határozták meg a monarchia politikai lehetőségeit, Colbert egy jó évtizedig vezető szerepre tett szert a kormányban. Személyisége tökéletesen idomult fontos pozíciójához. Kemény és nyers, ön-elégült és mohó férfi volt. Ő is gyűjtögetett vagyont, de a törvények szabta kereteket sosem lépte túl. Még a képmutatást is elsajátította: lehetett bármennyi pénz is a kincstárban, ő mindig pénzhíányról panaszkodott. Megjelenése egyáltalában nem volt nagyúrias, a cicomával sohasem törődött. Sem modora, sem öltözéke nem volt választékos. Egyszerű fekete posztóruhájával és csatos cipőjével, a király ajtajában várakozóan meghajló alakjával, az örökös irattáskával a hóna alatt az udvar csillogó pompája közepette mintegy hangsúlyozta azt a szerepét, hogy egyszerű megjelenésével is a király első szolgája, nem udvaronc, hanem a „nagy számvivő”.

A pompához Colbert teremtette elő a pénzt, de ebből a pompából sosem követelte a részét, s az udvar sem kívánt tőle ilyesmit. Állítólag sohasem szórakozott és szinte sosem mosolygott. Az udvar arisztokratái lenézték, de rettegtek is tőle. „Reszket az ember – írta a nagy levelező, Sévigné márkiné –, ha meggondolja, hogy ez vagy az az ügy Colbert úrtól függ.” Zord modora miatt az udvarban Frigyes Vilmos porosz választófejedelemhez hasonlították. Ez nem volt valami hízelgő pletyka. Az udvari poéták gúnyneveket aggattak rá a háta mögött: Márványember, Sündisznó, Tüskenyaláb, Jégcsap.

Fanatikus módon szolgált a abszolutizmust: napi tizennégy-tizenhat órát dolgozott, s erre kényszerítette munkatársait is. Unokaöccse, Desmarests pénzügyi intendáns egy alkalommal negyedórát késett. Az ilyesmit más hivatalokban észre sem vették volna, de Colbert feldühödött. Szó nélkül karon fogta és, az órához vezette az ifjút. Az unokaöcs hiába mentegetőzött, olyan emberrel állt szemben, aki szerint az idő – pénz: nem szabad pocskolni.

A nagy miniszter egész életét egyetlen ellentmondásos és

sziszifuszi munkának szentelte. Hogyan lehet megnövelni az állami jövedelmeket, hogyan lehet a király dicsőségét szolgálni, ugyanakkor hogyan lehet éltetni a pazarlásba szerelmes fényűző államot anélkül, hogy növelné a polgárságtól felvett hitelek vagy csökkentené a nemesség jövedelmeit?

Colbert már hatalomra jutása előtt jól kifundált bizonyos terveket. 1661 őszén elérkezett az idő, hogy ezekkel kezdje ostromolni a királyt. XIV. Lajos csakhamar beadta a derekát. Pénzügyekhez, gazdasághoz végképp nem értett, csupán a pénz pazarlásához, de Colbert érvekkel alátámasztott tervei tetszettek neki, mert a rendcsinálást és a bevételek növelését célozták.

A rend érdekében látott hozzá Colbert a visszaélések elleni harchoz. Valóságos hadjárat indult a sok „kis Fouquet” ellen. A királlyal rendkívüli pénzügyi törvényszéket állítottak fel, amely 1635-ig visszamenően vizsgálta ki a törvénytelennek nyilvánított pénzügyi manővereket. Egy királyi rendelet jutalmat tűzött ki azok számára, akik feljelentik a sikkasztókat. Feljelentésekben nem is volt hiány. A rendkívüli törvényszék alig győzte kivizsgálni őket. 1661 és 1669 között Colbert 120 millió livre büntetéspénzt söpört be az államkasszába.

Pénzre valóban nagy szükség volt, mert Lajos a kitűnő miniszteri gárdán kívül hatalmas adósságot is örökölt Mazarintól. A pontos összeget nem ismerjük, de törlesztése a bevételek tekintélyes részét fölemésztette. Az államadósság egyébként az abszolút monarchia szinte természetes kísérője volt. Valahányszor az állam nem tudta fedezni kiadásait a befolyt jövedelmekből, a gazdag polgársághoz fordult hitelért. Így azután nem kellett azonnali adóemelésre kerülni. Hosszabb távon azonban mindig adóemelésre került sor. A hitel garanciáját az állami bevételek alkották. A kölcsönt persze magas, 15-20 százalékos uzsoarakamattal kellett visszafizetni. Sok hitelezővel úgy egyezett meg a kincstár, hogy a kölcsönt évjáradékká alakítja és örökletesen fizeti.

A hitel felvételekor a kincstár adóslevelet állított ki a kölcsönadó nevére, s ezeket a leveleket adták-vették; birtokot, hivatalt, hajót, minden egyebet vásároltak rajta. Az adóslevelek funkciója hasonló volt a pénzéhez. 1661 előtt számtalanszor előfordult, hogy a kincstári hivatalnokokat

megvesztegették és olyan adósságleveleket állítottak ki velük, amelyekre a pénzt az állam föl sem vette.

Colbert görbe szemmel tekintett az államadósságok rendszerére, úgy vélte ugyanis, hogy ez kiszolgáltatta az államot a pénzemberek rétegének. Arra nem gondolt, hogy teljesen felszámolja, de visszaszorítását ugyancsak tervezte. Először is a mondvacsínált, fiktív adósságokat semmisnek nyilvánította, a tényleges adósságok kamatát pedig 10 százalék alá szorította. Eljárása példátlanul merész lépésnek minősült, hiszen szinte minden gazdag polgárnak és tálárosnak a zsebébe vágott. A párizsi parlament elnöke azt mondta a főellenőrnek, hogy ebből az ügyből újabb Fronde lehet. Új lázadásra nem került sor: a háborgás füstje hamar elszállt, miután a király néhány forrófejű pénzembert a Bastille-ba küldött.

Az adósságrendezéssel párhuzamosan az adórendszert is megpróbálták tökéletesebbé tenni. Szó sem volt olyasmiről, hogy a feudális rendi kiváltságokon nyugvó hagyományos adózást megváltoztassák, vagy valamiféle közhatalviselést vezessenek be. A papság, a nemesség és a tálárosok adómentességét, ha Colbert nem is tartotta ésszerűnek, de tudomásul vette. Csupán a meglévő rendszert próbálta tökéletesíteni és igazságosabbá tenni. Addig a ténylegesen beszedett adóknak csupán 75 százaléka folyt be a kincstárba, negyede a beszedők markában maradt. Colbert régi jó módszert választott a rezi csökkentésére. Megjutalmazta azokat az adókerületeket, ahol a költségek nem haladták meg az átlagot, viszont büntetéssel sújtotta azokat, amelyek túllépték. Egy ilyen apró újítás révén tizedével sikerült növelnie az adókból származó bevételeket.

Milyen is volt ez a hatalmas és bonyolult adórendszer? Azon túl, hogy az adókat az alattvalók igen egyenlőtlenül viselték, tartományonként, vidékenként is aránytalanul vetették ki. Megeshetett, hogy egy gazdag, népes tartomány kevesebb adót fizetett, mint egy szegényebb. A legfontosabb a közvetlen vagyonadó, a *taille* volt. A király minden évben adópátenst adott ki, azaz megszabta az országra kivetett teljes összeget, majd elosztotta az adókerületek között. Az egyes településekre eső adó nagyságát az adókerületekben állapították meg.

Az adókivetés anélkül történt, hogy a kormányzat pontosan tudta volna, mekkora is lesz az adófizetők jövedelme az

adott esztendőben, vagyis milyen lesz a termés, hogyan alakul a kézművesek és a kalmárok forgalma. Így gyakran előfordult, hogy ha rossz volt a termés, a parasztok nem tudták kifizetni a taille-t. Ilyenkor adóhátralék keletkezett, amelyet a következő években kellett behajtani.

Richelieu óta szinte állandóan emelték a vagyoadót. Mazarin miniszterségének utolsó esztendeiben tetőzött a fizetendő összeg. Colbert a taille-t aránytalanul magasnak tartotta a jövedelmekhez képest. Javaslatára a király az 1660-as évek végéig 20 százalékkal csökkentette is. Tévednénk, ha emberies szándékot keresnénk e csökkentés mögött. Egyszerűen az adóalanyok védelméről volt szó. Colbert hasonlóan gondolkodott, mint száz évvel később Mária Terézia császárnő: „Étetni kell a juhot, ha nyírni, fejni akarjuk.”

A pénzügyi főellenőr jó néhány rendeletet hozatott adófizetők védelmében. 1665-től például tilos volt adóhátralék fejében lefoglalni a paraszt lovait, szerszámaikat, megélhetéséhez nélkülözhetetlen gabonáját. A földesúri hatalom túlkapásaival szemben is születtek megszorítások. Érvénytelené nyilvánították például a községi földek (legelők, erdők) 1630 után történt megkurtítását. A földesúr csak akkor hasíthatta ki részét a közösen használt földből, ha ehhez a falu lakossága is hozzájárult.

Amit a Colbert-féle adópolitika egyik helyen engedett, azt másutt visszavette. Csökkentette a vagyoadót, de növelte a közvetett adókat. Ezek lényegében a fogyasztási cikkek egy részére és az áruforgalomra kirótt illetékek voltak. Az ún. kiegészítő adókat a bor és a többi szeszes ital fogyasztására vetették ki. Franciaország volt egyébként Európa legnagyobb bortermelője és fogyasztója. A Colbert minisztersége alatti húsz esztendőben a kiegészítő adók négyszere-sükre nőttek. Ennél is súlyosabb teherként nehezedett a lakosságra a sóadó. Mindenki gyűlölte, főként a szegényebb rétegek. Minden családnak busás áron meg kellett vásárolnia a kötelező sómennyiséget „a fazék és a sótartó számára”. Néhány kisebb lázadás is kirobbant XIV. Lajos korában a sóadó miatt, s a dühös tömeg ezt kiáltozta: „Éljen a király – de a sóadó nélkül.”

A közvetett adók harmadik csoportját a belső vámok, más néven a bérletek alkották. Jellegzetesen feudális vonás volt ez a XVII. századi francia államban. A középkor óta

ugyan sokat egyszerűsödtek a bérletek, de nem tűntek el, mert vonzó bevételi források voltak az állam számára. Colbert sem gondolt rá, hogy eltörli őket, pedig tisztában volt vele, hogy a forgalom kerékkötői. Csökkentette viszont számukat anélkül, hogy a belőlük származó jövedelmek is csökkentek volna.

Érdemes megjegyeznünk a közvetett adókról: az állam az 1500-as évek óta bérlokre bízta a beszedésüket. Az volt a szokás, hogy a király egy-egy gazdag polgárnak vagy taláros nemesnek egy-egy adó beszedési jogát adta bérbe bizonyos, meghatározott területen, meghatározott időre. A beszedés jogáért az adóbérlő a szerződésben előírt összeget fizette az államnak, de rezszi címén jóval többet hajtott be. Az adóbérlőket gyűlölte is a francia vidék a XVII. században.

A különféle adók, illetékek és bérletek dús bevételi forrásai voltak az államnak. Egyik esztendőről a másikra ugyan ingadozhattak a bevételek, de hosszabb távon, több év átlagában jelentősen nőttek. 1662 és 1668 között, öt év átlagában 69-70 millió livre volt az évi bevétel, 1676 és 1680 között viszont már 110 millió. Ez majdnem hatvanszázalékos emelkedés.

Egyetlen európai rendszer sem volt képes eddig ilyen mértékben koncentrálni az elsajátított javakat, egyetlen európai államnak sem voltak ennyire hatalmas bevételei. Márpedig ez a jövedelem tette lehetővé XIV. Lajos számára a nagyratörő külpolitikát, a fényűző udvartartás és az arisztokrácia jólétét. Ennek azonban megvolt az ára: XIV. Lajos olyan nép felett uralkodott, amelynek vállát a legsúlyosabb adóterhek nyomták egész Európában. Egy angol közember adója legalább kétharmadával csekélyebb volt, mint egy francia paraszté vagy kézművesé. A német államokban és általában Közép-Európa régióiban is szinte minden fölösleget elragadtak a köznéptől, de ezt nem elsősorban az állam művelte a szegénységgel, hanem a földesúri osztály. A francia helyzet tehát megfordított volt: az állami adó végkép eluralkodott a földesúri fölött.

Arányosan, egy adókötelesre lebontva nem a francia királyság volt a leggazdagabb európai állam: Hollandia és Anglia ezen a téren megelőzte. XIV. Lajos viszont a legnépesebb és legsúlyosabban megadóztatott országban uralkodott. Joggal állíthatjuk ezért, hogy az alattvalók korántsem,

de a francia állam a leggazdagabb volt Európában. II. Károly angol király, akinek a parlamenttel kellett megszavaztatnia az adókat, épp úgy irigyelte XIV. Lajos bevételeit, mint a spanyol király, akinek elapadtak dél-amerikai ezüstforrásai, vagy a német császár, aki csak a Habsburg tartományoktól (és részben Magyarországtól) húzott tetemesebb adójövedelmeket.

A hatalmas állami bevételeket és a velük párosuló hatalmas kiadásokat persze át is kellett tekinteni. Ezen a téren Colbert végső soron úgy járt el, ahogyan minden jóraláló kereskedő: bevezette a könyvvitelt, kötelezővé tette a kiadások és bevételek nyilvántartását, összehasonlította a várható és a tényleges kiadásokat. Mindezzel – különösebb elméleti felkészültség nélkül – a modern állami költségvetés módszereit alapozta meg. Minden év októberében ideiglenes költségvetést készített a következő évre, s ezt újév után a király elé terjesztette végleges jóváhagyásra. Minden januárban elkészítette az előző év „zárszámadását”, szembesítve a bevételeket a kiadásokkal.

A költségvetés bevezetése korántsem pusztán a rend kedvéért történt. Eszköz volt ugyanis a pénzügyek áttekintéséhez. Colbert az vallotta, hogy az állami kiadásokat mindig a bevételekhez kell igazítani. A rendkívül takarékos, ugyanakkor nagyvonalú szakminiszter leszögezte: „A szükségtelen dolgokban öt garast is meg kell takarítani, de milliókat sem szabad sajnálni ott, ahol Őfelsége dicsőségéről van szó.” Vagyis Colbert az állam nagyságát és dicsőségét gazdagságán mérte le. Csak akkor lehet egy állam erős és szilárd, csak akkor törhet hegemon szerepre Európában, ha gazdag. Amennyiben ugyanis felbillen a pénzügyi egyensúly, előbb-utóbb az állam hatalmi pozíciója is megroppan.

Az államháztartást tehát egyensúlyra vagy többletre kell építeni. Ezen a téren szinte csodát művelt. 1662 és 1669 között nyolc pénzügyi évet zárt aktívummal, s majdnem négymillió livre többletet halmozott fel. 1678-ig ezután sem volt lényeges gondja az államháztartással; akadtak ugyan már deficit évek, de több zárult aktívummal. A nagy változás 1679-től kezdődött: a deficit ekkortól vált tartóssá. A kirobbanó és véget nem érő háborúkkal XIV. Lajos államszekere elindult az eladósodás lejtőjén. Colbert féltve őrzött műve még a miniszter életében összeomlott. Mindazt, amit addig felépített, most részben önmaga rombolta le.

A holland háború alatt – ezt a háborút Colbert is helyeselte – már többször előfordult, hogy hitelt kellett felvennie a következő évi bevételre, majd a taille emeléséhez és mindenfajta új fogyasztási adónem kiagyalásához kellett folyamodnia.

A bevételek növelése tekintetében a király és Colbert mindig egyetértett. XIV. Lajos gyakran mondogatta is hű miniszterének: „Ön csodát tett a pénzzel!” Az 1660-as évek végéig a kiadások összeállításában sem volt kettejük között ellentét. Az 1670-es évektől azonban a király mindig többet kért katonai célokra és építkezésekre, mint amennyit Colbert szánt neki. A Napkirály és Louvois étvágyát többé nem csillapíthatta semmi. A rideg miniszter mindig süket fülekre talált, ha takarékoságról papolt. A dicsvágyó király általában csak ezt vetette oda: „... megparancsolom, ön pedig végrehajtja!”

Ahogy a háborús „lobby” – élén Louvois-val – erősödött, úgy gyengült Colbert befolyása a királynál; egyre sokasodtak kettejük súrlódásai. Lajos többször Colbert szemére vetette, hogy lassan épül a versailles-i palota, majd Louvois-ra bízta az építkezések irányítását. 1679 után a pénz mágusa félig-meddig kegyvesztett lett anélkül, hogy főellenőri tisztségét elveszítette volna. Lajosban maradt még annyi józanság, hogy felismerje: Colbert – akár tetszik neki, akár nem – aligha nélkülözhető személy a kormányzásban.

Amikor 1683-ban Colbert ágynak esett, XIV. Lajos naponta meglátogattatta valamelyik magas rangú udvaroncával és ajándékokkal halmozta el. A haldokló minisztert mindez már nem vigasztalta. Az egyik látogatás után kifakadt: „Ne beszéljeteek nekem többé a királyról. Legalább meghalni hagyjon békességben. Ha azt, amit érte tettem, Istenért tettem volna, lelki üdvösségem biztosítva lenne. Így viszont nem tudom, hogy mi lesz velem a túlvilágon...”

A colbert-izmus

Colbert pusztán pénzügyi politikájával is óriási szolgálatot tett a francia államnak. Neve azonban többet fémjelez. Egész gazdaságpolitikája révén lett XIV. Lajos korának legnevesebb politikusa. Ezt a gazdaságpolitikát colbert-

izmusnak nevezte el a történetírás, amely lényegében a merkantilista gazdaságpolitika jellegzetes francia változata.

A „nagy számvivő” legfőbb problémája az volt: hogyan lehet növelni az ország gazdagságát? Az állami jövedelmek végső soron az ország gazdasági helyzetétől függenek. A gazdagság növelésére Colbert a merkantilista gazdaságpolitikát tartotta a legalkalmasabbnak. A merkantilizmus, amint neve is erre utal, a kereskedelmet, pontosabban a külkereskedelmet tekinti a meggazdagodás fő forrásának. Mindez nem volt újdonság az 1600-as években. Már Erzsébet angol királynő és IV. Henrik efféle gazdaságpolitikát dolgoztatott ki. Colbert feladata „csak” az volt, hogy tökéletesítse ezt a gyakorlatot. Amiként a francia abszolutizmus, ugyanúgy a merkantilista gazdaságpolitika is Colbert alatt élte virágkorát. A kettőt ekkoriban aligha lehetett elválasztani egymástól.

Colbert, mint minden merkantilista, a fém pénz mennyiségével mérte a gazdagság fokát. Ha a pénz csak az országon belül forog, az önmagában még senkit és semmit sem gazdagít, mert mindig ugyanaz a mennyiség cserél gazdát. A gazdagodáshoz a pénznek be kell áramlania az országba, ez pedig csak aktív külkereskedelmi mérleg révén lehetséges, vagyis mindig nagyobb értékben kell árukat exportálni, mint importálni.

A készpénzmennyiség növelése minden korban természetes velejárója lehet a kereskedelemnek. Az 1650–1660-as évektől azonban különös jelentőségre tett szert ez a törekvés. A XVI. század végén és a XVII. század elején Spanyolországból bőségesen áramlott a nemesfém Európába. A XVII. század közepére azonban kimerültek az amerikai készletek, s a pénz bőséget pénzhiány, defláció váltotta fel. Ezzel párhuzamosan a világkereskedelemben óriási átrendeződés ment végbe. A spanyol és a portugál gazdaság végleg lehanyatlott, s helyét a holland és az angol foglalta el. Főként a kis Németalföld, a világ első polgári állama húzott busás hasznot a világkereskedelem átrendeződéséből. Hollandia területe bármelyik francia adókerületben elfért volna, ugyanakkor a világkereskedelem több mint felét bonyolította le a nyolcezer holland vitorlás.

A franciákat hátrányosan érintették a világ gazdasági változások. Az országnak számottevő nemesfémkészletei nem voltak, ezért csak külföldről – kereskedelem révén – szerzett

nemesfémből lehetett Lajos-aranyat és ezüsttallért veretni. A pénzhiány viszont korlátozta a kereskedelmet. Az abszolutizmus és a merkantilista politika fénykora a gazdaság stagnálásával, átmeneti visszaesésével esett egybe. Az állam tehát gyorsabban fejlődött, mint ahogy a gazdaság lehetőségei megengedték volna. Ez pedig, minden erőfeszítés ellenére is, végső soron határt szabott XIV. Lajos terveinek. A merkantilizmus éppen ezeket a terveket próbálta mestersegesen realizálni.

Volumenét tekintve a francia külkereskedelemmel nem lett volna baj. XIV. Lajos 18-19 millió alattvalója hatalmas mennyiségű árut termelt; ebből külföldre is bőven szállítottak, főként bort, pálinkát, sót, posztót, vásznat és időnként gabonát. Richelieu korától már luxuscikkekkel (például selyemmel) jelentkeztek a franciák a világpiacon. Ott volt a bökkenő, hogy az említett termékek több mint felét nem francia kereskedők és hajók szállították a vásárlókhöz, hanem főként hollandok, részben pedig angolok. Vagyis a francia kereskedelem haszna is zömmel a hollandok és az angolok pénzeszládikáit töltötte fel.

A francia importtal is hasonló volt a helyzet. Többnyire holland közvetítéssel hoztak be német fémárukat, skandináv fát és svéd fegyvereket. XIV. Lajos büszke állama a stratégiai fontosságú termékek szállításában a holland kalmárok apró államára volt utalva.

Colbert egyszerre csodálta és gyűlölte az Egyesült Tartományokat, vagyis Hollandiát. Csodálta gazdagságáért, kereskedelmi aktívumáért, gyarmataiért, posztóiparáért, csatornaiért, de gyűlölte, mint szinte legyőzhetetlen versenytársat. A francia gazdaságot „hollandizálni” akarta – vagyis külkereskedelmével naggyá tenni –, miközben Hollandiát minden lehetséges eszközzel megpróbálta háttérbe szorítani. *Emlékirataiban* az 1672. évnél olvassuk az alábbi sorokat: „Ha a király meghódítaná az egész Egyesült Tartományokat, kereskedelme Őfelsége alattvalóinak kereskedelmévé válna. Ennél kedvezőbb [fordulatot] nem óhajthatnánk...”

A nagy miniszter, hogy ledolgozza a francia gazdaság hátrányát, csodálatra méltó tervet módolt ki. Egyszerre védekezett és támadott a világpiacon, egyszerre próbált nyitni, illetve próbálta önellátóvá tenni a francia gazdaságot. Ehhez a vámpolitikát találta az egyik legalkalmasabb eszköznek. Az 1664. évi királyi vámrendelet minden kivitt és beho-

*Lajos három minisztere
(balról jobbra): Colbert, Louvois
és Torcy. Hosszú uralkodása
idején a királynak mindössze
tizenhét minisztere szolgált
a Magas Tanácsban*

zott árura vámot rótt ki, de a mezőgazdasági termékek és a nyersanyagok kiviteléért igen magas, az ipari termékekért viszont igen alacsony vámot fizettetett. Az importárakkal szemben éppen megfordítva rendelkezett: a külföldi ipari termékeket alaposan megvámolta, amíg a nyersanyagoknak szinte szabad utat engedett. A merkantilizmus elve ugyanis az volt, hogy az ipari termékek exportját kell ösztönözni,

hiszen az iparcikkek igazán drágák, s így több pénzt hoznak.

Az 1664-es vámok még viszonylag mérsékeltek voltak, s valóban ösztönzőleg hatottak. Colbert azonban nem érte be ennyivel, s elkövette azt a hibát, hogy az 1667. évi vámrendeletben jócskán megemelte a vámokat, a holland áruk egy részét pedig egyenesen kitiltotta. Ez a túlzó rendelet több kárt okozott, mint amennyi hasznót hajtott. Hollandia ugyanis válaszként csökkentette franciaországi vásárlásait. A hazai kereskedőknek sem tetszett mindez, mert attól tartottak, hogy csökken az üzleti forgalmuk.

A pénzügyi főellenőrnek az volt a szokása, hogy időnként összehívta a legjelentősebb francia kereskedőket egy kis konzultációra. Az 1667. évi vámrendelet utáni egyik összejövetelen a kereskedők gyanúsan szófukarok voltak. Colbert türelmetlenül megkérdezte:

– Némák önök, uraim?

– Nem, nagyuram, de attól tartunk, hogy megsértjük, ha olyat találunk mondani, ami nem tetszenék – válaszolta Haron orléans-i kereskedő.

– Csak rajta, beszéljenek nyíltan! – mondta a miniszter. Erre az orléans-i kalmár nyelve megeredt:

– Nagyuram ... nyíltan kimondom, hogy midőn kegyelmességed a minisztériumba lépett, a szekeret felfordítva találta, s azóta felemelte ugyan, de csak azért, hogy a másik oldalra fordítsa.

Colbert elhűlt a merész szavak hallatán, de az összejövetel után gondolkodóba esett. Valóban túl kemény lenne a vámszabályzat? Valóban az volt és nem is vált be. Erre a miniszter is rádöbbsent. A Hollandia elleni háborúban, a csatatéren a franciák győztek, de a vámháborúban a kalmárok nemzete kerekedett felül. 1678-ban Franciaország visszaállította az 1664. évi vámszabályokat.

Colbert a spanyol gazdasági hanyatláson, illetve a holland és az angol felemelkedésen okulva a vámokon kívül más eszközöket is figyelembe vett. Ösztönözte például a kereskedelmi társaságok alapítását, a gyarmati telepítést, a flottaépítést, nem utolsósorban pedig a manufaktúrapárt.

A távolsági kereskedelem lebonyolítására az 1600-as évek elejétől új típusú társaságokat szerveztek Angliában és Hollandiában. A részvénytársaságokhoz a gazdag polgárok és a városi testületek adták össze az alaptőkét, az államtól

pedig monopoljogokat kaptak. A kereskedelmi haszonból a befektetett tőke arányában részesedtek a vállalkozók. Richelieu korában a franciák is próbálkoztak ilyesmivel, de általában kudarcot vallottak.

Colbert újult erővel látott hozzá a francia társaságok szervezéséhez. 1664 és 1670 között öt társaság alakult állami kezdeményezésre, de holland mintára. Ezek a társaságok bizonyos területekkel kizárólagos jogon kereskedhettek. Alapításukkor kamat nélküli állami kölcsönt és vámkedvezményt kaptak. Colbert így szeretne volna előcsalogatni a pénztőkét, hogy az a francia külkereskedelemben fialjon. Hiú reménykedés! A gazdag pénzemberek idegenkedtek a társasági befektetéstől. Inkább hivatalba, földbirtokba vagy uzorakamattal járó kölcsönökbe igyekeztek befektetni a pénzüket. Molière Harpagonja – *A fősvény* egyik főszereplője – nem volt ritka figura a pénzemberek között: vagyonát kincssé merevítette, legfeljebb uzorakamatra volt hajlandó hozzányúlni.

A kevésbé tőkeerős, de vállalkozóbb kedvű polgárok szívesen foglalkoztak külkereskedelemmel, de az állami kezdeményezést és a túlzott szabályozást görbe szemmel nézték, még ha az ilyesminek voltak is előnyei. A legnagyobb probléma az volt, hogy a társaságok valódi igazgatója Colbert volt, aki elsősorban az állam, nem pedig a magántőkések érdekeit tartotta szem előtt. A kereskedelmi intendánsok bürokratikus gyámkodása és szörszálhasogató felügyelete szinte gúzsba kötötte a társaságokat.

Száz évvel később, az 1770-es évek elején, XVI. Lajos híres fiziokrata minisztere, Turgot, a merkantilizmus nagy ellenfele, egy apró anekdotát írt Colbert-ről. Ezek szerint a pénzügyi főellenőr véleményt kért a gyarmati és a tengerentúli kereskedelem fejlesztéséről. A nagypolgárok javaslata röviden ez volt: „Nagyuram, hagyjon bennünket szabadon kereskedni.” A XVIII. század második felében állítólag ebből a rövid mondatból keletkezett a vállalkozás szabadságát hirdető fiziokrata jelmondat: „Hagyjátok, hogy a dolgok menjenek a maguk rendje szerint.” Ez a híres *laissez faire, laissez passer* alapelve: menjenek csak a dolgok a maguk útján.

Hogy mennyi igaz, mennyi nem a Turgot által írott kis történetből, az nem is lényeges. Azt viszont fontos leszögezni, hogy a szabad kereskedelem kora még nem érkezett el

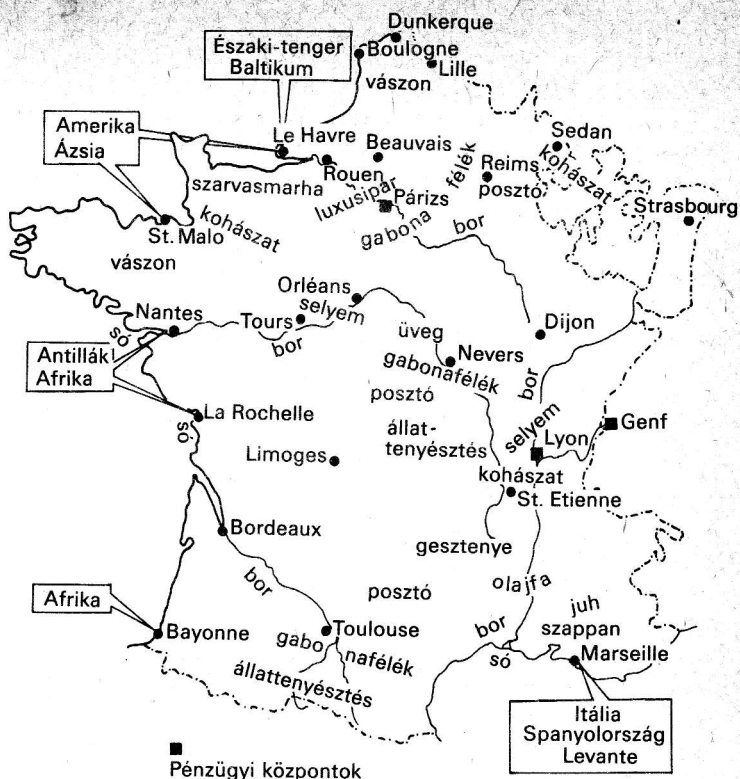
a XVII. században. Az angol és a holland társaságok is monopóliumokra és állami segédletre épültek, a magántőke érdekeit viszont az állam nem sértette.

XIV. Lajos sosem tulajdonított különös jelentőséget a tengeri kereskedelemnek és a társaságoknak. A nagyhatalmi pozíció homlokzati cirádáinak tekintette a társaságokat: ha már van Hollandiának és Angliának, hát legyen a franciáknak is, de a költségvetésből a lehető legkevesebb pénzt vigyen el. Colbert-nek azért sikerült rábírnia királyát, hogy ő maga is jegyeztessen tőkét a társaságoknál. Ettől várta, hogy élénkülni fog az arisztokrácia és a gazdag talárosok vállalkozókedve. Némi eredményt sikerült is elérnie: Mária Terézia és a királyi hercegek jó százezer livre-t ajánlottak fel.

Csakhowy ha sikerül is vállalkozókedvet lehelni a pénzemberekbe, áttörő sikerre ekkor sem számíthatott volna Colbert. A gyermekcipőben tipegő francia kereskedelmi társaságok későn születtek. A riválisok már minden busasan jövedelmező üzletre rátették a kezüket a világpiacon. Nehéz lett volna elképzelni, hogy például a Francia-Kelet-indiai Társaság elhódítja a világ fűszerkereskedelmét a holland kelet-indiai elől, vagy a Francia Északi Társaság a baltikumi gabonakereskedelmet.

Az 1670–1680-as években a francia kereskedelmi társaságok sorra csődbe mentek, Colbert kincstára pedig a háborús kiadások miatt egyre kevésbé tudta kiegyenlíteni tartozásait. A társaságok ezért kénytelenek voltak eladni felszerelésüket és árukészleteiket a magánkereskedőknek. A francia tengeri kereskedelem emiatt persze nem omlott össze, csak zöme egyéni vállalkozók kezébe került. A társaságok sem tűntek el egy szálig, de monopolszerepük semmivé lett.

Valamelyest több siker koronázta a francia gyarmatpolitikát. Ennek hagyományai a XVI. századra nyúltak vissza. Colbert viszont sokkal energikusabban folytatta, mint bárki más elődei közül. Nem alaptalanul tartják a francia gyarmatosítás nagy alakjának. A gyarmatosítástól a miniszter jelentős állami bevételt remélt. A gyarmatárukat (cukor, dohány, indigó, fűszerek) luxuscikkeknek tekintette, amelyeket Franciaország a maga gyarmatain termelhet meg, vagyis nem kell őket Hollandiától vagy Angliától megvásárolni, sőt a fölösleget magas áron exportálhatja is más európai országokba. A Francia-Antillák szigetein (Marti-

Franciaország gazdasági élete a XVII. században

nique, Guadeloupe, Dominika, Saint-Christophe stb.) ekkor terjedt el szorgos francia ültetvényesek jóvoltából a monokultúrás cukor-, dohány-, indigó- és gyapottermelés. De az afrikai rabszolga-munkaerőre épülő ültetvényes gazdálkodás nemigen hozott hasznot maguknak a vállalkozóknak, mert az állam itt is minden lehetőt lefölözött.

A legnagyobb területű francia gyarmat a mai Kelet-Kanada volt. Colbert ezeket telepésekkel akarta benépesíteni, hogy azok majd virágzó gazdaságot teremtsenek az anyaország javára. De a telepések a maguk jószántából nem nagyon igyekeztek az ismeretlen világba. A kanadai franciák jó része katona volt, ezeknek pedig nem a gazdálkodáson járt az eszük. A párizsi árvák, a „király gyermekeinek” és a kurtizánok egy részének kitelepítése sem hozta meg a várt

sikert. Ezekkel csak a szerencsétlenek számát növelték Kanadában.

Miért nem volt népszerű a francia kivándorlás? Hiszen ugyanebben a korban az észak-amerikai angol gyarmatokra tömegesen települtek át a szigetország lakói. A titok nyitja részben Franciaországban, részben a francia gyarmati berendezkedésben rejlett. A földművesek és a városi kézművesek bármilyen szegényesen éltek is, otthon biztonságban érezték magukat. A feudális rendszer nem fosztotta meg őket picinyke földjeiktől és néhány szegényes szerszámuktól. Egyedül a hugenottáknak lett volna kedvük a kivándorláshoz, de XIV. Lajos ezt a jezsuiták tanácsára megtiltotta nekik.

Kanada vonzereje sem volt erős, mert a francia állam a régi társadalmat akarta oda átplántálni. A letelepedő paraszt fölé földesúr, állami hivatalnok és pap került. Éppen úgy kellett a hideg Kanadában a földesúri cenzust, az egyházi tizedet és az állami adót fizetni, mint otthon.

Lajost a gyarmatosítás is csak annyiban érdekelte, hogy a lilomos Bourbon lobogó ott lengjen a Szent-Lőrinc folyó partján és a Mississippi mocsaras deltájában. Így aztán a francia gyarmatosítók hatalmas területeket hódítottak meg, de kevés haszonnal. A gyarmatosításnak is XIV. Lajos dicsőségét kellett szolgálnia. A Mississippi torkolatvidékén 1684-ben alapított gyarmatot is róla nevezték el Louisianának.

Jóllehet Franciaország világkereskedelmi súlya elmaradt Hollandiáé és Angliáé mögött, XIV. Lajos korában Spanyolországgal és Portugáliával helyet cserélve mégis a harmadik tengeri hatalommá vált.

A szerény felemelkedésben nagy szerepe volt a flottaépítésnek. Mind a kereskedelmi, mind pedig a hadiflotta fejlesztése Colbert feladata volt. A hadügyeknek ez volt az egyetlen területe, ahol nem Louvois parancsolt. Nem is jutott rá elegendő pénz, hiába kilincselte állandóan Colbert a királynál. XIV. Lajos a szárazföldön vágyott harci babérokra, bár nem volt kedve ellenére az elérhetetlen tengeri hegemonia sem. Ezért nem ellenezte Colbert hajóépítő terveit. Csakhogy a mértéktelen szárazföldi és tengeri ambíciókat még egy ilyen gazdag állam sem győzte pénzzel. Így valamiből le kellett faragni, s ez a valami Colbert gyarmati álma volt.

Hajóépítésre, kikötőkre, a külkereskedelem és a manufaktúrák támogatására összesen alig jutott több pénz évente, mint az udvartartására és a versailles-i építkezésekre. De ha ez igaz is, azért egyoldalú nézet. XIV. Lajos kora előtt sohasem fektettek még ekkora összegeket sem a tengerészetbe, sem a gazdaságba. Colbert-t dicséri az államnak ez az újszerű beruházási politikája.

A flottaépítés látványos gyümölcsöket hozott. Az 1660-as évek elején a franciáknak mindössze háromszázötven száz tonnánál nagyobb vízkiszorítású kereskedelmi hajójuk volt, Colbert halálakor pedig ötszázötven, de ez is csak a francia külkereskedelem jó felét volt képes lebonyolítani. A hadiflotta építése persze látványosabban haladt. Negyedszázad alatt csaknem száz korszerű, ágyúkkal jól megrakott hadihajóval bővült a francia flotta. Büszkesége, a százhuszonnyolc ágyús *Lajos király* sorhajó az európai haditengerészet büszkesége volt. De hogy ténylegesen mennyit ért a francia hadiflotta, azt a háborúk döntötték el. Erről később.

A flottához kikötőkre is szükség volt. Tehetséges hadmérnökök (Clerville, Vauban, Arnould) modern kikötővé varázsolták Brestet, Rochefort-t, Toulont és Dunkerque-et. Dunkerque hadikikötője a francia tengeri hatalmi törekvések szimbóluma lett. Berendezéseit, vízműveit a hollandok is megirigyelheték.

A francia külkereskedelem és haditengerészet érdekeit szolgálta a Languedoc-csatorna építése is. Ez a vízi út az Atlanti-óceánt kötötte össze a mediterrán vizekkel, így el lehet kerülni, hogy a kisebb hajók elhaladjanak a spanyol ellenőrzés alatt álló Gibraltár sziklája előtt. Már a XVI. században, I. Ferenc király korában is terveztek ide csatornát, de a költségek akkoriban mindenkit visszariasztottak. Paul Riquet mérnök tervei alapján tizenöt évig építtette Colbert a 241 kilométeres csatornát tízezer kubikkal, tizenhét millió livre-ért. Korabeli mércével példátlan földmunkára volt szükség. A több mint 200 méteres szintkülönbséget hetvenöt zsilip egyenlítette ki. A kortársakat lenyűgözte és bámulatba ejtette a hatalmas vállalkozás. Corneille, a drámaíró a Napkirály korlátlan hatalmának és gazdagságának szimbólumát látta a monumentális építkezésben: „A király szólt – s a hegyek megmozdultak.”

A colbert-i merkantilizmus legeredetibb vonása mégis a miniszter iparpártoló politikája volt. Colbert felismerte,

hogy aktív kereskedelmi mérleget nagy értéket képviselő ipari termékek exportjával csak úgy lehet elérni, ha a francia ipar fejlődése meggyorsul. A francia királyság csakis úgy zárkozhat fel Hollandiához és Angliához, ha minél többféle ipari termékkel lesz versenyképes a világpiacon.

A nagyhatalmi szempontok persze az iparpolitikára is rástűtötték a bélyegüket. A szempont pedig ez volt: Franciaországnak önellátóvá kell válnia a stratégiai fontosságú termékek és a drága luxuscikkek terén. Nem egyszerűen elzárkozás ez, hiszen az önellátásra való törekvés mellett az iparfejlesztésnek éppen a külkereskedelem növelése a célja. A colbert-izmus lényegét Giustiniani velencei követ fogalmazta meg 1668-ban igen ügyesen: „Colbert célja a királyságot gazdagságban elsővé, minden áruban bővelkedővé, minden mesterségben gazdaggá és javakkal ellátottá tenni, hogy ne szoruljon semmire, de képes legyen mindent eladni a többi országnak.”

Colbert ugyanezt – hogy terveit a király elfogadja – így fogalmazta meg: „Felség, Franciaországnak bámulatba kell ejtenie a világot ipari termékeivel.” Lajosnak ez tetszett is, de őt többnyire csak a luxuscikkek *gyártása* érdekelt. Főként a versailles-i palota berendezésénél viselte szíven a manufaktúrák ügyét. Jó néhányszor tett látogatást, sőt le is festette magát a gobelingyárban. A XVII. században ez nagy dolog volt. Egy uralkodó, aki egyáltalán figyelmet szentel az „alantas” polgári szorgalomnak!

A francia manufaktúraipart persze korántsem Colbert teremttette meg. Az már a XVI. század óta létezett, s a gazdasági konjunktúrának vagy pangásnak megfelelően, hol virágzott, hol pedig hanyatlott. Colbert csupán egyes ágazatok fejlesztésében jeleskedett. Több mint negyven összevont manufaktúrát alapított a hadiiparban, a hajógyártásban, a bútor-, a tükör- és a kárpitkészítésben, a selyemgyártásban, a szappaniparban és a harisnyaszövéiben. A lehető legtökéletesebb technológia meghonosítása érdekében külföldi szakembereket csábított francia földre, kiváltságokkal, nemesi rangokkal és magas fizetésekkel.

Az új manufaktúrákat az államhoz fűződő viszonyok alapján három csoportba sorolhatjuk. Az *állami manufaktúrák* ténylegesen az állam tulajdonában voltak. Főleg hadiipari, kárpit- és a szőnyegkészítő műhelyek voltak ezek. Közülük néhány még Colbert életében világhírnévre tett

szert: a reimsi Gobelins családtól megvásárolt falikárpit- és bútormanufaktúra. Charles le Brun festőművész irányításával ez a műhely csodálatos faliszőnyegeket, bútorokat és kárpitokat készített Versailles, majd más európai udvarok számára is.

A királyi manufaktúrák alkották a második csoportot. Ezek magántulajdonban voltak, de az állam pénzzel és monopoljogok osztogatásával támogatta őket. Királyi libériába öltöztetett tisztviselők voltak a minőségellenőrök. A nagy posztó- és bársonymanufaktúrák jó része királyi manufaktúra volt. A holland származású Josse van Robais abbeville-i posztógyára négyezer munkást foglalkoztatott, évi 12 000 livre állami támogatást kapott és húsz évre szóló gyártási monopóliumot a finomposztóra.

Végül ott voltak a *privilegizált manufaktúrák*, amelyek jogi helyzete hasonló volt a királyiakéhoz, de sokkal csekélyebb támogatásban részesültek. A leghíresebb a csipkeverő manufaktúra volt.

Colbert erőfeszítéseinek főként látványos (és nem reális) eredményei voltak. A hadiipar terén sikerült csökkenteni a külföldtől való függést, a luxusipar terén pedig fordulat ment végbe. Franciaország a luxuscikkek szorgos vásárlójából Európa legnagyobb exportőre lett. Ahogy XIV. Lajos udvarát egyre inkább utánozni kezdték Európában, a francia luxuscikkek is egyre kelendőbbek lettek. Versailles fényűzése kitűnő „reklámot” jelentett a francia luxusiparnak. Franciaország azóta a divat diktátora Európában és a nagyvilágban.

De nézzük az árnyoldalt is. A colbert-izmus csak néhány tucat nagyobb vállalatot támogatott ténylegesen, s ezeket is úgy, hogy e támogatás sokszor a nem kiváltságos ipar rovására ment. A francia manufaktúrákban kitűnően megtanulták a minőségi áruk készítését, de nagyon magas rezsivel termeltek. Colbert a belső piacon próbálta kikapcsolni a versenyt, hogy az általa kiszemelt iparágak háborítatlanul versenyezzenek a világpiacon. A versenyképességet – az angol és a holland ipartól eltérően – nem a költségek csökkentésével és az árumennyiség növelésével, hanem pusztán a minőség javításával akarta elérni.

Holott ez idő tájt azok uralkodtak a világpiacon, akik olcsó, nagy tömegű árut tudtak eladni – kispénzű rétegeknek is. Anglia – többek között – olcsón előállított, szerény

minőségű posztójával hódított a világpiacon. Ezt a posztót a nagyvárosok környékén épült falvak háziipari dolgozói állították elő a városi kereskedők megbízásából. A szétszórt angol manufaktúrák alacsony termelési költséggel nagy tömegű áru előállítására voltak képesek.

Szétszórt manufaktúrák Franciaországban is voltak a XVI. századtól, főleg a vászon- és a posztóiparban. Csak-hogy Colbert nem ismerte fel a bennük rejlő lehetőségeket, pedig sok olcsó áru előállítására lettek volna képesek, ha a piac jobban támul előttük. Colbert a támogatás helyett inkább akadályozta e vállalkozásokat a verseny korlátozásával és a termelés túlszabályozásával.

A XVII. század második felében a jövedelmek alig nőttek, s ezt a kis növekményt is lefőlözte az állami adó. Épp emiatt a vásárlók az olcsóbb árukat keresték. A kereskedő is azt szerette, ha könnyen eladható áruja van raktáron. A colbert-i gazdaságpolitika tehát az államférfi akaratától függetlenül támogatta is, meg nem is a polgárságot.

Még egy tévhit van forgalomban Colbert-rel kapcsolatban. A történészek sokáig a szemére vetették, hogy a mezőgazdaságot elhanyagolta. Ez csak részben igaz. Kétségtelen, hogy a kereskedelem- és az iparfejlesztés elsődlegességet élvezett, de a mezőgazdaság szerepét nem becsülte le. Colbert, a gazdaságpolitikus tisztában volt azzal, hogy az ő korában a mezőgazdaság a legfontosabb ágazat. Egyszerűen úgy fogta fel a mezei szorgalmat, mint amely akkor is megmarad, ha nem részesül különösebb támogatásban.

Láthattuk, hogy Colbert az adóalany biztosítása és az ipari nyersanyagszükséglet (gyapjú, len, selyemhernyó) érdekében a földműves termelési feltételein is igyekezett javítani. A gabonakereskedelmet ugyan nem tette olyan szabdaddá, ahogyan a nagybirtokos termelők szerették volna, de inséges esztendőkben új módszerrel próbált segíteni a nagyvárosok élelmiszerhiányán. A rossz termésű évek idején kötelezte a gabonafelesleget felhalmozó vidékeket, hogy méltányos áron adják el gabonájukat. A spekulációt is megpróbálta visszaszorítani. Ezenkívül Danzigból, a mai Gdańskból állami pénzen gabonát vásároltatott, majd elfogadható áron kiosztatta az éhező vidékiek között. Inség idején ezentúl kihirdették Párizsban: „Mindenki tudtára adatik, hogy Őfelsége – népének megkönnyebbülésére – nagy mennyiségű búzát hozatott jó Párizs városába, amely-

nek szétoztása Párizs polgárai között jövő szombaton és a következő napokon, a Louvre termeiben fog végbemenni...”

Mindent egybevetve, Colbert gazdaságpolitikája – ellentmondásai és tévedései ellenére – imponáló és pozitív hatású volt. Más kérdés, hogy kezdeményezéseinek tényleges hatása csekély maradt, mert az első évtizedet leszámítva sem az abszolutizmus hatalmi törekvései, sem pedig a külső és belső gazdasági körülmények nem kedveztek Colbert törekvéseinek. Az államférfi érdemeiből ez semmit sem von le. Végül is kora és a rendszer, amelyért annyit fáradozott, igaztalanul bánt vele. Halálakor róla is születtek gonoszkodó gúnyversek, mert a nép csak a nagy adószedőt látta benne:

*„Richelieu, hajszoltál, mint az állat,
Mazarin eret vágott utánad,
Colbert csak nyúzott, egyre nyúzott,
Szegény, most meg a Szűcsöt húzod.”*

Colbert utódját, az új pénzügyi főellenőrt ugyanis Le Pelletier-nek hívták, ami franciául szűcsöt jelent.

A sokszínű agrárvilág

Egy híres régi szerző, Charles Loyseau *Tanulmány a rendekről és a kisebb méltóságokról* című művében a társadalmi csoportokat a megbecsülés, az öröklött rang, a tisztelet és a tekintély szerint rangsorolta. Ezek szerint a társadalmi piramis csúcsán az egyházi rend áll, mert jog szerint Isten szolgáit illeti meg a díszhely. Ezután következik a nemesség – ősi nemzetség sarjai és magas hivatalokat viselők –, végül a harmadik rend, a polgárság. A három rend alatt alakatlan tömeg kavarog: a minden jogból és kiváltságból kizárt kétkezi emberek, a földművesek, a napszámosok és a cselédek serege; ők arcuk verejtékével keresik kenyerüket, Loyseau szerint tehát a „legalantasabb” társadalmi csoportot alkotják.

Loyseau általánosan elfogadott korabeli képet rajzolt a társadalomról. Ha azonban azt nézzük, melyik társadalmi csoport milyen lélekszámú és milyen helyet foglal el a terme-

lés lépcsőfokain, a „legalantasabb” rétegeket kell az első helyen említenünk. XIV. Lajos korában a 19-20 millió francia közül 16-17 millió a földet túrta. Ha nyilvántartották volna a nemzeti jövedelmet az 1600-as évek második felében, nyomban kiderül, hogy a társadalmi termelés háromnegyedét parasztok állítják elő, akik az állami adónak is úgy kétharmadát fizetik.

Miből származtak akkor alapvetően a Napkirály országának kincsei? Váltakozó szerencsével és haszonnal működő külkereskedelme vagy néhány száz manufaktúrája termelte meg őket? A válasz nem lehet kétséges: az ország gazdasági életének igazi alapját a mezőgazdasági termelés alkotta. Az urak által Jacques Bonhomme-nak, Együgyű Jakabnak gúnyolt paraszt volt az állam igazi támpillére; „Jacques” tartotta el az úri társadalmat, őt uzsorázta ki a gazdag polgár.

A XVII. századi állam és a XVII. századi mezőgazdaság fejlődése között óriási szakadék tátongott. Amíg az állam látványosan fejlődött-tollasodott, addig az agrárgazdaság szinte mozdulatlan maradt. XIV. Lajos alattvalói ugyanúgy szántottak, vetettek és arattak, mint régebben VII. Károly vagy I. Ferenc parasztjai. A termelés rendje évszázadok alatt mitsem változott. Délen már a római korban is használt kormánydeszka nélküli túróékével szántottak; itt a kétnyomásos gazdálkodás volt divatban. Az ország északi tartományaiban viszont a háromnyomásos gazdálkodás terjedt el: ugar (pihentetett szántó) és gabonafélék váltogatták egymást. A parasztok hallottak ugyan a trágyázásról, de nemigen alkalmazták, hiszen az állati „hulladék” kevés volt, azt a keveset pedig össze sem gyűjtötték. A földet ezért csak ugarral lehetett pihentetni, hogy valamennyit visszanyerjen termőképességéből.

Északon valamivel „modernebb” ekével szántottak. Taligája és kormánydeszkája volt, ha tehát ügyesen bántak vele, alaposan megforgatta a földet. A baj az volt, hogy a taligás ekét két lónak vagy négy ökörnek kellett vonszolnia. De ennyi jószágot csak minden negyedik parasztgazda tudott vásárolni. A többi kénytelen volt kölcsönkérni a fogatot, hogy szánthasson; nem is jutott a szegénységnek elegendő ideje a szántásra. Ilyen körülmények között a föld a mai hozamnak az ötöd-hatodrészt sem termelte meg. Átlagban

egy hektár szántóról csak hat-nyolc mázsa gabonát takarítottak be.

A termelés családi gazdaságokban folyt, de rendjét a falu földművesei által alkotott közösség szabályozta. A nyomásos gazdálkodáshoz feltétlen szükség volt a szántás, a vetés és az aratás összehangolására. A falu gondosan elkülönítette az ugarnak, az őszi és a tavaszi gabonának szánt földeket, hogy az ugaron legeltetett állatok ne pusztítsák a termést. A szőlőművelés, a közös földeken történő legeltetés és az erdőhasználat rendjét is a faluközösség szabályozta.

A falu életét tisztségviselői irányították, akiket a falugyűléseken választottak meg, betakarítás után, Szent Márton napján. Egy falunak egy bírora, néhány csőszre, pásztorra és erdőkerülőre volt szüksége. A legfontosabb tisztség a falusi bíróé volt. Funck-Brentano *Udvari világ* című könyvében így festi meg a bíró arcképét: „A falusi bíró átszellemült igazságosztó, csupa ünnepélyesség: a XVII. században a vígiátékirók kedvenc témája; jóakarátú, nagyképű és tudatlan, veres orrú, mert a jó bort nem veti meg; alantasai szívesen kijátsszák, de nem gonoszul, mert a bíró úr széles parókája alatt hatalmas pocak domborodik, márpedig aki pókhasú, az rossz ember nem lehet.”

A parasztgazda szüleitől tanulta a mezei és a házi „szorgalmat”, s szentül hitte, hogy a mesterfogások az örökkévalóságig ugyanolyanok lesznek. Az „östermelő” babonás ember volt, hiedelmei primitívek. A paraszti népesség hetven százaléka nem értett a betűvetéshez. De ha tudott is olvasni, a gazdálkodásban semmi hasznát nem vette. Nem volt, aki elmagyarázza neki, hogy másképpen is lehetne gazdálkodni. A francia földesúrnak általában fogalma sem volt a jó gazdálkodásról. A csillogás és a kultúra nagy századában egyetlen új könyv sem jelent meg a földművelés javításáról és az állatnemesítésről.

Az újítás szelleme pedig már bejárta Nyugat-Európát. Németalföld és Anglia egyes vidékein az ugar nélküli vetésforgó és az istállózó állattartás kezdte felváltani a hagyományos ugaroltató gazdálkodást. Angliában sorra jelentek meg ekkoriban az „új mezőgazdaságról” értekező szakkönyvek. A franciák ezen a téren messze elmaradtak a holland és az angol gazdák mögött.

Ebben a korban a rozs, nem pedig a búza volt a legelterjedtebb kenyérgabona. Kapásnövényeket (kukoricát, bur-

gonyát) és takarmányféléket (lucernát, lóherét) még nem-igen vetettek. A francia vidék képe mégis változatos volt. A szántók egyhangúságát kertek, szőlők és gyümölcsösök tarka képe enyhítette. A szőlő és a bor a gabona után a legfontosabb terméke volt a francia mezőgazdaságnak. A borok hazájának híres italait, a champagne-i fehér fajtákat, a burgundi és a bordeaux-i vörös fajborokat jól ismerték a módosabb európaiak. A szőlőműveléshez nem annyira technikai eszközökre, mint inkább igen sok élőmunkára, gondosságra és szaktudásra volt szükség. Délen az olajbogyó, a szelídgesztenye és a selyemhernyó-tenyésztéshez szükséges eperfa tette még színesebbé a kultúrtájat.

A sűrűn lakott gabonatermő síkságokon – a legelők hiánya miatt – az állatállományt ma roppant szegényesnek ítélnénk. A Francia-középhegységben, a Pireneusokban és az Alpokban viszont májustól októberig hatalmas marha- és juhnyájak hömpölyögtek a havasi legelőkön. Normandia örökzöld kövér legelőin évente sok tízezer ökröt hizlaltak a marhatőzsérek, hogy Párizs és London vágóhídjain értékesítsék a lábasjószágot. A hagyományos gazdálkodás is lehetett hát változatos, az egyes tájak természeti adottságaitól függően.

Az alacsony terméshozamok mellett volt még egy közös vonása ennek a sokszínű gazdálkodásnak: az önellátásra való törekvés. A nagyvárosok környékét és néhány sűrűn lakott vidéket nem számítva a paraszt magának dolgozott, legfeljebb még a közeli városkának. Hallott ugyan a kereskedésről, de az az ő életében mellékes, kiegészítő szerepet játszott. Szülőfalujában próbált hát szert tenni minden olyan termékre, amelyet ő maga nem volt képes előállítani: egy-két jobb ruhadarabot, sót, ekét, vasszerszámokat.

A bárányok gyapjából és a patak menti földön termő kenderből szötte a ruháit, szerszámaikat az erdőben vágott fából újíttatta fel, saját szalmájából rakott szegényes házára zsúpfedelet. Alig vásárolt készpénzért; falujában többnyire cserebere révén jutott a kíváncsú holmikhoz. A pénz már több mint fél évezrede forgott a francia faluban, de a helyileg megtermelt javakhoz képest rendkívül kevés volt belőle, s az a kevés is „elbűjt”. A pénzt városi „jószágnak” tartották, s az aranyak úri zsebek és polgári pénzeszacskók között vándoroltak. Ha egy gazdának volt fölös terménye, amelyet el tudott adni a közeli kisváros piacán, a fényes pénzdarabot

gondosan eltette. Nem mintha pénzt akart volna felhalmozni, hogy befektesse gazdaságába. Kivételes esetektől eltekintve szóba sem került még a profitra való törekvés.

Az évente összekuporgatott pénz jó részét az állami és a földesúri adó vitte el. A pénzforgalom alapja többnyire a kényszerhelyzet volt, nem pedig a termények fölöslegéből származott. Az esedékes adót előbb-utóbb mindenképpen ki kellett fizetni. Ha nem volt termékben mit eladni, a paraszt eladta a munkaerejét: napszámot vállalt, hogy előteremtse a pénzt.

A francia szalmatetők fölött eleven valóságként lebegett a feudális rend sűrű felhőzete. Nem volt ez örökös jobbágyrendszer, mint a magyarországi vagy a kelet-európai. A francia paraszt az 1200-as 1300-as évek óta személyében szabad ember volt; ha jónak látta, elköltözhetett falujából, sőt robotolnia sem kellett. Megművelt földesckéje után viszont járadékot kellett fizetnie az uraságnak, aki lehetett püspök, apát, nemes vagy taláros. A földesúrtól való függés egységbe foglalta az egyébként tarka, ugyancsak eltérő anyagi állapotú paraszti rétegeket. Még az 1600-as években is talált a középkori mondás: „nincs föld földesúr nélkül”. Vagyis minden paraszti művelésben lévő föld tulajdonosa az „úr”.

Persze az 1600-as évek feudális tulajdonviszonyait nem szabad mai szemmel néznünk: a modern polgári magántulajdon ismérveit hiába is keresnénk. A megművelt földek negyven százaléka a földesúrnak alig volt köze, a paraszttól csak kivételes esetben vehették el földjét. Az uraságnak lényegében csak arra volt joga, hogy beszedje a járadékot. Ezek a földek tehát paraszti birtokoknak, úrbéres földnek minősültek. A családfő örökíthette, sőt el is adhatta, ha a birtokforgalomra kivetett földesúri illetéket lepengette. A paraszt saját birtokának érezte talpalatnyi földjét.

Létezett aztán egy másféle típusú földesúri tulajdon is: a valaha földesúri kezelésűnek számító föld. Ezeken – a megművelt területek nagyjából negyedrészen – a birtoklási jog is az uraságot illette. Ezek voltak az urasági földek. A francia földesúr azonban a legritkább esetben gazdálkodott saját maga. A tehetősebbje városi palotájában élt, s évente csak néhány hónapot töltött a falusi kúriában. A leggazdagabb birtokosnak pedig a királyi udvarban kellett élnie. „A francia nemeseket – írta egy korabeli angol utazó – csak a

száműzetés kényszerítheti rá, amit az angolok kedvtelésből tesznek: birtokukon élni és a birtokot csinosítani.” Az urasági földeket tulajdonosuk a törpebirtokos parasztnak apró parcellákban meghatározott időre szóló haszonbérletbe vagy felesbérletbe adta. Anélkül, hogy gondja lett volna a gazdálkodással, biztos jövedelmet húzott a bérleti díjakból.

A parasztság művelte meg az egyház, a kolostorok és a polgárok földjeit is. A gallikán egyház a francia föld tíz százalékát birtokolta, főként az északi tartományokban. Itt alakult ki az 1500-as évektől a jövő felé mutató nagybérleti gazdaság. A püspök vagy az apátúr nem mindig darabolta fel apró bérletecskékre a birtokot, hanem nagyobb tagokban, ügyeskedő gazdagparasztnak adta bérbe, ők pedig rongyos napszámosokat fogadtak.

A polgárságról már elmondtuk, hogy a kereskedés és az iparűzés mellett szívesen vásárolt hivatalt és birtokot. A francia polgárság kezében volt a megművelt területek negyede. Ennek egy része csak forgott a polgárság kezén, mert a föld adásvétele aranyat kölykezett. Mindig találhatott a városi ember szorult helyzetbe került parasztgazdát vagy tönkrement nemest, aki olcsón túlادott atyai örökségén, s mindig akadt olyan földéhes paraszt vagy polgár, aki a birtokát akarta gyarapítani. A földből származó járadék a polgár számára is biztos jövedelemforrást képviselt: ebből eszközölték a városi beruházásokat. A paraszttal műveltetett föld gyümölcssei nyomán városi paloták és bérházak magasodtak fel, olykor ipari-kereskedelmi vállalkozások alakultak. A francia mezőgazdaság egyik rákfenéje volt, hogy jövedelmeit mindenki csak elszívta, de senki sem ruházta be újra, hogy javítsa a gazdálkodás színvonalát. A polgár a faluban éppúgy járadékot élvezett, mint a nemes, csak éppen feudális előjogok nélkül. A gazdálkodással ő sem törődött. A faluba általában csak uzoratókét vitt: kihasználva a megszorultakat, a következő évi termés terhére pénzt és gabonát hitelezett, persze magas kamatra.

A távoli francia földre visszatekintve szép számmal láthatunk kézműveseket, kis boltosokat is a birtokosok sorában. A néhány ezer lelket számláló kisvárosokban – vagyis a francia városok zömében – a szegényebb polgárember nem üzletelés céljából vásárolt földet. Csupán tisztességes megélhetésének biztosítója volt a város környéki apró kisbirtokok

Szegény és gazdag francia: a parasztember, akit a gúnyrajz „légynek” nevez, természetben adózik földesurának

sora. Ezeket maga a takács, a szabó, a bognár vagy a kőműves művelte meg, hogy kerüljön az ünnepekre bor, a konyhára zöldség, télire alma és aszalt szilva.

Mit jelentett a parasztnak a feudális rendszer? Járadékfizetést és hajbókolást. A parasztnak mindenkit meg kellett süvegelnie: a nemes előtt azért hajolt meg, mert a földesura volt, a plébános vagy az apátúr előtt, mert Isten küldöttei, az állami tisztviselő előtt, mert a királyt képviseli, az uzorás polgár előtt, mert kedvezőbb törlesztésért fohászkodott hozzá. A járadék és az adó nyomasztotta igazán a fapapucsos, szurtos földművelőt. A paraszti gazdaságban megter-

melt javakból először is tizedet kellett fizetnie az egyháznak. Addig nem hordhatta be csűrjébe a gabonát, amíg a gyűlölt tizedszedő ki nem számolta az őt illető minden tizedik kévét, amely szinte mind a püspöké lett. A falusi plébános vajmi keveset kapott belőle.

A tized után rótta le a földesúri járadékot. Nem létezett francia földön országos érvényű, egységes járadékrendszer, de valamennyit mindenütt fizetni kellett. A legszélesebb körben a paraszti birtok után pénzben fizetett census terjedt el. Ez általában nem képviselt nyomasztó terhet, mértékén pedig a földesúr nem igazíthatott. Ha romlott a pénz értéke, a census is veszített az értékéből; a XVII. századra sok vidéken jelképes összeggé zsugorodott, csak néhány százelellyel apasztotta a paraszti jövedelmet. Súlyosabban nehezedett a paraszti vállára a terményben beszolgáltatott „mezőrész”, hasonló a magyarországi kilencedhez.

Ha a paraszt az úrbéres földje mellett az urasági földből is bérelt egy darabkát, ez után külön járadékot fizetett. Ezt a járadékot már nem a szokásjog, hanem a piacviszonyok szabályozták. Az uraság annak adta bérbe, aki a legtöbbet ígért érte.

Volt még temérdek egyéb feudális jog (vagy inkább jogtalanság) a faluban. Csakis az uraság vadászhatott, csakis ő tarthatott galambokat a dúcban. A nemesek középkori bírói-közigazgatási hatalma nyomán maradtak fenn az ún. banalitásjogok. Ez meg mi lehetett? Az, hogy a parasztember csakis illeték fejében használhatta az úr malmát, kemen-céjét és prэшázát. A falusi hetipiacon az uraság helypénzt szedett. Egyes vidékeken a nagy keresztény ünnepek előtt hízott kappant, ludat vagy bárányt hordtak fel az uraság asztalára. A szegényebb vidékek – például Auvergne – kisenemesei gyakran visszaéltek jogaikkal, olyan szolgáltatásokat is követelve, amelyek a szokásjog szerint nem illették meg őket. Egy karácsonyi népi ének így számlálja elő a parasztnak gondjait:

*Büszke ura elragadja
A parasztnak mindenét
Jogtalanul visszatartja
Szalonnáját, kenyerét,
Kecskéjét és bárányát, a
Lúddal együtt elveszi,*

*Hozzá szekerét és ökrét
S mi egyebe van neki:
Számára az ég alatt
Már csak a verés marad.*

(IDÉZI: FUNCK-BRENTANO: UDVARI VILÁG)

Végül a paraszt nyakán ott ült az állam. Egy normandiai falucskában, La Bellière-ben negyvenegy adóköteles családfő élt az Úr 1698. évében. A két leggazdagabb 100-100 livre *taille*-t fizetett. Továbbá három módos gazdától 50-50 livre-t szedtek be vagyonadó gyanánt. Egy középparaszt 20 livre-t fizetett, míg egy napszámos négyet-ötöt. A sóadó átlagban 14-15 livre-t vont el a francia parasztcsalád szájától.

Súlyos terhek mind! A 100 livre adó ugyanis nagyjából kitette egy napszámos egész évi készpénzbevételét. A híres hadmérnök, Vauban *Királyi tized* című műve szerint a napszámos évente maximum 180-200 napot dolgozott. Napon-ta 8-10 sou-t keresett. (12 dénár tett ki egy sou-t, 20 sou egy livre-t.) A szép stílusú leveleiről ismert Sévigné márkiné bretagne-i birtokán nyolc sou-t fizetett és kosztot adott napszámosainak. Az állami adó kifizetéséért a napszámosnak nyolc-tíz napot kellett dolgoznia. Húsz livre adóból egy fejős tehenet vagy öt hektoliter búzát vehetett volna az akkori ember. Ennyi búza megtermeléséhez majdnem fél hektár föld kellett. Egy *font* (kb. fél kilogramm) kenyér ára – nem szűk esztendőben – két sou-ba került, vagyis egy napszámosnak 40-50 font kenyeret kellett adóba fizetnie az államnak.

Marchetti atya, a marseille-i püspök titkára gondosan följegyezte a piaci árakat. 1665-ben egy font marhahús hat sou-ba, egy bárányfej hétbe, egy font vaj négy sou és kilenc dénárba, egy galamb tíz sou-ba, egy pár cipő két livre-be, egy szép reverenda tíz livre-be került. Egy *pinte* (0,9 liter) asztali borért két-három sou-t kértek a kocsmában, egy gyertyáért, nagyságától függően, hatot-tízet adtak. Egy szerényebb parasztház (egy-két szoba, konyha) ára 300-500 livre volt.

Ha a paraszti gazdaság minden terhét számba vesszük (egyházi, földesúri, állami) kiderül, hogy bruttó jövedelmének legalább 30 százalékát vitte el. Állítsunk magunk elé egy kisbirtokost, akinek egy hektár bevetett szántója van és tíz hektoliter búzát hoz ki belőle. Egy hektolitert elvisz a tized,

egyed a kilenced, 20-30 liternek megfelelő értékű pénzt a cenzus, másfelet a *taille*, kettőre az őszi vetéshez van szükség. A 10 hl búzából tehát maximum 4-4,5 hl marad családi fogyasztásra. Ebből viszont nem lehet annyi kenyeret sütni, ami egy korabeli, átlagban négy-öt fős családnak egész évben elegendő.

Milyen volt hát az életszínvonala a Napkirály tizenhét millió jogfosztott alattvalójának? A híres moralista, La Bruyère *Jellemrajzok* (1688) című kötetében a század talán legmegrázóbb ábrázolását olvashatjuk a parasztokról: „Különös vadállatok lepik el mostanában a mezőket: sápadt, piszkos, napégette hímek és nőstények, odaláncolva a földhöz, amelyet fáradhatatlan csökönyösséggel túrnak és forgatnak. Hangjuk mintha tagolt volna, s amikor lábra állnak, emberi arcot mutatnak és valóban emberek is ők. Éjszakára odúikba húzódnak, ahol fekete kenyéren, vízen és gyökereken élnek. Megkímélik a többi embert attól, hogy vessen, szántson és betakarítson megélhetése érdekében. Ezért megérdemlik, hogy ne lássák szükségét annak a kenyérnek, amelynek magvát ők vetették el.”

Vauban marsall *Királyi tizedében* is ilyesmit olvashatunk: „A köznép ritkán iszik bort, évente háromszor eszik húst és egy kis sót... Nem csoda hát, hogy az ily rosszul táplált nép szerfölött gyenge. Ide tartozik még, hogy szenvedéseiket csak növeli jóformán mezítelen voltuk: háromnegyed részük télen-nyáron ugyanazt a rongyos-szakadt vászonruhát viseli... gyenge és beteg a nép.”

Sebastien Mercier viszont a vidám, szerény, jólétben élő falut festi elénk: „Falusi lakodalom. A pár a templom felé halad, ujjuk egybe fonódik, ártatlan vágyaikat hordják a tekintetükben... A szülők követik őket az oltár elé, mely előtt ők is hűséget fogadtak. Az ünneplő legények vasárnapi gúnyában, szalagos kalapban, csokorral az oldalukon, a lányok fehér fűzőben... A kissé éles hangú hegedű pedig vidáman játssza a menet végén az indulót...” Majd a lakodalmi ebéd leírása következik: „A falusi ünnepség ártatlan nevetés, gyepen terített asztal, jókedvű atyafiság, mindig teli boroskorsó, sült hús és egy egész felszeletelt borjú.”

A paraszti sorból kiemelkedett limousini származású Marmontel már az 1700-as években vetette papírra gyermekkori emlékeit. Amit a XVIII. század elejéről ír, az a XVII. század második felére is áll, hiszen a változás szele

időközben nem érintette a paraszti világot. Marmontel így emlékezik: „Az aratás gyümölcseitől függött a létünk. Egyik nagynéném gonddal tenyésztett méheitől a viaszban s mézben részesült, csekély kiadás fejében. A friss dióból sajtolt olaj zamatosabb és illatosabb volt, mint akár az olajbogyóé, mi legalábbis jobban kedveltük. Cipónk, melyet forrón a Mont d'Or finom vajával öntöztünk meg, ízletesebb volt, mint bármi más. S vajon mi lehetett volna jobb a répánál meg a gesztenyénél, télen meg a tűzön piruló karalábénál? Szinte repesett a szívünk az örömtől, amikor megszimatoltuk, hogy a fazékban forr az ízes, édes gesztenye...”

Akkor melyik ábrázolás élethűbb? Valószínűleg mind-egyik. La Bruyère és Vauban a nyomorgó parasztokat kapta tollvégre. Milliós szám éltek ilyen elesettek. A paraszti népesség negyven százaléka sem saját birtokából, sem a bérelt parcellából nem tudott megélni. Maradt a napszám és a háziipar, ha volt rá lehetőség. Ennek híján viszont maradt a koldulás, a csavargás, az éhezés.

Mercier kivételes eseményt örökített meg, amely egy-egy család életében csak egyszer-kétszer fordult elő. A család évekig készült az esküvőre, gyűjtött, kuporgatott, hogy legalább a lakodalomban megtölthesse a gyomrát és szépen kiöltözzék.

Marmontel családja szerény jólétben élt, ami nem volt kivételes. A parasztság ötödének tette lehetővé birtoka és bérlete a Marmontel családhoz hasonló megélhetést, sőt falvanként három-négy gazdag parasztnak sokkal jobbat is. A paraszti társadalom fennmaradó negyven százalékát egyik csoporthoz sem, illetve mindegyikhez besorolhatnánk. Rossz termés után e negyven százalék zöme ínséget szenvedett. Szerencsés esztendőknél viszont e negyven százalékból sokak asztalára került a friss cipó mellé vaj, gesztenye, ritkán még hús is.

A XVII. századi ember életszínvonala nem volt annyira kiegyensúlyozott, mint amilyent a huszadik század végén megszoktunk Európában. Az elmaradott agrártechnika és a feudális adórendszer miatt a megélhetés feltételeit hullámnak mondhatnánk. A termés hozamot az időjárás szeszélyei érintették, s egyik esztendőről a másikra 50-100 százalékkal is ingadozhattak. Bö termésű évben a gabonafőlősség egy részét az alacsony árak és a szállítási nehézségek miatt

nem volt érdemes vagy nem is lehetett értékesíteni. Magtárak híján többnyire megrohadt a gabona. A nép számára még ez jelentette a kisebbik rosszat. Legalább inséget nem szenvedtek. Ilyenkor tartották a falusi ünnepségeket, a tánco mulatságokat, a termékenység és a bőség ünnepeit.

A városi és a falusi szegényeket a rossz termésű esztendők sújtották igazán. A törpegazdaságok ilyenkor nem tudták megtermelni a család szükségleteit és napszám sem volt elegendő. Amiből netán eltengődtek volna, azt elvitték az adók. Mivel a szegénység főként gabonafélékből sült cipót, a piacon ugyancsak megnőtt a kereslet. Emiatt hirtelen magasra szöktek az árak. S az éhezők miből vásárolhatták meg a mindennapi kenyeret? A kenyér ára néha a kétszeresére is fölemelkedett.

A természet és a társadalmi viszonyok csapásaival szemben védtelen volt a falu, s félelem nyomasztotta. A rettenetes pedig a babonák melegágya. Aszályos nyári reggeleken a plébános vezetésével az egész falu körmenetre indult a templomból, hogy fohászok közepett körbehordozza a határban az esőt hozó Szent Medárd szobrát. A körmenet után a szentet kútvízbe mártották, hogy Medárd pontosan tudja, mit is kívánnak tőle.

A Napkirály hosszú uralkodása alatt minden évtizedre esett egy-két igen rossz termést hozó esztendő. Katasztrófa köszöntött be 1661–1662-ben, 1693–1694-ben és 1709-ben. A nagyvárosokban és a sűrűn lakott vidékeken a szegények ezrével haltak éhen. Akiknek jutott is naponta egy falat kenyér és néhány kanál haraszt vagy korpaleves, azt elragadhatták a járványok. Az alultápláltság, a higiénia és az orvosi ellátás teljes hiánya szinte vonzotta a pestist, a tifuszt, a dizentériát, a tüdővérszt.

Egy-egy fekete esztendő a szó szoros értelmében megtizedelte a népességet. Az egyoldalú táplálkozás – egy napszámra a keresete háromnegyed részén kenyeret vásárolt –, az inséges esztendők és a járványok miatt a XVII. századi köznép átlagos életkora nemigen haladta meg a huszonöt évet, a mainak alig egyharmadát. Száz csecsemő közül huszonöt egyéves kora előtt meghalt, huszonöt nem érte meg a huszadik évét, huszonöt húsz–negyven éves kora között dőlt sírba, s csak egytizede élte meg a mai átlagéletkort.

A magas halálozási arányt különös életerő ellensúlyozta. Egy férjezett asszony huszonhárom-negyvenkét éves kora

között minden második évben szül egy gyermeket. Nyolc-tíz gyermek közül azonban csak kettő-három érte meg a felnőttkort.

A négy-öt fős parasztcsaládok többsége zsúpfedeles vagy zsindeletetős vályogházakban lakott, a városok úri és polgári palotáihoz képest kunyhókban. A szegényebb házakban néha csak egyetlen döngölt padlójú szoba szerénykedett. Az istállót gyakran egy deszkafal választotta el a lakószobától. A házat ritkán meszelték, a füsttől ezért koromszürkék lettek a falak. A világosság egy-két ablakocsán szűrődött be. Délen ezeket be sem üvegezték. Esténként a tűzhely s talán még egy mécses világította be a szobát. A ház lelkét, a tűzhelyet esténként körbeülte a család. A bútort? Egy-két ágy, egy asztal, néhány támlás szék, virágos láda szekrény gyanánt; itt az ünneplőruhákat tartották. A pohárszéken vagy a tálalón ón- és bádagedények sorakoztak. Itt álltak a bronz vagy fajansz kegytárgyak: Krisztus, a Szent Szűz és a vidék védőszentjének szobrocskája. A tehetősebbek két-háromszobás házat építettek. „Kincseiket” – néhány ezüstkehely, némi készpénz – diófa almáriumban tartották. Ágyukat terítő díszítette, a sarokban falióra kegyezett. A konyhában vajköpülő, rokka és szövőszék állt.

A népviselet – ellentétben az úri osztályéval – a vallásháborúk korától a polgári forradalomig alig változott. A legszegényebb rétegek öltözkészéről már tudósított bennünket Vauban. A népének szerint „A szegény földműves / Vászomban jár, akár a szélmalom.”

A tehetősebb paraszt viselete már gazdagabb volt. A nők ruhája egyszínű vászon vagy szövet. Hozzá pruszklikot és kötényt hordtak, fejükön kendőt. A fehérenemű még nem divatozott. A férfiruha: rosszul szabott nadrág, szűk mellény, oldalt felvágott kabát és karimás posztókalap. Férfiak és nők egyaránt sarok nélküli cipőben jártak. A menyecskék a cipőt olcsó szalaggal kötötték át. Íme a Napkirály népe!

Polgárok és nemesek

A hagyományos rendi tagozódás szerint a paraszti és az úri világ közé esett a város. A polgárság, vagyonát, rangját és kiváltságait tekintve, fölötte állt a paraszti társadalomnak. A polgár nem tartozott földesúri szolgáltatással, vagyoná-

hoz képest az állami adóból is kevesebbet róttak ki rá, mint a földművesre. Vagyonával és szakértelmével előbbre juthatott a társadalmi ranglétrán: nemes, sőt püspök, bíboros lehetett. Parasztember mindez csak kivételesen.

A királyság 19-20 millió lakosának 12-15 százaléka volt városlakó. Párizs, az egyetlen metropolis a XVII. század végére 480 000 lelket számlált. A fővárost a XVI. század „bankárvárosa”, a XVII. „selyemvárosa”, Lyon követte 90 000 lakosával. A nagy mediterrán kikötőben, Marseille-ben 70 000 ember élt. Utánuk következett a textiliparáról híres normandiai Rouen 57 000 fővel, majd az új szerzemény, a vászonmanufaktúrákban gazdag Lille 55 000 polgárával. A francia borkivitel fellegvárában, Bordeaux-ban 45 000-en laktak. Ezen kívül körülbelül negyven francia város lélekszáma haladta meg a 10 000 főt. A többi, sokszáz kisvárosban átlagosan négy-ötezren éltek csupán. Ilyen álmos kis fészkekben élt a polgárság 60 százaléka. Ezek a középkor óta semmit sem változtak. A középkori bástyákat még Richelieu korában le kellett rombolni, de a városfalat igen sok helyen megtartották, akkor is, ha a város már túlnőtt rajta. A fal még a letűnt rendi önállóság jelképe volt.

A nagyobb városokban a Napkirály uralkodása alatt megnőtt az építkezési kedv. Sok új palota, bérház és középület magasodott fel, ha annyi nem is, hogy a városkép változott volna, annyi viszont igen, hogy egy-egy negyed képe átalakuljon. A tipikus módos polgár háza patkó alakban emelkedett a belső udvar köré, elszigetelve az utcától. A legtöbb ablak a belső udvarra vagy a kertre nyílt. A házakat nemigen tartották karban, omladozott a vakolatuk, s a cserepek széles időben a járókelők fejére potyoghattak. A városokban mégis jobban építkeztek, mint falun: a házakat kövel vagy téglával húzták fel. Fűtésük viszont nem volt sokkal korszerűbb, mint a falusi kunyhóké. A hatékony fűtést még a módosabb polgárházakban sem ismerték. Jókora, a mennyezetig érő kürtőjű kandallókat építettek, de a hőforrás csak a közelben üldögélőket melegítette igazán a tágas termekben. A hideg ellen hatalmas kárpitokkal, vastag szőnyegekkel, aranyozott bőrökkel és függönyökkel védekeztek. E „hidegháború” eszközei voltak a minden oldalról lefüggönyözött széles ágyak, a vastag hálóruhák és a szemöldökig lehúzott hálósipkák. Az 1600-as évek embere

télen épp megfordítva viselkedett, mint mi: amikor hazaérték, inkább felöltöztek, semmint levetköztek.

A szűk városi utcák szeszélyesen kanyarogtak, az úttest közepén lefolyó nyelte az esővizet. Az utcák szélét magasabbra kellett építeni, éppen a víznyelő miatt. Ezért született a mondás, hogy valaki „a kövezet magasán jár”, vagyis felemelkedett a társadalmi ranglétrán, tehát nem kell az úttest közepén baktatnia. Itt ugyanis nyitott szennyacsatorna hömpölygött. Közművek sehol. A zsúfolt városok ragadtak a mocsoktól, Párizs is bűzlött a szeméttől, az ablakokból az utcára özönített vizelettől, bár itt elkezdődött valami: járdákat építettek, az elegáns negyedekben pedig megjelent a közvilágítás. Így is minduntalan azt hallotta a járókelő az ablakokból: „Vigyázz, víz!” Párizs kellős közepén, a Szajnában, állatok hűsöltek, s a folyó a szennyacsatorna szerepét is betöltötte. Az utcákon kutyák kóboroltak és tyúkok kapingáltak, malacok és kecskék társaságában, a sárban hömpölygő tömeg között. Vízvezeték persze nem volt, amiként elegendő kút sem. Sok városban lajton szállították a vizet, úgy árulták.

Akadtt azért kellemesebb látnivaló. Az oromzatos házakon, melyeknek felső emelete kiugrott, vasrudakra szerelt festői cégtáblákat himbált a szél. A szűk sikátorokban nappal nagy volt a tolongás. A bolthajtásos kirakatok és ajtók előtt kézművesek kínálták áruikat. Mindenfelé ládák, hordók és szekerek. A polgárok, amikor az időjárás megengedte, az utcán felállított asztalok köré ültek, hogy megtárgyalják a világ folyását. Mintha az 1600-as években a város utcáit nem is közlekedésre használták volna, hanem arra, hogy ott csevegjenek és háljanak az emberek.

Párizs a kor legnépesebb európai államának fővárosa volt, London után a második. Központi szerepét akkor is megőrizte, amikor a király felépíttette Versailles-t. Ugyanakkor sosem volt egyértelműen Franciaország gazdasági központja. A külkereskedelmet a nagy kikötővárosok irányították, az iparban pedig kézműves jellegénél, szétszórtságánál fogva még nem is alakulhattak ki olyan centrumok, mint az ipari forradalom korától. Párizsban persze jelentős iparos- és kereskedőréteg lakott: vagy ötszáz céh és kereskedelmi társulás működött, csaknem 80 000 mesterrel, legény-nyel, inassal, kereskedővel és segéddel. Ezenkívül legalább

félszáz manufaktúra és nyomda dohogott sok ezer munkással.

Párizs mégis inkább „fogyasztó” volt, vagyis sokkal több terméket fogyasztott, mint amennyit megtermelt. Ezen semmi csodáltnivaló nincs, hiszen itt élt a gazdag nemesség és a nagypolgárság oroszlánrésze, itt forgolódtak a leggazdagabb talárosok. Miután Lyon pénzügyi szerepe lehanyatlott, egyre inkább Párizs lett a pénzügyek fókusza. Majdnem negyven magánbankár üzemelt a fővárosban, arra várva, mikor kap kedvező ajánlatot az udvartól. Az ország nyolcezer adóbérlőjéből háromezren laktak a Szajna partján. Itt zsi bongott továbbá a híres Sorbonne, több tucat kollégiummal.

A fővárosban tizenhárom apátság és kétszáz kolostor volt, háromezer apácával és szerzetessel. Az egyház még fontos szerepet töltött be. A szürke polgár számára a templomi ceremóniák képviselték a kegyes szórakozást. A lelkek üdvözítése mellett ugyanis az egyház oktatási, egészségügyi és népjóléti feladatokat is ellátott. A gazdagság a lakájok, cselédek, vízhordók és fuvarosok egész hadseregét vonzotta ide. A világvárosi nyüzsgés az alvilág „színevirágát” is öszszegyűjtötte. Itt könnyen búvóhelyre talált az üldözött zsi vány. A piacokon, vásárokon koldusok, zsebmetszők, pénzhamisítók, kártyások, kicsapott diákok, kis- és nagystíliű bűnözők keresték a szerencséjüket.

Nem csoda, hogy Párizs mai szemmel is óriási mennyiségű élelmiszert emésztett fel: évente egymillió hektoliter gabonát, 600 000–700 000 hektó bort, 370 000 birkát, 40 000 hizott ökröt és 68 000 borjút. Párizs és néhány nagyváros fogyasztotta el az importált fűszerek és gyarmatáruk zömét, a nádcukrot, dohányt, kávé, kakaót. Az 1600-as évek végén kezdett a tehetősebbje kávé és teát fogyasztani. Ez akkoriban még különködésnek tetszett. A Napkirály uralkodásának alkonyán nyitottak ki az első párizsi kávéházak.

A francia városokba koncentrált javakból távolról sem részesült egyformán vagy munkája szerint minden polgár. A városi rend egysége ekkor már régen a múlté. Sokkal kiáltóbb vagyoni különbségek voltak itt, mint faluhelyen. Egy város falai között élt az évi több százezer livre jövedelmet élvező nagykereskedő, a parlamenti elnök, az adóbérlő, illetve a manufaktúrában 100-120 livre-t kereső munkás és a vízhordó. Ahogy felülről lefelé haladunk a városi társada-

lom ranglétráján, úgy csökken a vagyon, és úgy növekszik a kétkezi munka szerepe a megélhetésben.

Középen látjuk a céhes polgárt, akinek vagyona is van, de dolgozik is, alkalmazottja is van, de néha maga is egy nagykereskedőnek szolgál. Ideálja a függetlenség, ezért görcsösen ragaszkodik a céhkiváltságokhoz. A céh önállóságát már régen felszámolta az abszolutizmus, de a termelés aprólékos szabályozását fokozta. A céhpolgár görbe szemmel néz a nagykereskedőre és a manufaktúra tulajdonosra, féltékeny rá, irigylis a gazdagságát. A céhlegényt és a manufaktúrában görnyedő munkást viszont lenézi, megveti. Életmódját mértékletesség jellemzi. Szerényen, egyszerűen öltözik, de nem rongyos. Egyszerű szürke vagy fekete ruhát ölt az ünnepi misére vagy a vasárnapi sétára. Húst legfeljebb ünnepeken eszik. Hét közben szalonna, leves, főzelék, tészta és sok kenyér kerül az asztalra. Egy-két pohárka bor viszont mindennap kijár neki. Üzlete és műhelye többnyire ugyanabban a néhány szobás házban van. Beéri egyszerű tölgy- vagy diófabútorzattal: oszlopos ágy, asztal és néhány szék az egész garnitúra. A szobákban faliszőnyegek, szentképek. Ónedényből eszik, ezüstre jóformán nem telik senkinek, aki céhes polgár.

A céhmesterhez képest a nagypolgár, a taláros és a városba költözött tehetős nemes hivalkodó életet él. A nagykereskedő és a parlamenti tanácsos ugyan dolgozik (üzletel, ítélkezik), de a jövedelme ezzel nemigen áll arányban. Vagyonát úgy szerezte, hogy másokat szipolyozott, járadékot húz és magas hivatali fizetést. Hivalkodó vagy kevésbé hivalkodó palotában él, s rangjához illően szolgálókat, inasokat és kocsisokat tart. Házának csinosítására, a ruházkodásra és az étkezésre jókora összegeket áldoz.

A város felső körei sok társasági szokást átvettek az arisztokráciától. Az étkezéseket például szigorú etikett szabályozza. Persze ekkoriban még az előkelők is gyakran nyúlnak tíz ujjukkal a tálba – villa vagy kanál helyett. Parfümmel bőven meghintik a testüket, mert éppúgy ritkán mosdanak, mint a szegénység, vagy mint az arisztokrácia. A XVII. és a XVIII. sokkal „piszkosabb” évszázad, mint a reneszánsz. Köpeczi Béla *XIV. Lajos* című művében találóan idézi Mongrédien francia történész alábbi sorait: „... A XVII. század polgára asztalánál és toilette-jében a legvégtetesebb kifinomultságát a kényelmesség és a tisztaság teljes

Gazdag franciák: nemesúr és dáma divatos viselete 1675 táján

hiányával párosítja. Tollas hódász kalapját a fejében, kardját oldalán viseli vacsora alatt is, de a keze ritkán tiszta. Ezzel azt bizonyítja, hogy egy nagyon előrehaladott világias civilizáció részese, melyet azonban még nem követett a higiénia és a komfort fejlődése.”

Látogassunk el a párizsi polgármester beiktatását követő díszebédre, korabeli szemtanú leírása alapján. A párizsi polgármestert kétevente nevezték ki, s mindig augusztus 16-án iktatták be. A városházán rendezett díszebédre kilencvenhatan hivatalosak: nagypolgárok, magas rangú hivatalnokok és udvaroncok. Az asztal közepén huszonkét tál gőzölög. Az udvaron egy csoport trombitás és dobos áll, s minden fogás felszolgálását hangos zenebonával kísérik. Minden vendég mögött egy inas áll. Párizs népét ilyenkor beengedik a városházára, hadd gyönyörködjenek a díszebéd látványában. Az étrend: többféle leves, két előétel, minden elképzelhető sültféle, saláták, dinnye, majd desszertnek torta, befőtt és őszibarack. A bort meg a vizet jeges vödrökben szervírozzák. Champagne-it, burgundit, bordeaux-it, medocot és édes ciprusi bort szolgálnak fel. A poharakat a király, a trónörökös, Párizs királyi kormányzója és persze a polgármester egészségére üritik.

Ilyen ünnepi ebédre a nagypolgárság körében is ritkán adódott alkalom, de a bőséges étkezés mindennapos. Az akkori nagypolgárság nagyjából annyi húst és gyümölcsöt

Gazdag franciák: gazdag bankár és elegáns polgáresszony

fogyasztott, mint manapság az európai országokban. Öltözködésük már kevésbé hasonlított a miénkhez. A nagyvárosok gazdag polgárainak divatja az udvart majmolta. A XVII. század második felében kezdett háttérbe szorulni az a középkori gyakorlat, hogy a rendek között az öltözködésben is kifejezésre jutnak a rangbéli különbségek.

Az öltözködés terén még a Napkirály sem tudta pontosan megszabni a kötelező normákat. A szalagok, csipkék és az aranyozott ruhák, a drága tükrök használata a század végére a nagypolgárság körében is általánosan elterjedt. A legújabb divathíreket az 1672-től megjelenő *Mercure galant* című újság közölte. Az előkelő hölgyek szalagokkal dúsan díszített tornyos frizurát viseltek. Arcukat parfümözték és festették, bármennyire rosszalta is az egyház. Ingválluk mélyen dekoltált volt, az ing fölé három szoknyát is húztak; a legfelső színes selyemből vagy brokátból készült. Hideg időben szőrmekabát és muff divatozott. A színes, csatos cipőhöz selyemharisnya járta.

A nagypolgár és a gazdag városi nemes is alaposan kicicomázta magát. Csizmát csak vadászatkor és háborúban húztak. Elterjedt viszont a magas sarkú csatos cipő. Térdnadrág, térdzalag és színes selyemharisnya a lábukon. A csipkés ing és a mellény fölé hosszú zekét húztak. Derekon övet vagy kardtartót viseltek. Az 1670-es évek közepétől indult hódító útjára a paróka. Mondják, hogy az álhaját

Félvilági franciák: ingyenlevés a földönfutónak és kóbor éhezők

Lajos hozta divatba. Nyáron persze rettentően meleg „viselet” volt, ezért az élelmesebbek kopaszra nyírt fejükre tették. A változatos formájú és nagyságú parókák viselőjük rangját és méltóságát is jelezték. Télen köpönyeget vagy lovaglókabátot öltöttek a férfiak. A paróka tetejébe széles karimájú tollas kalapot nyomtak.

A városi társadalom legalsó, de legnépesebb rétege volt a „nép”, vagyis a plebejusok tömege. A céhlegény, az inas, a manufaktúra munkása és a hordár városlakó volt ugyan, de nem igazán városi polgár, hiszen a kiváltságokból semmit sem élvezett. A plebejusok zöme még a céhek köré tömörült. Egy inasnak adott fiú két-négy évi tanoncidő után szabadult, akkor céhlegény lett belőle. A legény – amíg meg nem házasodott – a mester „kenyerét ette, fazekát, ágyát használta és házában lakott”. Ez a családi viszony a valóságban a mesterek önkényuralmát jelentette a legények felett, akik lényegében bémunkásként dolgoztak. Csak egy töredékük remélhette, hogy valamikor önálló üzletet nyithat és maga is mesterré válhat.

Az egy fedél alatt a manufaktúrában dolgozók helyzete még rosszabb volt talán, a szigorúbb fegyelem miatt. Ők nem voltak szakképzettek, s a munkadarabokon csak egy-egy részműveletet végeztek el. A munkásnak tehát olykor egész életén át ugyanazokat a fogásokat kellett naponta megismételnie. A manufaktúrában csak a szakképzett és a többiektől jóval magasabb bérért dolgozó felügyelő ismerte a termelés minden fázisát. A manufaktúrák tulajdonosai

Alvilági franciák: koldusok és zsebtolvajok

szigorú szabályzatokat erőltettek a munkásokra. Megszabták a munkaidő rendjét, az étkezésre fordítható időt és így tovább.

A tulajdonosok önkényével szemben a céhlegények és a manufaktúramunkások úgynevezett *kompániákba*, titkos társaságokba tömörültek; gyakran vallásos szervezetekbe: a legények kilátástalan sorsuk elől a miszticizmusba menekültek. A kompániák tagjai fogadalmat tettek, hogy támogatják egymást és közösen lépnek fel zsarnokaikkal szemben. A kizsákmányolás ellen csupán egyetlen eszközzel próbáltak védekezni: a sztrájkkal. Sok ilyen munkabeszüntetésről maradt ránk adatok XIV. Lajos korából. Az 1670-es években még a királyi palotát építő kőművesek is letették a szerszámot, tiltakozásként az alacsony napszám miatt. A sztrájkokat persze csakhamar letörték, mivel a munkásoknak nem volt sem kitarásuk, sem határozott elképzelésük. Mai értelemben vett munkásöntudat nem létezett. Idillikus, középkorias viszonyokról álmodoztak, amelyben minden munkás és céhlegény a saját ura, önálló műhelyt nyit, s csak önmaga hasznára fáradozik.

A plebejusok mindennapi életében sok volt még a középkorias vonás. Húsvétól Szent Mihály napjáig (szeptember 29-ig) – a hosszú nappalokon – 14-16 órát robotoltak. Van Robais híres abeville-i manufaktúrájában csak tízórás volt a munkaidő; ez rendkívül emberséges szabálynak számított. Télen viszont, mivel a műhelyeket nem tudták rendesen világítani, a munkaidő hét-nyolc órára rövidült. Évente

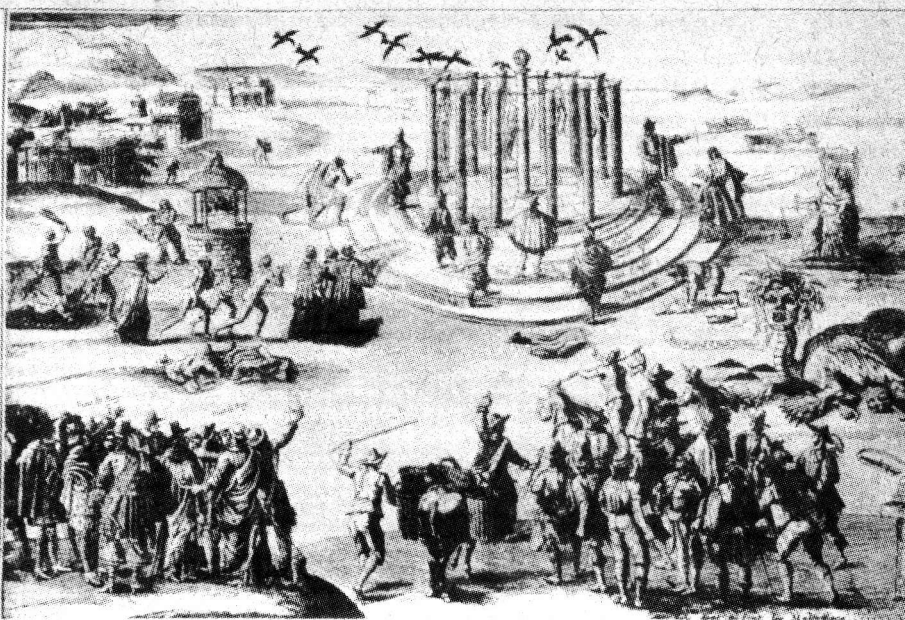
legalább 140 ünnep- és munkaszüneti nap volt, köztük a hétfők, amikor a céhlegények a régi hagyományok szerint nem dolgoztak. Ünnepnap a céhmester vagy a tulajdonos utasítása szerint a munkásnak templomba kellett mennie. Karácsonykor, húsvétkor és a többi nagy keresztény ünnepen gyónni és áldozni is kötelesek voltak. E szent napokon káromkodni és pajzán nótákat énekelni – elvben – nem lett volna szabad. A munka intenzitása sem volt annyira sebes, mint manapság. Az akkori munkás sokkal lassúbb ütemben dolgozott, mint a huszadik századi. Ez nem meglepő, hiszen táplálkozása és életkörülményei is sivárak voltak, fizikai állapota is gyengébb, teste satnyább.

A plebejuscsaládok málladozó, alig bútorozott odúkban éltek. A napi 10-12 sou kereset 70 százalékan kenyeret vásároltak. Ruházkodásra, fűtésre és világításra alig tellett; életszínvonaluk akár a vidéki napszámosoké és szegényparasztoké. Érdekes; ekkor is létezett „munkásarisztokrácia”. Egy ügyes párizsi ács vagy kőműves napi 14-15 sou-t keresett, a lakatos pedig szinte gazdagnak számított, ritka foglalkozása miatt 25-30 sou napszámot kapott.

A járványok a sűrűn lakott városnegyedekben súlyosabban pusztítottak, mint falun; ellenük nem volt orvosság. A pestisnek vagy a tifusznak sem levendulával és rozmaringgal kevert ecettel, sem a városkapuk bezárásával, sem a hajók karanténba helyezésével nem lehetett gátat vetni. A járványok elleni védekezésről írott egyik korabeli értekezés utolsó sorai nyíltan bevallják: „A legkülönb orvosság az, ha valaki jó messzire fut és csak jó sokára tér vissza.”

Még egy társadalmi réteget kell bemutatnunk: a nemességet. Charles Loyseau a nemességben látta a nép igazi uralgó rendjét és védelmezőjét, az állam oltalmazóját, a királyság erejét. A nagy francia királyság 300 000–350 000 nemese (született és taláros együttesen) a népesség másfél-két százalékát tette ki, vagyis számottevő osztályt, de az össznépeséghez viszonyított aránya mégis eltörpült. A francia nemesség számaránya jócskán elmaradt a magyar, a lengyel vagy a spanyol nemességé mögött. A XVII. századi Lengyelországban az össznépeség nyolc százaléka volt nemes, Magyarországon és Spanyolországban is négy és hat százalék.

A 16-17 millió francia parasztra tehát viszonylag kis számú nemes jutott, így azután minden parasztcsalád szerény

Középkori franciák: bitók a Napkirály birodalmában

járadéka is hatalmas jövedelemmé tornyosult. A népesség másfél-két százalékát kitevő nemesség a mezőgazdaságban megtermelt jövedelem több mint egynegyedét sajátította ki. Csakhogy a hatalmas összeg korántsem oszlott meg arányosan. A királyi udvarban élő néhány ezer arisztokrata családnak és a nagy párizsi taláros nemesi családoknak jutott az oroslánrész. A taláros nemességről már írtunk, az arisztokratákkal pedig az udvari világban fogunk találkozni.

A szerényebb vagyonú és rangú, de módos nemesi családok, ha tehették, életük java részét városi palotáikban töltötték. Általában az elsőszülött fiú örökölte az atyai birtokot. A többi katonai szolgálatot vállalt az államkincstártól kapott fizetés fejében. A tiszti ranggal járó szép jövedelemből a katonafiúk birtokot vásárolhattak. Ha pedig a nemes ifjú a katonai szolgálatra alkalmatlan volt, maradt azért egy mentsvára: az egyház. A püspökök, abbék és apátok zöme nemesi származék volt. A hatalmas egyházi birtoktestekből és a tizedből takaros jövedelmet húztak a nemesek leszármazottai.

Persze nem minden nemesi család találta meg az érvénye-

sülés útját. Ha nem volt elég földbirtok s a katonai és az egyházi pálya is bezárult a nemes előtt, sőt egy gazdag polgárcsaládba sem sikerült beházasodnia, akkor kénytelen volt meghúzódni őseinek vidéki hajlékában. Ott is pergette napjait a nemesség csaknem kétharmada. Ezek az emberek nem költöztek ideiglenesen sem városba, mert vagy nem is akartak, mint a népes bretagne-i nemesség, vagy nem is volt pénzük a városi életformához.

Az 1000–2000 livre évi jövedelmet húzó módosabb vidéki nemes úr az arisztokráciához, a nagypolgársághoz és a városi nemességhez képest sokkal szerényebben, bár parasztjainál sokkal jobban élt. A nemesi udvarház, a kúria belső be- és elrendezése majdnem mindenütt hasonló volt. Az udvart és a kertet kőfal övezte. Az úr lakását jobbról-balról a falhoz támaszkodó cselédházak kerítették. Az épület mögött szaglott az istálló, mögötte a kert. A kúria rendszerint emeletes épület volt, de a tornyok már rég eltűntek róla. Legmagasabb pontja a régi hűbéri lobogót formázó szélkakas vagy a galambdúc volt. A kúria előtt jó néhány nemes meghagyta a pellengért és a nyakvasat, hadd idézze a múltat, amikor a király hivatalnokai helyett még ő osztott igazságot kénye-kedve szerint a környékbeli szegénységnek.

A kúria falait belülről, az előcsarnoktól a hálósobáig forgósisakos, sebhelyes arcú ősök festményei ékesítették. A nemesi udvarház talán legfontosabb helyisége a konyha volt, amely az emeleten a nagyterem (szalon) vagy a hálósoba felett gőzölgött. Olivier de Serres mezőgazdasági szakíró még az 1600-as évek elején javasolta a vidéki nemeseknek: „Konyhátok a ház első emeletén legyen, a terem és a hálósoba közelében, mert így... elejét vehetitek annak, hogy a cselédség lustálkodjék, zajongjon, káromkodjék.” Maga az úr is gyakran a konyhában étkezett, s csak ünnepnap és vendéglátáskor terítették a nagyteremben. A hétköznapi étrend egyszerű, de laktató és igen bőséges volt, jókora tál szalonnás marha- vagy ürühús kenyérrel és főzelékkel. Hozzá és utána mindig bor következett, melyből az úr unalmában néha többet nyakalt a kelletténél. Ünnepnap galamb, hal, vadhús, friss vagy aszalt gyümölcs, tészta, kalács és pástétom került az asztalra. Az ételeket minden francia a helyi fűszerekkel ízesítette.

A hálósoba: baldachinos ágy, néhány faragott szék és díszes láda; az utóbbiak amolyan összekevertek. A nagyte-

rem volt a legékesebb. A falon szarvasagancsok, rajta süvegek, mellettük ijak, tegzek, kardok, kovás puskák, lándzsák, páncélok idézték a régi szép idöket. A terem közepén jókora asztal, körötte faragott, bőrülésű székek. A kőpadlót kákából és sásból font szőnyeg borította, ide heveredtek az úr vadászkutyaí. A díszes ládák rejtették a szebb ruhákat és a kisasszony nászkelengyéit. Ritkábban könyvtár is porosodott a nagyteremben. A szobákat kandallóval fűtötték.

A derék nemesúr – városi szem- és szagtanúk szerint – „parasztos illatot” árasztott, vagyis nem mosdott rendszeresen (bár senki sem mosdott), de illatszereket sem használt. Hétköznapi egyszerű posztóruhát viselt, a lábán pedig szijas cipőt, netán bőrharisnyát és bakancsot. Vadászatkor csizmát húzott. A parókát nem ismerte, de gyakran hordott fülbevalót. Derekára hímzett gyapjúövet kötött, kardja mindig az oldalán csörömpölt. Napjait vadászattal, evéssel-ivással töltötte, bár a parasztok között is fontoskodott és a kisbíró bosszantotta, némiképp szórakozásként. Téli estéken az ősök tetteiről regélt a karosszékben szunyókáló plébánosnak és a szomszéd nemesúrnak.

Időnként vendégségbe ment, családostól, lóháton vagy szekéren, valamelyik közeli atyafihoz. Az úrnő és a kisasszony a cselédséget egzecírozta, varrogatott és a konyhában szemmel tartotta a sok fazekat. A falusi nemes tekintélyét még senki sem vitatta. Ő jelölte a püspöknek az új plébánost, a templomban fenntartott helye volt, méghozzá az első padban. A pap addig nem is vonult be az oltár elé, amíg az uraság és családja helyet nem foglalt a szüette padban. Ő tömjénezett elsőként, ő vette magához mindenkit megelőzve az Úr testét, a körmenet élén is ő lépkedett oly peckesen. Művelődéssel nemigen gyötörte magát, a rozsdás kardok alatt pipázva. Ha böngészett is valamit, az nem volt más, mint az ágas-bogas családfa vagy a nemesi ősök haditetteit zengő irodalom.

Nem minden vidéki kutyabőrös élt ilyen csendes, tunya, de viszonylagos jólétben. Ami a munkátlanságot illeti, ebben a tekintetben szinte minden egyforma volt. Anyagi helyzetük viszont már színesebb skálát mutat. Az 1500-as évektől egyre több nemes jutott majdhogy koldusbotra, s a Napkirály korára már számottevő réteget neveztek „nemesi pórnépnek”. A nincstelen francia kisnemes figurája ugyan-csak a reformkori Magyarország bocskoros nemesét idézte.

Kicsinyke földjén – ha volt egyáltalán – csak paraszti élet-színvonal sarjadt. Háza csak abban különbözött a parasztétől, hogy szélkakas nyikorgott rajta. A híres korrajzot írt paraszti emlékező, Retif de la Bretonne meséli, hogy módos burgund nagyapja, Pierre Retif egy alkalommal így szólt a fiához, miközben a határt járták: „Láttad ezeket a puissaye-i vadászó urakat, lábvédőben, rozsdás karddal az oldalukon, amint szédelegtek az éhségtől... Szeretnél közéjük kerülni?” A gyermek – az író apja – hevesen nemet intett.

Ha sok volt a gyermek, és sem ágy, sem élelem nem jutott mindenkinek, a nemes ifjú rablónak állt vagy Párizsba lovagolt és az alvilág kátyújába süllyedt. A kurtanemes meghasonlott a világgal. A gazdag parasztot megvetette, mert jobban élt nála, holott nem lógott kutyabőr a háza falán. A városi nemességet és a nagypolgárságot viszont irigyelte és semmirekellő piperkőcnek tartotta. Az abszolutizmust gyűlölte, mert rendet teremtett, meggátolva őt, hogy valamelyik lázadó arisztokrata hitére álljon, aki nemeshez illő életet nyújthatna neki.

La Bruyère írta az alábbi sorokat a nemesi pórnépről: „A vidéki nemes, akinek nincs egy rendes ruhája, mint ahogy nincs tehetsége sem, bár teljesen felesleges a hazájának, családjának és önmagának, s gyakran még tető sincs a feje felett, naponta tízszer is elismétli, hogy ő nemesember, a szőrmét és a fekete bársony süveget pedig polgáriásnak titulálja. Egy életen át lefoglalják kutyabőrei, amelyeket nem cserélne el még a kancellári ezüstbotért sem.”

Volt azért – bár ritka – kivétel is: a bretagne-i kurtanemesség egy része beleunt a semmittevésbe, félredobta nemesi előjogait és néhány hektáron maga kezdett szántani-vetni: vagyis gyakorlatilag paraszttá vált. Lányaik a baromfiudvarban szorgoskodtak, a kisfiúk pedig juhokat és libákat legeltettek a réten. A nemesgazda feleségével, ócska nemezkalapjában, kosárral a karján, oldalán karddal a kisvárosi piacra hordta földjének szerény feleslegét, hogy pénzzé tegye. Nemeslevelével otthon a vajasköcsögöt takarta le. A kocsmában a falusi kováccsal és a kisbíróval iszogatott.

Térjünk vissza még egy pillanatra Loyseau-hoz: a rendiség e kiváló szakértőjének csak részben adhatunk igazat. A „kard nemessége” valóban uralkodó osztályt alkotott, de ősi hivatását, a királyság oltalmazását, védelmét nem szolgálhatta többé. Az állam önmagát oltalmazta, a nemességet

legfeljebb érdekei szerint állította a szolgálatába. A francia nemesség zöme elveszített hivatását nem cserélte fel újjal. Amíg az angol nemes smaragdzöld szigetén gazdálkodni, üzletelni kezdett, miután régi funkciója elavult, francia földön – kevés kivételtől eltekintve – talált a közmondás: „A nemesi rang kötelez.” Történhetett bármi a francia nemes-sel, de egy dolog nem: hogy dolgozzék. Nem is tehette, mert az ilyesmit XVII. századig törvények tiltották.

A polgári foglalkozásokat a harmadik rend monopolizálta, cserében azért, hogy a nemesség adómentességet élvezett és magas katonai vagy udvari méltóságokat viselt. Az abszolutizmus nem ragaszkodott volna szigorúan a nemesség teljes tunyaságához, csakhogy akinek kutya bőre volt, akár a kandalló fölött, akár a köcsögön, az görcsösen őrizte. A konzervatív szemléletű Montlosier grófnak a felvilágosodás századában írt sorai az előzőre is érvényesek: „Előnyöket kellett nyújtani a [nemes] számára, nem azért, mint hajdan, amikor még hasznos volt, hanem csak mert hasznos volt – valamikor. Nem azért, mert az állam lelke és ereje volt, hanem mert továbbra is díszként szolgált.”

A királyi hadsereg

„Hódítani a legméltóságteljesebb és legnagyobb szerűbb elfoglaltsága az uralkodóknak” – olvashatjuk XIV. Lajos *Emlékirataiban*. A háborút mindig természetes küldetésének tekintette. Királyságának európai vezető szerepe láttán csak jobban bálványozta seregeit. A hadakozást tartotta a nagyság és a dicsőség legfőbb eszközének. Életében a hadügyekről kérte a legtöbb jelentést, s ezekkel foglalkozott a legtöbbet. Valamelyest értett is a hadászathoz, a várostromhoz és a hadszervezéshez, de nem volt sem nagy hadvezér, sem briliáns szervező. Ezen a téren viszont szabad utat engedett a talentumnak.

Az csak természetes, hogy gyermekként imádta a katonásdit. Neveltetéséből, a légkörből, amelyben élt és uralkodói elhivatottságából adódóan a katonásdit haláláig kedvelte. Mintaezredét maga vezényelte a parádéken és az alaki kiképzést is személyesen irányította, sőt hadi szabályzatot is írt, pontosabban diktált. Racine, a drámaíró meséli, hogy az elit alakulatok szemlájén a király sokszor saját csodatévő

kezeivel igazgatta a katonák uniformisát, ha valami rojt vagy szalag nem volt rendben az aransujtásos egyénruhán.

Szívesen követte hintójával a hadsereget, kedvenc kedvtelése volt a szemle és a kitüntetések osztogatása győztes csata után. Önállóan sosem tervezett és sosem irányított csatát, ezt mindig marsalljaira bízta. A palotában kifinomult modorban társalgott, elegánsan öltözött és az etikett legfinomabb árnyalataihoz is ragaszkodott. Mégsem volt amolyan „asszonykirály”. Hadjárat idején mindig bátran viselkedett és nem ismert fáradtságot. Megegett, hogy díszes, aranyozott hintóját és udvari kíséretét hátrahagyva nyeregben követte a csapatokat. Ugyanúgy küszködött a sárral, ugyanúgy szenvedett a hőségtől vagy a hidegtől, mint a katonái. 1667 nyarán, Lille bevételénél Lajos olyan önfeledten bámulta a látványos ostromot, hogy rossz helyre állt és zavarta saját támadóit. Az egyik katona karjánál fogva hátrább vonta, mondván: „Álljon el innét, Felség, ez nem az ön helye!” A király megdöbbent ugyan, de az ostrom után kitüntette a katonát.

Távrolról sem szenvedély volt ez, nem is valami játék, vagy a csaták és a várostromok iránti rajongás. A parádékkal Európát akarta elkápráztatni: íme, Franciaország ereje. Személyes jelenléte bűvös hatással volt a katonákra, a tiszteket pedig még keményebb fegyelemre, szervezésre ösztönözte. A feudális szokások is úgy kívánták, hogy „az ország első nemese”, a király, bátor katona legyen. Az elavult nemesi felkelést 1674-ben XIV. Lajos eltörölte ugyan, de a közfelfogás azt tartotta: a nemes kötelessége a harcmezőn szolgálnia királyát. A háborús sebek és a forradások az előkelő hölgyeknek is imponáltak, bár Lajos csak hímlőhegeket szerzett.

A francia hadsereg joggal csilloghatott. Egyetlen európai haderő sem volt hozzá hasonló pozícióban. A költségvetés kapcsán már említettük, hogy a Napkirály állambevételei négyszer-ötször nagyobbak voltak, mint bármelyik nagyhataloméi.

Az 1600-as évek háborúi persze rengeteg pénzt emésztettek föl, a katonásdi pedig legalább akkora terhet rótt a társadalomra, mint századunkban a rakéták. Egyetlen francia katona táplálása, lőszere és felszerelésének pótlása háborús időben napi hét livre-be került: tizenkét-tizennégy nap-számos napi keresete volt ennyi. Egy ágyú értéke 1000 livre

lehetett, s ha lőttek is vele, napi húsz livre-re rúgott az elpufogtatott sok golyóbis. Egy hátasló ára: 200–400 livre, a muníciót és az élelmiszert szállító, két ló által vont szekér pedig ötszázba. Ha az ún. *devolúciós háború* korának 75 000 fős hadseregét, 1800 ágyúját, 50 000 lovát és sok ezer szekérét „árazzuk”, nem csodálható, hogy az állami kiadások 40–50 százalékát hadicélokra pazarolta a Napkirály.

Az is szerencsés francia adottság volt, hogy egyetlen európai uralkodónak sem volt annyi alattvalója, mint XIV. Lajosnak. Egy 18–20 milliós népességből rengeteg katonát lehetett kiállítani. Akkoriban pedig a hadsereg létszáma sokkal többet nyomott a latban, mint manapság. A korabeli háborúk kimenetelét főként a kézi fegyverek döntötték el, a sereg létszáma tehát meghatározó szerepet játszott. Lajos korától Franciaország ezt a kedvező lehetőségét egyre ügyesebben kiaknáta. A hadsereg növekedése bámulatos ütemet diktált 1650 után. A devolúciós háború idején 75 000, a holland háború kezdetén 160 000, befejezésekor 280 000, az augsburgi liga háborújában 380 000, a spanyol örökösödési háborúban 400 000 katonát állított ki a király. Ennek a roppant létszámnak a kétharmada lehetett ténylegesen harcoló katona. Francia kezdeményezésre Európa a „tömeghadseregek” korába lépett.

A hatalmas armádiát főként toborzás révén alakították ki. Rangjukat pénzen vett kapitányok és ezredek járták a vidéket, hogy a legényeket öfelsege szolgálatába csábítsák. Aki öt láb (kb. 162 cm) magas volt, s nem fiatalabb tizen-nyolc évesnél, máris húzhatta magára az angyalbőrt. A fiatalokat – mint mindenütt – evéssel-ivással, dallal és tánccal csábították, hogy csapjanak fel katonának. Amíg a háborúk dicső gyümölcsöket hoztak, a toborzás is könnyen ment. A szegénylegény számára az otthon nem sok jót ígért. A föld kevés, a napszám alacsony, a céhmesteri címet megvásárolni elérhetetlen álmom. A hadseregben viszont a kalandvagyók szerencsét próbálhattak.

A hosszú háborúskodás és a súlyos véráldozatok miatt az 1690-es évekre lassan kimerültek a verbuválás emberi tartalékai. Ha nem sereglettek az önkéntesek, következett az erőszakos legényfogdosás. Az augsburgi liga háborúja idején katonaállítási kötelezettséget írtak elő: a községeknek minden évben meghatározott számú újoncot kellett előteremteniük. Az 1700-as évek elején már az általános mozgó-

sítás is divatba jött egyes vidékeken. Ekkorra a régi lelkesedés ugyancsak alábbhagyott. Szaporodott a szökevények száma, a szigorú megtorlás ellenére is.

1688-tól felfrissítették a miliciarendszert. Régente a városokban és a határtartományokban verbuvált fegyveresek alkották a miliciákat, rendfenntartó vagy védelmi funkciókkal. Most az egész országra kiterjesztették toborzásukat. Minden községnek évente egy milicistát kellett kiállítania. Ravasz ötlethez nyúlt hát a súlyos pénzügyi gondokkal küszködő állam, mert a milicistákat hagyományosan saját községének költségére szerelték fel. A milícia harcértéke persze elmaradt a reguláris hadaké mögött, de segédcsapatokként hasznukat vehették.

A francia hadsereg nem volt tisztán „nemzeti” jellegű. Amiként korábban, XIV. Lajos uralkodása idején is szolgáltak jó zsoldért külföldiek, főként svájciak, németek, itáliaiak és írek. Lehetek néha negyven- néha hatvanezren, vagyis együttesen szép számú hadsereget alkothattak volna. Jelentőségük és arányuk a harmincéves háború korához képest sokat csökkent, mert a francia ajkú katonák létszáma gyorsan növekedett. A külföldi zsoldosokat apróbb egységekre tagolva osztották be a francia alakulatokhoz. Magas tiszti rangra külföldi zsoldos nem emelkedhetett.

A hadsereg általában hű tükre a társadalmi hierarchiának. Hatvan-hatvanöt százaléka paraszti származású volt; ezek csak kivételes esetben emelkedhettek a tizedesi rangnál magasabbra. A polgárfiúk kilátásai rózsásabbak voltak az előléptetésre. Mivel a kapitányi és az ezredesi rangot adták-vették, a módosabb polgárlegények a karrier reményében gyakran vásároltak katonai beosztást. A vétel feltétele az volt, hogy a fiú konyítson a katonai mesterséghez. Sok polgárból lett hadfi szolgált a tüzérségnél és az újonnan szervezett műszaki alakulatoknál.

A tiszti állások háromnegyedét a született nemesség sajátította ki. Ebben nem volt semmi szokatlan, hiszen a nemesember generációkon át örökölte és halmozta a mesterségbeli tudást. A születési előjogok és kiváltságok révén a tehetségtelen ifjúnemes is tiszti rangra vergődött, de a ranglétrán már aligha juthatott messzire. A király szigorúan korlátozta a magas rangok adományozását; nem kedvelte az érdem nélküli felemelkedést. Feudális szemléletének megfelelően azt vallotta: a nemes egyetlen funkciója az államban: a

királyt szolgálni a hadseregben. „A vitézek nagy száma – írta a devolúciós háború idején –, kiket szolgálatomban lelkesülni láttam, arra ösztönzött, hogy minduntalan alkalmat adjak nekik a vitézkedésre.” Alkalmat valóban bőségesen adott rá a király, hogy a nemesség bizonyíthassa, mennyire vitéz. A tisztek takaros fizetést húztak a kincstártól; derekas helytállásért vagy hős haditettért a zsold mellé kiüntetések és birtokadományok is kerültek. A hadseregben szolgáló nemes – ha valóban jó katona volt – szépen megtolvasodott. Pierre Gaxotte XIV. Lajosról írt életrajzában kis túlzással, de találóan fejezi ki ezt: „A hadsereg nem állami szervezet, hanem iparűzés, melyre a nemességnek van monopóliuma.”

Az évtizedeken át uralkodó francia katonai fölény titka nem csak a seregek hatalmas létszámában rejtett, nem csupán abban, hogy a Napkirály állama (és nem a népe!) gazdag volt, hanem a szervezettségben, a fölszerelésben, a fegyvernemek összetételében és a helyes stratégiában is.

Ekkoriban született egy hasonlat: XIV. Lajos hadserege olyan gondozott és rendezett, mint a királyi főkertész, Le Nôtre versailles-i parkja. Találó megállapítás! 1640 után számottevő változásokra került sor a hadseregben. A reformok fő mozgatója Le Tellier, majd fia, Louvois. Egyikük sem öltött sose munda, hadvezérek sem voltak, csupán civil miniszterek, akik fölsímték a hadseregreform imperatívuszát s ezt következetesen véghez is vitték.

Jogászok sarja, Michel le Tellier, 1643 óta irányította a királyság hadügyeit, de az államügyek számos területein is járatos volt. Fél évszázadon át Lajos kutyahűségű minisztere volt; valóban, Mazarin „élő hűségnek” nevezte. A kelleme megjelenésű, szellemes, könnyed miniszter, ha munkára fordult a sor, következetes volt és könyörtelen. XIV. Lajos egyszer így dicsérte: „Sohasem volt még miniszterem, aki annyiféle ügyben jobb tanácsokat tudott volna adni.” Fia, Louvois márki – eredetileg ő is született Le Tellier – 1662-től dolgozott a Napkirály mellett, s 1668-tól lényegében hadügyminiszteri feladatkörrel ruházták fel. Lajost 1677-ig – amikor Le Tellier kancellár lett – egy időben két hadügyminiszter is szolgált.

Louvois márki már korántsem volt olyan sokoldalú, mint az apja, de a hadseregszervezéshez nála is jobban értett. Ez a nyers, erőszakos férfi sikerrel gyűjtögette az ellenségeit.

A rideg, halk szavú Louvois mesterien értett a parancsoláshoz. Csírájában elfojtott minden ellenvéleményt, s ha valami célt tűzött ki, nem ismert akadályt. Az erőfitogtató politika híveként – a francia nagyhatalmi ambíciók érdekében – a hadsereget tekintette a legfőbb eszköznek. A diplomáciát megvetette. Ezen a téren teljes összhangba került a királlyal az 1670-es évektől fogva. Egymásban táplálták azt a téveszmét, hogy a hadsereggel minden nagyhatalmi célt el lehet érni. A strasbourg-i püspök, egyébként szintén XIV. Lajos odaadó híve, egyik bizalmas levelében ezt így öntötte szavakba: „Ez a stílus a királynak semmi jót sem hoz, csupán maga ellen hangolja egész Európát.” Louvois-t rettegte és gyűlölte is Európa. Rettegte és gyűlölte – mert sikert sikerre halmozott.

A két Le Tellier előbb a korábbinál is tökéletesebb rendet teremtett a hadseregben, s ez teljes mértékben bele is illett az abszolutizmus új fejlődési szakaszába. A királyt szolgáló, félig-meddig zsoldos seregből az államnak minden tekintetben alárendelt, reguláris hadsereget faragtak. A szabad zsoldos „kompániák” kora lejárt. A harmincéves háború idején a zsoldoscsapat parancsnoka, az ezredes üzleti szerződésre lépett az uralkodóval. Szinte tőkés vállalkozónak mondhatjuk, aki kizsákmányolható munkaerőnek tekintette katonáit. Mindig azt szolgálta, amelyik jobban megfizette.

Az 1660-as években életbe léptetett új szabályzatok feltétlen engedelmességet követeltek a tisztektől előjáróikkal szemben. A büszke hadvezéreknek és az arisztokrata tábornokoknak tudomásul kellett venniük, hogy a király nevében egy „felkapaszzkodott” polgári származású hivatalnok parancsolgat nekik. A nemesi származású tiszt többé nem válogathatott, kit fogadjon el feletteseként. A hadügyminiszter tanácsára 1672-ben XIV. Lajos három tábornokot két hétre lefokozott, mert nem volt inyükre Turenne-t szolgálniuk.

Korábban előfordult, hogy a rangot vásárolt ezredes helyettesére bízta a katonákat, maga pedig pompásan szórakozott és hónapokon át feléje sem nézett ezredének. A híres levelező, Sevigné márkiné meséli el, hogyan szedett ráncba Louvois egy ilyen vidám életet élő ezredest: „Uram, választania kell, udvaronc kíván-e lenni, vagy pedig tiszti kötelességének tesz-e eleget?”

Az alakulatoknál bevezették a szigorú létszámellenőrzést.

Az alacsonyabb beosztású tisztek körében ugyanis szinte hagyománynak számított, hogy a bejelentett létszámnál kevesebb katonát tartottak. A zsoldot persze e nemlétező létszám után vették fel, a különbözet pedig a zsebükbe vándorolt. Szemlék alkalmával a tisztek katonákat kölcsönöztek egymásnak, hogy ne legyenek foghíjasak a sorok.

1675-ben Louvois új rangtáblázatot alkotott és megszorította a nem vásárolható rendfokozatokat. Az ezredesi és a kapitányi rangot ezután is szinte bárki megvehette, de mindkét rangbéli szigorúan alárendelték a brigadérosnak, az altábornagynak és a marsallnak. A kapitányi és az ezredesi beosztást át is ugorhatta a tehetséges, de szegény tiszt, aki nem tudott rangot vásárolni. Jó néhány szegény származású tisztből lett így tábornok és híres hadvezér: ilyen volt például Vauban és Catinat.

Lényegében ekkor született az egységes, hivatásos tisztikar. Maga a „tiszt” (officier = tisztségviselő) fogalma is most terjedt el a köznyelvben. A zsoldoseregek vezetői korábban nem alkottak egységes réteget. Rangjuk csupán pillanatnyilag betöltött funkciójukat tükrözte.

A fegyvernemek fejlődésével és a létszám gyarapodásával új szokás terjedt el: a módszeres kiképzés. A gyalogságnak a lépéstartást, a pika és a tűzfegyverek használatát, a lovaságnak a roham bonyolult alakváltozásait, a dragonyosoknak a lóhátról való tüzelést kellett elsajátítaniuk. A pika (lándzsa) kezelése huszonnégy, a töltés-tüzelés negyvenhárom ütemre oszlott. Jártasságot szerzett a katona az egyéni és a kötelékharcbán, sőt a fegyvernemek összehangolt együttműködését is szorgalmasan gyakorolták.

A rendszeres kiképzést nem a franciák találták fel, hanem Orániai Móric holland hadvezér, az 1500-as évek végén. Ezt vette át a hollandustól a svéd Gusztáv Adolf, aki tökéletesítette is. Az ő hadserege volt az első, amelynek zömét svédek, nem pedig idegen zsoldosok alkották. A franciák tehát a holland és a svéd gyakorlatot honosították meg, csak épp sokkal nagyobb mértékben. Tisztképző akadémiákat, kiképzőezredek, királyi mintaezredek hoztak létre. Miután kiképezték az újoncokat, nyaranta hadgyakorlatokat szerveztek. A nehéz kiképzés, a szigorú fegyelem, a csapat-szellem „tartást” adott a hadseregnek.

1667-től kezdődött az egyenruha rendszeresítése, egyúttal a ruházat egyszerűsítése és célszerűbbé tétele. Az új unifor-

mis célja az volt, hogy a katona harc közben könnyebben mozoghasson. Antoine de Feuquières katonai szakíró az alábbi követelményt szabta az egyenruhával kapcsolatban: „A gyalogos ruházata legyen jó, de egyszerű és dísztelen, s ne akadályozza semmilyen ténykedésében. Mire jó fölmálházni a katonát haszontalan teherrel, arra kényszerítve, hogy állandóan olyan dolgokat hordozzon, amelyeket csak azért tartanak, hogy a szemle napján feldiszhítsék velük?” Az 1700-as évek elejére minden fegyvernemnek kialakult az uralkodó színe. A fehér a gyalogságé, a kék a lovasságé, a zöld a dragonyosoké lett. A francia katona fehér, vörös vagy kék zekét, térdnadrágot, háromszögletű, kokárdás kalapot és világosszürke köpönyeget viselt. Az egyazon ezredet alkotó századokat csak a harisnya színe, a bakancs vagy a csizma hajtókája különböztette meg.

A franciák a fegyverzet fejlesztése terén is átvették a kezdeményezést. A lényegi újításokat a kézi tűzfegyvereken és a hideg fegyvereken hajtották végre. Addig a kanócos puska vagy muskéta volt a gyalogos legfontosabb tűzfegyvere, de kezelése roppant bonyolult folyamatok sora, ezért nem tehetett szert döntő fölényre a hideg, másként szálfegyverekkel (lándzsával, karddal, szablyával) szemben. A muskétásokat – fegyverük lassú töltögetése miatt – két sortűz között pikás gyalogosok védelmezték. A muskétás ezért is hordozott magával szablyát – védőfegyverként.

Az első technikai újítást így nevezték: *baginet*. A baginet rövid lándzsa volt, hegye harminc centiméteres, a nyele ugyanolyan hosszú. A bajonett őseit a tűzfegyver csövébe szorították, tehát a tűzfegyvert hideg fegyverként is lehetett forgatni; a muskétásnak nem volt szüksége többé szablyára, a pikások számát pedig csökkenthették.

Az 1670-es évektől rendszeresítették a tökéletesített kovás závarzatú puskát, a flintát. Ez a tűzfegyver sokkal alkalmasabb volt a tüzelésre, mint a muskéta, könnyebb is, töltési ideje pedig rövidebb. A muskéta nagyjából hat, a kovás puska viszont csak négy kilogrammot nyomott, ezért nem volt szükség villás támasztékra. A muskétával percenként kétszer, a flintával négyszer-ötször lehetett tüzelni. A golyót és a puskaport ekkoriban kezdték papírhüvelybe helyezni; ez volt a töltény elődje.

A kovás puskán a baginetet előbb üreges nyelű penge, majd az 1700-as évektől vízszintes foglalatú, „igazi” szu-

Francia muskétás (balra), jobbra: a muskéta megtöltése hosszas babramunka volt

rony váltotta fel. Gyártási helyéről, Bayonne-ról kapta a bajonett nevet. A gyalogos kezébe most már egységes tűz- és kézfegyver került. A szuronyt könnyen szerelték fel és le a csőről. Amikor nem volt rá szükség, a katona a derékszíjára csatolta. Talán a szuronyos puska a XVII. század leglényegesebb haditechnikai újítása, amely a lándzsát feleslegessé tette. 1703-ban a francia hadsereg szervezői az utolsó pikás alakulatokat is felszámolták, s ezáltal a gyalogság „egynemű” lett. A tűzfegyver tökéletesedésével a XVII. század végére a páncélzat (sisak, mellvért) is elavult, jobbára ott pihent immár a nemesi kúriák falán.

Az egyéni fegyverzet megújulása révén a XVII. század végére állandó szervezési formák alakultak ki. A harcászati célok érdekében a zászlóaljokat századokra osztották, több zászlóalj pedig ezredet alkotott. Az ezred létszáma ingadozott: állhatott egy, de öt vagy hat zászlóaljból is. Egy zászlóalj tizenhárom-tizenhat századból, egy század ötvenhárom főből állt. A francia századokban feltűnően sok volt a tiszt és az altiszt. Tizenhárom-tizennégy közlegényre jutott egy, amíg a többi európai hadseregben harminc-ötven közkatonára. Egy francia században a 40–41 közlegényen kívül volt egy kapitány, egy főhadnagy, egy alhadnagy, két őrmester, három káplár, három őrzető és egy dobos. A zászlóaljakat ezredesek, alezredesek, őrnagyok vagy őrnagysegédek

vezényelték. Több ezredből néha dandárt szerveztek, de ez nem volt általános szokás. A dandár az ezrednél csekélyebb létszámú egység is lehetett, élén a brigadéros tábornokkal.

A másik fontos fegyvernemben, a lovasságban a könnyűlovasság került előtérbe. Nehézlovasságnak az ezredkötelékbe nem szervezett nemesi lovasságot nevezték, amely a régi lovagi hadsereg emlékét idézte. Tizenhat ilyen század szolgálta a Napkirályt, parancsnokaik magas rangú főurak. Az ezredkötelékbe szervezett könnyűlovasság fegyverzete is korszerűbb lett, a pallost a szablya váltotta fel, s a támadó tűzfegyver szerepe itt is megnőtt. A lovaglást viszont kezdték elhanyagolni. Tüzelés előtt a lovas a zablával megállította a hátast. Rohamra ügetve indultak, az ellenségtől húszegynéhány lépésre megálltak, ösztüzet adtak le, majd szablyát rántva ügetésben rohamoztak. Sajátos alakulat voltak a dragonyosoké: lóháton és gyalog egyként harcoltak. Lovassági kard és szuronyos puska volt a fegyverük. Szerepük és létszámuk egyre nőtt az 1700-as évek második felében.

Már XIII. Lajos korában is szolgáltak magyar lovasok a francia hadseregben, de nem huszár volt az elnevezésük. A XVII. század második felében, sorozatos francia-osztrák háborúk közben, sok magyar huszár szökött át a franciákhoz. Ügyességükre francia hadvezérek is felfigyeltek. Az első magyar huszárezredet Luxembourg marsall, a másodikat Villars marsall szervezte. A harmadik huszárezredet a franciák szövetségese, a bajor választófejedelem vezette francia szolgálatba, a XVIII. század elején. Harcmódoruk tetszett a franciáknak; Daniel atya ezeket írta róluk: „Hadviselésük többnyire abból áll, hogy az ellenséget körülszik, kiabálással és különféle gyors hadmozdulatokkal megijesztik. Egyes lovasok, rövidre csatolt kengyellel lovagolnak apró lovaikon. Ez az oka, hogy sokkal gyorsabban haladnak, mint a nehézlovasság. Rövid kengyelükre támaszkodva fölemelkednek a nyeregben, s a menekülőkre nézve különösképp veszedelmesek. Könnyen gyülekeznek és a szorosokon rendkívül gyorsan áthaladnak.”

A tűzéréség a XVII. században még kiegészítő, mellékes fegyvernem volt, de szerepe fokozatosan nőtt. Alapvető technikai átalakulás nem érintette, de egyre tökéletesedett, főként a svédek jóvoltából. A franciák tőlük tanulták el a jó minőségű, sem túl nagy, sem túl kis kaliberű bronz vagy

kovácsolt vaságyúk készítését. Louvois minisztersége idején a francia tüzérség a legnagyobb és a legjobban felszerelt haderőnem volt Európában. 1690-ben Louvois tüzériskolát alapított; ötven évig nem is volt párja a kontinensen.

A hadügyminiszter másik érdeme az volt, hogy a tüzérség a hadsereg szerves része lett. Korábban a tüzérséggel mostohán bántak. Most tüzérszázadok és tüzérszászlóaljok alakultak a céhjellegű szervezetek helyett. A többnyire polgári származású tüzértisztek szerepét a század végére, ha lassan is, a nemesekből álló tisztikar kezdte értékelni.

A katonaság létszámának ugrásszerű növekedéséhez szükségszerűen a hadtáputánpótlás reformjára volt szükség. A 60 000–80 000 fős seregeket sem élelmiszerral, sem muni-cióval nem lehetett ellátni a korábbi módon, vagyis egy körülbelül tízezer négyzetkilométeres hadművelleti terület-ről. A hadsereg és a gazdaság kapcsolatában a hadsereg gyorsabban fejlődött, mint a mezőgazdaság és a szállítási kapacitás. Még a sűrű és viszonylag jó karban tartott németalföldi úthálózat is csak tavasztól őszig „tűrte” a háborúskodást. Nagy esőzések után és télen – ritka kivéte-lektől eltekintve – a harcosok megpihentek.

A gyalogos és a lovas valahogyan még elevickélt a kátyú-ban, de a szállítás már nem. A löporral, ágyúgolyóval és gabonával megrakott szekerek a sárba ragadtak. A szállítás volt a hadseregek rákfeneje. 1692-ben, amikor XIV. Lajos seregei a németalföldi Namur erődtítményét ostromolták, a Medárd napi esőzések miatt az utánpótlás elakadt a sárban. A szállítás gyorsítása végett a király az udvaronckat, a nemeseket és szép hátaslovaikat is befogatta. A szállítást Németalföldön csak a viszonylag sűrű, hajózható csatorna-és vízhálózat tette könnyebbé. Am csak itt! 1683-ban Cré-qui tábornok Lotaringiában – a felázott földutakon – a szokásos napi húsz kilométer helyett csak négy kilométert vándorzogott serege élén.

Egy katonának naponta – mai mértékegységben számol-va – egy kilogramm kenyérre és tizenöt-húsz dekagramm szalonnára vagy sajtra volt szüksége, hogy talpon tudjon maradni, sőt masírozzon is. Húst a katonák is ritkán ettek, mert kevés jutott, nyáron pedig gyorsan megromlott. Egy 60 000 fős hadsereg naponta 650-700 mázsa gabonát fo-gyasztott el, amelyet hatvan-hetven malom őrölt és 240 pék sült ki hatvan kemencében. Általában három gyalogosra

jutott egy lovas. A hatvanezer fős seregben tehát húszezer lovas lehetett. Szükség volt továbbá majdnem 20 000 igavonó állatra is. Negyvenezer állat nyáron naponta tízezer mázsa zöldtakarmányt, télen négy-hatezer mázsa száraztakarmányt fogyasztott el.

A „tömeghadsereg” ellátását csak a hadtáp oldhatta meg, ez a bonyolult munkát végző bonyolult szervezet. Louvois ismerte fel, hogy az egyre nagyobb létszámú francia hadsereg csak akkor tudja előnyeit kihasználni, ha a hadtápot jól megszervezik. Az élelmiszer-ellátást, a fegyvertárakat és az öntődéket hadbiztosokkal ellenőriztette. Szigorúan büntette a korrupciót és a hanyagságot. A határok mentén erődítmények által védett raktárhálózatot építtetett, az ország belsejében pedig *étappe*-okat, vagyis élelmezési állomásokat. Csakis így lehetett a csapatokat gyorsan átvezényelni egymástól távoli hadszínterekre. A raktár- és *étappe*-rendszer előnyeit sokáig élvezték az ügyes franciák.

A hadtáp szervezése bonyolult mesterség lett, és a valóságos sereg foglalkozott vele, élükön hadtáptisztekkel, legfelül a mindenható hadtápfőnökkel. Az első francia hadtápfőnök a hadászatban és a matematikában egyaránt jártas Puységur márki lett, altábornagyi rangban. A márki Lajos bizalmas környezetéhez tartozott és sokszor nyilvánított véleményt királyi tanácsadóként. Hadművészeti munkáit az egész korabeli Európában forgatták.

A „tömeghadseregnek” voltak persze hátrányai. A hatalmas seregtestek nem merészkedhettek túlságosan távolra a raktáraktól. A raktáraknak ötnapi menettávolságban (100-120 km) mindig követniük kellett a harcoló csapatokat. Hosszabb útra a katona nem tudott élelmet, muníciót és takarmányt vinni a hátán. A raktárak tehát valósággal magukhoz láncolták a hadsereget. Az egész hadigépezetet és a haditerveket a hadtáphoz kellett igazítani, nem pedig megfordítva, ahogy a hadvezetés szeretne volna. A francia hadsereg a jól kiépített ellátás miatt ragyogóan vívta meg a határ menti háborúkat, de mihelyt távolabbi hadjáratokra indult, a hadművelet megszervezése az utánpótlás miatt súlyos akadályokba ütközött. Ellenséges területen, több száz kilométeres távolságokra a hadtáp néha csődöt mondott.

Mindez az egész hadászatra rányomta bélyegét. XIV. Lajos és hadvezérei – persze ellenfeleiket is említhetnénk – hiába

tűzték ki célul az ellenség teljes leverését, gyakorlatilag ugyanis az ilyesmi ritkán esett meg. A háborúk korlátozott jellegűek maradtak. A hadtáp – valljuk meg – nehézkessé tette a hadművészetet. Csak „kifárasztó” stratégiával és kis területen történő ügyes manőverezéssel lehetett eredményre vergődni az ellenséggel szemben.

A francia hadsereg létszámához, szervezettségéhez és hadtápjához képest a harcászat alig fejlődött. A harmincéves háborúban kialakított vonalas harcrend uralkodó maradt. A harcászat sablonossá vált. A csapatok sokszor több kilométerre nyúló gerincét a két, egymástól 300 méteres harcvonalban felálló gyalogság alkotta. Az első harcvonal egységei szorosan egymás mellett álltak fel. A második, lazábban felsorakozó vonal alkotta a tartalékot. A sereg két szárnyán a lovasság verődött össze, amíg a tűzérés elszórtan, a gyalogság támogatására alkalmas helyeken állította fel ütegeit.

Az alapfelálláshoz csata közben is ragaszkodtak a tábornokok, mert az átfejlődés nehézkes volt, sőt kockázatos. A támadó és a védekező mozdulatok alig különböztek egymástól: támadáskor lassan mozgott, védekezésnél helyben topogott a hosszú vonal. A gyors mozgást nem kedvelték, mert ha az arcvonalban állók megzavarodnak, az ellenséges lovasság lecsaphat rájuk. A csatákat tehát előre megszabott tervek szerint vívták meg.

Az ütközet tűzérségi tűzzel kezdődött, majd a lovasság lassú rohamra ügetett. Mindez csak előkészítette a terepet a gyalogság számára. A döntést ugyanis a „csaták királynője”, a gyalogság vívta ki. A két ellenséges vonal lépésben közeledett egymáshoz, majd ötven-száz lépésről ösztüzet adott le. Mivel egyszerre kellett elsütniük a flintát, pontos célzásról szó sem lehetett. Döntő győzelmet csak ritkán aratott a viaskodó seregek egyike. A vesztes fél többnyire higgadtan visszavonult, mert a győztes gyalogság nem változtatott a zárt vonalas harcrenden. Csupán a lovasság eredt az ellenség nyomába, de állásaitól ez sem mert túlságosan eltávolodni.

A passzív harcmódor révén megnőtt a tábori erősítés szerepe. A csapatok, ha szerettek volna kitérni a harc elől, összefüggő árok- és sáncrendszer építettek ki, védelmi tűzharc céljára. A korabeli hadvezéri bölcsesség ezt diktálta: „A veríték vért takarít meg. Jobb tíz lépés árok, mint egy

lépésnyi sír.” Az árok- és sáncrendszer kiépítéséhez is szakismeretre volt szükség, így jutottak egyre nagyobb szerephez a műszaki alakulatok.

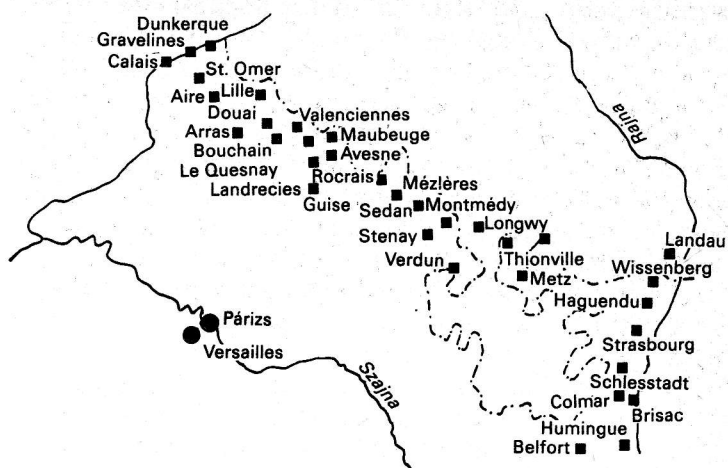
A vonalas harcrendet azért nem tekintette minden hadvezér szentnek és sérthetetlennek. A legnagyobbak (Turenne, Condé, Montecuccoli, Szavojai Jenő és Marlborough) felismerték, hogy a rézsútos vagy ferde hadrenddel gyors győzelemre vihetik a zászlót. Voltaképp azt csinálták, hogy seregük egyik szárnyát megerősítették, az támadt az ellenségre, amíg a másik szárny lőtávolon kívül várakozott. Ezzel helyi túlerő alakult ki, s legalább az ellenséges sereg egyik részére csapást mérhettek. A ferde harcvonal titka abban rejlett, hogy gyorsan kellett végrehajtani a csapatösszevonást és a támadást. Ez kockázatos művelet volt, nem is lehetett mindig alkalmazni, ezért még a legnagyobb hadvezérek is többnyire beérték a vonalas harcászattal.

Amíg a harcászat terén nem született lényeges újítás XIV. Lajos korában, addig az erősítés- és ostromtechnikában minőségi átalakulás ment végbe. Miért volt szükség a tűzfegyverek korában is erősítményekre? Az ellenség miért nem kerülte ki egyszerűen a várakat? A válasz kézenfekvő: az erősítmények védelmezték az utánpótlási vonalakat. Az ellenség kikerülhette a várakat – XIV. Lajos háborúiban ez jó néhányszor megesett –, de ezáltal saját utánpótlását sodorta veszélybe. A várórség, a garnizon ugyanis tönkrekethezte a hadtápot. Az erősítmények funkciója gyakran volt egyszerre kaszánya és közlekedési csomópontok őrzése. Ezért építésük, védelmük és ostromuk a XVII. századi hadművészet egyik sarkalatos pontja lett.

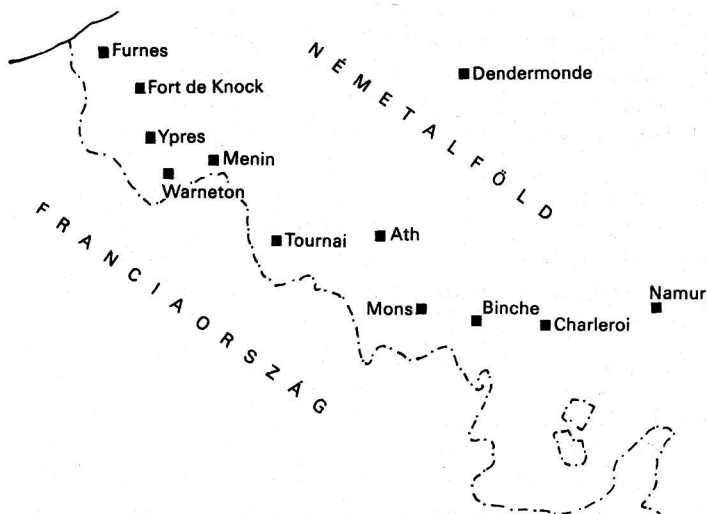
A francia várak különös szerepre tettek szert, mivel észak-északkeleten mintegy „nyitva állt” a határ. Itt nem volt természetes akadály az ellenség útjában, ha az ország szívébe akart hatolni. A Napkirály korában nem volt irreális az a régi gondolat, hogy az észak-italiai és a németalföldi erődhálózat mintájára a franciák is erősítményrendszert építsenek ki vagy foglaljanak el másoktól (Spanyol-Németalföldről és a német császárságtól). Ezért is tört az élre a francia erősítés és ostromtechnika.

Aki ebben jeleskedett, az nem más, mint a már említett Sébastien de Vauban. Ez a zseniális hadmérnök legalább annyira hozzájárult a Napkirály európai dicsőségéhez, mint Colbert, Louvois vagy Turenne. A szegény kisnemesi csa-

Vauban erődítményei

A „sorompó” Franciaországgal szemben

lábból származó Vauban félévszázados tevékenysége során 350 várat épített vagy korszerűsített, 53 ostromot vezetett és 140 ütközetben jeleskedett. Az északi-északkeleti határokat két, párhuzamos erődrendszer kiépítésével szerette volna megerősíteni. Valójában csak az egyik, a brabanti vonal épült ki, valamint a német császárságtól elfoglalt elzászi erődrendszert sikerült tökéletesíteni az 1700-as évek elejére.

Ezek az egymással szoros kapcsolatban álló erődítmények egyaránt szolgáltak védelmet és hódítást. Ha történetesen Lajos ellenfelei hatoltak volna az ország belsejébe, megkerülve a várláncolatot, a brabanti és az elzászi vonal harapófogószerűen zárult össze mögöttük. A százezer fős francia várórség bármikor elvághatta volna az ellenség utánpótlását. A spanyol örökösödési háborúban még a zseniális Szavojai Jenő is húzódozott tőle, hogy a francia seregeket az ország belsejéig üldözze: háta mögött volt már az erődrendszer. A vonalak ugyanakkor annak a célnak is megfeleltek, hogy az előttük fekvő idegen területeket a hadsereg 100-120 kilométeres szélességben tartósan megszállhassa.

Vauban az itáliai és a holland mérnökök, valamint a francia Blaise de Pagan módszereit fejlesztette tovább. Az 1600-as évek erődítményei a középkoriakkal szemben szinte belesimultak a környezetükbe. A széles, lapos falak és a védőművekkel mesterien épített ötszögletű bástyák elé földsáncokat, „földpárnákat” hánytak. A sáncok mögött fedett utak húzódtak. A vár szinte „belesüllyedt” a földbe, ezért az ostromló tüzérség pufogtathatott napestig.

Ennek az erődítési megoldásnak egyetlen baja volt: a mélység hiánya. Ha az ellenség rést ütött, a védelem összeomlott, nem volt ugyanis második védővonal, ahol az ostromlottak még megvethették volna a lábukat. Ezt próbálta Vauban helyreütni. Nagy újítása abban állt, hogy ő alkalmazta tudatosan először a mélységi tagoltságot, amíg a szabályos alaprajzot megtartotta. Sokkal kisebb bástyákat építtetett, a védőműveket pedig még a szabályosság rovására is a terepviszonyokhoz idomította. Roppant ügyesen és szellemesen ágyazta az erődöket a természeti környezetbe. Egy mintapélda: az elzászi Neuf-Brisach, amelyet Vauban 1698-ban épített. A nyolcszögletű erődítmény belső térségében a régi, sugaras úthálózat helyett egymást derékszögben metsző utakat alakított ki. Az erődítmény közepén óriási négyszögletes teret látunk. Ez a belső elrendezés szolgálta azt a célt, hogy a védőket gyorsan át tudják csoportosítani a veszélyeztetett pontokra.

Az erődépítés merész megújulásának az lett az eredménye, hogy helyreállt az egyensúly támadás és védelem között, sőt sok esetben a mérleg a védelem javára billent. Némelyik vár – úgy tetszett – szinte bevehetetlen. Amikor

Vauban átnyújtotta Lajosnak Landau erődítményének tervrajzát, ezt a megjegyzést fűzte a rajzhoz: „Felség, íme egy vár, amelynek elfoglalásához egész művészetem sem lenne elegendő.” Nem egészen talál a büszke mondás, mert az 1670-es években éppen ugyanő olyan tökéletes várvívási módszert dolgozott ki, amellyel ismét az ostromlók kerültek fölénybe.

A napóleoni háborúkig alig került sor olyan nagyobb szabású ostromra, amelyet ne Vauban elvei szerint vittek volna végbe. A vaubani ostromtechnika a XIX. századig mindenütt divatban maradt. A Budai Vár 1686-os visszavétele is lényegében ezzel a módszerrel történt. De a franciáknak nemcsak bevehetetlennek vélt erődítményrendszerre volt szükségük, hanem a németalföldi és a Rajna-vidéki várak megkaparintására is. Végző soron ebből az igényből született a vaubani ostromtechnika.

A módszer lényege: az ostrom egyes fázisait alaposan előkészítették és pontosan hajtották végre. A vár ostroma azzal kezdődött, hogy lőtávolságon kívül lovas csapatok zárták el a várhoz vezető utakat. A védett helyen tábornok vert sereg csak ezután látott hozzá a tüzérségi és gyalogsági támadás előkészítéséhez. A tábornak a várral ellentétes oldalán árkot és sáncot ástak-domboltak a felmentő seregek támadása ellen. A következő lépésekben rejtett Vauban nagy újítása: a zezugos futóárkok és a paralelek (a várral párhuzamos árkok) együttes alkalmazása. A vár felé ásott

zegzugos futóárkok miatt az ostromlókat nem lehetett a várból ágyúkkal végigpásztázni. A futóárkok négy gyűrűszerű paralelt fűtek egybe. Az első paralel – 500 méterre a vártól – az ostromlókat védte a védők kirohanásai ellen. A második és a harmadik paralelben állították fel az ostromágyúkat. Vauban igen célszerűen helyezte el a ütegeket. Űgyes talál mánya volt a „guruló lövés”, vagyis az ellenséges védővonalat hosszában találta el. Ezzel alaposan megtizedelte a fedezék mögé húzó dott vár védőket.

A tüzérségi támadással egy időben rendszerint a gyalogság is rohamra lendült, hiszen mire a tüzérség rést ütött az erődön, a gyalogságnak a fal tövébe kellett jutnia. Miután az ágyú és a mozsarak révén a gyalogságnak sikerült feljutnia a vármező tetejére, ott a védők tüzelése ellen sáncokkal és árkokkal fedezett állást épített ki. Ez volt a negyedik paralel, amely „megkoronázta” az ostromot. Ha a vármező mögött húzó dó fedett út is elveszett, az ostromlók győztek.

Vauban módszerével két hét alatt olyan erődöket foglaltak el, amelyeket korábban hosszú hónapokig vívtak. A védelem nem tudott mit kezdeni a zegzugos futóárkokkal, a paralelekkel, a rendkívül pontosan összehangolt tüzérségi tüzellel és gyalogsági támadással.

Európai hegemonia?

A versailles-i palota udvarának bejáratát két allegorikus szoborcsoport őrzi. A jobb oldali, Gaspard Marsy műve, a győzelem szárnyas istennőjét ábrázolja, aki egy térdelő rab óriási széles hátán ül. Egyik kezében korona, a másikban pálmakéve, melyet apró szárnyas génusz nyújt feléje. Győztes háború kban zsákmányolt vérték és lobogók veszik körül. Lábát egy földön vergődő sas szárnyán nyugtatja.

A bal oldali szoborcsoport, François Girardon alkotása, hasonló felépítésű. A győzelem istennője kinyújtott kezében a francia koronát tartja. A rab óriás karjai gúzsba kötve. Az istennő az előtte fekvő orosz lán mancsára és nyakára helyezi kecses lábát.

A két szoborcsoport a francia nagyhatalmi vágyak hű tükrei. A jobb oldali ugyanis a germán sason, a bal oldali a kasztíliai orosz lánon, vagyis a német császárságon és a spanyol királyságon aratott győzelem jelképe. Ami a kasztí-

liai oroszlánt illeti, ez kétségtelenül találó. A germán sas esetében a diadal nem volt teljes. Az osztrák Habsburgok nagyhatalmi állásait ugyan megrendítette a francia király, de földre tiporni nem tudta. Mégis kétségtelen, hogy XIV. Lajos állama Európa vezető hatalma lett.

Vajon mit akart kezdeni a fiatal Napkirály Mazarin örökségével? Túl egyszerű lenne – bár igaz –, ha azt felelnénk, hogy saját dicsőségére növelni igyekezett Franciaország európai súlyát. Önmagában ez lett volna a mazarini politika folytatása. Az 1660-as évek végéig, a hollandokkal történt szakításig úgy is látszott, hogy a király tanítómestere nyomdokain halad, józanul megfontoltan.

Mazarin halála után, ha alapvetően nem is, részben azért megváltoztak a viszonyok. Az addigi sikerek arra ösztönözték a fiatal királyt és tanácsadóit, hogy a westfáliai és a pireneusi béke lehetőségeit a végsőig, szükség esetén fegyverrel is kiaknázzák. Az udvart, a katonai pályára lépett nemességet és az államgépezetet működtető talárosokat kezdte elvakítani a kivívott fényes európai rang. A kor feudális felfogása a dicsőségnek nagy jelentőséget tulajdonított, főként akkor, ha a dicsőség karöltve jár a gazdagodással. A nagyhatalmi álmok mindenkit büvőkörükbe vontak. Tetszetek a királynak, mert személyes uralmát erősítették, tetszetek a nemességnek, mert kiemelték katonai szerepét, végül tetszetek a gazdag polgárságnak is, hiszen a külpiacok busás hasznót ígértek. A nép hallgatott, hiszen nem volt szava. A parasztoknak és a plebejusoknak csupán az a szerep jutott, hogy munkájukkal és vérükkel fizessék meg a dicsőség árát.

Francia földön új életre kelt a korábbi monarchia-tudat: a Bourbon-dinasztia Európa egyedüli ura lehetne, mint az ókorban a római császár vagy mint a korai középkorban Charlemagne, Nagy Károly. A francia rendek ugyanis Charlemagne törvényes utódainak tekintette királyait, akiket az első hely illet meg Európában. Montpensier kisaszszony, XIV. Lajos unokanővére mondta a Habsburgokról, a király és nagyanyja társaságában: „Igen jó család, de azért nem olyan, mint a miénk.” Ugyanő mondta a büszke szavakat: „A Bourbon-ház felett csak az Úrjézus keresztje magasodik.”

Röviddel a devolúciós háború előtt a francia udvar védnöksége alatt megjelent egy könyv ezen a címen: *A király*

jogos igényei a császárságra. Ebben olvasható: „Németország oroszlánrésze a francia királyok patrimoniuma és ősi öröksége. Charlemagne mint Frankhon királya birtokolta Németországot...” Maga XIV. Lajos is hasonló körmondatot írt a trónörökös okulására: „... amikor a császári cím a mi házunké volt, ez egyszerre Franciaországot, Németalföldet, Németországot, Itáliát és Spanyolország nagyobb részét birtokolta...” A konklúzió: a német császárság léte nem egyéb, mint a francia korona jogainak bitorlása. Az Európa feletti uralom a francia királyokat illeti meg, hiszen „... ma sincs a világon nagyobb uralkodóház, sem nagyobb hatalom, sem korlátlanabb uralom az övékénel...”

1662-ben, a trónörökös első születésnapján, a király fényes lovas játékot rendeztetett. A pompás felvonuláson maga a király is ott haladt paripáján, római császári jelmezben, liktoroktól körülvéve, a lótarakóra hímzett latin mondasokkal. A trónörökös kísérete a világrészeket szimbolizálta. Egy-egy udvaronc egy-egy nagyságot, például a német-római császárt, a török szultánt, a spanyol királyt személyesítette meg. A trónörökös bölcsője köré sereglett hatalmakat úgy próbálták beállítani, mintha hódolni jöttek volna majdani uruknak.

Mindez inkább az uralkodó osztály vágyait fejezte ki, mintsem a tényleges francia külpolitika céljait. Néhány tucat együgyű udvari nemest leszámítva, senki sem gondolta komolyan, hogy a Napkirály restaurálhatja a frank birodalmat. Bármilyen erős lett is a francia hadsereg, egész Európa meghódítására nem lett volna alkalmas. A korabeli Európa vádja, hogy a franciák világuralomra törnek, alaptalan volt. Réális lehetett, hogy fegyverrel, dinasztikus politikával és diplomáciával Franciaország kerekítsen a határain, s minél jobban meggyengítse a többi nagyhatalmat. A francia állam, ha akarta, ha nem, a lehetőségek mellett kénytelen volt figyelembe venni a korlátokat is. Külpolitikáját önmaga szabta meg, de e politika túlkapásait Európa előbb-utóbb mindig lefaragta. Hollandia meghódítása és a spanyol-francia trón egyesítése például kudarcba fulladt. A francia külpolitika tehát – sokszor a körülmények függvényében – változott, s nem mondhatjuk, hogy minden területén lett volna valami állandó célkitűzése.

Csupán a határok kikerekítése és a német császárság megosztása maradt mindvégig valóságos és állandó célkitű-

zés. Európa vagy nem tudta, vagy nem akarta ezt a törekvést gátolni. A határok kikerekítését XIV. Lajos csak folytatta, de elődeihez képest azért erőszakosabban. A határ menti területszerzést korábban a történészek így becézték: a természetes határok elérése. Ma inkább védhető határokról esik szó. Ez utóbbi jelenthet természetes határokat is. erődítményrendszert is. A francia külpolitika fő szempontja a védhetőség volt.

Ki irányította a francia külpolitikát? Kétségtelen, hogy XIV. Lajos a külügyeket az uralkodói mesterség egyik létfontosságú területének tekintette, így személyes ambíciói jobban érvényesültek, mint például gazdasági ügyekben. Volt valamelyes érzéke a külpolitika irányításához, de a monarchia reális érdekeit gyakran összekeverte, felcserélte egyéni elképzeléseivel, amelyek többnyire eltúlzottak. Mohó hatalomvágyát az 1660-as években első nagy külügyminisztere, Hugues de Lionne még fékezni tudta. A királynál huszonöt évvel idősebb, kisenemesi családból származó külügyminiszter Mazarin tanítványa volt. A diplomáciát mindig a fegyverek elé helyezte. A megfontolt, ravasz, taktikus diplomatának különleges érzéke volt ahhoz, hogy fölmérje a külpolitikai lépések jó vagy rossz következményeit. XIV. Lajos Mazarin szellemét vélte felfedezni Lionne koncepcióiban, ezért tanácsait gyakran megfogadta. Lionne utóda, Pomponne márki hiába volt tehetséges, fontos kérdésekben nem volt képes hatni a királyra. XIV. Lajos a holland háború korában már Louvois-ra és a tábornokokra hallgatott, akik a nagyhatalmi célok elérésében akkor is a fegyverroponást részesítették előnyben, amikor a diplomácia jobban bevált volna. Pomponne a holland háború után mértékletes politikát tanácsolt a királynak; ki is hullott az uralkodó kegyeiből.

Jóllehet XIV. Lajos korától a fegyverek nagyobb súllyal estek latba, a francia diplomácia nem pihent régi babérain, hanem még aktívabbá vált. Ekkor lett a francia az európai diplomácia nyelve. Lionne miniszterségétől a századfordulóig a francia diplomaták, ügynökök és ügyvivők létszáma megduplázódott. Louvois – mivel vetélytársaiban nem bízott – külön ügynökhálózatot épített ki Európában, amely nemcsak katonai hírszerzéssel, hanem politikai ügyekkel is foglalkozott. Franciaország megsokszorozta európai információs csatornáit.

Louvois ügynökeit nem számítva, a diplomáciát a mindenkorai külügyminiszter tartotta kézben. Ő készítette elő a fogadásokat, ő intézte a széles körű levelezést, ő fogalmaztatta meg a követi utasításokat, ő fejtette meg a titkos levelezéseket, végül ő tartotta a hátát a király előtt a külügyekért, s ő referált a Magas Tanács színe előtt. A külföldi propaganda irányítása is reá hárult.

A francia diplomácia a régi hagyományokat fejlesztette tovább. Pontos információkat szerzett uralkodók, miniszterek és tábornokok érényeiről, gyengeségeiről, barátságokat kovácsolt, illetve ellentéteket szított a politikusok között, mindig a francia érdekek szerint. Most is, akár csak Richelieu vagy Mazarin korában, százezrével gurultak szét évente a Lajos-aranyak Európában. A rábeszélés, a pénzügyi támogatás – amelyet sok esetben megvesztegetésnek is nevezhetnénk –, vagy éppen a megfélemlítés szerfölött divatozott a francia diplomáciában. A költségvetésből évi három-négymillió livre-t költöttek efféle célokra. II. Károly és II. Jakab angol király hol azért kapott több mint évi egymillió livre-t, hogy szövetségre lépjenek a franciákkal, hol csupán azért, hogy ne forduljanak szembe velük. A kis német fejedelmek követték őket a haszonélvezők sorában. Amíg XIV. Lajos csillaga fenn ragyogott, ezek az eszközök be is váltak.

1600-ban a fiatal király dicsőítésére diadalívet emeltek Párizsban, amelyen Európa számára békét hozó bölcs fejedelemként ábrázolták. Maga XIV. Lajos is ezt írta 1661-ben: „Mindenütt nyugalom honol, szomszédainkkal helyreállt a béke, mert így akartam.” A béke azonban nem jelentett mást Lajos szóhasználatában, mint felkészülést az újabb háborúra. Rendet kellett teremteni a pénzügyekben, a közigazgatásban és a hadseregben, hogy a monarchia elérje külpolitikai céljait.

Nyolc évig csakugyan hallgattak a fegyverek, de a francia diplomácia hevesen csatározott. XIV. Lajos egyetlen alkalmat sem hagyott ki, hogy látványos módon fel ne hívja Európa figyelmét a franciák vezető szerepére és nagy uralkodójának személyére. Apósát, a spanyol királyt a pireneusi béke felbontásával fenyegetve bírta rá, hogy az európai udvarokban ezután ne a spanyolok, hanem a franciák tartassák a legnagyobb és legfényesebb diplomáciai testületet, a fogadásokon pedig a francia követet illesse az elsőség.

A király 1662-ben VII. Sándor pápával is viszálykodni kezdett. A pápa ugyanis erélyesen fellépett a római francia diplomaták túlkapásaival szemben. Lajos erre azzal fenyegette Rómát, hogy 18 000 katonát küld a pápai állam ellen. Addig nem is nyugodott, amíg VII. Sándor Chigi bíboros közvetítésével bocsánatot nem kért – a francia udvar nyílvanossága előtt.

1663-tól az apró diplomáciai csatározásoknál jelentősebb eseményekre került sor Európában, amelyekbe egy olyan nagyhatalomnak, mint Franciaország, feltétlenül be kellett avatkoznia. Rövid időre ugyanis újjáéledt a török elleni keresztény összefogás gondolata. Mivel Európában béke honol, nincs akadálya, hogy minden keresztény hatalom összefogjon a szent cél érdekében: ki kell űzni a törököt Magyarországról. A terv annál is inkább időszerű volt, mert az új, tehetséges török nagyvezér, Köprülü Ahmed felkészült Bécs ostromára.

Magyarország mellett főként a Rajnai Szövetség kis fejedelemségei sürgették az összefogást. 1663-ban Lajos megújította az 1658 óta fennálló szövetségét a kis rajnai államokkal. A szövetség elnöke, János Fülöp mainzi érsek és választófejedelem, aki egyaránt kapcsolatban állt XIV. Lajossal és I. Lipóttal, azt sürgette, elég a törökökkel szembeni eddigi békepolitikából. A kiváló diplomata olyan hátsó gondolatot is forgatott a fejében, hogy a török elleni háború növelhetné a német fejedelemségek önállóságát Béccsel szemben. Ez az elgondolás persze tetszésre talált a párizsi udvarban, mert a Habsburg-ház németországi befolyását gyengítette volna.

Ami a török elleni keresztény összefogást illeti, ezt átmenetileg a francia külpolitika is felkarolta. A francia egyházban, az arisztokrácia körében és a tétlenkedő tábornoki karban népszerű lett egy keresztes háború gondolata. Maga Turenne marsall dolgozott ki egy tervezetet a török kiűzésére; az iratot németre és latinra is lefordították, s Turenne a leendő európai hadak főparancsnoki tisztét is elfogadta volna. Lajos, a „Legkeresztényibb Király” – így nevezték magukat a XVI. század óta a francia királyok a katolikus (spanyol) királyokkal szemben – kész volt sereggel támogatni azokat, akik fegyvert fognak a Porta ellen. Egy időre XIV. Lajos is a keresztény szolidaritás bűvkörébe került.

Furcsa fordulat volt ez a francia külpolitikában, hiszen

I. Ferenc király óta a török birodalom és Franciaország viszonya mindig felhőtlen volt. A Legkeresztényebb Király és a török szultán együttműködésének az alapja persze a Habsburg-ellenesség volt. A franciák amikor csak tehették, kijátszották a „török kártyát” a Habsburgokkal szemben. A vesztfáliai béke után azonban nem volt szükség erre az adura, mert Lajos egyrészt békét kötött a Habsburgokkal, másrészt új szövetségesekkel, a Rajnai Ligával és Lengyelországgal szeretne volna a Habsburgok hatalmát ellensúlyozni. XIV. Lajos a lengyel trónon is szívesen látott volna egy Bourbon-ivadékot, aki Habsburg-ellenes politikát folytatna a nemesi köztársaság élén. Enghien Bourbon herceget súlyos pénzeszsákocskák kíséretében indította is a királyválasztáson, de eredménytelenül. Lengyel földön kétségtelenül megnőtt a francia befolyás, de sosem sikerült az egész lengyel arisztokráciát és nemességet kellően meggyúrni a Habsburg-ellenes politikához. Részben emiatt tért vissza hamarosan a francia külpolitika a törökbarát vonalra.

A török elleni európai készülődés kapcsán a magyar-francia kapcsolatok új szakasza is beköszöntött. Eddig a francia diplomácia az önálló erdélyi fejedelemséggel tartott fenn jó viszonyt. Csakhogy Erdély Apafi Mihály fejedelem korára meggyengült, katonailag nem képviselt többé komoly erőt. A török meg is tiltotta Apafinak az önálló külpolitikát. A francia-erdélyi jó viszony azért fennmaradt, az erdélyi követeket gyakran felhasználták a királyi Magyarországhoz fűződő kapcsolatok alakításában.

A francia diplomatáknak az is megfordult a fejükben, hogy szükség esetén a királyi Magyarország elégedetlen főurait is fel lehet használni Bécs ellen. A költő, hadvezér és politikus Zrínyi Miklóst alkalmasnak tartották egy Habsburg-ellenes magyar összefogás vezetőjének. Az önálló magyar állam helyreállításáért küzdő Zrínyi – bár rossz véleményt táplált a franciákról – csak XIV. Lajos támogatásával tudta elképzelni, hogy célt ér az 1663–1664-es török háború előestéjén. Csakhogy Zrínyi és a többi magyar főúr támogatása nem volt olyan egyszerű ügy, mint korábban Erdély esete. Magyarországot ugyanis Bécs képviselte Európában, XIV. Lajos és I. Lipót császár pedig pillanatnyilag békében élt egymás mellett. Nyíltan tehát nem lehetett Zrínyit és híveit támogatni, de óvatosan tudtukra adta a párizsi diplomácia, hogy számíthatnak a francia támogatásra. En-

nek jelöl XIV. Lajos tízezer tallért küldött Zrínyinek egy velencei nagykereskedő közvetítésével.

Bécsben nem csak a magyar főurakkal való kacérkodást nézték ferde szemmel, de azt is, hogy az örök ellenség, Franciaország csatlakozott a török elleni háborúhoz. XIV. Lajos előbb 30 000 katonát ajánlott fel, bár ezt nemigen gondolhatta komolyan. Nyíltan I. Lipót sem tiltakozhatott a francia részvétel ellen, de nem akart túl sok francia katonát látni. Gravel, a regensburgi francia követ így látta XIV. Lajos gesztusának bécsi fogadtatását: „Azt hiszem, hogy a császár miniszterei káromkodnak magukban Őfelsége nagylelkűsége láttán ama készség miatt, melyet a birodalom megsegítése érdekében tanúsít.”

Végül XIV. Lajos csak négyezer gyalogost és kétezer lovast küldött hazánk földjére a császári és német fejedelmi seregek megsegítésére. A Nyugat-Magyarországra bevonuló díszes uniformisban pompázó franciák meglepő hatással voltak honfitársainkra. Egyesekben pusztá megjelenésük is Habsburg-ellenes érzelmeket táplált. Mások mosolyogtak a cifra kis sereg láttán, s azt mondták: legfeljebb a keresztény hadak díszítésére lesznek jók. A törökök és az európaiak döntő összecsapására Szentgotthárd határában kerül sor 1664. augusztus elsején. A franciák vitézül harcoltak, s létszámukhoz képest jelentős részük volt Montecuccoli császári fővezér győzelmében. Franciaország tekintélye megnőtt Európában.

A franciák természetesen túlozták a győzelemben vállalt szerepüket. Coligny, a francia kereszties seregek parancsnoka büszkén írta Le Tellier-nek: „A franciák megmentették a [Habsburg] birodalmat.” A töröktől zsákmányolt zászlókat egyenesen a királynak küldte, aki Ausztriai Anna elé helyezte őket: „Íme, Asszonyom, annak a győzelemnek a jelvényei, melyet hadaim arattak az Ön legnagyobb ellenségei fölött.” Egy udvari költő *A megsegített Magyarország* címmel még hőskölteményt is írt és bemutatta a királynak. A franciák úgy szerepelnek az eposzban, mint a németek és a magyarok megváltói. A költő immár a Szentföld visszahódítását is javasolta XIV. Lajosnak.

A kereszti diadala után különös megegyezésre került sor: a vasvári békében I. Lipót olyan engedményeket tett a töröknek, mintha ő szenvedett volna vereséget Szentgotthárdnál. A kiábrándulás hulláma söpört végig Európán.

XIV. Lajosnak is volt mire hivatkoznia, hogy feladja a Legkeresztényibb Király vonzó szerepét. Velencét 1669-ig még segítette a krétai Kandia hősi védelmében, de aztán végleg felhagyott rövid életű törökellenes politikájával.

Bécs nem véletlenül törekedett mindenáron megegyezni a Portával. A Habsburgok ugyanis kétfrontos külpolitikai harcra kényszerültek: nemcsak a törökre, hanem nyugaton XIV. Lajosra is figyelniük kellett. Mindez a magyarokat nem vigasztalta. A magyar főurak körében a szégyenletes vásvári béke után egyre magasabbra csaptak az elégedetlenség hullámai. Wesselényi Ferenc nádor vezetésével összeesküvést szöttek, hogy Lipót helyébe a Bourbon-család valamelyik tagját ültessék a magyar trónra, s ezzel Franciaországot katonai és pénzügyi támogatásra ösztökéljék. A minden hájjal megkent bécsi francia követtel, Grémonville-lel rejtjeles levelezés és titkos találkák útján bizalmas kapcsolatba kerültek.

XIV. Lajosnak – bár mélységesen megvetett mindenféle lázadást – tetszett a magyar főurak mozgolódása, hiszen borsot törtek a császár orra alá. Grémonville tehát biztatta is a magyar főurakat, csak így tovább, a francia király kellő időben támogatást nyújt. Ugyanakkor a magyarokat kiváráásra is intette, miközben kegydíjakat és kisebb jutalmakat osztogatott közöttük. A francia udvar 1668-ig, a devolúciós háborúban kivívott győzelemig egyszerűen „tartalékolta” a Wesselényi-féle összeesküvést arra az esetre, ha Lipót császár fegyveresen akadályozná a franciák dél-németalföldi hódításait.

Ami egy Bourbon herceg magyar királyságát illeti, Párizsban ezt sosem tartották szerencsés elgondolásnak. Magyarország csak gondot jelentene, hiszen egyszerre kellene védelmezni a császárral és a szultánnal szemben. A magyar rendekkel kötendő szövetség eszméje is komolytalan volt, a magyar mágnásokban sem bíztak soha. Az elhalálozott Zrínyi Miklós kivételével egyik összeesküvőt sem tartották alkalmasnak rá, hogy nagyszabású felkelést szervezzen. A német császárt egyébként közvetlen tárgyalások révén sikerült semlegesíteni a devolúciós háború ügyében. Bármennyire is sajnálatos, de a Wesselényi-féle összeesküvés csupán parasztfigura volt a diplomáciai saktáblán. A Napkirályt rideg francia érdekek vezérelték. A devolúciós háború befejezése után szakított az összeesküvőkkel, s amikor

1670-ben Wesselényiüket leleplezték, XIV. Lajos még gratulált is Lipót császárnak, hogy mentse Grémonville személyét.

A Napkirály és tanácsadói figyelmét a vasvári béke után sokkal komolyabb ügy kötötte le, mint a magyar rendi ellenállás vagy a törökellenes keresztény összefogás. A nagy ügy: a fiatal hitves, Mária Terézia dél-németalföldi örökségének sajátos francia értelmezése. 1665-ben ugyanis meghalt IV. Fülöp spanyol király, Mária Terézia apja. Utódáról, a francia királyné féltestvéréről, egy beteges, ötéves gyermekről (ő lett a későbbi II. Károly) senki sem hitte, hogy megéri a felnőtt kort.

A trónváltozás a lehető legjobbkor játszott a franciák kezére. A spanyol udvar ugyanis sosem fizette ki Mária Terézia félmillió talléros (ötmillió livre értékű) hozományát, pedig így írta elő a pireneusi béke. Lajos tehát semmisnek nyilvánította feleségének mint IV. Fülöp király elsőszülött gyermekének a spanyol örökségről való lemondását. A francia diplomácia egész Európában szétkürtölte, hogy a madridi udvar megszegte a házassági szerződést, ezért a franciák nem kötelesek betartani adott szavukat.

Az egész spanyol birodalmat nem követelhetette a feleségének, de egyes területeit igen. XIV. Lajos taláros jogtudósai kiesztették, hogy az egykori burgund állam (Burgundia és Németalföld) egyes területein, például Flandriában, Brabantban és a Burgund grófságban (Franche Comtéban) a jogszokások szerint az ingatlan vagyon az első házasságból származó gyermeket illeti. Mivel II. Károly az elhalt IV. Fülöp második házasságából született, ezek a tartományok Mária Teréziát illetik, mint első házasságból származó elsőszülött gyermeket. IV. Fülöp második házasságából egy lány is született, Margit, ő lett I. Lipót császár felesége. Ez a nász idegesítette XIV. Lajost, mert Bécs és Madrid megállapodása szerint a spanyol Habsburg-ág kihalása esetén a trónt Lipót és Margit másodikszülött fia örökölte volna. A franciák ezt nem fogadhatták el. De egyelőre nem volt időszerű a trónutódlás, mert még élt II. Károly.

Flandria, Brabant és Franche Comté örökítése viszont napirenden maradt, s a nemzetközi viszonyok XIV. Lajosnak kedveztek. Az érdekelt nagyhatalmak figyelmét ugyanis fontosabb ügyek kötötték le. A tengeri nagyhatalom, a kis Hollandia békében akart élni Franciaországgal, mert bár-

mikor a segítségére szorulhatott Angliával szemben. Jan de Witt, Hollandia vezető politikusa egyébként is franciabarát volt és a francia–holland szövetség fenntartásán fáradozott. Úgy gondolta, hogy Dél-Németalföld egykor francia segítséggel független állam lehet, XIV. Lajos pedig lemond felesége örökségéről. Lionne külügyminiszter átlátott a szitán: naivitás! XIV. Lajossal együtt tehát szépen elaltatták Jan de Witt kétségeit. „Nincs bennem az a határtalan hódításvágy – írta XIV. Lajos Wittnek –, amellyel irigyeim vádolnak, mert az Ég eléggé megáldott kegyével, hogy a másét ne kívánjam.” Ugyanakkor egyik diplomatájának megvallotta az igazat: „Wittnek nem szabad sejtienie, hogy az egészen nincs más célom, mint országom határait kiterjeszteni.”

Spanyolország menteni akarta, ami menthető, s még tegnapi ellenségeinek, Angliának és Hollandiának is szövetséget ígért Spanyol-Németalföld megvédésére. Ez reménytelen kísérlet volt, maradt hát I. Lipót. Madrid csapatokat kért tőle, de a franciák oldalán álló Rajnai Szövetség tagállamai nem engedték meg a császárnak, hogy területükön Habsburg-csapatok vonuljanak át. Spanyolország tehát magára maradt.

1665-től XIV. Lajos és Lionne diplomáciai kara a kétszínű politika magasiskoláját mutatta be Európának. A második holland–angol kereskedelmi háború kitörésekor úgy látszott, hogy Lajos kínos helyzetbe kerül, mivel II. Károly angol király és Hollandia egyaránt a szövetségese volt. XIV. Lajos könnyed manőverrel oldotta meg a helyzetet: Jan de Wittnek ígéretet tett, hogy a szárazföld felől a francia csapatok megvédik Hollandiát, II. Károlynak pedig szövetségesi hűsége jeléül néhány millió livre-t küldött. Valójában épp erre a háborúra várt Franciaország. Amíg a két szomszéd egymással volt elfoglalva, addig Turenne csapatokat vont össze Spanyol-Németalföld határán.

A világ előtt Lajos továbbra is békés szölamokat hangoztatott. Amikor a külföldi követek megkérdezték a francia udvarban, hogy mire készül Őfelsége hatvanezer katonája a németalföldi határon, a válasz ez volt: csupán parádézik. A király *Emlékirataiban* olvashatók ezek a sorok: „Meggyőződése, hogy jelentős eredményt elérni az a legbiztosabb út, ha ellenségeimet gyorsan meglepem és rájuk rontok, mielőtt képesek lennének ellenállni.”

A király beváltotta ezt a cinikus tervét. 1667 májusában „váratlan fordulat” következett az örökösödés (devolúció) ügyében. A francia futárok egy régebben és alaposan megírt furcsa brosúrárt osztogattak az európai udvarokban: *Értekezés a Legkeresztényebb Királyné jogairól a spanyol királyság különböző tartományaira*. A brosúra a közben megindított hadjárat (az örökösödési háború) jogosságát próbálta igazolni. XIV. Lajos azt állította, hogy tulajdonképp nem szegi meg a pireneusi békét, hiszen csak bevonul azokra a területekre, amelyek hitvesének jogos tulajdonában vannak.

Az 1667. május végén kezdődött hadjárat a nyolc évig tartó békés időszakhoz képest valóban háború volt, de a későbbi nagy háborúkhoz viszonyítva csupán egy jól felszerelt hadsereg kirándulása, az erőviszonyok ugyanis egyoldalúan a franciák javára billentek. Nem is lett volna szükség hatvanezer katonára, hiszen a spanyol csapatok feleannyian sem voltak. A hadjáratban a király is részt vett és népes kíséretével elégedetten szemlélte a Franciaországgal határos németalföldi erődítmények (Amiens, Charlerois, Tournai, Cambrai) bevételét. A francia hadsereg látványos „bemutatót” tartott várostromokból.

Úgy tetszett, öfelsége hadserege meg sem áll Brüsszelig és Antwerpenig. A király eredetileg erre is gondolt, de Turenne és Lionne más elhatározásra bírták. A tapasztalt hadvezér azt javasolta, hogy Brüsszel helyett a hadjárat kezdetén elkerült Lille-t foglalják el. Ez volt az egyetlen jól megerősített spanyol támaszpont. A fiatal Vauban szaktanácsai alapján a gazdag Lille kétheti ostrom után kapitulált. 1667. augusztus végére Dél-Flandria, Cambrésis és Douai tartomány francia kézre került. A hadjárat ezzel be is fejeződött és Mária Terézia díszmenetben vonult be jogosnak vélt örökségébe.

Miért nem folytatódott Lille ostroma után a háborúskodás? A fő ok: az európai légkör változása. XIV. Lajos – háborúi során talán utoljára – hallgatott a bölcs és mértékletes Lionne intő szavára: Spanyol-Németalföld teljes elfoglalása általános európai háborút robbanthatna ki. A francia diplomácia kábító hatásából előbb Hollandia és Anglia ocsúdott fel. Az angolelleses Hollandia egyre inkább félni kezdett a francia szövetségéstől. Egy bölcs holland közmondás különben is azt tartotta: „A gallok barátok, ha nem szomszédok.” Anglia és Hollandia tehát sietve békét kötött,

majd 1668 januárjában Svédország csatlakozásával hármas szövetség jött létre a franciák megfékezésére.

A császári székvárosban is nyugtalan lett a hangulat, de a katonai közbelépés elmaradt. Mire Lipót elszánta volna magát az intervencióra, a franciák már befejezték a „parádét”. Lipótot jobban érdekelte a spanyol trón jövője. Mi lesz, ha II. Károly, az utolsó spanyol Habsburg is sírba dől? A francia diplomácia ügyesen kihasználta a császár tépelődését. Grémonville elhitette a császárral, hogy királya II. Károly halála esetén békésen kívánja rendezni a spanyol birtokok sorsát. A hatalmas birodalmat szépen fölszeleteli Franciaország és Ausztria. A spanyol korona, a gyarmatok és Itália egy része legyen a Habsburgoké, Dél-Németalföld, a burgund grófság és Itália másik fele a Bourbonoké. A bécsi udvar elfogadta a felosztási tervet és 1668 januárjában szerződést kötött Franciaországgal a spanyol örökösödésről. Ezzel I. Lipót, ha hallgatólagosan is, de elismerte a francia királyné örökösödési jogát a meghódított spanyol területeket illetően.

Egyelőre XIV. Lajos nem is akart többet, ezért 1668. május elején Aachenben békét kötött a spanyolokkal. Nagylelkű ajánlatára a spanyolok választhattak: vagy Dél-Németalföld egy részéről, vagy Franche Comté-ről mondanak le. 1668. február elején ugyanis Condé váratlanul – a téli hadjárat ritkaság volt! – lerohanta a kis tartományt, mindössze három hét alatt. Lajos ebben a hadjáratban is részt vett. Ironikusan írta egy spanyol udvari tanácsos: „... ily ellenállással szemben kár volt a francia felségnek személyesen odafáradnia. Elegendő lett volna, ha néhány lakájt küld e tartomány birtokbavételére.”

Hollandia bosszúságára Aachenben a spanyolok Dél-Flandriáról és Douai-ról mondtak le, a burgund grófságot visszakapták. Európa egyik leggazdagabb vidéke tehát részben a franciáké lett. A Napkirály győzött, megerősíthette északi határait, de néhány szövetségésének kedvét szegte.

Az első nagy háború – meglepetésekkel

Aachen után a király tényleges szándékát jellemző sorokat rótt *Emlékirataiba*: „Békét kötöttem, mert tudtam, nem fog hiányozni az alkalom, hogy akkor szakítsak Spanyolország-

gal, amikor tetszik. A burgund grófságnak, amelyet most visszaadtam, bármelyik órában ura lehetek, s új hódításaim biztos utat nyitnak Belgium többi részébe is.”

XIV. Lajos tehát a békekötéskor már a következő háború tervét fontolgatta. Most nemcsak Spanyolország, hanem a kis Hollandia is céltábla lett. A „sajtkereskedők országának” sosem bocsátotta meg, hogy a devolúciós háborúban gátolta a francia terjeszkedést. A gazdag Hollandia a tengeren még nagyhatalomnak számított, bár kevés katonát tudott kiállítani, ezért a szárazföld felől láthatólag gyenge volt. Ezt a gyenge pontot akarta Lajos kihasználni: egy tengeri nagyhatalmat a szárazföldön kell térdre kényszeríteni. Hogy miért? A választ meglepő módon nem Louvois vagy Pomponne fogalmazta meg a legtalálókban, hanem Colbert: „Ahogyan meg kellett semmisíteni Spanyolország szárazföldi hatalmát, úgy most Hollandia tengeri uralmát kell megöröni.”

A háborút azonban most sem lehetett előkészületek nélkül elkezdni. Szövetségesekre volt szükség, Hollandiát el kellett szigetelni. Előbb II. Károly angol királyt környékezte meg a ravasz Párizs. Lajos sógornője, Stuart Henriette révén, aki II. Károly testvére volt, az angol királynak egy Hollandia elleni közös háború fejében hatalmas évjáradékot és az angol katolikusok támogatását ígérték. A Stuartok semmit sem felejtettek és semmit sem tanultak az angol polgári forradalomból. II. Károly az abszolutizmus visszaállításáról ábrándozott. Érthető módon elfogadta hát XIV. Lajos ajánlatát.

Károly megnyerése után a német fejedelemségek felé fordult a francia diplomácia. A devolúciós háború alatt a Rajnai Szövetség felbomlott. A sok kis német állam már régóta nem a császártól, hanem XIV. Lajostól rettegett. Ez a félelem hajtotta most a franciák karjai közé a münsteri érseket, a kölni választófejedelmet és a liège-i herceget. A nagyurak elfogadták, hogy a francia csapatok szabadon átvonulhatnak területükön. Orléans-i Fülöpnek – a király öccsének – felesége, Stuart Henriette váratlanul elhunyt. Fülöpnek a pfalzi fejedelem lányát, Elisabeth Charlotte kasszonyt kellett feleségül vennie. Ezáltal Pfalz is a franciák csatlósa lett. A bajorokat és a svédek sokmillió évjáradék fejében sikerült megbékíteni. A bajor választófejedelelem ígé-

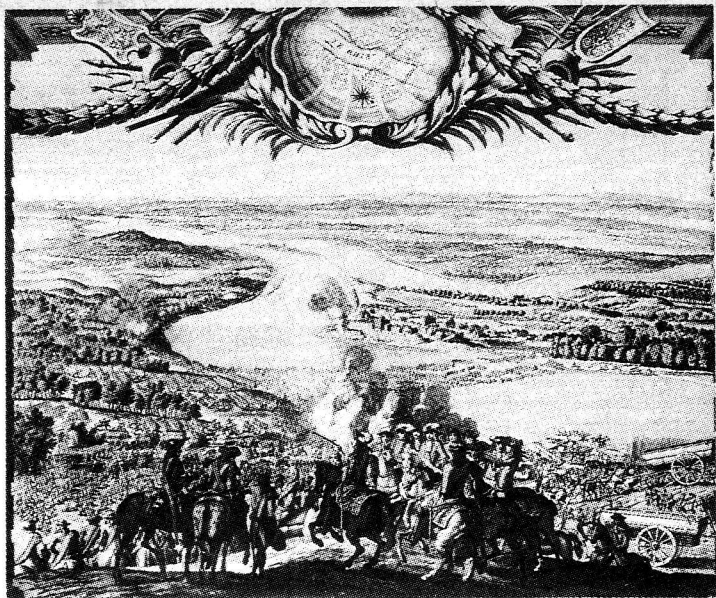
retet tett, hogy a császári csapatokat nem engedi át ország területén, Svédország pedig deklarálta semlegességét.

1672 tavaszára minden akadály elhárult a Hollandia elleni háború útjából. A tengereken az egyesült angol-francia flotta, a szárazföldön 120 000 főnyi, kitűnően felszerelt francia sereg lendült támadásba. A tengeren a hollandok még úgy-ahogy fel tudták tartóztatni ellenfeleiket. A francia flotta egységeinek száma – Colbert jóvoltából – 1672-re ugyanannyi lett, mint az angol hajóhadéi. A korszerű francia hadi vitorlások legénysége azonban nem szagolt puskaport. A francia hajóhad fenegyereke, Duquesne hiába aratott – kisebb – bravúros győzelmeket, a hollandok tengeri uralmának megtörése ábránd maradt. A szárazföldön viszont nyilvánvaló volt a francia túlsúly.

XIV. Lajos, aki maga is útra kelt a sereggel, hogy saját szemével lássa a diadalokat, egy újabb, tavasztól őszig tartó katonai kirándulásra számított, amelynek eredményeként Hollandia majd a lábánál hever. A francia seregek egymás után foglalták el a holland városokat, a híres Utrecht tornyaira is liliomos Bourbon-lobogó került. 1672. június végére már Amszterdam kapui előtt álltak a franciák. A hollandusok kénytelenek voltak megnyitni a csatornák zsilipeit. Az ország leggazdagabb lapályait – mivel máig a tengerszintnél alacsonyabban zöldellnek – gát- és zsiliprendszer védte a tengerártól. Áradt most is – az édesvíz, s a büszke francia sereg tehetetlenül toporgott a parton. Turenne és Condé csak távolról gyönyörködhetett Amszterdam tornyaiban.

A hollandok mégsem érezték úgy, hogy győztek. Jan de Witt „főpenzionárius” békét ajánlott XIV. Lajosnak tízmillió livre hadisarc és az eddig elfoglalt erődítmények megtartása mellett. Lajos ezzel sem érte be, ő győzhetetlennek hitte seregét. A holland küldöttséget megalázta, majd képtelen feltételeket szabott, mint például azt, hogy a holland állam minden évben küldjön egy arany emlékérmét, amellyel elismeri alávetettségét. A király ezenkívül 25 millió livre hadisarcot, az 1667-es francia vámtarifák elfogadását és a Rajnától délre eső holland területek átengedését követelte.

Mindez a kis államot végső ellenállásra, nem pedig megadásra sarkallta. 1672 augusztusában Jan de Wittet meggyilkolták és a háborús párt vezére, Orániai Vilmos került hatalomra. Most kezdődött csak az igazi háború. A hollan-

A francia csapatok a holland háború idején, 1672-ben átkelnek a Rajnán

dok ahol csak tudtak, borsot törtek a Napkirály orra alá. Érmét verettek, amelyen Hollandia Józsuá alakjában megállítja a Napot az égen. A holland pamfletírók – köztük néhány kivándorolt francia – csúnyán kifigurázták Lajost. Még azt sem restellték, hogy öfelségét a hátsóján nőtt kelés miatt kigúnyolják. Ezek az apró epizódok csupán fűszereztek az igazi háborút, amely 1673-ban európai méretűvé szélesedett.

A „Hallgatag”-nak becézett fiatal Orániai Vilmos könnyen talált szövetségeseket, hiszen mindegyik szomszéd félt ugyan a franciáktól, de csak az alkalomra várt, hogy visszavágjon nekik. A spanyolok csatlakozása szinte természetes volt, hiszen ők az elmúlt harminc évben mindig csak vesztettek a franciákkal szemben. Némi habozás után I. Lipót is a háború mellett döntött. Előbb csak katonákat kölcsönzött Hollandiának, majd hadvezérei is elindultak a Rajna felé. A kis német államokban bizonytalanság támadt. Most a császártól kezdtek félni, olyannyira, hogy 1675-ben már csak a bajorokat fűzte szövetségi viszony XIV. Lajoshoz.

Mindennél jelentősebb volt az angol–francia viszony for-

dulata. 1673. augusztus 21-én Texel szigeténél a kor legnagyobb admirálisa, a zseniális Ruyter bravúros győzelmet aratott a túlerőben lévő angol-francia flotta felett. Annyira kedvét szegte az angoloknak ez a vereség, hogy 1674. januárban különbékét kötöttek a hollandusokkal. Svédország ugyan jóindulatú semlegességet tanúsított a franciák iránt, de ennek fejében egyre több segítséget kért a brandenburgi választófejedelem ellenében. A svédek több gondot okoztak Versailles-nak, mint amennyi hasznukat látták.

Versailles diplomatainak most már minden lehetőséget meg kellett ragadniuk, hogy ellenségeikkel szemben ellenségeket szerezzenek. A francia diplomácia lomtárából előkerült a „magyar kártya”. Nem volt ez erős lap, de talán zavarhatta a Habsburgokat. A csalódások ellenére a Habsburg-ellenes magyar mozgalmakban is mindig újjáéledt a francia támogatás reménye. Előbb a török Porta közvetítésével próbálták a franciák támogatni Apafi Mihályt és a bujdosó kurucokat. Ekkor állt helyre a francia-török jó viszony. Pomponne, a külügyér abban reménykedett, hogy Bécs ellen uszíthatja a török szultánt. A Portának azonban nem állt szándékában megszegni a számára kedvező vasvári békét, csak a bujdosó kurucokat támogatta.

1675-re Lengyelországon keresztül a közvetlen francia-magyar kapcsolatok is létrejöttek. A fogarasi (1675), majd a varsói (1677) szerződésben XIV. Lajos anyagi támogatáson kívül segédcsapatokat is ígért a kurucoknak. A franciák most kivételesen valóra váltották ígéretüket. Boham ezredes lengyel földön toborzott háromezer katonájával Nyalábvárnál legyőzte a császári csapatokat. Amikor viszont Nymwegenben XIV. Lajos kibékült a császárral, ismét apály következett a francia-magyar kapcsolatokban.

A holland háború szétgyűrűzése nem kedvezett a franciáknak, mert több fronton is harcolniuk kellett, a tengeren pedig egyedül néztek farkasszemet a félelmetes holland flottával. A szárazföldön így is megmaradt a francia fölény. 1673. június végén az erős holland erődítményt, Maastrichtet Vauban mintaszerűen bevette. Az ostromnál a király is jelen volt, formálisan ő irányította a műveleteket – Vauban tanácsai alapján. A győzelem dicsősége tehát a királyt illette meg. A Versailles-ba visszatérő „Mars” dicsőítésére érmet verettek. A napokig tartó ünneplés elvakította a józan franciákat: békét ajánlottak a hollandoknak, de az 1672. évi

megalázó feltételekkel. A holland válasz csakis határozott „nem” lehetett. Orániai Vilmos várt, s az idő őt igazolta.

1674 baljós esztendő volt a franciákra nézve. Egyszerre támadott Hollandia és a német császár. XIV. Lajos uralkodása óta először alakult ki „belső front”: Bretagne-ban és Délnyugat-Franciaországban felkelések törtek ki a közvetett adók növelése miatt. A lázongást csak a hadsereg tudta leverni. Az igazi frontokon a két nagy hadvezér, Condé a seneffe-i, Turenne a sinsheimi csatában mentette meg a francia fegyverek becsületét.

1675-ben a Rajnánál Turenne és Montecuccoli nézett farkasszemet. Turenne egyenrangú ellenfélre talált, végül ügyes manőverezéssel ő került ki győztesen a salzbachi csatából (1675. július 27.), de egy ágyúgolyó halálra sebezte. A hatvannégy éves tábornokot a saint-denis-i királyi sírboltban helyezték örök nyugalomra. A hugenotta hadvezér talán mindenkinél több babért szerzett a csatatéren katolikus királyának. Az is igaz, hogy a sok dicsőséget szégyenteljes vérfoltok tarkították. Turenne pfalzi hadjárata során huszonhét települést perzseltek fel a franciák, hogy tönkretegyék a császári hadak takarmány- és élelmiszer-utánpótlását. A franciák az olasz származású Poli közreműködésével mérgezett bombákat is bevetettek. Európa barbár hadviseléssel vádolta a Napkirályt.

Az egyre értelmetlenebb háború még három évig elhúzódott. 1678-ra mindkét fél kimerült és beleunt a csatározásokba. Előbb Kölnben svéd, majd Nymwegenben angol közvetítéssel megkezdődtek a béketárgyalások, ahol már szó sem volt róla, hogy Hollandia francia függőségbe kerüljön, s területeket engedjen át Franciaországnak. XIV. Lajos ekkorra felismerte, hogy az 1672-es holland békeajánlatot súlyos hiba volt visszautasítani. „A múltban – írta később a király – ambícióimon sokszor a fantázia uralkodott el... A dicsőségre való törekvés mindig megbocsátható egy fiatal uralkodónak, de a tévedés soha...”

Az 1678 augusztusában kötött nymwegeni békét mindkét főszereplő – Hollandia és Franciaország – győzelemként ünnepelte. Hollandia azért, mert területi épségét megőrizte, s Franciaország visszavonta 1667-es kedvezőtlen vámtarifáit. Versailles-ban persze fényesebb ünnepséget rendeztek, mint Amszterdamban. A király ekkor adományoztatta magának a Louis le Grand („Nagy Lajos”) címet, hiszen újabb

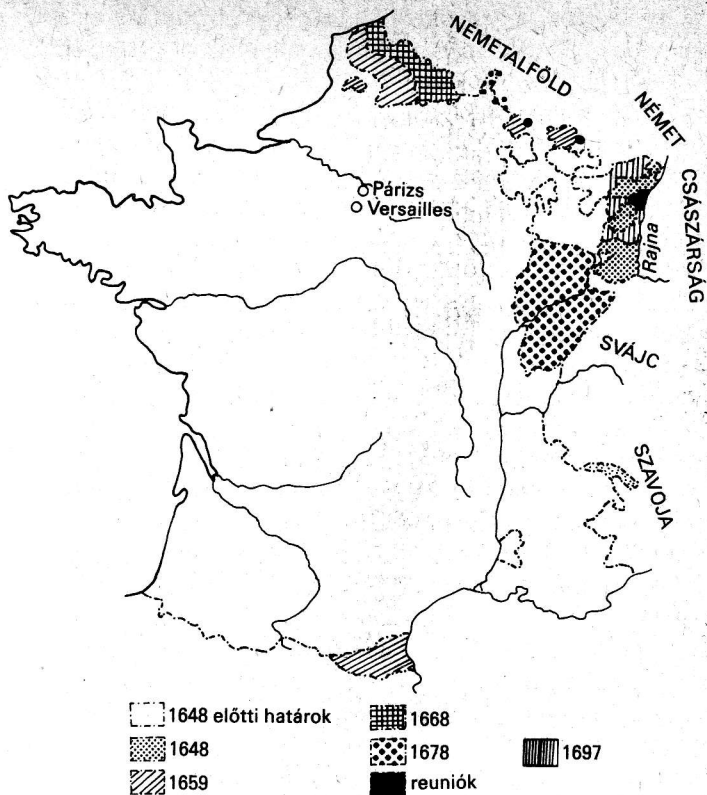
területeket szerzett országának. Egyébként ez volt az első békeszerződés, amelyet nem latin, hanem francia nyelven foglaltak írásba.

A fő vesztes, immár sokadszor, Spanyolország volt. Végleg át kellett engednie XIV. Lajosnak a burgund grófságot, Flandria még egy darabját, valamint Hainaut és Cambrais tartományokat. I. Lipót sem dicsekedhetett: újabb, stratégiai fontosságú erődítmények kerültek francia kézre Lotaringiában és Elzászban. Ráadásul a Rajna jobb partján fekvő Freiburg is francia kézen maradt. Legfeljebb az vigasztalhatta a császárt, hogy a franciák politikai befolyása alaposan megcsappant a német birodalmi területeken. Az apró területi nyereségek kétségtől védhetőbbé tették Franciaország északi és keleti határait.

A békével valójában nem volt elégedett XIV. Lajos. Miniszterei és tábornokai túl „csipkésnek és foltosnak” ítélték az ország határait, főként Elzászban. Emiatt nem lehetett kiépíteni a keleti erődítményrendszert. Számítatlan, a franciák által eddig elfoglalt várost és várat idegen, a császári terület vett körül. Lajos különben is úgy gondolta, hogy erős országa képes újabb területeket szerezni. Újabb háborút viszont nem kezdhetett, mert az államkassza kiürült. Így született a „békés területszerzés” gondolata, vagyis az újraegyesítés politikája.

Ez az elgondolás nem volt teljesen új. Az egyik elzászi intendánsnak még az 1650-es években az az ötlete támadt, hogy kisebb területi követelések alátámasztására pompásan megfelelnek a középkor hűbéri jogszokásai és a régi békeszerződések homályos pontjai. Az ötletet a nymwegeni béke után karolta fel a király. 1679-től *reuniós* tanácsokat (kamarákat) állíttatott fel; ezek feladata: stratégiaiul szükséges területekről bebizonyítani, hogy jog szerint a francia királyság részei. A reuniós kamarák derekas munkát végeztek: jó néhány tucat várost, várat és több száz hűbérbirtokot nyilvánítottak franciának. A trieri választófejedelemtől például még Kis Pipin korából (a 700-as évekből) származó oklevél alapján követeltek néhány települést. Elzászból a német földesurak tucatjai siettek a francia udvarba, hogy hűségesköt tegyenek Lajosnak. Ezáltal megtarthatták birtokaikat, de immár a francia király alattvalóiként.

Az északi határvidéken Spanyolország – újabb háborútól tartva – ellenvetés nélkül elfogadta a reuniók „jogosságát”

Franciaország területi gyarapodása XIV. Lajos korában

néhány erődítményre és Luxemburg egy részére. Rémülettükben a német fejedelmek sem tehettek mást. A Napkirály „ultima rációja” ugyanis az volt, hogy hadseregét háborús létszámon tartotta. Több mint 200 000 francia katona garantálta lábhoz tett fegyverrel a reuniókat, amíg a diplomácia megpróbálta elhíttetni Európával, hogy őfelsége csupán jogait érvényesíti, nem hódít.

A sok kis birtok és váracska után nagyobb falatok következtek: Strasbourg és az Alpokban Casale. Louvois-t régóta bosszantotta, hogy Elzász kapuja, Strasbourg a német császáré. Itt egyébként nehéz lett volna bizonyítani, hogy Franciaország jogosan akarja „visszacsatolni” a várost. 1681. szeptember végén 30 000 katonát vontak a város köré, Louvois pedig megvesztegette a városatyákat. Október 23-

án a király és családja fényes kísérettel meglátogatta legújabb városát. Sok német fejedelem is elzarándokolt Strasbourg-ba, hódolatának kifejezéseként. Két évvel később, 1683 őszén, a „visszafoglalás” emlékére XIV. Lajos érmet veretett, Strasbourg tornyaival és a következő felirattal: „Gallia elzárva a germánok elől.” Strasbourg megszállásával egy időben „egyesítették” Franciaországgal Casalét, amely a Pó völgyébe vezető hágókat ellenőrizte.

Ekkoriban a nemzetközi viszonyok is kedveztek a reunióknak. Bécset Magyarország és a török kötötte le. 1678-ban a fiatal Thököly Imre újabb függetlenségi harcot indított a Habsburgok ellen, s néhány év alatt az egész Felvidéket hatalmába kerítette. Versailles-ban felfigyeltek a sikerekre, és a fejedelem is reménykedett a francia segítségben. XIV. Lajos diplomatai „fantáziát láttak” Thökölyben, s pénzt is küldtek neki. Sobieski János lengyel királyt szerették volna Thököly támogatójaként megnyerni, de Sobieski óvatos volt, nem akart sem a franciákkal, sem a Habsburgokkal szakítani, így azután finoman kitért a francia kérések elől.

A magyaroknak nyújtandó francia katonai segítségből most sem lett semmi, Thököly tehát a törökhöz fordult, kiábrándulva XIV. Lajos hangzatos ígéreteiből. A francia külpolitika számára még ekkor is a „török kártya” volt a leghatékonyabb a Habsburgok fékentartására. 1683 júliusában ugyanis Kara Musztafa nagyvezér ostrom alá vette Bécset. Európában ismét időszerűvé vált a keresztény összefogás. Az összefogásból ezúttal XIV. Lajos kimaradt. A nyilvánosság előtt keresztényi együttérzéséről és jóindulatú semlegességéről biztosította Lipót császárt. A jóindulatú semlegesség valójában nem volt más, mint a reuniós politika folytatása, sőt Spanyolországot és Ausztriát kisebb háborúba kényszerítette. Amikor a török hadak Bécs alatt táboroztak, XIV. Lajos katonái a flandriai Courtrai-t ostromolták és elfoglalták Luxemburg egy újabb szeletét.

A Napkirály nem feledkezett meg teljesen keresztényi küldetéséről, csak éppen nem a törökkel szemben gyakorolta. 1683-ban látványos flottamozdulatot rendelt el a mediterrán vizeken. Duquesne, a „Tengeri Sün” hajókról bombázta Algírt és Tuniszt, az ürügy pedig néhány száz keresztény fogoly kiszabadítása az algíri dej fogságából. A franciák a Levantében is tekintélyt akartak szerezni, továbbá befolyást az itt élő keresztény népesség körében. Ezt szolgál-

ta az a híresztelés, hogy a Legkeresztényibb Király a Szentföld felszabadítására készül.

Észak-Afrika kalózáinak megrendszabályozása után nem a Szentföld elfoglalása, hanem Genova megbüntetése következett. A francia hadihajók hat napon át bombázták a híres kikötővárost, amely a spanyolok szövetségese volt. Csak akkor hallgattak el az ágyúk, amikor a doge megígérte: hajlandó Versailles-ban személyesen hódolni. Ennél nagyobb megaláztatás nem is érhetette Genovát, ahol törvény tiltotta, hogy a doge elhagyja. Lajosnak szerfölött hízelgett a nyilvános hódolat. Az audiencia után a fölényes Louvois megkérdezte a dogét, hogy mit csodál leginkább Versailles-ban? „Azt, hogy én itt vagyok” – felelte finom gúnnyal Lescaro doge.

Az európai közvélemény ekkoriban azzal vádolta Lajost, hogy titkos szövetségre lépett a szultánnal, sőt ő uszította Bécs ellen. Sohasem gyűlölték még így a franciákat. Számtalan röpirat hirdette, hogy XIV. Lajos a kereszténység árulója. Még a híres filozófus, Leibniz is hallatta szavát *A keresztény hadisten* című brosúrájában. Az 1670-es évek elején nyilvános levélben arra kérte XIV. Lajost, hogy a hollandok helyett küldje a török ellen félelmetes hadseregét. Most, 1684-ben *A keresztény hadisten* nyelvezete még csipősebb volt. A filozófus XIV. Lajost „Gallia gonosz hadistenének” titulálta, aki cserben hagyta és hátba támadta Európát a török elleni harc legkritikusabb pillanatában, pusztán azért, hogy Nagy Károly birodalmát helyreállítsa.

Mennyi volt az igazság e vádakból? Természetesen nem minden, de sok minden. Versailles és a Porta nem kötött semmilyen titkos, Habsburg-ellenes szövetséget, s az 1683. évi török támadás nem Lajos műve volt. Volt érkazonosság, de feszült érdekellentét is a két hatalom között. A francia külpolitikának sosem állt érdekében, hogy a félhold Ausztria minden templomára fölkerüljön, hiszen – Habsburg szomszédság helyett oszmánok az Alpok lábánál? Rossz szemmel nézték Versailles-ban a törökök földközi-tengeri politikáját és a lengyelek elleni portyáikat is. A franciáknak egyszerűen az kedvezett, ha a Habsburgok és a törökök között állandósul a háború magyar földön és anélkül, hogy bármelyik fél döntő fölényre tenne szert. Csakis így lehetett a nyugat-európai francia fölényt fenntartani.

A francia érdekeknek Bécs sikertelen ostroma után a

kereszténység mérsékelt erőfölénye is kedvezett, ha már egy mérsékelt török erőfölény nem jött létre. A siker Lipót császárt a háború folytatására ösztönözte, amíg az erőegyensúly a békekötés veszélyét hordozta volna magában. A Bécs alatti vereség után a szultán hiába kérte XIV. Lajost, hogy Lipótot kényszerítse a törökök számára kedvező békére, a francia király ügyes, kitérő választ adott. Bécsbe viszont külön követet küldött a Napkirály, hogy gratuláljon a keresztény fegyverek sikeréhez.

1683–1685-ben a török támadás – a franciák épp így óhajtották – valóban lekötötte a Habsburgok erejét. I. Lipót nem léphetett fel a reuniós politika ellen. 1684 augusztusában a spanyol királlyal együtt elfogadta Lajos tárgyalási ajánlatát. Létre is jött a „tíz hónapos háborút” lezáró fegyverszünet. Lipót császár és II. Károly spanyol király minden, 1680–1681-ben végrehajtott francia reuniót, ha ideiglenesen is, de elismert. A Napkirály udvara sohasem ragyogott fényesebben.

Versailles: a nagyság szimbóluma

XIV. Lajos nemcsak az uralkodás és a kormányzás módszereit újította meg, hanem az udvari életet is. A francia uralkodók addig a Szajna-parti Louvre-ban időztek, bár szívesen megszálltak a Párizs környéki kastélyokban is. XIV. Lajos uralkodásának első évtizedeiben a francia udvar „nomád” módon vándorolt a Louvre-ból Vincennes-be, Fontaineblau-ba, Saint-Germainbe. A király sokszor jó néhány hónapra is kiköltözött a Louvre-ból. Ilyenkor szekerek és hintók hosszú sora szállította a temérdek udvaroncot, hivatalnokot, a bútorokat, a ruhákat, az aktákat.

XIV. Lajos sosem állhatta Párizst és a Louvre-t. A mai múzeumot ugyan kicsinosíttatta Claude Perrault klasszicizáló stílusú tervei alapján, de ezután is szűknek, ridegnek és sötétnek érezte. Párizstól pedig végképp viszolygott. Számára mindig a „bűnös város” maradt, a Fronde zavargásai miatt. Sosem tudta megbocsátani Párizsnak, hogy kétszer is menekülni kényszerült a dühös polgárok elől. Veszélyt szimatolt: ha a legkülönbözőbb és „zavaros” gondolkodású sokaság nem érintkezik az arisztokráciával, nem is fertőzheti meg rebellis nézeteivel.

Saint-Simon szerint a királyt az is zavarta, hogy Párizsban mindenki értesülhetett gáláns, néha kínos kalandjairól. 1662-ben például első ágyasa, La Vallière kisasszony valamiért megsértődött és daczból kiszökött a palotából, egy párizsi zárdába. A király, hogy kiengesztelje, a nyomába eredt. La Vallière-t az apácák nem fogadták be; a király a zárda fogadószobájában talált rá. Kibékültek és sírva tértek vissza a palotába, egész Párizs szeme láttára.

A király szerelmi ügyei persze csak mellékszerepet játszottak abban, hogy Lajos hűtlen lett Párizshoz. Már 1661-ben megérlelődött benne a gondolat, hogy a nagy ókori uralkodók mintájára új székhelyet építtessen. Az ötlet – bármilyen furcsán hangzik is – a később száműzött Fouquet-tól, Mazarin család pénzügyi főintendánsától származott. Fouquet az államkassza megcsapolásából Vau-le-Vicomte-ban felépíttette a legszebb francia palotát. A csodavár láttán Lajos elhatározta, hogy Vau-le-Vicomte mintájára építteti meg az új uralkodói székhelyet, csak sokkal nagyobb méretekben és sokkal pazarabb kivitelben.

Most már csak az volt a kérdés: hol épüljön fel az új királyi palota? Persze azzal Lajos is tisztában volt, hogy az ország szíve a 400 000 lakosú Párizs. Az ország szívéből pedig nem tanácsos távolra költözni. Egyébként is Párizs környékét kedvelte a király. Úgy akarta intézni, hogy az udvar költözzön ki Párizsból, de Párizs se feledkezzen meg az udvarról. Így esett a választás a fővárostól tíz kilométerre fekvő Versailles-ra, amelyet még apja fedezett fel vadászat közben. XIII. Lajos, hogy ne legyen kénytelen hitvány csap-székekben vagy szélmalomban hálni, vadászkastélyt emeltetett Versailles-ban. A kastély késő reneszánsz stílusban épült.

A versailles-i építkezések főfelügyelői tisztségével Colbert-t bízta meg: neki kellett a pénzt előteremtenie. Lajos az államügyek után a versailles-i építkezéseket tekintette a legfontosabbnak. Rajongott az építészetért, valamennyit még értett is hozzá. Colbert beszéli el *Emlékirataiban*, hogy az egyébként oly méltóságteljes király nem restellt kijárni Versailles-ba „rőfözni”.

Annyiszor még Vauban erődítményeit sem tekintette meg, mint az új palota építését. Az 1670-es évek közepétől, amikor már többnyire Versailles-ban telepedett meg az udvar, a király naponta végigjárta az épülő részeket. 1688-ból

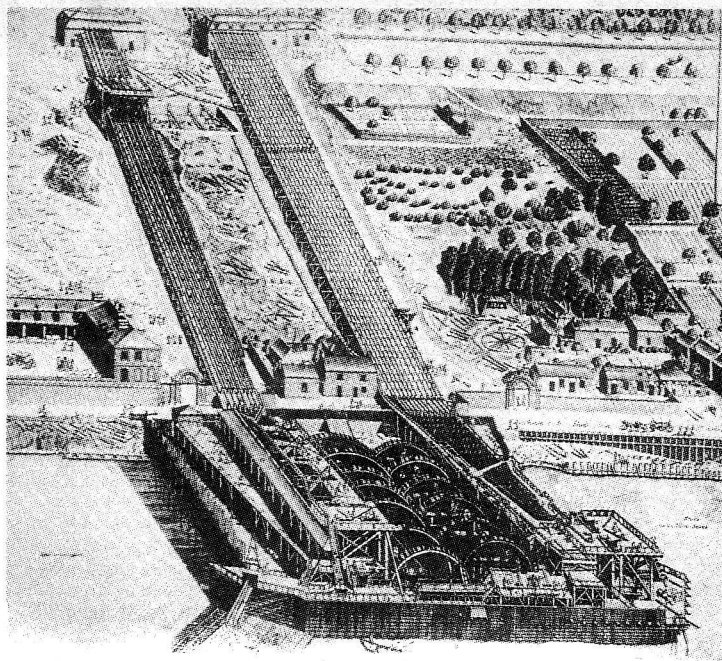
Saint-Simon szellemes, de nemigen hihető történetet ír le Trianon építéséről. A kastélyt Montespan asszonynak szánta a király.

Colbert halála után Louvois lett az építésügyi miniszter; Lajos őt is állandóan unszolta, hogy az építkezések minél gyorsabban haladjanak. A királynak „kitűnő szeme volt, jó érzéke a pontosság, az arány és a szimmetria iránt”. Egyik ellenőrző körútja során észrevette, hogy az egyik ablak-szárnny ferde. Louvois viszont hibátlanak találta; vitába is keveredett az uralkodóval. A király dühösen faképnél hagyta miniszterét. Másnap Lajos találkozott a híres parképítővel, Le Nôtre-ral és elmesélte neki bánatát a trianoni ablakkal kapcsolatban. Majd megkérdezte tőle, látta-e a trianoni építkezést. Le Nôtre nemmel válaszolt. Másnap és harmadnap ismét találkoztak, de a mester ekkor is azt állította, hogy nem járt az épülő kastélyban. A király észrevette, hogy Le Nôtre sem őt, sem Louvois-t nem meri megcáfolni. Megparancsolta hát neki, hogy a következő nap Louvoissal együtt jelenjen meg az építkezésnél.

Louvois ismét vitatkozni kezdett a királlyal, mire az megparancsolta Le Nôtre-nak, hogy mérje le az ablakot. A mérés után Le Nôtre végre kinyögte, hogy a királynak volt igaza. Louvois alapos fejmosást kapott. A király dühöngött, hogy ha ő nem ellenőrizné a munkálatokat, az urak összevissza építkeznének. A fejmosást egy sereg udvaronc és lakáj is hallotta. A hadügyminisztert megalázta a nyilvános kioktatás, sőt attól tartott, hogy kegyvesztett lesz. Úgy gondolta, csak egy újabb háborúval terelheti el a király figyelmét. Néhány hét múlva ki is tört az augsburgi liga háborúja. Ezt természetesen – szemben Saint-Simon véleményével – nem az állítólag ferde trianoni ablak robbantotta ki. A történet viszont jól szemlélteti, hogy Lajos mennyire a szíven viselte a versailles-i építkezéseket.

Térjünk vissza a nagy palota és a park építéséhez. A monumentális munkálatok Le Vau építész, Le Nôtre parképítő és Le Brun festő tervei alapján kezdődtek meg. Lajos először a parkot építtette meg, amelynek avatásán 1664-ben ünnepeket és lovasjátékokat rendeztek. A lovasjátékokon a király is részt vett; négy ízben vitte el a győzelmi pálmát.

Magát a palotát 1668 után kezdték el gyors ütemben építeni, Le Vau későbarokk felfogásában. A korabeli építé-

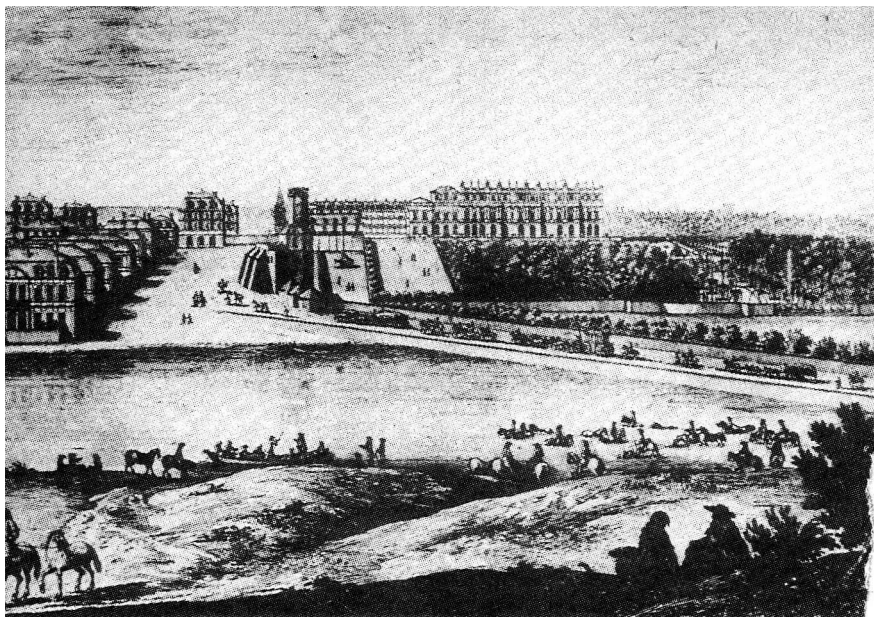

Vízemelő Marlyban. A műszaki csoda a Szajna vizét juttatta el Versailles szökőkútjaihoz és a palotába

szet minden vívmányát felhasználták. Tökéletesítették a kövek emelésére szolgáló szerkezeteket, fejlesztették az út- és a magasépítés módszereit. A *Gazette de France* 1684. augusztus 27-én például arról tudósított, hogy az előző héten 22 000 ember és 6000 ló dolgozott Versailles-ban, s egyetlen hét alatt 25 000 livre-re rúgtak a költségek. Az évtizedeken át tartó építkezéseken csaknem tízezer ember halt meg. A versailles-i épületkomplexum hetvenmillió aranytallért emésztett fel.

A paloták mellett újabb parkokat, medencéket és szökőkutakat építettek. A kastély legszebb díszai a parkok voltak, szabályosság, rendezettség és szigorú geometriai pontosság jellemezte őket. A parkok és medencék kiemelték a palota nagyszerűségét. Le Nôtre hatalmas parkjai a kastélyból szemlélve ma is a végtelenbe nyúlnak, s szinte sugallják XIV. Lajos hatalmát. Minden fát, szobrot és szökőkutat pontosan az előre eltervezett helyre telepítettek.

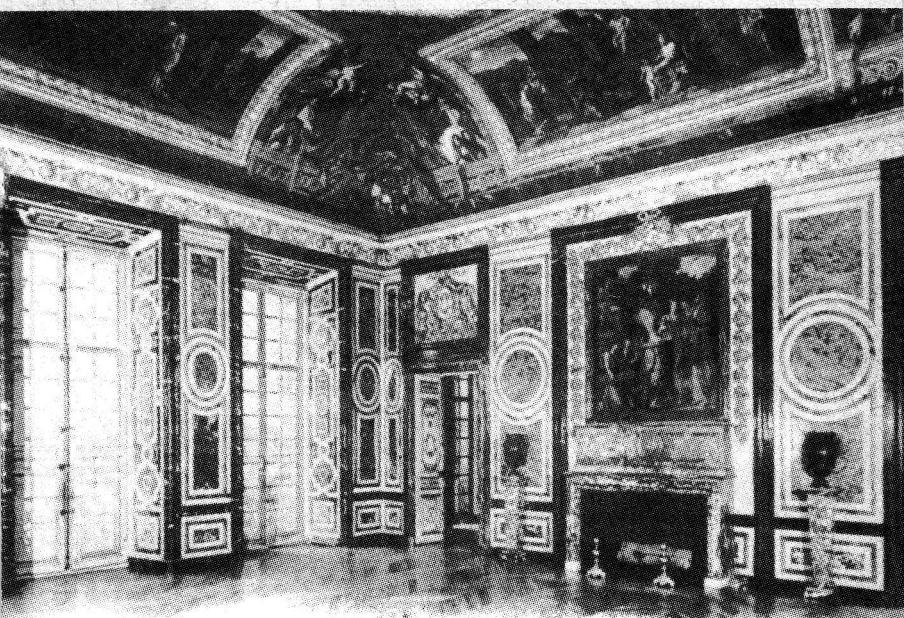
A kor egyik csodájának tartották a vízművet. Az ezer-

Versailles látképe

négyszáz szökőkúthoz, a teraszon elhelyezett medencékhez és Montespan asszony „vízikertjeihez” óránként hatezer köbméter vízre volt szükség. Ennyi vizet csak a Szajnából szerezhettek. Két mérnök (De Ville és Sualem) irányításával Marlyban vízkiemelő szerkezetet építettek a Szajnára, majd a vizet csatornán vezették Versailles-ba.

1674-re elkészült a XIII. Lajos kis kastélyát övező három hatalmas épület, s ez év nyaratól kezdve az udvar egyre több időt töltött itt. Versailles lényegében a királyság fővárosa lett, bár hivatalosan csak 1682-ben nyilvánította azzá a Napkirály. Ekkorra az elhunyt Levau-t felváltó Hardouin-Mansard újabb épületszárnyakat húzott fel. Az új királyi főépítész stílusa már nem a virágzó barokk, hanem a klasszikus stílus. Ezt nevezték az igazi „XIV. Lajos-stílusnak”. Lényegében Mansard alakította ki Versailles épülettömbjének végső formáját. A palota alaprajza U alakot öltött a két előreugró klasszikus stílusú szárnyal. A park felőli homlokzat is klasszikus stílusban épült. Erre utal a háromosztatú homlokzat is, amelyet páros oszlopok tagolnak.

Versailles: a királyné előszobája, ahol éjjelente a testőrök tartózkodtak

A díszemelet fölé egy alacsony másodikat húztak attikaként.

Az U középpontjában alakították ki a Napkirály hálószobáját. Az egész palotában a tükörgalériát csodálták legjobban a kortársak. A hetvenkilenc méter hosszú, tizenhárom méter magas és tíz méter széles terem a középső homlokzati részen, tehát a parkra néző nyugati oldalon kapott helyet. Hatalmas ablakaival szemben óriási tükröket helyeztek el. A tükrök azt a benyomást keltették, mintha ablakok lennének. A terem belső kiképzése Le Brun érdeme. A mennyezetet XIV. Lajost dicsőítő, mitológiai tárgyú freskók díszítették. A tükörterem berendezését a Mercure Galant 1682 nyarán így írta le: „Az ablakkörök díszé egy állványon nyolc ezüst karos gyertyatartó, négy ezüst narancsfá hordó között, amelyek ugyanezen fémből kovácsolt alapon állnak. Az ajtók körül, az állványokon nyolc ezüstváza. A négy sarokban négy aranyozott alapzat, rajtuk hatalmas ezüst kandeláberek. Az aranyozott tükörablak közepén, az egy lábú kerek asztalkán nyolc ezüst gyertyatartó. A terem két végén egy-egy nyolcágú ezüstcsillár. A szé-

kek ülőrészét zöld bársonnyal vonták be, körös-körül aranybrokát szegéllyel és ugyanilyen rojttal.” A tükörgaléria két végén nyílt a Háború és a Béke szalonja.

A trónt az Apolló-szalomban állították fel. Az ezüst fotelt két és fél méter magas, aranyozott perzsaszőnyeggel borított emelvényre helyezték. Itt ült ünnepélyes alkalmakkor XIV. Lajos, a királyi hercegektől körülvéve, gyémántokkal díszített fekete velúr öltözékben. A gyémántok a számtalan gyertya fényében szikráztak.

A kastélyt és a parkot díszítő szobrok is a Napkirály hatalmát juttatták kifejezésre. A legszebbek François Girardon és Antoine Coysevox tehetségét dicsérték.

A palotán kívül is építkezett a király. Az 1680-as évek elejére elkészült Marlyban a „nyári lak”, ahol szívesen időzött. Versailles-ban tizenhét pavilon épült az udvar vendégei számára; a Nap-pavilon volt a leghíresebb. Az 1680-as évek végén készült el a nagy és a kis trianoni kastély. A versailles-i palota, bármilyen gigantikus volt is, szűknek bizonyult az udvar számára, a leggazdagabb arisztokraták ezért külön palotát építettek maguknak, „XIV. Lajos-stílusban”. Versailles a XVIII. század elejére várossá nőtt, mégpedig egy olyan furcsa, tizenötezer lelket számláló várossá, amelyben csak udvaroncok, arisztokraták és szolgák serege lakott.

Milyen hatást tett a többi fejedelemre Versailles? A kortársak zöme egyre csak ámuldozott, a külföldi uralkodók pedig irigyelték, majd néhányan utánozni próbálták. A bajor választófejedelem München közelében alapította meg Nymphenburgot. Ezt a palotát és környezetét egyértelműen Versailles mintájára tervezték. Minden olyan volt itt, mint Versailles-ban – a palota és a főváros távolsága, a kertek, vízmedencék és szökőkutak elosztása –, csak a palota építészeti jegyei különböztek. A Habsburgok schönbrunni és a porosz királyok sans-souci palotáját is Versailles inspirálta. Folytathatnánk a sort, mert Angliától Svédországon át Magyarorszáig mindenütt épültek Versailles ihlette kastélyok.

A kritikus hajlamú Saint-Simon hercegnek nem tetszett Versailles, bár szívesen lakott ott. Ő úgy vélte, hogy a Napkirály „egyre-másra építtetett, általános terv nélkül: a szépet és a csúnyát, a tágast és a szűköt varrták itt egybe”. Versailles „... költséges és rossz ízlésre valló remekmű”. Mindez túlzás, de Versailles valóban nem hibátlan. Főleg az

utókor csodálkozik egyik-másik furcsaságon, melyek az 1600-as évek szokásait tükrözik.

A termeket és a folyosókat rózsaszínű vagy szürkés-kék márványlapokkal burkolták, a mennyezeten freskók és hatalmas csillárok ragyogtak. A falakon szebbnél szebb gobelinek függtek, a lakosztályokban csodálatosan szép, de kényelmetlen bútorok álltak. Télidőben az egész udvar vacogott. A fűtés gyalázatos volt, s az ablakok sem zártak rendesen. A díszes kandallókban hiába tüzeltek, a huzat a füsttel együtt a meleget is kiszippantotta. Hideg teleken a király bora és kézmosó vize néha befagyott. Versailles a ragyogás és a komforthiány keveréke volt. A marlyi vízkiemelőt és a szökőkutakat a kortársak technikai világcsodáknak tekintették, de arra senki sem gondolt, hogy a vizet a palotába is bevezessék. Vízvezetékét, vízcsapot és angol vécét a nagy Lajos kora nem ismert. A Louvre is hírhedten bűzös és szennyes palota volt. A lépcsők alja, a folyosók zugai a természetes szükségletek kielégítését szolgálták. Az udvarhölgyek, mielőtt bementek volna a királynéhoz, félrevonultak valamelyik elhagyott folyosóra, hogy – mondjuk így – könnyítsenek magukon.

Az új kastélynak, Versailles-nak ugyanaz lett a sorsa, mint a bűzlő Louvre-é. A mellékhelyiségeket hordozható vécék helyettesítették. A király számára is ilyent eszközöket, csak hogy ezeket a hordszékhez hasonló mozgó illemhelyeket ritkán üritették. Nicolas de la Marc, egy korabeli udvaronc írta: „Az udvarban több helyütt, a felső folyosókon, az ajtók mögött és szinte mindenütt ezer trágyadomb látható, ezerféle elviselhetetlen szag bűzölög, hiszen mindenki itt végzi el természetes szükségletét...” XIV. Lajos itt is rendet próbált teremteni, kevés sikerrel, mert ő sem volt a higiénia, a tisztaság bajnoka. Kétnaponta borotválkozott, s csak étkezés előtt lötytyintette le a kezét vízzel. Az udvaroncok jó része még ezt a „cicamosdást” sem végezte el. Ófelsége öreg korában csak orvosának finom korholására vett fürdőt néhanapján.

A mosdatlanság szúrós és kellemetlen bűze ellen – főként a hölgyek – parfümmel és festékekkel védekeztek. Ha már ragadt uszályos ruhájuk a mocsoktól, egyszerűen kidobták. A mosás nem divatozott. Scarron versikét fabrikált a toilletről:

*„Inget csak hóról-hóra vált ma
Előkelő nagyúri dáma.
S a többi gyolcs se jó egyébre,
Mint holmi díszre, piperére.”*

(IDÉZI RÁTH-VÉGH ISTVÁN:
AZ EMBEREK BUTÍTÁSÁNAK TÖRTÉNETÉBŐL.)

Versailles arra a célra mindenesetre megfelelt, hogy befogadja a legnépesebb európai udvartartást. A XVII. század első felében legfeljebb egy-kétezer udvaronc dongott az udvarban. XIV. Lajos tizennégy-tizenötezerre emelte a létszámot. Elsőként is ott forgolódtak, mint megannyi holló, az udvari lelkészek – lehettek úgy hetvenen –, élükön az udvari püspökkel. A királynak és minden családtagjának külön gyóntatója volt, egy szálig jezsuita. A király La Chaise atyát kedvelte a legjobban, akinek a párizsi Père Lachaise temető őrzi az emlékét.

A legmagasabb udvari méltóságot viselte a főudvarmester, a királyi család első oldalágából származó Condé herceg. Formálisan igazságszolgáltatási jogkörrel ruházták fel, de gyakorlatilag csak négyszáz nemes udvaroncnak parancsolt, közöttük az első udvarmesternek, a tizenkét udvarmesternek, a „szobamesterek” egész hadának, a főpohárnoknak, az udvari főpéknek, a főszakácsnak, a fővincellérnek – hogy csak őket említsük. A főudvarmester után következett a főkamrás. Sokáig Bouillon herceg viselte ezt a tisztséget; nagy ünnepek alkalmából ő öltöztette a királyt, majd elkísérte a parlamenti ülésekre és ott a lábához kuporodott. Bouillon herceg parancsai záporoztak a király négy szobainasára, akiknek alacsonyabb beosztottai voltak seregestől. Bouillon látta el feladatokkal a tartományi kormányzókat, a királyi ház levelezését bonyolító huszonkét futárt és a királyi ruhatár két nagymesterét. A főkamrástól küldte ide-oda azt a harminc orvost és tíz patikáriust, akik az udvaroncok egészségére ügyeltek. A király első orvosa csak Lajos közérzetével foglalkozott. A főkamrás három-négyszáz szolgát igazgatott.

A versailles-i királyi istállókra Lotaringiai Henrik gróf felügyelt, Franciaország főistállómestere. Hatszáz istállómesternek, lovásznak, fuvarosnak, kocsisnak, szíjgyártónak, kovácsnak és kerékgyártónak adott munkát. Valahányszor az udvar útra kelt, a költözködést külön udvari

marsall szervezte. Amikor hosszú útra indultak, a királynak minden jelentősebb városban szállást tartottak fenn. A külföldi követek és a magas rangú vendégek fogadásáért a szertartások nagymestere felelt, egész sereg szertartásmester közreműködésével. Mivel a király és az arisztokrácia mániákusan vadászott, seregre való vadász, solymász és agarász járt a kezükre.

Az udvart külön privilégiumokkal felruházott kereskedők látták el a legjobb minőségű élelmiszerekkel. A királyi ház körüli ügyeket egy államtitkár fogta össze kincstárnokokkal, hivatalnokokkal, akik mással sem foglalkoztak, mint az udvari kiadások nyilvántartásával.

Végül ott feszített díszes uniformisban őfelsége testőrgárdája, szintén az udvar fényét növelve. Valóságos kis hadsereg, úgy tizenegyezer nyalka legény. A főparancsnok sokáig Grammont marsall volt, de a díszszemléken sok alkalommal maga a király vezényszavaira vonulgattak.

A gigászi udvartartás tengernyi aranyat emésztett fel, bár nem annyit, mint gondolnánk. Colbert-nek 1680-ban az évi 96 millió livre bevételből négymilliót kellett a királyi házra fordítania, külön a királyra, királynéra, a trónörökösre és az orléans-i herceg családjára pedig további 3,7 milliót. Utazásra, vadászatra és kegydíjakra ötmillió livre-t pazaroltak. Az összkiadás tehát 12,7 millió livre volt, a költségvetés tizenhárom százaléka.

Jellemző a közfelfogásra, hogy a korabeli franciák az udvari tisztséget, az udvari rangot tartották a legtöbbre, amit csak ember elérhet. Valójában üres címek voltak, s a tényleges politikai funkciókhoz már semmiféle szál nem fűzte őket.

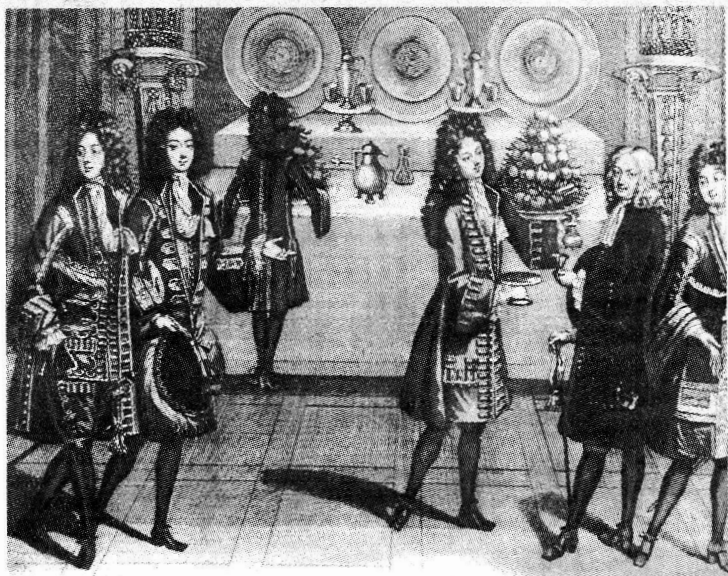
Az udvar, a király körül nyüzsgő embersereg túllépte az említett kereteket. Tágabb értelemben ugyanis az udvarhoz tartozott az egész központi államapparátus, a tanácsokkal, a kancelláriával és a minisztériumokkal. A hivatalnokok színe-java a palotának a város felé nyúló két szárnyában körmölt. Tudjuk immár, hogy az államot, a „nagypolitikát” ez a központi apparátus irányította. A magas rangú hivatalnok – a király nevében – a legelőkelőbb arisztokratát is ráncba szedhette, elolvasta levelezését, kémkedett utána, de bármilyen jelentős szerepre vergődött is, az udvari életben sakkfigura maradt. Az udvari élet ugyanis a született arisztokrácia és a nemesség megtisztelő életformája volt. Ver-

sailles-t éppen az ő számukra rendezték be. Mást jelentett a rang, mást a hatalom. Lehetett valaki nagy hatalmú miniszter, az udvari ranglétra alacsonyabb fokán állt, mint egy pelyhedző állú fiatal herceg.

XIV. Lajos korára kényszerűségből, félelemből vagy számításból a király kegyeiért a francia arisztokraták nem győztek versenyre kelni egymással és a talárosokkal. A tökéletes abszolútizmus az udvari társadalom merőben új válfaját termelte ki. Megszűnt a főnemességnek a király személyétől való függetlensége. Az arisztokrácia fél évszázadra megszélidült. Aki távol maradt az udvartól, az nem sütkérezhetett a Napkirály fényében, így még azt sem érezhette, hogy legalább formálisan részese a hatalomnak. Még a királlyal szoros rokonságban álló hercegek is csak „bolygók” voltak, akik fényüket a Napkirálytól kapták.

Az egyik udvaronc – különben herceg – mondta egyszer a királynak: „Felső, aki távol van öntől, az nemcsak boldogtalan, hanem nevetséges is.” Valóban, ha egy arisztokrata távol maradt Versailles-tól, azt a király sértésnek vette; az ilyesmi vétségnek számított. Mindezt Saint-Simon fogalmazta meg igen találóan: „Nemcsak az előkelőségek állandó jelenlétét követelte meg, hanem az alacsonyabb rendű arisztokratákét is... Mindenkit látott, mindenkit észrevett... Egyesek érdemtelennek minősültek, és minden megbecsülésüket elvesztették, ha nem tartózkodtak az udvarnál, mások azért, mert ritkán mutatkoztak. És menthetetlenül kegyvesztett lett az, aki soha, vagy alig mutatkozott.”

A néhány ezer „bemutatott nemes” – ha úgy tetszik, kitartott nemes – a fényes multságokon kívül arra is ráta-lált a király környezetében, amit évtizedek óta keresett: a születési rangjának megfelelő tisztséget és járadékot. Néhány száz arisztokrata családon kívül kevesen tudták megfizetni, saját birtokuk jövedelméből fenntartani a fényes és költekező életmódot. Maintenant asszony úgy számította, hogy az udvari nemesnek a rangjához illő életvitel évente legkevesebb 12 000 livre-jébe került. Az egyik udvarhölgy, Motteville asszony szellemes észrevétele: „A királyi ház olyan, mint valami nagy vásár, ahol szükségképp üzletel az, aki pusztán csak létezni szeretne, vagy azoknak az érdekei-ért munkálkodik, akikhez a kötelesség vagy a barátság szálai fűzik.” A király bőkezűen osztogatta a kegydíjakat, aki a legszorgalmasabban hajbókolt, az kapta a legtöbbet.

Versailles: az udvari világ szerény törpebolygói

A király bőkezű viselkedésében volt némi megvetés is, amelyet Sévigné márkiné észrevett, s csak ennyit írt róla: „amit odadob”.

Az arisztokrácia számára Versailles volt az áhított végcél. Mindjüket legfőbb vágya volt, hogy bekerüljön a király bizalmas emberei közé, hogy ott lehessen, amikor a Nap felkel és lenyugszik. La Bruyère jellemzése is találó: „Az udvaronc akkor boldog igazán, ha láthatja az uralkodót. Egész életét e látvány vágya tölti be, s ha erre gondolunk, némiképp megértjük a szenteket, kiknek minden dicsősége és boldogsága, hogy színről színre láthassák Istent.” Az éles szemű toszkánai diplomata, Primo Visconti levelében pedig ezt olvassuk: „Hihetetlen az udvari emberek szenvedélye, hogy a királlyal észrevetéssék magukat. Ha a király feléjük fordítja a tekintetét, [az udvaronc] már azt hiszi, hogy megragadta a szerencsét és eldicsekszik a többieknek: »A király rám tekintett.« ...Van esze a királynak; sokakat kifizet így – egy tekintettel.”

La Fontaine, a költő az állatok királya, az oroszlán udvartartásáról írt szatírárt, de ez XIV. Lajos udvarára is ráillett:

*„Az udvar: ország, hol készséges szín alatt,
ha bús, ha víg, a nép csak közömbös marad,
és úgy tesz, ahogy a király parancsba adja,
vagy ha nem, legalább mutatja.*

*Kaméleon nép, majom nép, szolgálajta, –
egy szellem mozgat ott száz testet, ezreket
és igazán üres gépek az emberek.”*

(SZABÓ LŐRINC FORDÍTÁSA)

Molière sem tudta megállni, hogy meg ne csipkedje az udvaroncokat. Az udvari méltóságok után sóvárgó nemesnek ezt ajánlja:

*„Vesd magad a tömegbe és játszd
A dús előkelőt,
Döfködj mindenkit, ne kegyelmezz,
Tolakodj, nyüzsgj, légy rosszabb, mint az ördög,
Hogy első lehess!”*

(IDÉZI F. BRENTANO: UDVARI VILÁG)

Akadt azért néhány arisztokrata, aki hű maradt a régi ideálokhoz, és nem volt hajlandó elfogadni a versailles-i életet. A szép leveleiről ismert Sévigné márkíz az abszolutizmust mint rendszert még elfogadta, de a versailles-i társadalomtól undorodott. Hasonlóan érzett Sevin de Quincy auvergne-i arisztokrata. „Te még nem tudod – írta a fiának –, hogy az udvaronc valóságos kaméleon. Megszokta, hogy a miniszterek és a kegyencek lábainál csúszik-mászik, szolgál módra térdre rogy előttük. Hamis a hízelkedése, a siker után hálátlan, csakis a kegyet hajhássza.”

Íme a francia arisztokrácia, amelyet a Napkirály azért tartott ki, hogy – ne csináljon semmit. De ne vessük el a sulykot. Zsákutcába került arisztokrácia ez, olyan társadalmi réteg, amely elvesztette hivatását. Mint társadalmi csoportnak, angol módi szerint át kellett volna alakulnia gazdálkodó, vállalkozó szellemű földbirtokossá, bankárrá, kereskedővé. Ezt azonban éppen az abszolutizmus akadályozta meg – a feudális viszonyok fenntartásával. Csak egyetlen út állt nyitva az arisztokraták előtt, hogy fennmaradjanak: ha XIV. Lajos „aranykalitkába” zárja őket. Versailles az „aranyozott szolgaság” fészke, az arisztokraták csillogó

börtöne lett, amelyben a fényűzés és a pompa szálai kötöttek gúzsba a nemeseket. A Napkirály azonban még a fényűzést is ráncba szedte a szigorú etikett révén.

Udvari élet

Taine, a múlt századi nagy történetíró pompásan jellemezte az udvari életet: „XIV. Lajos udvara a világnak az a sarka volt, amelyben az emberek a legjobban ismerték az együttélés művészetét, amit tételekbe és szabályokba foglaltak.” A magyar születésű Arnold Hauser véleménye: „Az udvari élet ebben az időben nem egyéb, mint társasjáték, káprázatóan megrendezett színház.” Ennek a színjátéknak kialakultak a maga törvényei és szabályai, amelyek sok tekintetben különböztek a korábbi francia udvarokéitól. IV. Henrik udvara 1610-ig kedélyesebb, meghittebb és sokkal barátságosabb volt, de kevésbé kifinomult, kevésbé szellemes és látványos.

XIV. Lajos bizonyos mértékben csodálta a spanyol etikettet, amely szélsőséges hódolatot követelt. A francia udvar sok spanyol viselkedési szabályt átvett. Átvette az ünnepélyességet, de légköre sosem vált annyira nehézkessé és rideggé, mint az Escoriale palotabörtönéé. A szoros és merev spanyol gallér helyébe habos francia csipke került. Lajos udvara ugyan szakított számos korábbi hagyománnyal, de sok elemet meg is őrzött, sőt újakat kreált. Új vonás volt például az udvari mindennapok tökéletes szabályozása és a színpadias légkör. Itt a királytól az ajtónállóig mindenki szerepet játszott, a felkeléstől a lefekvésig; senki sem az igazi énjét mutatta. A főszereplő és a rendező mindig maga a király volt. A Napkirály úgy érezte, hogy állandóan a színpad fénykörében él, az egész világ szeme láttára, s ebben a játékban nem szabad hibáznia. Élete egy óramű pontosságával pergett. Ezt nevezte Saint-Simon „rugóra járó etikettnek”. Ha egy svéd vagy egy arab órát és naptárt vett a kezébe, pontosan tudhatta, hogy reggel, délben vagy esti órán mit tesz XIV. Lajos. A különleges ünnepségek, esküvők, születések és utazások alkalmával persze változott az udvari program. A kivételes eseményeknek is megvolt a pontos forgatókönyve.

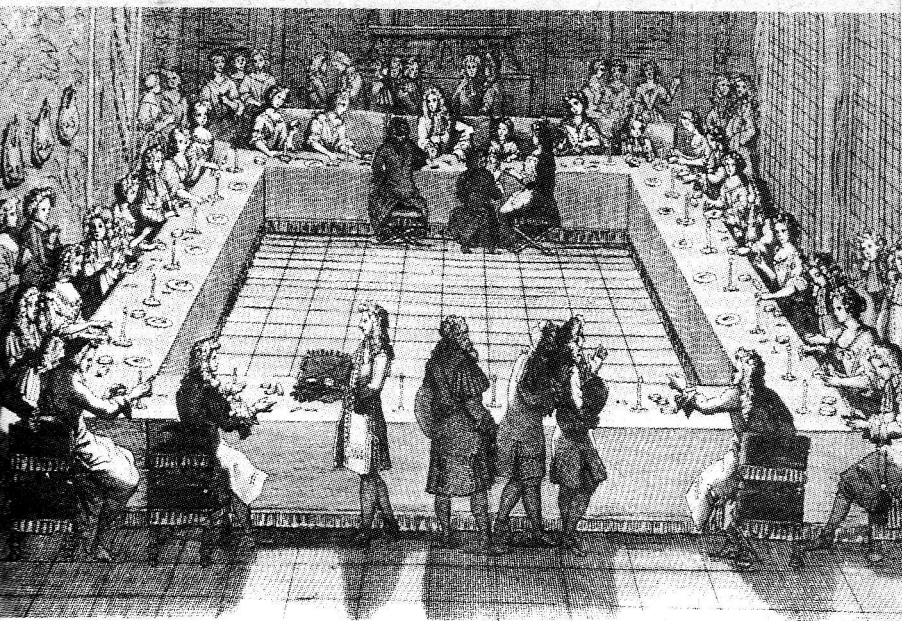
Nem volt kontrasztok nélküli ez a „rugóra járó etikett”.

Szinte minden emlékiró feljegyezte őket. A ceremóniák és ünnepségek rendje évtizedeken át ugyanolyan maradt, ezért monotonná vált. A kifinomult udvariasság durvasággal keveredett. XIV. Lajos személy szerint kivétel volt: mindig megőrizte jó modorát, s mindenkivel, még a cselédlánnyokkal is rendkívül udvarias hangon beszélt. Ünnepi alkalmakkor a hatalmas palota túlszűföldött, „a kaszinó és a kaszárnya keveréke lett”, ahol a királyi lakosztályt kivéve mindenki úgy járt-kelt, ahogy kedve tartotta. Gyakori volt a lopás, bár szervezett udvari titkosrendőrség figyelt árgus szemekkel.

Egyszóval az ünnepségek alkalmával – a szervezettség ellenére – óriási tolongás támadt, az udvaroncok és a vendégek lökdösték egymást, hogy a legjobb helyről figyelhessék a ceremóniát a versailles-i parkban. A tumultusban néha a királyi család is nehezen tudott a helyére jutni. Az arisztokraták életében a mesterkélt udvariasság nyers modorral párosult. Az udvaroncok mindenkire csípős megjegyzést tettek, de udvariasan köszöntek akkor is, ha utálták egymást. Beszédükben szabatosság és vaskos durvaság vegyült. A Napkirály uralkodásának első negyedszázadában a vallási buzgóság könnyű erkölcsökkel párosult.

Az udvari látványosságokat az 1700-as évek elejéig bárki megtekinthette. XIV. Lajos ragaszkodott az udvarnak ahhoz a régi hagyományához, hogy az udvari életből nem zárta ki a tömegeket. A király *Emlékirataiban* olvasható: „Ha van ennek a monarchiának valami különös jellegzetessége, ez abban áll, hogy az uralkodót alattvalói szabadon és könnyen megközelíthetik.” A Versailles környéki népszívesen zárandokolt el a csodapalotába. Örömet lelte abban, ha láthatta a királyt, amint beszáll hintájába vagy felül kedvenc paripájára, amikor hadjáratba indul vagy győztes csatából tér haza. A palotát időnként úgy ellepte a kandi néptömeg, hogy katonák lökdösték vissza őket. Dangeau márki naplója tudatja, hogy 1700. július 2-án ötven svájci gárdistát vezényeltek ki, hogy kiebrudalják Versailles-ból a „koldusnépet”.

Locatelli, a francia földön élő bolognai pap a Louvre-ról írta az alábbi sorokat, de ezek a versailles-i palotára is ráillenek: „Ementem a Louvre-ba és háborítatlanul jártam-keltem...” Az itáliai papocska egyszer Mária Terézia öltözködését sem restellte végignézni a királyné lakosztályát bo-

Versailles: lottósorsolás, az udvaroncok szórakozásának egyik formája

rító tükrökből: „Míg fésülték, könnyű fehér, csipőben szoros, jó sok halcsonttal ellátott vállfűző és oly szűk szoknya volt rajta, hogy úgy látszott, mintha selyemzsák borítaná a testét. Amint megfésülték, gazdag, szép anyagból készült – ezüst alapon felváltva kék és arany virágokkal díszített – felsőruhákat és díszeket hoztak az apródok; ezeket lovagok illesztették a derekára. Ugyanők be is fűzték a királynét és befejezték az öltöztetést. Az ékszereket azonban nők rakták a fejére és vállfűzőjére. Amikor elkészült az öltözködéssel, az idegenek felé fordult, mélyen bókolt, majd szinte röpült az anyakirályné lakosztálya felé.”

Még a gyermekszülés is nyilvános esemény volt. A világ tanúja lehetett: a királyné vagy valamelyik hercegné törvényes anya lett. Miután a királyi sarj élve a világra jött, a szülőágy körül sürgölődő udvaroncok szétvitték a jó hírt. Éjjel örömtüzek lobbantak a palota környékén, reggel pedig pergett a dob, harsogott a trombita. A tömeg közé boroshordókat gurítottak, hadd igyanak a királyi család egészségére.

A királyi család étkezései közül a „nagy teríték” is nyilvános

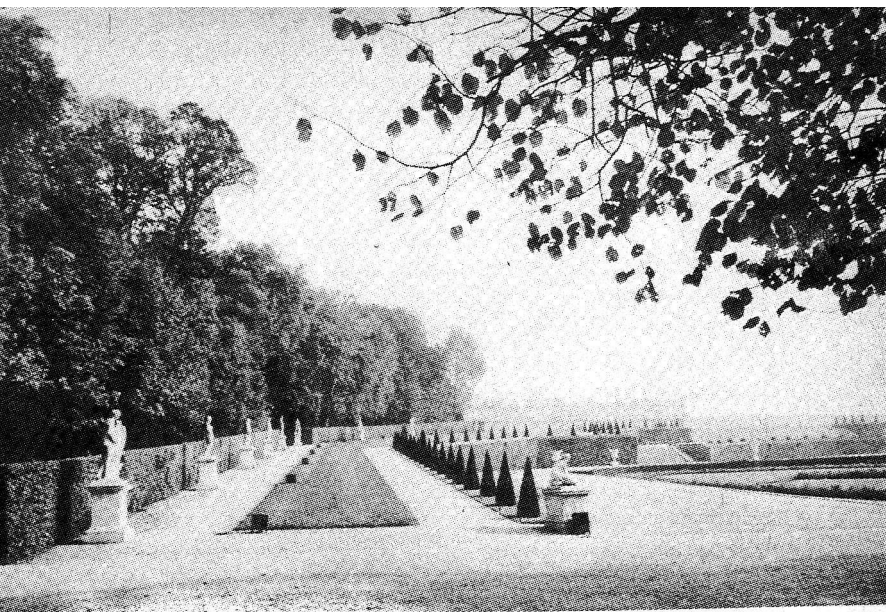
volt. Vasárnap és a királyi család névnapjain került sor „nagy terítékre”. A kíváncsi közönség – ha idejében érkezett – végignézhette a Napkirály és a királyi hercegek hosszan tartó és bőséges falatozását. Lajos mindaddig, amíg halálos betegen ágynak nem dőlt, ragaszkodott a nyilvános ebédekhez.

Ahhoz, hogy megismerjük XIV. Lajos napirendjét, előbb a hálósobájába kell betekintenünk. Reggel nyolc órakor a szolgálattevő első kamarás széthúzta a királyi hálószoba függönyeit és felébresztette öfelségét. Ugyanekkor lépett be a király első orvosa és volt dajkája; az utóbbi megcsókolta az uralkodót. A dajkának ez a joga élethossziglan megmaradt. Az orvos végigdörzsölte a király testét és inget váltott rajta, mert erősen izzadt.

Negyedóra múlva a főkamarás lépett be azokkal, akiknek „nagy belépőjük” volt. Ebben a megtiszteltetésben csak a királyi család tagjai és a királyi hercegek (a király rokonai) részesülhettek. A király ekkor rövid imát rebegett; közben a főkamarás tartotta a szentelt vizet. Az ima után az első kamarás illatos vizet vagy borszeszt lötytyintett a király tenyerébe; megvolt a reggeli mosdás. A főkamarás feladta rá a papucsát és a házikabátját, majd karosszékbe ültette, hogy a főborbély levegye a hálósapkáját, s a parókához megfésülje a haját. Lajos általában rövid parókát viselt. Kétnaponta a főborbély meg is borotválta.

Következett a felkelés harmadik felvonása. Az ajtónálló nemesek beengedték mindazon arisztokratákat, akiknek „második belépőjük” volt. Felsorakoztak a hálótermet kettéosztó aranyozott korlátnál és tisztelettudóan szemlélték a színjátékot. A jelenlevők ilyenkor bármiről szót válthattak uralkodójukkal. A király csevegés közben levetette hálókabátját és öccse, az Orléans-i herceg kezéből átvette nappali ingét, majd a tisztségviselők sorra nyújtották a többi ruhadarabot, a térdnadrágot, a selyemharisnyát, a gyémántos csatú, magas sarkú cipőt, a zekét, a kardot, a rendszalagot, végül a kalapot, a kesztyűt és a botot. Amíg a király öltözött, az udvari főórás beállította a király zsebóráját és a faliórákat. Újabb ima következett, minden jelenlévő együtt mormolta a fohászt.

Reggeli után a király kiadta utasításait az udvar aznapi programjához. Tízkor fejeződött be a hosszadalmas ceremónia, a király elvonult dolgozni, s ajtaja bezárult az udva-

Versailles: a park részlete

roncok előtt. A dolgozószobában a polgári származású miniszterek, Colbert, Louvois vagy a nagy hadvezérek uralkodtak a királynál, nem a rang.

Az ebéd rendszerint egy órakor kezdődött, s a már említett eseteket kivéve „kis terítéssel”. Magyarán: a király egyedül evett négyszögletű asztalánál, az ebédlőben, ahová csak a felszolgálók léphettek be. Az udvari nép jó néhány teremben táplálkozott. A királyi ebéd is fényes látványosság lehetett. Pontban egykor a főajtónálló megkopogtatta a gárdatisztek ajtaját és bekiáltott: „Uraim, terítéket a királynak!” A tisztek behozták a terítéket, majd újabb tisztségviselők megterítették. Ekkor a főajtónálló ismét kiáltott: „Uraim, pecsenyét a királynak!” A tálalóban az udvarmester – mint hivatásos kóstoló – ellenőrizte a fogásokat, majd a főajtónállóval az élen peckesen bevezette a tálakat cipelő menetet az ebédlőbe. Jelentették a királynak: tálalva van. Őfelsége helyet foglalt és hat kamarás felszolgált neki a rengeteg fogást. Valahányszor inni óhajtott, a pohárnok elkiáltotta magát: „Italt a királynak!”

XIV. Lajos köztudomásúan öreg koráig rendkívül jó

étvágyú férfi volt. Elisabeth Charlotte szemléletesen ábrázolta a királyi sógor étvágyát: „Gyakran láttam a királyt, amint felkanalazott négy tányér különféle levest, megevett egy egész fácánt, egy foglyot, egy jól megrakott tányér salátát, majd fokhagymás és mártásos ürühúst, egy tányér süteményt, aztán pedig még gyümölcsöt meg befőttet is fogyasztott.” Egy 1674. évi szakácskönyv szerint néhány táltra való királyi húsleves elkészítéséhez hatvannégy font (majdnem harminc kiló) hús kivonatát használták fel. Táp-láló étel lehetett.

Asztalbontás után a király tüstént visszatért a dolgozójába. Néhány óra elteltével ruhát váltott, lement a Márványudvarba és kikocsizott. Nagyon kedvelte a tiszta levegőt, a rengeteg illatszer idegesítette, de a parfümök használatát ebben a bűzbarlangban még ő sem tilthatta meg. Csaknem érzéketlen volt az időjárás viszontagságaival szemben. Levegőzés közben vadászott, célba lőtt, sétált és társalgott az udvarhölgyekkel. Hetente legalább egyszer népes kísérettel szarvasvadászatra vonult. A visszaemlékezések szerint kitűnő céllövő volt. Egyik udvari nyomdásza kiadta a király vadászsikereinek gyűjteményét. A nyomdába adás napjáig őfelsége száznégy szarvast, huszonhét őzbakot, ötvenhét nyulat, ötven vaddisznót és négy farkast lőtt. A vadászatok során 3255 mérföldet lovagolt. Fiatalabb korában kedvelte a teniszféle játékot és tekézést. A délutáni séta és szórakozás után ismét munka következett, este nyolcig.

Este a király társasjátékot játszott, színházi előadáson vagy táncmulatságon vett részt. A szerencsejáték (a barrett, a reserve, a trente et quarante, a lansquenet) divatozott az udvarban. Egyetlen este egész vagyont lehetett nyerni vagy veszíteni. Elisabeth Charlotte humorosan kommentálta a kártyaőrületet: „Itt Franciaországban, összejövetelkor csak lansquenet-t játszanak. Ijesztő összegekre rúg a tét és a játékosok olyanok, mint az örültek: az egyik ordít, a másik az asztalt veri, hogy az egész terem visszhangzik tőle, a harmadik káromkodik. Mind magánkívül van és ijesztő látványt nyújt.” Bourdaloue jezsuita hitszónok dörgedezett is a királyi kápolnában az Istennek nem tetsző szenvedélyt űző arisztokraták ellen. Az eredmény: semmi. Az udvaroncok, bármennyire istenfélők voltak is, szenvedélyükről nem tudtak lemondani. Inkább meggyónták bűneiket, majd már lapozták is az ördög bibliáját.

A férfikor két fázisa Nanteuil képein: balra a harmincéves, jobbra a negyvenkét éves uralkodó

A szerelmi kalandoktól eltekintve a versailles-i szerencsejátékot ítélték el legjobban az európai udvarokban. Annál is inkább, mert a király, a királyné és a királyi szeretők játszottak a legnagyobb szenvedéllyel. Egy ízben a király majdnem pórul járt, s ettől kezdve ritkábban és óvatosabban játszott. Történt ugyanis, hogy egyetlen estén több mint egymillió livre-t veszített, miután Montespan asszony ösztönzésére egyre nagyobb összegeket tett, de a szerencse nem mosolygott rá. Lajos bosszúsan visszavonult. Hajnalban aztán – a szigorú etikettet félretéve –, felkelt és ismét a még mindig kártyázó urak közé ült. A játék befejezésekor fanyar mosollyal megkérdezte, vajon király-e még. Azt gondolta, hogy mindenét elveszítette. Elégedetten értesült róla, hogy 15 000 livre kivételével (csekélység!) visszanyerte a pénzét.

A biliárdot már szerencsésebb kézzel játszotta. Kitűnően bánt a dákóval és az elefántcsontból faragott golyókkal. Átélt azért kellemetlen perceket. Egy alkalommal az udvar legjobb játékosaival vetélkedett, s vitába keveredett velük. Épp ekkor lépett be a biliárdterembe Grammont marsall. A király őt kérte fel döntőbírónak. A marsall habozás nélkül döntött: „Ön veszített, Felség!” XIV. Lajos megütözve kérdezte: „Honnan veszi ezt ön, hiszen meg sem nézte az állást?” A testőrség főparancsnoka nyugodtan válaszolta: „Látom, hogy az ön környezete hallgat. Ha csak egy

mákszemnyi valószínűség is ön mellett szólna, a tisztelt urak rég Felsőged pártjára keltek volna.”

XIV. Lajos az igazi színpadon is szívesen fellépett. Fiatal korában sok olyan balettben táncolt, amely őt dicsőítette. Sokat is tett a francia balett fejlesztéséért. 1661-ben Táncakadémiát alapítottatott, tizenhárom udvari táncmesterrel. A zenét Lully komponálta a táncjátékokhoz, amelyek, mint minden, szigorúan szimmetrikus művek voltak. Technikailag kifinomult és tökéletesedett a táncművészet. A franciák az olaszoktól vették át ezt a műfajt, s a XVIII. századra táncnagyhatalommá váltak. „A szép tánc tekintetében – írta Paul Rameau, a híres táncmester – tökéletes ízlésünk van, ... nincs is Európában egyetlen udvar, ahol ne a mi nemzetünkől származna a balettmester.”

1673-ban különös dolog történt. Ekkor mutatták be Saint-Germainben Racine *Britannicus* című tragédiáját; öfelsége is szerepelt benne. Az egész szöveget nem ismerte, mert a próbákön csak a szerepéhez tartozó szavak elmondására érkezett. Az előadáson aztán a darab egyik mondata úgy megdöbbsentette, hogy többé nem táncolt színpadon. A mondat ugyanis így hangzott: „Minden dicsvágya, minden erénye abban áll, hogy a cirkuszban a versenykocsin jól megállja a helyét, küzdve a díjért, mely nem méltó hozzá.” A király alighanem magára vette a sorokat, mivel gyakran versenyzett lovas játékokon.

A táncmulatságokról ezután sem hiányzott. Mindenki elismerte, hogy kitűnő táncos. Nagypja, sőt még apja korában is a tánc sok régi paraszti vonást őrzött. A *bourré*, a *pavane* és a *branlesque* dallamára ropták a táncot, facipőben. Az udvarhölgyek és gavallérjaik kézen fogva körbeálltak. A rangbeli válaszfalak ilyenkor eltűntek, a király is csak egy gavallér volt a sok közül, bárki táncolhatott vele. XIV. Lajos korára a tánc kifinomult. A pavane helyébe a *courante* lépett, majd a két sikertánc, a *passepied* és a *gavotte*. A kor legnépszerűbb tánca azonban a *menüett*, „a táncok királya, a királyok tánca”. Ez fejezte ki legjobban a barokk táncstílust, a bókölást, az udvaroncok alapérzületét. A bálakon az első *menüettet* a király a királynéval táncolta, végsőkig kifinomult mozdulatokkal.

Ugyanakkor a táncmulatságok etikettje a ruhák miatt kissé kényelmetlen lehetett. A hölgyek csak díszruhában jelenhettek meg, óriási *panier*-ekkel (szoknyákkal), hatalmas

*A király
természetesen a Nap
szerepét táncolta el
1665-ben,
egy udvari
balettelőadáson*

vállszalagokkal; alig tudták a karjukat felemelni. A szoknyák fölé mélyen kivágott, szoros ingvállat öltöttek. Magas sarkú, keskeny, hegyes orrú cipő a lábukon. Fejükre ékkövekkel túlterhelt magas fejdíszet tornyoztak. Ebben az öltözékben csak a legügyesebbek tudtak könnyedén táncolni. A férfiak ruházata: széles hajtókájú, főként a derékon himzett, vállszalagos öltöny, fejükön az elmaradhatatlan paróka.

A szokványos, kisebb bálokon – a „királyné báljain” – már nem öltöztek ki ennyire. Minden hölgy hosszú, ráncos, sarokig érő dominót viselt. Ezeket húzták a lebegő ujjú, rövid uszályú panier-kra. A dominók fekete taftból készültek. A férfiak öltözéke ekkor is tarka, bőségesen himzett ruha volt.

A nagy fogadási napokon – hétfőn, szerdán és csütörtökön – is szigorú etikett uralkodott. Amikor a király és a királyné az udvar körében helyet foglalt, mindenki állva maradt. Végül a hölgyek közül csak a hercegnők ülhettek le, de nem karosszékre, hanem zsámolyra. Ez is nagy dolog

volt: külön rangot jelentett, ha valakinek a felesége leülhetett a király jelenlétében, vagyis élvezte a zsámolyjogot. A királyi csemeték is csak zsámolyon kuporoghattak szüleik jelenlétében, máskor karosszék dukált nekik. Ha a királyi pár nem jelent meg, a vérbeli hercegek támlásszékre ülhetek. A bíborosok is állva maradtak a király előtt, a királyné és a trónörökös jelenlétében már zsámolyra ülhettek. Vérébéli hercegek előtt karosszék járt nekik. A király színe előtt karosszékben csak külföldi uralkodó foglalhatott helyet. Furcsa, hogy a királlyal ezeken a szigorú fogadásokon bárki beszélhetett, elmondhatta óhaját, s a király valóban orvosolta is egyik-másik panaszt.

A király rendszerint tíz órakor vacsorázott, a család és a vérbeli hercegek jelenlétében, vagyis „nagy terítéssel”. Először a király ételét tálalták fel (az ebédnél ismertetett ceremóniával), majd a királyné és a többi előkelőség következett. A villa használata, a késsel-villával való evés – bármennyire kifinomultak voltak is a szokások – még nem terjedt el ekkoriban. Ausztriai Anna egész életében kézzel nyúlt a húsostálba. XIV. Lajos ugyanúgy. Saint-Simon *Emlékirataiban* dicsérte a király ügyességét, mert szép „tisztán” ette ujjával a baromfragut. Az 1700-as évek elején a burgundi herceg, a király unokája egyszer a „nagy teríték” alkalmával villával akart enni, de a nagyapja megtiltotta neki.

Vacsora után öfelsége vagy családja körében maradt, vagy a soros kegyencnőt kereste fel. A lefekvés szertartására éjfélkor került sor; ez hasonló ceremónia volt, mint a felkelés, csak épp fordított sorrendben.

A „rugóra járó etikettet” az udvarban élőknek, ha tetszett, ha nem, el kellett fogadniuk. Többségüknek tetszett, miként a külföldi követeknek és vendégeknek is. A brandenburgi követ, Spanheim említett azért kivételt: a trónörökös bajor feleségét. „A trónörökösnek nem volt kedvére a korai felkelés, a misére és a királyi ebédre való készülődés, a szertartás, meg az, hogy este díszvacsorára járjon... E rendszeres életet olyannak találta, mint holmi apáca fárasztó életét.” Ezt a mondatot nem kell szó szerint vennünk. A francia udvar enyhén szólva nem volt apácázárda, főleg az udvarhölgyek nem viselkedtek apácák módjára.

Szerelmes a király

A királyért rajongó Liselotte (a sógornő) írja: „Bizonyos, hogy az egész királyságban ő volt a legszebb férfi. Senkinek sem volt olyan kellemes külseje, mint neki. Jó alakja, szép lábszára, csinos lába, kellemes hangja, magas és arányos termete volt.” A pfalzi hercegnő nem fukarkodott a magasztaló jelzőkkel, melyek közül egyiket-másikat nem szabad szó szerint vennünk. Őfelsége középmagas termetű férfi volt, ezért is viselt magas sarkú cipőt és magas parókát. Himlőhelyes arca viszont valóban férfias lehetett a korízlés szerint.

Lajos a nagyapjától, Henriktől örökölte életerejét. Nem ismert fáradságot a munkában, a vadászatban és főként a szerelemben. A szebbik nem mágnesként vonzotta, s a kísértéseket nem is próbálta legyőzni; beillesztette az udvari élet szabályozott rendjébe. Gáláns kalandjai is többnyire a nyilvánosság előtt zajlottak; jelenetek a nagy udvari színjátékból. Amikor a király „intenzíven udvarolt” – akárcsak amikor intenzíven dolgozott – nem zavarhatta senki. Legújabb hódításairól a cselédség pillanatok alatt szétvitte a hírt Párizsba és az országba. A külföldi követek és a vendégek információi révén pedig Európa is suttoghatott a király „botrányos” erkölcseiről. Mondták is, hogy a Legkeresztényebb Király semmibe veszi a keresztény erkölcsöket, s nap mint nap megcsalja a Katolikus Király (a spanyol uralkodó) lányát. Az igazsághoz tartozik, hogy más uralkodók erkölcsei sem voltak éppen feddhetetlenek, nem is beszélve az európai arisztokráciáról. A különbség talán az volt, hogy ők nem nyilvános előadáson alakították Ámort.

A francia udvaroncok és előkelők körében a király erkölcsei nem keltettek feltűnést, sőt uruk kalandjait követésre méltónak tekintették. Legfeljebb a háta mögött kifigurázták: egy ismeretlen szerző gúnyrajza például, amelyet 1694-ben terjesztettek Párizsban *Montespan asszony szelleme* aláírással, a láncokkal megbéklyózott királyt ábrázolja, négy hölgy társaságában. A kép alá a négy hölgy neve is odakerült: La Vallière, Fontanges, Montespan és Maintenon, vagyis a négy leghíresebb királyi szerető. Párizs rendőrfőnöke roppant méretű nyomozást indított a rajzoló után, de csak egy nyomdászsegédet és egy könyvkötőinast sikerült lefűlelni. Mivel a rabok nem tudták – vagy nem akarták –

a szerző nevét elárulni, tömlőcbe kerültek. A királyt csak az bosszantotta, hogy akkor üztek csúfot belőle, amikor a hölgyek iránti vonzalma már – leszálló ágban volt.

A fiatal XIV. Lajos és Mária Terézia násza szokványos, dinasztikus érdekházasság volt; mindkét fél államérdekként fogta fel. XIV. Lajos sosem szerette a királynét, de nem is viszolygott tőle. Napirendje szerint mindennap meglátogatta a királynét. Sohasem civakodott vele, sosem rendezett jeleneteket. Mária Terézia viszont – főként kezdetben – nehezen tűrte a királyi férj rendszeres félrelépéseit. A kövérkés, kis termetű királyné szigorú spanyol nevelésben részesült, alig volt hát képes beletörődni, hogy a francia udvarban már csak ilyen könnyed a hangulat. Egyetlen támasza az anyakirályné, Ausztriai Anna volt, amíg az idős hölgy élt.

A király őszintén szerette hatalmától megfosztott anyját, de a hölgyek kegyeiről még az ő kedvéért sem volt hajlandó lemondani. Legfeljebb diszkrétebbé vált a szerelmi harcmezőn. A fecsegő udvaroncok hada persze képtelen volt titkot tartani. Mária Terézia végül szép csendesen beletörődött sorsába és vallásos megadással viselte keresztjét egész életében. „Francia módra” még társasági kapcsolatot is tartott a kegyencnőkkel. Előfordult, hogy a királyné még kártyázott is a király ágyasaival. Franciául sohasem tanult meg igazán; ezt persze hibájaként rótták fel. Hat gyermekkel ajándékozta meg a férjét, de csak egy fiú maradt életben, Lajos, a trónörökös. Hiába, a szapora csecsemő- és gyermekhalál a királyi udvart sem kerülte el. Amikor az 1680-as évek elején a királyné betegeskedni kezdett, a szerelmi téren lankadó király egyre több időt töltött vele. A spanyol születésű királyné 1683-ban halt meg, s ravatalánál a király csak ennyit rebegett: „Íme, az egyetlen szomorúság, melyet ő okozott nekem.”

Visszatérve a királyi pár mézesheteire, a fiatal Lajos nyomban kalandozni kezdett. Az első szeretők egyike d'Argencourt kisasszony volt, Ausztriai Anna udvarhölgye. Együtt táncolt egy balettben Lajossal, s a király rögtön szerelmet vallott neki. Az anyakirályné hamar véget vetett a *liaison*nak, s az udvarhölgyet egy vidéki kolostorba száműzte.

A következő kalandból már jókora botrány kerekedett volna, ha a király nem kerít magának újabb szeretőt. Öccse, Fülöp, 1662-ben feleségül vette Stuart Henriette angol ki-

A szép és boldogtalan La Vallière kisasszony

rálykisasszonyt, akit az udvarban csak így neveztek: „Franciaország legszebb asszonya”. Henriette nagyon kedvelte a pompás ünnepeket, akárcsak királyi sógora. A rokonlelkek hamarosan egymásra is találtak, s hogy leplezzék kapcsolatukat, Lajos szerelmet színlelt a szépasszony egyik udvarhölgye, Louise de La Vallière iránt. A színlelés olyan jól sikerült, hogy Henriette helyett La Vallière lett a király soron következő ágyasa.

Ez a nemes kisasszony kék szemű, szőke hajú, karcsú teremtmény volt; kissé bicegett. Világszépnek senki sem tartotta, de kedvesnek igen; el is bűvölte a királyt. Nem volt sem túl okos, sem túl szellemes, de ügyesen alkalmazkodott a

királyhoz, akit jóformán istenített. Néha durcáskodott kisé, megszökött a király elől, persze szerelmi vetélytársnői miatt. Három gyermek lett e szerelem gyümölcse, s az első hamarabb született meg, mint a trónörökös. La Vallière három gyermeke közül csak egy kislány maradt életben, akit apja törvényesített a párizsi parlamenttel, Blois hercegnőjeként. Persze La Vallière is hercegnő lett. „Természetes” lányát, Blois hercegnőjét, miután felserdült, XIV. Lajos előkelő királyi herceghez, Contihoz adta feleségül.

La Vallière nem sokáig örülhetett a hercegnői rangnak. Bájai hervadozni kezdtek, s a király a devolúciós háború előtti hónapokban már alig látogatta. Új csillag ragyogott fel a Napkirály közelében, Montespan márkiné. Mivel La Vallière körömszakadtáig ragaszkodott a királyhoz, előfordulhatott az a furcsa eset, hogy a flandriai hadjáratba három asszony kísért el „Marsot”: a királyné, La Vallière és Montespan márkiné. Saint-Simon erről írta később maró gúnnyal: „Végigutaztatta őket; határokon, táborokon át, néha seregek között, mindkettőt a királyné hintójában. A köznép mindenhol odasereglett, ujjal mutogatván a három királynéra...”

1667 őszén a király végleg Montespan asszonyt választotta. La Vallière egy ideig még reménykedett, majd önkéntes száműzetésbe vonult: egy karmelita kolostorba. A huszonhat éves Montespan márkiné férje, büszke délvidéki nemes úr, nehezen viselte szarvait. Meg is fenyegette a királyt, hogy feljenti a pápánál. Az eredmény: a márkit először a Bastille-ba zárták, később pedig pireneusi birtokára száműzték. Hitvese viszont háborítatlanul futhatta be karrierjét.

A kettős házasságtörés ügyéhez a francia udvar nemigen mert nyíltan hozzászólni. A tekintélyes hitszónok, Bossuet püspök is csak finoman próbálta jobb belátásra bírni a királyt, minden eredmény nélkül. Nem mintha Lajos vagy Montespan asszony elvetette volna az egyház erkölcsi tanításait. A kor embere a lelkiüdvösséget mindennél fontosabbnak tartotta; igazodott is a vallási rítusokhoz, de a hét főbűnről azért nem mondott le egészen. A hét közül egyébként is az önmegtartóztatástól esett nehezükre tartózkodni. A kortársak zöme egyszerre volt feslett és ájtatos. Úgy vélte, hogy hírnevét valamilyen jó cselekedet jutalmaként majd csak feloldja az egyház. Zárdát alapítani, adakozni vagy gyónni sokkal könnyebbnek tetszett, mint lemondani a bün-

ről, holott az egyház persze halálos bűnnek bélyegezte a házasságon kívüli szerelmet és a paráználkodást.

1675-ben egy túlbuzgó udvari pap a húsvéti gyónás után nem oldozta fel Montespan asszonyt, aki roppant dühösen mondta erre: ő csupán egyetlen parancsolatot szegett meg („Ne paráználkodj”), egyébként buzgó katolikus, mindig is az volt. A király is hasonlóképpen gondolkodott, feslett erkölcsi ellenére maradt ájtatos. Lelki üdve érdekében üldözött mindenféle eretnekséget, de olyasmi meg sem fordult a fejében, hogy megzabolázza kissé testi vágyait.

Az új szerető szebb, okosabb és szellemesebb volt, mint az apácává lett La Vallière. Ügyesen mozgott a társaságban, értett a művészetekhez és az irodalomhoz. Két nővérével együtt szinte uralta az udvari életet, de politikai befolyásra nem tett szert. Múzsának viszont nagyszerű volt: „uralkodásának” idején, az 1670-es években épült ki a versailles-i csodaudvar. Az új paloták, a kertek, a szökőkutak és a medencék kialakításakor Montespan adott számos ötletet. Az udvaroncok egy népszerű XVI. századi kalandregény (az *Amadis de Gaule*) főszereplőjéhez, Niquée-hez hasonlították. Niquée-t, a babiloni szultán lányát egy varázslónő ugyanis elvarázsolta palotába zárta, ahol örökös ünneplés és fényűzés közepett élt. Montespan is a legszebb lakosztályok egyikét kapta, hozzá a „királyné házának főfelügyelője” tisztségét, hogy a hivatalos fogadások alkalmával zsámlyon ülhessen a király lábainál, vagyis a legmagasabb rangú hölgyek közé került.

Ezzel minden jót elmondtunk a márkinéről. Liselotte viszont valószínűleg ítélkezett az „új királynéről”: „Amennyi erénye volt La Vallière-nek, annyi bűne Montespannak.” Uralom- és becsvágya forróbb lánggal égett, mint féktelensége a szerelemben. Saint-Simon szerint „Montespan asszony... gonosz volt és szeszélyes, szélsőséges hangulatok vezérelték, fennhéjázó nő, aki mindenre felülről nézett le, a királyra csakúgy, mint bárki másra.” Még Mária Teréziával is fölényeskedett, ezért a nagy önuralmat tanúsító királyné nemegyszer szokatlanul nyers hangon kikelt ellene udvarhölgyei előtt: „Ez a szajha a sírba visz.”

Montespan asszonyt nemigen kedvelték kiállhatatlan természetete miatt, de olyan cselszövéseket is a számlájára írtak, amelyekhez nem volt semmi köze.

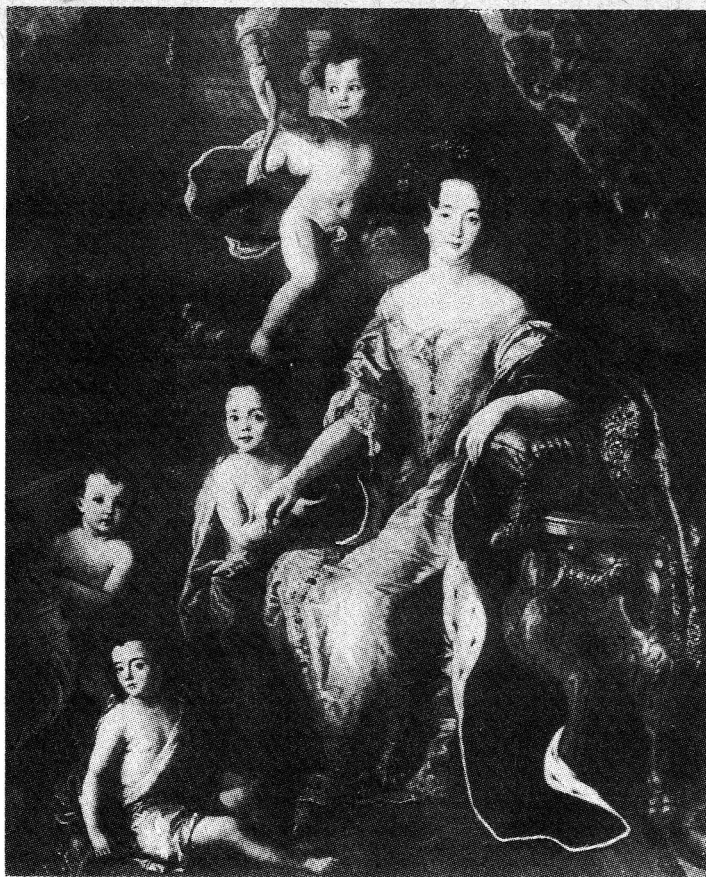
XIV. Lajos a „Montespan-éra” alatt még nemigen törő-

dött mások erkölcsével, a szerelmi kalandokat természetesnek vette, de nyomban közbelépett, ha méltatlan házasságkötések terveiről értesült. Unokatestvére, Anna Mária Lujza, aki a királyné után a legmagasabb rangú volt a hölgykorszorúban, tizenegy évvel volt idősebb a királynál, de még aggszűzként tengette napjait. A Nagy Kisasszony – így titulálták az udvarban – túl igényes volt: minden kérőt elutasított. Már fogadást lehetett volna kötni rá, hogy pártában marad. Ekkor történt, hogy „akarata ellenére” beléhabarodott egy nála hat évvel fiatalabb dragonyos ezredesbe, Lauzun grófba. A kapcsolat odáig fajult, hogy a Nagy Kisasszony 1670-ben feleségül akart menni a nyalka tiszthez. Lajos hallani sem akart a házasságról, de megígérte, hogy „bámulatra méltó kegyekben” részesíti Lauzunt.

A bámulatra méltó kegyek furcsa köntösben érkeztek. A becsvágyó és számító Lauzun a tüzérség főparancsnokának tisztére vágyott, de nem ő kapta meg a kinevezést. Elhitették vele, hogy bizonyára Montespan asszony intrikált ellene. A bátor ezredes erre elrejtőzött a márkiné ágya alatt, hogy kihallgassa, miről beszélget a hölgy a királlyal. A márkiné valóban nem tartotta sokra, de a gróf karrierjét nem ő törte ketté. Lauzun mégis kérdőre vonta a folyosón, sőt olyan sértéseket vágott a fejéhez, amitől a szépséges királyi szerető elájult.

Lajos persze értesült a történetekről és alaposan lehordta Lauzunt, aki dühében a király színe előtt kettétörte a kardját: többé ő ugyan nem szolgálja őfelségét. A király nem lobbant fejedelmi haragra. Az ablakhoz lépett, kinyitotta és kidobta a pálcáját, e szavak kíséretében: „Nem szeretnék szemrehányást tenni magamnak, amiért megütöttem egy nemesembert.” Azzal méltóságteljesen távozott.

Az unokanővér méltatlan házasságának megakadályozása érdekében Lauzunt tíz évre Pinerolo erődjébe zárták. Amikor 1681-ben előbicegett az erődből, kellemes meglepetés érte: a hercegnő megvárta, sőt tovább ostromolta szerelmével. Lauzunnak nem volt mit tennie, 1682-ben feleségül vette a Nagy Kisasszonyt. XIV. Lajos ekkorra már beleunt, majd beletörődött unokanővérének házassági ügyeibe, s azt színlelte, mintha nem hallott volna a „váratlan” esküvőről. A dolgok amúgy is önmaguktól megoldódtak. A tizenkét esztendőn át várva várt frigy mindössze két évig tartott.

Athénais de Montespan asszony négy, a Napkirálytól született, „természetes” gyermekével

Kiderült, hogy Lauzun csapodár csirkefogó, aki csak a pénzre és rangra vágyott.

Termékenyebb volt a király és Montespan asszony szerelmi kapcsolata. A metresz hat gyermekkel ajándékozta meg a királyt; négy életben is maradt. A két fiúból Maine hercege és Toulouse grófja, a két lányból hercegnő lett. Apjuk ugyanis őket is törvényesíttette, sőt a Maine-t „vérbeli herceg” rangjára emeltette.

Montespan asszony abban a hitben élhetett, hogy ő a királyi kegyek örökös birtoklója. 1679-ben aztán lesújtott a csapás, Fontanges kisasszony személyében. Ófelsege egy

udvari bálon ismerkedett meg a tizennyolc éves udvarhölgy-gyel és nyomban „kegyeibe fogadta”. „Fontanges kisaszszony – írta Liselotte – szép, mint az angyal, a feje tetejétől a lába ujjáig.” Ettől kezdve két nyilvános szeretője volt a Napkirálynak. Montespan asszonytól azonban lassan elmaradozott, s a márkinének odáig kellett alacsonyodnia, hogy az udvari bálókra ő öltöztette az új ágyast.

A büszke asszony nem adta fel a küzdelmet. Minden eszközzel és fondorlattal megpróbálta visszaszerezni a király szerelmét, de még inkább versailles-i tündöklő státusát. Miután bájai, szellemessége és az ellenfél megfélemlítése nem hozta meg a kívánt eredményt, Montespan bizalmas abbéjával misét mondatott a király szerelméért. De a szentmise sem használt. Végso elkeseredésében Montespan „földöntúli” eszközökhöz folyamodott, vagyis a boszorkánysághoz. A korabeli emberben még elevenen élt az ereklyék és a varázsszerek földöntúli erejébe vetett hit.

Liselotte, a pfalzi hercegnő mesélte el az alábbi történetet. Férje, a király öccse, esténként az ágyban érméssel teleagatott olvasót pergetett, úgy imádkozott. Ima után furcsa csörrenéseket hallott a hercegnő a takaró alól. A kíváncsi hölgy egyik este meglepte férjét, s furcsa látvány tárult a szeme elé: Fülöp az érméssel és az olvasóval a hímveszőjét simogatta. Liselotte persze kérdőre vonta a bűnöst, aki azzal vágott vissza, hogy egy volt hugenotta (Liselotte családja valamikor kálvinista volt) nem tudhatja, milyen hatalmas az ereklyéknek és a Szent Szűz képmásának: minden bajtól megóvják a fontosabb testrészeket.

A *Monsieur* (az Úr) – így titulálták az udvarban a király öccsét – viselkedése nem volt sem különös, sem kegyeletsértés, csupán a pfalzi hercegnő találta furcsának. Az egyszerű emberektől a hercegekig sokan kértek segítséget Istentől és a szentektől szerelmi vágyaik teljesüléséhez. A fiatalabb asszonyok pénzt ajánlottak fel Szent Dénesnek, frissítené fel öregedő férjük vágyait. A papokkal mindenféle kívánságokat íratnak le, s a papírt mise közben a szent kehely alá csempészték. Ha Isten és szentjei nem teljesítették a kívánságokat, akkor következtek a varázsszerek és a sátán praktikái.

Ahogy a falusi öregek tisztában voltak a gyógynövények hatásával, ugyanúgy hittek bizonyos növények, állati testrészek, szárított bogarak és különféle főzetek varázssere-

jében. Szentül hitték, hogy a beléndek és a kőrisbogárpor növeli a férfierőt, a mágneskő és a szoptatós anya teje pedig jó hatással van a hűtlen szeretőkre. A csodaszerek akkor hatottak igazán, ha „fekete misét” is celebráltak hozzájuk. A főszerep ilyenkor főként tévelygő vagy elcsapott papoknak jutott; hihetőbb is volt a hatás.

A „fekete misék” lényegéről itt-ott fönmaradt emlékezés. Egy szemtanú szerint kiugrott és perverz pap egy mezetlen hölgy testén misézett, a keresztet a mellére, az elixírral töltött kelyhet a hasára helyezte. Kezében feszülettel mormolt imát Belzebubhoz. Nem ritkán a „fekete misék” szerelmi orgiákba torkolltak. Igaz, ritkán, de gyermekáldozatról is olvasunk. Volt olyan elvetemült sorsú anya, aki megölte magzatát, csakhogy egy szerelmi ügye sikerrel járjon. A hívekről és a varázsitalokról méregkeverők, kuruzslók, jósnők gondoskodtak, szép summák fejében. A kiugrott papokkal együtt ez a népség valóságos bünszövetkezetet alkotott. A királyi titkosrendőrség egyedül Párizsban legalább 400 boszorkányt, méregkeverőt, varázsló apácát és papot tartott számon.

Az ördög hívei között nemcsak a társadalom peremére sodródott emberekkel találkozunk. Pascal, Descartes és Newton századában a művelt arisztokrácia egy része is hitt a fekete mágiában. Az 1679 tavaszán kirobbant mérgezési bűnper kapcsán arra is fény derült, hogy számos udvaronc is kapcsolatban állt a méregkeverőkkel, például Vendôme hercege (IV. Henrik természetes unokája), Bouillon és Vivonne hercegnék, Soissons grófné (Mazarin unokahúga), sőt a híres hadvezér, Luxembourg marsall. Montespan asszony is közéjük tartozott. A márkiné 1667 óta járt a fekete misékre, előbb csak „nézőként”, később mint aktív résztvevő. Mariette és Guibourg abbé egy Lesage nevű bűvész közreműködésével gyakran tartott misét az előkelő hölgy kívánságára egy Párizs környéki kápolnában. A szertartások rendezői mindig újdonságokról gondoskodtak, nehogy a márkiné beleunjon. Egy alkalommal két galambszív felett mormoltak Montespan kívánságainak teljesülése végett fohászokat. Az egyik szív a királyt, a másik azt a hölgyet jelképezte, akivel a király éppen megcsalta metreszét. Más alkalommal pucérra vetköztették a büszke asszonyt, hogy varázskennettel mázolják be a testét. Montespan – legalábbis

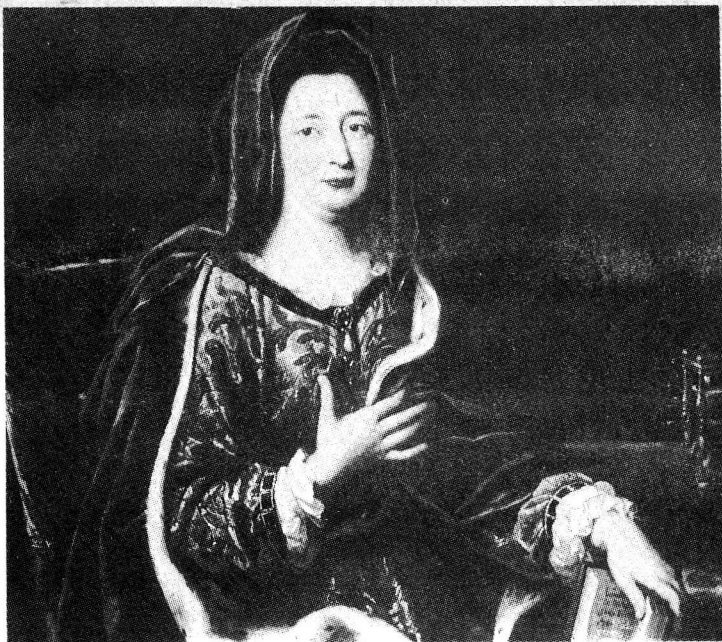
ezt suttogták – gyermekáldozatot is rendelt, bár ezt senki sem tudta bizonyítani.

Az viszont tény volt, hogy Montespan asszony kapcsolatban állt a leghírhedtebb méregkeverővel, a hírhedt Voisin asszonnyal. Voisin, egy párizsi ékszerész felesége, eleinte jövendőmondással, kártyavetéssel és tenyérjóslással kereste a kenyerét, majd egy olasz és egy német patikáriustól eltanulta a szerelmi porok és a mérgek keverésének bonyolult mesterségét. Madame Voisin széles körű hálózatot épített ki ügyfeleiből; lassan mindenki tudta, milyen megbízható méregkeverő. Tőle rendeltek halálos mérget az udvar szerelmi bánat kínozta hölgyei is. Bouillon hercegné például valami bűvös port vásárolt tőle, hogy meghódíthassa Vendôme hercegét.

Montespan asszony is hasonlóan cselekedett. Madame Voisin lánya a bíróság előtt bevallotta, hogy gyakran vitt szerelmi port a márkinénak. A por a legutálatosabb szerekből készült: szárított körisbogárból, vakondszőrből, patkányvérből és mindenféle növényi kivonatból. Ezt az ocsmányságot tésztával összegyúrták, a fekete misén a pap megáldotta, végül Montespan ügyesen a király ételébe lopta. Lajosnak nem esett nagyobb baja (vágyait sem élesztette újjá a varázstészta Montespan iránt), az udvari orvos feljegyzése szerint csak a feje fájdult meg.

Amikor a márkiné már egyáltalán nem részesült a király kegyeiből, elhatározta, hogy bosszúból megmérgezteti hűtlen szeretőjét és Fontanges kisasszonyt. Voisin asszony tízezer tallért kapott volna a sikeres akció után. Mindezt sohasem lehetett bizonyítani, s a király nem is firtatta. A tervből – ha létezett – nem lett semmi, mert La Reynie, Párizs rendőrfőnöke 1679. március 12-én rajtaütött Voisin asszony bünszövetkezetén. A jó szimatú rendőrfőnök régóta tudott a méregkeverőkről, sok volt ugyanis a váratlan haláleset s a kósza hír. Sok előkelő dáma és nemesúr tette el láb alól hitvesét vagy megunt szeretőjét.

Minderre fényt derített az a különleges bíróság, amelyet maga XIV. Lajos állíttatott fel Voisin asszony letartóztatása után. Összesen 442 vádlott került a „tüzes bíróság” elé, de az előkelő udvaroncok közül mindenkit felmentettek. Szóba sem került, hogy Montespan asszonyt megidézzék. Lajos talán sosem hitte el egykori szeretőjéről mindazt, amit a vádlottak vallottak róla. Nagyvonalú volt, eleinte még azt

Madame de Maintenon, a második feleség. (A pár morganatikus házasságban élt, vagyis frigyüket pap szentesítette, de az asszonynak nem lehettek királynői jogai)

is megengedte a márkinénak, hogy évi félmillió arany kegydíjon éljen az udvarban. Montespan csak 1687-ben lett végleg kegyvesztett, s száműzetését saját fia, Maine herceg közölte vele. Ő is zárdába vonult és bigott életet élt. Mindvégig azt remélte, hogy Maintenon asszony csakhamar meghal, ő pedig visszakerül a király mellé.

XIV. Lajos kicsapongásai sem tarthattak örökké. 1681-ben Fontanges kisasszony tüdőgyulladásban meghalt, s ezután a király ágyasainak száma megcsappant. Ófelseje lehiggadt, lassan öregedni kezdett, a testi szerelem helyett egyre inkább a lelkieket részesítette előnyben. Ennek a plátói érzelemnek lett az ihletője Françoise d'Aubigné, Paul Scarron költő özvegye, ismertebb nevén Maintenon asszony. Françoise szülei szegény protestáns nemesek voltak és korán meghaltak. A katolikus hitre visszatért értelmes árvalány a nyomorék költő, Scarron felesége lett. Férje halála után került az udvarba Montespan asszony jóvoltából, majd ő lett Lajos törvényesített gyermekeinek a nevelő-

nője. Megnyerő modorával, kiegyensúlyozott jellemével a király bizalmába férközött. XIV. Lajos gyakran öntötte ki előtte a szívét, mert mindig határozott és őszinte tanácsokat kapott a kedves asszonytól.

Mária Terézia halála után, a gyászév leteltével – talán 1684 nyarán – XIV. Lajos titokban feleségül vette Maintenon asszonyt. Az udvari pletyka szerint az esküvőn rajtuk kívül csak egy pap és Louvois miniszter volt jelen. A nyilvánosság előtt feleségnek soha el nem ismert asszony ötvenéves lehetett, vagyis néhány évvel idősebb, mint a király. De kettejük kapcsolatában az asszony életkora már nem játszott szerepet. A király igazi élettársra lelt benne. Ez lehet az oka, hogy többé nem közeledett más hölgyekhez.

Bizalmas körben Maintenon asszonynak királynéi szerep jutott: a királyi család jelenlétében karosszékekben ült, a nagy fogadásokon viszont csak a többi udvarhölgy között foglalt helyet. A két középkorú szerelmes sok időt töltött együtt bizalmas kettesben, a hölgy lakosztályának kandallója előtt. Ilyenkor beszélgettek vagy Maintenon asszony vallási tárgyú könyveket olvasott fel a királynak. A nő egyszerűen öltözködött, többnyire fekete fejdísszel és fekete vállköntösben mutatkozott. Mélyen vallásos volt. A kül- és belpolitikai kudarcok korában sokszor vigasztalta így az uralkodót: „Ne is törődjön, Felség, ezzel a mulandó földi királysággal, fordítsa inkább tekintetét az örök királtság felé.”

Sokat járt a saint-cyri kolostorba, ahol 1685-ben leánynevelő intézetet alapított. A király társaságán kívül itt érezte magát igazán jól. Bigott magatartása kétségkívül befolyást gyakorolt a királyra, aki Saint-Simon szerint egyre inkább „apostolnak hitte magát”, és sokkal többet ájtatoskodott, mint azelőtt. Ezt az udvartól is megkövetelte. Egyik kamarása jegyezte fel, hogy „... a király erősen megdorgálta azokat az udvari embereket, akik nem tartották meg a húsvét előtti böjtöt...” Mégsem állíthatjuk, hogy Maintenon asszony számottevő befolyást gyakorolt volna az abszolutizmus politikájára. Még az egyházpolitika terén sem beszélhetünk a nő hatásáról. Maintenon asszony és Louvois hadügyminiszter sosem szívlelték egymást, de az szóba se kerülhetett, hogy XIV. Lajos szélnek eressze kiváló miniszterét.

1690 táján a király és az udvar életmódjában lassú változást lehetett érezni. Kevesebb lett a látványosság, a színházi

előadás és a bál. Az udvari életből jóformán csak a monoton etikett maradt meg. Versailles egyre unalmasabb aranykalitka lett. A király öregedett, a vigalmakat megunta. Már nem táncolt olyan ügyesen, mint tíz esztendeje, s a színházat sem kedvelte annyira. Csak a Maintenon asszony lakosztályában berendezett „kis színházba” járogatott el. Amikor a spanyol örökösödési háborúban a szerencse a franciák ellen fordult, vagyis 1704 után, a király még komorabb lett. A hivatalos fogadásokon és ceremóniákon kívül el sem járt semmilyen mulatságra, nem vett részt semmilyen szórakozásban. A király „bezárkózott”. Csakis a politika és Maintenon asszony maradt a számára.

Ráadásul betegségek kínozták. 1686-ban fájdalmas fisztulától szenvedett, s csak operációval lehetett segíteni rajta. Hónapokon át egyébről sem forgott a szó az udvaroncok között, mint a Napkirály fisztulájáról. Nehezen szánta rá magát a műtetre. Előtte több, ugyanilyen keléstől szenvedő beteget kellett a seborvosoknak megoperálniuk, majd jelentést tenniük az operáltak állapotáról. Jó néhány sikeres műtét után kerülhetett sor a „nagy operációra”, 1686. november közepén. A Maintenon asszony és Louvois jelenlétében lefolyt műtét sikerült, a király gyorsan felépült. Az első sebész harmincezer livre jutalmat és nemesi rangot kapott. 1698-ban lépfenét kapott az uralkodó. Erős és szívós szervezete révén ezt is átvészelte, de az addigi habzsolással kissé alább kellett hagynia. Ennek is szerepe volt az udvari élet elszürkülésében, amely egy idő után még Maintenon asszony számára is unalmassá vált. A titkos hitves így panaszkodott: „Mielőtt az udvarhoz jöttem volna, sohasem ismertem az unalmat, de azóta elég részem volt benne, s nem tudnám elviselni, ha arra nem gondolnék, Isten akarata, hogy itt legyek. Márpedig csakis az az igazi boldogság, ha Istent szolgálhatjuk.”

A mecénás és a cenzor

A francia udvar és a Napkirály fényéhez a személyi uralom első negyedszázadában a szellem ragyogása, a művészetek virágzása is hozzátartozott. Voltaire 1750-ben „XIV. Lajos századának” nevezte a páratlan virágzásnak ezt a korszakát, részben azért, hogy a dédunokát, XV. Lajost – aki nem

sokra becsülte az igazi tehetségeket – bosszantsa kissé. A klasszikus irodalom, a klasszikus színház és a többi művészeti ág e grandiózus korszakát egész Európa csodálta.

Voltaire bizonyos túlzással így jellemezte XIV. Lajos századát: A tudomány és az irodalom minden ágát kimerítették ebben a században. Annyi író terjesztette az emberi szellem fényeit, hogy azok, akik más időkben csodáknak tűntek volna, most beolvadtak a tömegbe. Dicsőségük éppen számuk miatt kisebbedett, de a század dicsősége ettől csak nagyobb lett.” Voltaire szándékosan értékelte túl XIV. Lajos kultúrateremtő szerepét: „Uralma idején nemcsak remekművek születtek, hanem igenis ő volt az, aki ezeket az alkotásokat létrehozta.” A megállapítás ebben a formában nem igaz – ezzel Voltaire is tisztában volt –, de kétségtelen, hogy addig talán egyetlen európai uralkodó és egyetlen rendszer sem adott ennyit a szellem presztízsére.

A reneszánsz kibontakozása óta gyakran megesett, hogy az uralkodói és a fejedelmi udvarok otthont adtak a kultúrának. IV. Henrik és XIII. Lajos udvarában is jelen voltak a szellem képviselői, de az irodalmi és művészeti élet központja ekkoriban mégsem az udvar volt, hanem Párizs. Richelieu és Mazarin – mint művelt államférfiak – támogatták, de ugyanakkor kordában is próbálták tartani a szellemi hullámverést.

XIV. Lajos ezt a hagyományt folytatta, csak sokkal nagyobb mértékben. Halhatatlan művek születtek az udvari világ közelében. Államhatalom és művészet, politika és irodalom egy negyedszázadra, ha ellentmondásosan is, de összefonódott. Egy alkalommal Lajos – Colbert kíséretében – meglátogatta a festők akadémiaját, s így búcsúzott a kiváló piktoroktól: „Uraim, önökre bízom azt, ami a legkedvesebb ezen a földön: dicsőségemet.” Arnold Hauser szerint a rendszer azt kívánta, „...hogy a művészetnek egységes jellege legyen, mint az államnak, a formai tökély benyomását keltse, mint egy hadtest mozgása, legyen világos és pontos, akár egy rendelet, kövessen feltétlen szabályokat, mint az állam minden egyes alattvalójának élete. A művész éppoly kevésbé szabad sorsára bízni, mint a többi alattvalót.” A rendszer a lehetetlenre vállalkozott: a szellemi életet egyszerre próbálta fejleszteni, szabályozni és gúzsba kötni. Az 1600-as évek végéig a támogatás bőkezűbb lett a többinél, azután

inkább a tiltás került az előtérbe. A francia abszolutizmus tehát hatalmi kérdést, államügyet csinált a művészetből.

Kétségtelen, hogy valamennyi művészeti ágazat közül a klasszikus irodalom terén születtek a legnagyobb alkotások, bár ezt Lajos kora még nem ismerte fel igazán. XIV. Lajos századában olyan nevek csillognak, mint Molière, Corneille, Racine, La Fontaine és Boileau. A halhatatlan Molière-t a rendszer felkarolta és megvédte az egyház támadásaival szemben. Legnépszerűbb műve, a *Tartuffe* bemutatása ellen a bigott főpapság tiltakozott, s a szerzőt „testet öltött sátánnak” nevezte, aki nyilvános máglyahalált érdemelne. A király viszont személyes védnöksége alá helyezte Molière-t és színészeit.

Racine volt a rendszer ünnepelt drámaírója, 1667-ben *Andromaché* című drámájának tapsolt az udvar. Ez a zseniális költő beilleszkedett a rendszerbe. A satíráíró Boileauval együtt Racine XIV. Lajos hivatalos történetírója lett; óriási királyi kegy! Bár La Fontaine fabulái a rendszert is bírálták, sikert sikerre arattak, s ugyanakkor az illetékesek elnézték a merészebb célzásokat.

Széles körű, több ezres műértő közönség született, vagyis ekkor alakult ki az irodalmi közvélemény, a műveltebb arisztokraták, nemesek és polgárok soraiból. A nagy alkotók szinte mind polgári vagy taláros származásúak voltak. Az irodalmi felvirágzás aztán visszahatott: bővítette a műértők körét, „civilizálta” az udvart. A szellemileg igényesebb udvaronc, akit a sok ünnepség, evés-ivás és szerelmi kaland nem elégített ki, akár éveken át is vitázhatott, eszmét cserélhetett esztétikáról és szintjátszásról a korabeli szakértőkkel. Ezekbe a heves vitákba időnként XIV. Lajos is beleszólt, bár nem nagy hozzáértéssel. A király is megpróbálkozott a versfaragással, s költeményét éppen Boileau, a klasszikus irodalom „törvényhozója” kezébe adta, bírálná el. Boileau kínos helyzetbe került: kénytelen volt elolvasni a verseket, majd mély meghajlással közölte ítéletét: „Felség, ön mindent tud, amit akar. Rossz verseket akart írni és ez tökéletesen sikerült.” A király nem haragudott meg az őszintén nyers Boileau-ra, sőt elnevette magát.

A műértő közönség elsősorban nem *olvasta* a halhatatlantokat, hanem hallgatta soraikat és nézte darabjaikat a színházban. A színház érdekes szerepet játszott a XVII. században. Három nagy színház működött: a Comédie Française,

az Opéra és a Comédie Italienne. A század végéig mindhárom eléggé jó viszonyban állt az állammal. Ekkor történt a fordulat: a király megvonta adományait, majd 1697-ben túl kritikus darabjai miatt a Comédie Italienne-t kitiltotta Párizsból. A színházat a gondolatközlés veszélyes formájának tartották, hiszen az irástudatlan is megérthette.

A legnagyobb írók (és persze sokkal több tehetségtelen) az állam és a műértő hercegek anyagi pártfogásában részesültek. A király mindaddig bőkezű volt, amíg a rendszert nem sértette az író munkássága. Más az utókor, és más volt a kor ítélete az írói nagyságról: akkoriban Domeau de Visé, Voiture-t, Chapelaint és Ménage-t legalább akkora tehetségnek tartotta az udvar, mint Molière-t vagy Racine-t. Az előbbieket busásabb kegydíjban részesültek, mert a királyt is hangosabban dicsőítették. Ma már senki sem emlékszik Visé, Voiture vagy Ménage nevére. XIV. Lajos ritkán volt olyan nagyvonalú, amint arra a következő epizód utal. Boileau kifejtette neki, hogy Molière a kor legnagyobb színpadi zsenije. „Nem is tudtam – felelte a király –, de ha ön mondja, bizonyára így van, hiszen ön jobban ért hozzá.”

A kegydíjakért a tehetséges nagyoknak is meg kellett szolgálniuk. Racine, La Fontaine és La Bruyère nem csak halhatatlan műveket írtak, hanem a királyt dicsőítő ódákat is. Molière versben köszönte meg a királyi nagylelkűséget. Boileau a katonai dicsőség korában vetette papírra: „Nagy király, hagyj fel győzelmeiddel, vagy magam hagyom abba az írást.” La Fontaine-t 1684-ben a Francia Akadémia a „halhatatlannak” sorába emelte. A székfoglaló beszédnek nem irodalmi kérdést kellett ecsetelnie, hanem a király kiemelkedő tulajdonságait.

Lully, a híres zeneszerző *A szerelem győzelme* című operát ezzel az ajánlással tette le a Napkirály elé: „Éreztem, hogy hatalmas segítő erőre volna szükségem, s követnem kellene a múzsák példáját, akik az istenek egyikéhez folyamodtak. Ez az isten részt juttatott nekik saját fényéből, s ott trónolt a koncertjeiken. De manapság hasztalan keresném Appolót a Parnasszuson. Megtaláltam viszont a földkerekség legvirágzóbb birodalmában, ahol könnyű volt felismernem Őt abban a pillanatban, amikor szerencsés voltam megláthatni Felségedet.”

Az uralkodó nem ritkán ilyen, ízléstelen tömjénezése ekkoriban szinte természetes magatartásformát tükrözött, s

nem pusztán a kegydíjakért folytatott versenyfutás rejlett mögötte. Sok híres művész őszintén hitte, hogy Lajos rendszerének is szerepe van saját teljesítményében. Volt is ebben némi igazság: az abszolutizmus virágzása, illetve a klasszikus francia irodalom és művészet remekműveinek születése időben egybeesett. A virágzás persze ösztönözte a szellemi életet.

Ahogy az államszervezetben megszilárdult a rend, az irodalomban is szabályozottság mutatkozott, s ez az 1680-as évekig meg is felelt a nagy alkotók törekvéseinek. A klasszikusok közül La Fontaine és Molière felnőttként élték át a Fronde viszontagságait, melyekhez képest XIV. Lajos személyi uralmát boldog kornak tekintették. Az antik tradíciókra, a római irodalomra és bibliai tárgyú elemekre támaszkodó klasszikus alkotások a francia állam nagyságát és presztízsét tükrözték.

Jellemző Colbert sokirányú tevékenységére, hogy az 1660-as és 1670-es években a miniszter a szellemi élet irányítását is megpróbálta kézben tartani. Azt vallotta ugyanis, hogy a mindenható államnak szellemi téren egyszerre kell mecénásnak és cenzornak lennie. Az államnak az anyagi támogatást, ugyanakkor a gondolatok formálását is át kell vennie a gazdag művészetpártolók kezéből. Átmeneti sikerrel így is történt. Csakhogy Colbert nem értett az irodalomhoz, ezért szüksége volt egy irodalmi tanácsadóra. Ezt a szerepet egy középszerű író, Jean Chapelain vette a vállára.

Az évdíjban részesülő írók, művészek és tudósok lajstromát 1664-ben állították össze először. Az ötvennyolc – nem is sok – kegyelt közül két történetíró kapta a legtöbb aranyat: Mézeray 4000, Godefroy 3600 livre-t. Utánuk két, minden tekintetben középszerű és később elfeledett név következik: Bourzeis, a teológus és Duvrier, a királyt isteníítő feliratok készítője. Chapelain csak utánuk következett a sorban, hiába szegődött el hivatalos tanácsadónak. Az igazi tehetségek ekkor még hátul kullogtak, de sikerüktől függően bármikor előretörhettek. 1665-ben Corneille 2000, Boileau 1200, Molière 1000, Racine csak 600 livre-rel szerepelt a listán. 1667-ben Racine már másfél ezer livre-t kapott. Lehetett a nagyokból kegyvesztett is. Így járt Boileau, akire éles nyelve miatt végül is megharagudott a király, s csak 1678-tól kapott ismét rendszeres juttatást.

A személyi uralom első évtizedében látványosan emelke-

dett az íróknak juttatott évdíjak összege, átlagosan elérte a százezer aranyat is. Az udvar egyéb kiadásaihoz képest ez nem nagy summa, csak hogy korábban nem divatozott az évdíj, az írók és művészek legfeljebb alkalmoszerűen kaptak kisebb összegeket az államtól. Újabb változásra került sor az 1670-es évek közepétől: apadt az évdíjak összege, s Colbert halálakor már csak 57 000 livre volt. A század végére pénzügyi és politikai okok miatt az állam szinte teljesen felhagyott a műpártolással, s nem maradt más, csak az ellenőrzés.

A rendszer a társadalomtudományokkal szemben is hasonló követelményeket szabott, de sokkal szigorúbbakat. Tőlük a legnagyobb lojalitást követelte meg az uralkodó, aki ezen a téren nem ismert semmi különbséget. Őfelsége egész sereg történetíró-t alkalmazott, hogy az ország történetét és a nagy királyok tetteit (persze az övéit is) neki tetszően vessék papírra. Lajost még hadjárataira is el kellett kísérniük. Egy alkalommal Racine – mint történetíró – szépen otthon maradt, mire a király felelősségre vonta. Racine ügyesen vágta ki magát: „Bocsánat, Felség, de nem volt útiruhám, kénytelen voltam rendelni egyet. Nem az én hibám, hogy mielőtt elkészült, Felséged már diadalmasan be is fejezte a hadjáratot.” A király elnevette magát.

Nem volt mindegyik történetíró ilyen szerencsés. A legtehetségesebb, Mézeray, sokáig élvezte a király támogatását. 1673-ban azonban kegyvesztett lett, mert az 1600-as évek legsikerültebb francia történetében azt merte leírni, hogy az első királyok korában az adómegajánlás még a nép jogkörébe tartozott. A másik nagyság, Godefroy viszont ügyesebben lavírozott. Ő Lille városában született, s rendkívül magas kegydíját azért kapta, mert megírta a Franciaországhoz csatolt Dél-Flandria történetét, úgy állítva be a dolgot, mintha ez a tartomány ősi francia föld lett volna, amelyet addig jogtalanul birtokoltak a spanyolok.

Az építő- és képzőművészetet az irodalomnál szorosabb szálak fűzték az udvarhoz, hiszen a megrendelések zöme innen származott. A rendszer itt is főként a klasszicizmust támogatta. Colbert, az állam hivatalos mecénása, 1666-ban megalapította a római francia akadémiát, festők, szobrászok és építészek számára, hogy „tisztán utánozzák az antikvitást”. Az építészekről már szó esett Versailles születése kapcsán. A festészet legnagyobb egyénisége, Charles le

Brun, az itáliai iskola hagyományain nevelkedett. A klasszicista szabályokat le Brun más alkotóknak is szívesen előírta volna, csekély sikerrel. Furcsa módon a festők nem tülekedtek annyira a kegyekért, mint az írók. Le Brun festményeit a pompa, a monumentalitás és a nehézkesség jellemzi. Portréi és gobelinjei viszont igazán kiválóak. A portréfestészet terén Pierre Mignard, a király ábrázolásában pedig Hyacinthe de Rigaud volt csak méltó vetélytársa.

A szobrászok közül Antoine de Coysevox futotta be a legnagyobb karriert Versailles-ban, főként lovas- és mellszobraival. Kevésbé érvényesülhetett a tehetségesebb Pierre Puget, mert ő a barokk stílus híve maradt.

Az udvari zene koronázatlan királya az olasz származású Jean-Baptiste Lully volt, akit a király szerfölött kedvelt. Előbb Molière-rel vitt színre balettkomédiákat. Az igazi sikert gáláns témájú operáival aratta, amelyek szövegkönyvét szintén a közepszerű Quinault írta.

A természetbúvárok munkájába az állam már nemigen tudott beleszólni, hiszen a természettudomány aligha ismer országhatárokat, és sokkal kevésbé táplálkozik egy nemzet kultúrájából, mint az irodalom. A rendszer azonban felismerte a tudósok jelentőségét: ők is hirdethetik a francia szellem nagyságát. Colbert például felkarolta a tudós Picard abbé javaslatát és 1666-ban – angol mintára, huszonegy taggal – megalapította a Tudományos Akadémiát.

A Tudományos Akadémia eleinte évi 1500 livre költségvetéssel dolgozott, tehát jelentéktelen összeggel, de tagjainak nagy része évjáradékot húzott. 1665-től adták ki a *Tudósok Lapját*, az első tudományos folyóiratot, amelyben minden ágazat közölt tanulmányokat; még a magyar nemesi felkelések történetéről is megjelent egy dolgozat. A jezsuiták hiába szapulták ezt a folyóiratot, a király nem hallgatott rájuk. Némelyik tudós bőkezű évjáradékot kapott, például az anatómus Verney, vagy Huygens, amíg francia földön élt, Colbert sok híres európai tudóst próbált Franciaországba csábítani, köztük Cassinit, a bolognai csillagászt, Roemert, a dán matematikust vagy Huygenst, a nagy holland fizikust. Roemer a trónörökösnek is adott órákat. 1671-ben maga XIV. Lajos avatta fel Párizsban Európa egyik legnagyobb csillagvizsgálóját.

Ugyanakkor a tudomány területén is létezett cenzúra, ezért a kor legnagyobbjai távol is maradtak Franciaországtól.

tól. Spinoza Amszterdamban élt, Newton Cambridge-ben. Huygens eljött ugyan, de 1685-ben el is menekült. Descartes hívei, a karteziánusok sohasem alkothattak szabadon, bár részben megtűrték őket, pedig közvetlenül sem a politikai rendszert, sem a vallást nem támadták. Módszeres kételkedésük volt roppant merész ebben a korban. „Sose fogadjatok el igaznak egyetlen dolgot sem...” – vallották Descartes híres mondását.

Az abszolutizmus kultúrpolitikájának és tudománypártolásának mindig voltak árnyoldalai, csak éppen az első negyedszázadban a mecenatúra domborodott ki. Mindig működött a cenzúra, mindig büntették az illegális könyvkiadást, de mindig megmaradt a rendszer szellemi ellenzéke. Ezért is kellett a könyvkiadást külön rendőri bizottságnak ellenőriznie. Minden évben sok író és művész került börtönbe tiltott irodalom terjesztése miatt. 1670 után a rendszert bíráló írók főként Hollandiába menekültek. Külön királyi rendelet szabályozta a nyomdák működését és számát. A cenzúrát Pontchartrain kancellár fejlesztette tökélyre, unokaöccse, Bignon abbé segítségével, aki csak azért volt tagja három akadémiának is, hogy időben kiszimatolja, mi forr a fazékban. 1699-től a cenzorok külön hivatalba tömörültek, ötvenhat főcenzor irányításával.

A cenzúrára főként az 1680-as évektől támaszkodott a rendszer. Ekkorra véget ért a szellem aranykora, az udvar által támogatott klasszicista irodalom felbomlott, a nagyok meghaltak. A különféle irányzatokat követő új írónemzedéket már nem vonzotta mágnesként Versailles, az értelmiség egyre inkább csak a kultúra kerékkötőjét látta az abszolutizmusban. Megszakadt az együttműködés az udvar és a szellemi élet között. Az új irodalmi irányzatokat, például az antikvitas hagyományaitól elzárkózó „moderneket” sem a király, sem udvara, sem miniszterei nem értették. Elmúlt az idő, amikor a rendszer még ösztönözte az irodalmi eszméket. A századfordulóra eltűntek Versailles-ből a költőóriások, amiként a nagy politikusok is. Versailles-t unalmas, zord, sőt ellenséges palotának látták az írók.

A francia irodalom persze nem hanyatlott, csak éppen kiköltözött Versailles-ből, s ezzel megfakult a Napkirály palotájának fénye. A századfordulóra ismét a lázongó kedvű Párizs került a szellemi élet fókuszába, összehangolt irányítás nélkül. A szellemi élet nagyjai a fényes versailles-i

palotát elfeledték a párizsi szalonok kedvéért: itt szababbnak érezték magukat. A leghíresebb írók és költők a Palais Royalban csoportosultak, ahol a fiatal Orléans-i herceg, a leendő régens nyújtott nekik némi anyagi támogatást. Az állami támogatást arisztokrata és nagypolgári mecénások váltották fel. Ezek a műértő gazdagok pénzük fejében nem szabtak olyan szigorú feltételeket az alkotóknak. A tudósok is visszatértek Párizsba.

Versailles-ból mindezt ferde szemmel nézték, s a károsnak vélt irányzatokat öfelsége cenzorai próbálták visszaszorítani. A műveket évekig is elfektették a nyomdában, vagy egyszerűen nem engedték megjelenni. Olyan félig-meddig lojális alkotók is eltávolodtak a megmerevedő rendszertől, mint La Bruyère, Fénelon és Fontenelle. Fontenelle-nek sikerült ugyan kiadnia az egyházi tanokat támadó műveit, de csak úgy, hogy állandóan XIV. Lajos iránti lojalitását hangsúlyozta, sőt maga is cenzori állást vállalt.

A leghaladóbb írók, a felvilágosodás előhírnökei, mint Saint-Évremond és Pierre Bayle, csak külföldön adhatták ki munkáikat. Pedig ők sem gondoltak a társadalmi rend felforgatására, legfeljebb egyes intézményeket vettek célba. Még az abszolutizmust is elfogadták, csak nem XIV. Lajossal. Az 1700-as évek elejére elmúlt az az idő, amikor a Napkirály még büszkén érezhette: ő a nagy mecénás.

Gallikánok és „eretnekek”

Isten földi helytartója, a Legkeresztényibb Király a szó eredeti értelmében vallásos volt, mint majdnem minden kortársa. Az uralkodó számára kötelező társadalmi magatartás volt a legalább külsődleges hit gyakorlása, ha a teológia „tudományához” nem is kellett értenie. Sőt fiatal korában XIV. Lajos egyáltalában nem volt hitbuzgó. Ő a vallást, mint minden mást, az államérdeknek rendelt alá.

A király úgy érezte, hogy az egyház fölött áll, így azután a hitvallás bírása is. A keresztényi dicsőséget és a vallási engedelmességet XIV. Lajos kormányzati ügynek tekintette. A püspök is hivatalnok volt, mint az intendáns, legfeljebb nem közvetlenül a királytól kapta a fizetését, tisztségébe viszont a király nevezte ki. Sohasem emelkedett még fejedelem annyira az egyház fölé, mint a Napkirály Lajos.

Condé herceg mondta róla tréfásan: „Ha őfelségének eszébe jutna, hogy a protestáns hitre térjen, papsága lenne az első, mely követné.”

A katolikus egyház kötelessége volt, hogy fenntartsa, pontosabban helyreállítsa az abszolút monarchia ideológiai egységét. A hivatalnokréteg és a hadsereg mellett az államnak alárendelt egyház volt az abszolút hatalom gyakorlásának legfontosabb eszköze. Rendi politikai képviseleti jogát régen elveszítette már, testületi önállósága, vagyona, megannyi kiváltsága viszont megmaradt. Az emberek lelke és gondolkodása felett uralkodó egyháznak még mindig ropant hatalma volt. XIV. Lajosnak legalább százezer egyházi alattvaló hódolt: hatvanezer világi pap, negyvenezer szerzetes és apáca.

Akkoriban a hétköznapi emberek vallásosak voltak és tudatlanok. A fontosabb hittételekről alig volt fogalma, gyakran össze is keverte a babonával. A híveket elnyomta volna az álom a misén, ha a pap netán finomabb dogmatikai kérdéseket feszeget. Ezt a falusi plébános a teológus atyákra bízta. A falusi és városi népnek prédikáló alsópapságot sem nevezhetnének műveltnek. Isten ígéit egyszerű szavakkal hirdette, a jó keresztényi életre pedig gyakorta „kézzelfoghatóan” tanította híveit.

Honoré kapucinus atya az egész francia királyságot bejárta, hogy tisztességre nevelje a híveket. A szószék párkányára emberi koponyát helyezett, azzal beszélgetett. Először bírói főveget tett rá: „Ugyebár, te bíró koponyája vagy? Hallgatsz, tehát elismered. Vagyis te lennél az a bíró, aki eladtad pénzért az igazságot, aki összejátszottál az ügyességgel és a prókátorral, hogy erőszakot kövessetek el az igazságon, e szép, ártatlan szűzön, aki hasztalanul sikoltott a karmaitok között? El veled!” Azzal félrelökte a főveget, s egy másik hivatást kifejező kalapot, csákót vagy parókát húzott a koponyára.

Párizsban egy népszerű külvárosi pap, a „Kis André atya” úgy lépett a szószékre, hogy közben a reverenda ujjából kiejtett egy pakli kártyát. A lapok szanaszét hullottak, a hívők pedig kuncogni kezdtek. André a közelben ülő gyerekekre parancsolt, hogy tüstént szedjék össze a lapokat, s közben szorgalmasan érdeklődött tőlük a lapok neve iránt. A sihederek válaszoltak is szépen. Erre az atya a katekizmusból tett fel kérdéseket. Kiderült, hogy a fiúk nem

tudnak semmit. A kis pap ilyenkor alaposan megdorgálta a szülőket: „Haszontalan apák, anyák! Megtanítottátok kölykeiteket a kártyalapok nevére; elnéztétek nekik, hogy ostoba játékra fecséreljék az idejüket, de a lelkükkel bezzeg nem törődtek...” A hívők ekkor értették meg, hogy a pakli nem véletlenül hullott ki a reverenda ujjából.

Az államnak alárendelt, az államot szolgáló gallikán egyház nem XIV. Lajos műve volt. A pápa fennhatósága alól már az 1500-as évek elején a király fennhatósága alá került a francia egyház. A pápai főség csak dogmatikai kérdéseket illetően maradt érvényben. Csakhogy a vallásháborúk korában a megrendült királyi hatalom nem tudta érvényesíteni a gallikán eszmét. Az „államegyház” helyreállítása csak IV. Henrik győzelme után indult meg.

Az abszolutizmus kiépülésével párhuzamosan végbement a katolicizmus nagy megújulása. A folyamat lényege az volt, hogy a katolikus embernek ismét el kell mélyednie a hitben, az egyháznak pedig megtisztulnia a világi túlkapaságtól. A francia katolikus megújulás igazodni próbált a kor követelményeihez, és vezető irányzata immár más hitűeket is megtűrt, pontosabban a hit egységét nem erőszakos térítéssel próbálta elérni, hanem azáltal, hogy vonzóvá teszi a katolicizmust.

Itáliában és Spanyolországban a katolicizmus XVII. századi megerősödése a harcos, közvetlenül a pápának alávetett szerzetes papság (főleg a jezsuiták) vezetésével ment végbe. Franciaország más útra lépett: a katolikus reformot a világi gallikán papság tartotta a kezében. Ez a réteg mértékletes magatartást tanúsított, felismerte, hogy az abszolutizmus fejlődésének semmi sem vethet gátat, ezért a pápával szemben mindig a király oldalán állt. A jezsuiták száma és szerepe a XVII. század folyamán francia földön is megnőtt. „Krisztus katonái” az ellenreformáció legelszántabb harcosai lettek: a protestánsokat, az eretnekeket tűzzel-vassal akarták megtéríteni. Ugyanakkor teátrális külsőségekkel és a pompával a vallást is vonzóvá tették. Vezető szerephez viszont sosem jutottak a francia egyház kebelén belül.

A gallikán eszme XIV. Lajos korára kétségkívül uralta az egyházat. Belső ügyeiben az ötévente összeülő gallikán zsinat döntött, de mindig az államérdek szellemében, bár a pápa szellemi felsőbbségének elismerésével. XIV. Lajos, mint minden mást, a gallikán egyház és az állam viszonyát

is tökéletessé akarta tenni. Magyarán: még mindig sokallta a pápai befolyást. 1673-ban ún. regálé-jogát arra az ötvenkilenc délfrancia püspökségre is kiterjesztette, amelyekre addig a bolognai konkordátum (1516) értelmében ez a jog nem érvényes. A regálé-jog ebben az esetben azt jelentette, hogy a megüresedett püspökségek jövedelmei az új püspök kinevezéséig a királyt illetik. Az 1673. évi királyi deklaráció ráadásul a hittételek terén is kétségbe vonta a pápa főségét: Róma püspökének szava csak abban az esetben érvényesülhet, ha egyezik a gallikán zsinat véleményével.

X. Kelemen pápa óvatosan tiltakozott. Nyílt törésre aztán 1676-ban került sor, amikor a Habsburg-barát XI. Ince lett a pápa. XI. Ince nem volt hajlandó megerősíteni tisztségükben a Lajos által kinevezett püspököket. A király és a pápa évekig civakodott. XI. Ince még kiátkozással is megfenyegette a Legkeresztényibb Királyt. 1681-ben a politikai ereje teljében lévő XIV. Lajos megunta ezt a kötélhúzást és újabb lépésre szánta el magát. Összehívatta a gallikán zsinatot és elfogadtatta a Bossuet püspök által megfogalmazott híres négy cikkelyt.

A négy gallikán cikkely lényege: 1. az egyház világi ügyeiben a király teljes függetlenséget élvez; 2. a zsinat felette áll a pápai hatalomnak; 3. a pápa hatalmát a francia egyház hagyományai is korlátozzák; 4. a pápa hitbéli döntései csak akkor tévedhetetlenek, ha találkoznak a gallikán zsinat helyeslésével.

A cikkelyek lényegében semmi újat sem tartalmaztak, csupán élesebben fogalmazták meg a már érvényesülő gyakorlatot; több mint tíz évig minden iskolában, minden papi szemináriumban oktatni kellett őket. Egyházi személy addig nem foglalhatta el a hivatalát, amíg fel nem esküdött a cikkelyekre.

A királyi lépést most is helyeselte a francia egyháziak többsége, s a párizsi parlament is készséggel iktatta be a négy cikkelyt. Lajosnak az egyház felett gyakorolt befolyása ekkor tetőzött. Bossuet így fogalmazott: „Olyan szoros szálakkal kötődünk Felségedhez, hogy semmi sem választhat el minket.”

A pápa haragos volt, de a gyakorlatban semmit sem tehetett. A vatikáni francia követet kiközösítette az egyházból, válaszként Lajos katonái megszállták a francia területen fekvő régi pápai birtokot, Avignont. 1689-ben a harcias

XI. Ince meghalt. Utódai, VIII. Sándor és XII. Ince békülékenyebb hangnemben tárgyaltak a Napkirállyal.

A francia kormányzat és XIV. Lajos álláspontjában is változást lehetett érezni. Az 1690-es évektől egyre több ellenzéki eszme bukkant fel egyházi és világi körökben egyaránt. Az „eretnek” tanok elleni harc a pápához való közeledésre ösztönzött. Az „eretnekek” elítélésére pedig a pápát, mint szellemi tekintélyt, kitűnően fel lehetett használni. 1693-ban a király visszavonta a négy cikkelyt anélkül, hogy érvényesítéséről le kellett volna mondania. XII. Ince ezzel a formális visszavonással is beérte.

„A király megtért”, mondták a jezsuiták, saját győzelmüknek könyvelve el a félsikert. Az idősödő XIV. Lajoson – sógornője szerint – nem egyszerűen vallási buzgóság vett erőt, hanem babonás vallási mánia. Jezsuitái mindig a pokoltűzzel rémítették, s azzal: ha megtűri országában az eretnekeket (janzenistákat, hugenottákat), maga is kárhozatra juthat. A valóság kissé bonyolultabb volt. A jezsuita befolyás valóban erősödött az udvarban. Lajos gallikanizmusra megkopott és a hitélet kérdéseiben türelmetlenebbé vált. Az öreg király szívesebben hallgatott a jezsuita atyák suttogására, mint a gallikán püspökök ékes szónoklataira. De Saint-Simonnak az az állítása, amely szerint XIV. Lajos „ultramontán” lett (hegyeken, vagyis az Alpokon túli), a pápa és a jezsuiták odaadó híve, azért nem fedi a valóságot. Inkább arról volt szó, hogy püspöki kara, főként pedig a párizsi parlament gallikánabb maradt, mint ő maga.

Lajosnak sokkal több gondot okoztak az országán belüli „tévelygők”, mint a pápai befolyás megregulázása. Két jelentős irányzattal kellett megférnie vagy szembenéznie: a janzenizmussal és a kálvinizmussal. Mindkettőt elődeitől örökölte.

A janzenizmus *Cornelius Jansen*, louvaini (spanyol-németalföldi) teológusról kapta a nevét, aki 1640-ben megjelent *Augustinus* (Szent Ágoston) című művében foglalta össze nézeteit. De ezek csak a francia Antoine Arnauld népszerűsítése nyomán terjedtek el a műveltebb körökben. A janzenizmus a szellemi életnek szinte minden területén hatott. Racine-t éppúgy megragadta, mint a tudós és irodalmár Pascalt. „Megfertőzte” a bencéseket, a karmelita apácákat, a világi papság egy részét, a taláros nemességet és a nagypolgárság köreit is.

A janzenista teológusok Szent Ágoston egyházatya, hip-pói püspök tanaiból indultak ki. Augustinus a későbbi, a tridenti zsinaton megfogalmazott katolikus tanításhoz képest túlozta az isteni kegyelem hatékonyságát az ember szabad akaratával szemben anélkül, hogy a szabad akaratot tagadta volna. Csupán az előre rendelés (predestináció) ingyenes kegyelmi jellegét emelte ki. Azt tartotta, hogy az üdvözülésben az ember közreműködése mellékes Isten szerepéhez képest.

Jansen és Arnauld követői elsősorban a jezsuitákkal szemben hangsúlyozták véleményüket, így sokszor úgy látszott, mintha a katolikus dogmatika kegyelemtanát és előre rendelés elvét sommásan elvetették volna. Arnauld ugyan rekatolizált kálvinista családból származott, de nem „felmelegített kálvinizmust” hirdetett, amint a jezsuiták állították róla.

A janzenizmus szerint a jó cselekedetek egyedül nem üdvözítenek, a külsőséges vallásgyakorlat és a felszínes jótekonyskodás önmagában nem mozdítja elő az üdvözülést. Az ember csak Isten ajándékaként részesülhet az üdvösségben. Az üdvözülésből pedig akkor részesülhet a hívő ember, ha elhárít mindent, ami nem isteni, és forrón áhítja a kegyelem állapotát. A kegyelem nem más, mint az isteni dolgokban való gyönyörködés. A hívő alázatának Isten előtt végtelennek kell lennie; a hívőnek különleges módon éreznie kell Istent. A hívő egyén Isten kegyelme előtt eltörpül.

A janzenisták nem támadták nyíltan az abszolutizmust, sőt világi híveik közül sokan a rendszert szolgálták. Ha maguk nem is politizáltak szándékosan, magatartásuknak volt politikai éle. Rómával, a gallikanizmussal és főleg a jezsuitákkal szemben tartózkodóan viselkedtek, mert ezek alárendelték a hitet a politikai érdekeknek. Szerintük pedig a hit nem szenvedhet csorbát az államérdek miatt. Hithű katolikusoknak vallották magukat, nem vonták kétségbe sem a szentségeket, sem a csodákat. Elítélték a kálvinizmust, s mindig is a római egyház kebelében kívántak maradni.

Mindezek ellenére a janzenizmust a jezsuiták nyomására 1653-ban X. Ince, 1656-ban pedig VII. Sándor is eretnekségnek nyilvánította. Az eretnekséget kinyilvánító bullára az egyház tagjainak fel kellett esküdniük. Emiatt sok janzenista papot elmozdítottak. Valóságos üldözés indult meg ellenük az egyházon belül, s ez már nem egyszerűen a hitviták

hevességből fakadt; az állam támogatta. Az abszolutizmus számára a janzenizmus mindig ellenszenves volt, mert kiélezte a hitvitákat, megbontva ezáltal a francia katolicizmus viszonylagos egységét. Egyébként vallási tanításai is gyanút keltettek, sokan azt olvasták ki belőlük, hogy a rendszer ellen irányulnak.

A pápai elítélést Mazarin is ösztönözte, s kihasználva az alkalmat, jó néhány janzenista atyát egyház elleni bujtogatás címén börtönbe vetett, közöttük Lemaistre de Sacit, a katolikus Biblia híres francia fordítóját. A janzenizmus hívei védekeztek – persze csak szellemi fegyverekkel –; visszavonultak kolostoraikba, melyek közül a Párizs melletti Port-Royal volt a leghíresebb. Itt sem nyugodhattak; Port-Royal öt tekintélyes apácáját, élükön Angelica nővérrel, szétszórták Párizs „megbízható” kolostoraiba. Az apácák olyan fegyelmezetten és öntudatosan viselkedtek, hogy az őket megtéríteni igyekvő társnőik hite rendült meg, ezért visszaküldték őket rendházaikba. A janzenista nővérek – mondták róluk – „tiszták voltak, akár az angyalok, de gőgösek, mint az ördögök”.

Az üldözés hasznos is lehet; a janzenisták tábora nőttön-nőtt. Mások mellett védelmébe vette őket a tudós prózaíró, Blaise Pascal, aki 1656-ban adta ki *Vidéki levelek* című pamfletsorozatát a janzenisták védelmében és a jezsuiták ellen. A próza nagymestere kíméletlen gúnnyal leplezte le a jezsuiták felszínes vallásosságát és erkölcstelenségét. Hetedik levelében a szándék szerepéről írt: a tiszta emberi szándék nem menti a bűnt, s a jó cél nem igazolja a hamis eszközöket. A *Vidéki levelek* további híveket szereztek a janzenizmusnak, 1660-ban be is tiltották a könyvet.

A kormányrudat kezébe vett XIV. Lajos a janzenistákkal szemben Mazarin nyomdokaiba lépett. A janzenizmus életfelfogása nem illett egy mindenható király uralmához, aki nem válogat eszközeiben, akinek szemében az államérdek felette áll minden erkölcsi megfontolásnak, legyen ez az érdek ellentmondásos, de kezdetben haladó, majd ellentmondásos, de maradi. A király minden téren, a hitéletben is tökéletes egységre vágyott. 1664-ben éppen ezért ismét elítéltette a pápával a Port-Royal híveit, majd a párizsi parlamenttel betiltatta a janzenista művek terjesztését. Még magánkönyvtárban sem tarthatott volna senki ilyen könyveket. A parlamenti intézkedés pikantériája az volt, hogy a

taláros urak közül sokan szimpatizáltak Arnauld követőivel, de a király szavával ekkor már nem mertek szembesülni.

Az ellentmondás azonban új veszélyeket rejtett magában. Újjáéledt az ultramontán Oltári Szentség Társaság politikai ereje, s a jezsuiták is erősnek érezték magukat. Ez a vallási egységet éppúgy veszélyeztette, mint a janzenizmus, sőt talán jobban is, hiszen a jezsuiták egyáltalában nem tartózkodtak a politizálástól. 1666-ban a király betiltotta az Oltári Szentség Társaságot, de tagjait nem háborgatta, tisztségeiket is megtarthatták, ha nem moccantak. A jezsuiták számára ez a betiltás figyelmeztetés volt, átmenetileg meg is húzták magukat.

A janzenizmus elleni kirohanások hullámai tehát csillapultak. A józan gallikán irányzat a békés térítést részesítette előnyben. A király most erre hallgatott, s az elődjénél rugalmasabb IX. Kelemen pápa is hajlott a megbékélésre. Az állam most az erőszakos fellépés helyett a megegyezés politikája felé hajlott. 1668-ban Lionne Rómában ügyesen kijátszotta a jezsuitákat a pápával szemben, s elérte, hogy IX. Kelemen bullát bocsásson ki, amely feloldozza a janzenistákat. Ez elegendő volt Arnauld követőinek; készen álltak a kompromisszumra: aláírták a tőlük kért nyilatkozatot, melyben elítélték az eretnekséget, sőt megígérték, hogy újabb hitvitát nem kezdeményeznek. Ugyanakkor fenntartották, hogy ők nem eretnekek. 1668 nyarán Arnauld-t XIV. Lajos ünnepélyes kihallgatáson fogadta, még kezét is szorított vele. Létrejött az egyházi béke anélkül, hogy a dogmatikai nézetkülönbségeket megoldották volna.

Nyugalmas évtized következett a felmagasztosult janzenisták életében: szabadon fejthették ki nézeteiket, eszméikért nem üldözték őket. Az 1670-es években az alsópapság zöme és legalább húsz püspök janzenista lett. Nem alkottak titkos szövetséget, szektát, ténylegesen csak vallási-érzelmi világuk volt közös, a janzenizmust ekkor a gallikanizmustól sem választotta el éles határvonal. A gallikán püspök janzenista erkölceivel és hitével még hű szolgája lehetett az uralkodónak és a pápának. A janzenizmus mégsem vált soha a tömegek hitévé, életérzésévé. Mindig megmaradt néhány tízezer pap és művelt világi hitvallásának. A katolikusok milliói közepett elenyésző volt számuk, ha azonban

csak az egyházi szervezetet tekintjük, már sokkal jelentősebb.

A vallási békén az 1680-as években jó néhány csúnya folt esett, de a janzenisták nyílt üldözésére nem került sor. A király és kormányzata figyelmét a hugenották erőszakos térítése és a pápával való civódás kötötte le. A századfordulótól viszont veszélyessé vált a helyzet: a vallási tekintetben egyre merevebb szemléletű király úgy döntött, hogy a protestánsok után a janzenizmussal is végleg leszámol. Pedig ekkorra sokat veszített fényéből az irányzat. Arnauld Hollandiába költözött, a többi nagy egyéniség már halott volt.

A leszámolás várva várt pillanata 1708-ban érkezett el. A janzenista Pasquier Quesnelnek az Újtestamentumról írott erkölcsi elmélkedéseit a király ösztönzésére a pápa eretnek művé nyilvánította. A janzenisták ismét defenzívába szorultak. Róma feloszlatta a Port-Royal kolostorait és apátságait, arra hivatkozva, hogy lakói megtagadták a kötelező engedelmességet az egyháznak és a királynak. A királyi hatalom örömmel hajtotta végre a pápai bulla előírásait. Október 28-án éjszaka gárdisták zárták körül az apátságot, lakóit széthurcolták az ország legtávolabbi szögleteibe.

A száműzetés országos felháborodást váltott ki, s ismét alaposan megnövekedett a janzenista szimpatizánsok száma. A szívós janzenista papok és szerzetesek vasárnaponként visszajártak az üres Port-Royalba, amelyet válaszként 1712-ben a bosszús öreg király leromboltatott. Most viszont az egykori apátság melletti temető lett zarándokhely. Lajos erre a temetőt is leromboltatta, a janzenisták csontjait pedig közös sírba hányatta.

Végezetül, 1713 őszén, napvilágot látott a jezsuita ihletésű, hírhedt Unigenitus bulla. Ebben a pápa Janseniustól Quesnelig elítélt minden janzenista írást és tant, a janzenizmust pedig kiirtandó eretnekségnek bélyegezte. A bulla kiadását Lajos helyeselte, de következményeit már nem mérhette fel. Úgy gondolta, hogy végleg lezárult az ügy. Tévedett: saját gallikán egyháza is szembeszállt a bullával, mert a francia egyház belügyeibe való beavatkozásnak tekintette. Noailles bíboros, Párizs érseke és tizenöt püspök nyíltan tiltakozott. A párizsi parlament felzárkózott a püspökök mögé, s csak többszöri fenyegetés után volt hajlandó törvénybe iktatni a bullát. Noailles bíboros és a püspökök nem engedelmeskedtek, hanem országos zsinat összehívását

kérték a királytól. XIV. Lajos kénytelen volt meghátrálni saját egyháza előtt. Hírül adatta, hogy 1715 szeptemberében összeül a gallikán zsinat; a király meghalt, a zsinat elmaradt. A Bastille kapui viszont megnyíltak a janzenista foglyok előtt. A régens ugyanis a gallikánok oldalán állt.

A korlátlan hatalmú Napkirálynak nemcsak „eretnek” janzenista alattvalói voltak, hanem hugenottái is, akik Kálvin ígéit hirdették. A francia protestáns egyház már nem képviselt politikai veszélyt, Mazarin korától jól megfért az abszolutizmussal. A hugenotta polgár épp olyan hűséges alattvaló lehetett, mint a katolikus. A kálvini egyház léte tehát csupán a hit feletti korlátlan hatalom tagadása volt, nem az alattvalók feletti abszolút hatalomé.

Az egymillió hugenotta alattvaló zöme szorgalmas polgár és paraszt volt. Ötezer lelkészt és 750 egyházközséget tartottak fenn Kálvin követői. Iskoláikban királyhűségre, istenfélelemre, szorgalomra és takarékosagra nevelték gyermekeiket. A hugenotta írástudók aránya magasabb volt, mint a katolikus népességé. A kálvinista polgárság zöme szerény jólétben élt, a hajózásban, a posztóiparban, a nyomdászatban és a bankéletben pedig kiemelkedő szerepet játszott. Az orvosok, ügyvédek, gyógyszerészek és gazdasági szakemberek között is sok volt a hugenotta. Hervart bankárt az 1660-as években kölcsönei és pénzügyi ismeretei miatt nagyra becsülték a Louvre-ban.

A nagy múltú hugenotta nemesség oroszlánrésze ekkorra már rég visszatért a katolikus hitre, csak néhány jeles család tartott ki a protestantizmus mellett, mint Turenne és Duquesne. Az érvényesülés érdekében Turenne-nek nem kellett rekatolizálnia, hiszen rendkívüli hadvezéri képességeit az ország nem nélkülözhetette. Ő önként, minden számítás nélkül tért meg az anyaszentegyházba, 1668-ban. Állítólag Bossuet, a gallikanizmus bajnoka terelte vissza a marsallt a római akolba. Turenne hamarosan csalódott a katolicizmusban, s élete utolsó éveiben a janzenizmus híve lett.

A szertelen Duquesne, a „Tengeri Sün”, a francia flotta hőse viszont nem állt kötélnek. A király marsallbotot ajánlott fel neki, ha legalább formálisan áttér, de Duquesne büszkén nemet mondott. Lajos kénytelen elnézni ezt a macakskodást, a „Sünt” nem nélkülözhetette. Ő volt az egyetlen, akinek – igaz, csak egyszer – sikerült vereséget mérnie a holland Ruyterra. Kitartását halála után bosszulták meg:

Bossuet püspök, a híres hitszónok

nem engedélyezték protestáns szertartás szerinti temetését. Fia Svájcba vitte apjának hamvait, a fejfára pedig ezt íratta: „Hollandia mauzóleumot emelt Ruyternek, Franciaország megtagadta a földet Ruyter legyőzőjének hamvaitól.”

XIV. Lajos kezdetben politikai örökségnek tekintette a protestáns egyház jogait szabályozó híres nantes-i ediktumot. Úgy tetszett, hogy megbékél ezzel az állapottal: „... a legjobb eszköz királyságom hugenottáinak alávetésére az, ha semmiféle újabb szigorral nem szorongatjuk őket..., de az is, hogy többet se adjunk nekik, mint eddig”. Ezt akár Richelieu vagy Mazarin is mondhatta volna. Csakhogy volt egy lényeges különbség a nagy bíborosok korához képest:

a megújult katolikus egyházon belül egyre inkább az ellen-reformációs hangulat lett úrrá, s ebből minden irányzat kivette a részét. A királyt meggyőzték, hogy az ő hatalma is megnő, ha minden alattvalója újra katolikus hiten lesz.

Az 1660-as években a rendszer a békés térítésben kereste a katolikus egység felé vezető utat. A józanabb gallikán egyházatyák meggyőzéssel és aranyakkal próbálták egyengetni a térítést. Az egyház négy és fél millió livre-t ajánlott fel a szegény sorsú hugenották megtérítésére. Ennek a csábításnak aztán elmaradtak a gyümölcsei. A felajánlott pénz sokszor csak néhány napszámnak felelt meg. Ilyen olcsón kevés ember volt hajlandó áruba bocsátani a hitét.

Elérkeztek az 1670-es évek, a szorongatás korszaka. A hugenottákat előbb eltiltották a nyomdászai és a könyvkereskedői foglalkozástól, nem nyithattak újabb iskolákat, gyógyszerházakat, a városokban nem lehettek a királyi igazságszolgáltatás előjárói. Ezzel nyíltan megszegték a nantes-i ediktumot. Vallásuk gyakorlásában is korlátozták őket: templomaik számát nem növelhették, halottaikat nappal nem temethették; minimálisra korlátozták a protestáns zsinatok számát.

A tényleges üldözés 1679-ben kezdődött. Az erőszakos, sokszor brutális fellépést nem is az egyház, hanem La Tellier kancellár és Louvois szorgalmazta. A két politikusnak a királyt is sikerült meggyőznie. A józan Colbert hiába próbálta ellensúlyozni La Tellier és Louvois befolyását. Hiába magyarázta a királynak, hogy az erőszakos térítés, az üldözés gazdasági szempontból is csak árt a királyságnak, Lajos nem hallgatott hű emberére.

1679-ben megszüntették a vegyes összetételű (katolikus–hugenotta) bíróságokat. 1681-ben lezárták a kálvinista teológiai akadémiákat, s gyakorlatilag a földművelést kivéve minden foglalkozástól eltiltották a francia kálvinistákat. A rendőrhatóságok és a dragonyosok összefogdosták az utcán játszadozó gyerekeket, szüleik költségén zárdába hurcolták őket, hogy aztán az anyaszentegyház hithű katolikusokat faragjon belőlük. A déli hugenotta városok utcáin elnémult a gyerekzsivaj, a családok bezárkóztak, az otthonok börtönné torzultak.

Néhány helyen a fizikai terror is előfordult, bár a király nem rendelkezett ilyesmiről. A túlbuzgó délvidéki intendánsok dragonyosokat szállásoltak el a hugenották házaiban,

s a katonák mindaddig ott garázdálkodtak, amíg a szorongatott család meg nem tért. Ha gyújtogatásra, akasztásra nem is került sor és nem lobbantak fel röten a máglyák, mint a vallásháborúk korában, de rablás, fosztogatás, nők becsutelenítése gyakran előfordult. 1685-ig négyszáz református templomot zártak be vagy romboltak le, vagyonukat pedig széthordták. A térítésnek ez az egyetlen eszköze látszott hatásosnak.

A király tudomást szerzett a fizikai erőszakról, de azt színlelte, mintha nem tudna semmiről. Európát megrendítették a franciaországi üldözésekről szállongó hírek. XI. Ince pápa, bár a térítésnek tüzes híve volt, elítélte a dragonyosok rémtetteit. Kijelentette: az embereket *vezetni* kell a templomba, s nem odahurcolni.

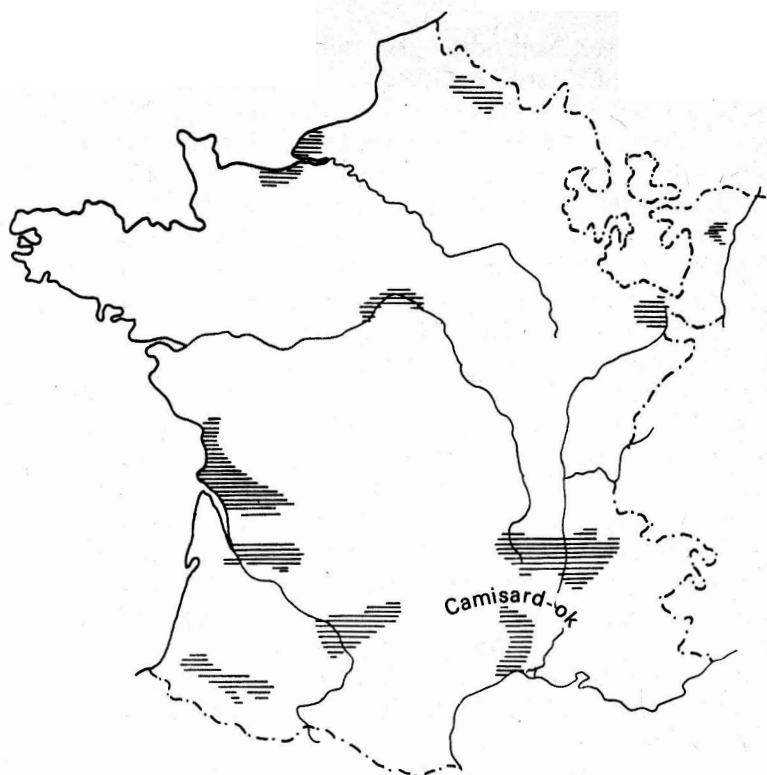
Ebben az atmoszférában senkit sem lepett meg a nantes-i ediktum visszavonása. 1685. október 18-án az uralkodó aláírta a fontainebleau-i ediktumot, amely az alábbi „szelíd” megfogalmazásban törvényen kívül helyezte a hugenot-tákat: „A nevezettek egyébiránt várván, amíg majd Istennek tetszik megvilágosítani őket, mint a többieket, továbbra is lakhatnak királyságunk városaiban és egyéb helységeiben... s ott folytathatják kereskedői tevékenységüket, élvezhetik javaikat. Senki sem háborgathatja, senki sem akadályozhatja őket említett vallásuk ürügyén, azzal a feltétellel, hogy azt nyíltan nem gyakorolják, és imádság vagy az említett vallás kultusza céljából nem gyűlnek össze.”

XIV. Lajos állítólag azért döntött így, mert úgy vélte: országában hamarosan úgysem lesz protestáns, tehát a nantes-i ediktum is elévült. Ez persze nem igaz; a király és miniszterei jól tudták, hogy szép számmal maradt francia protestáns, máskülönben miért rendelkezett volna jövőjüket illetően a fontainebleau-i ediktum egy sereg cikkelye.

A Napkirály 1685-ben olyan erősnek érezte rendszerét, hogy ezt az üldözést is megengedhetőnek vélte. Úgy fogta fel, hogy eddig csak kényszerűségből élt együtt a protestánsokkal. Elérkezettnek látta az időt, hogy papírrongynak tekintse a nantes-i ediktumban foglalt szerződést. Uralkodó és alattvalói között nem is létezhet szerződés, hiszen nem egyenrangúak. A király nemcsak alattvalóinak tetteit rendelheti el, hanem a hitét is eldöntheti. Márpedig a Napkirály nem akart más hitű alattvalókat látni országában, csakis katolikusokat.

 Une des vingt-cinq gravures de la suite gravées par le plus habile
 dessinateur de l'école française au XVIIIe siècle.

Az utókor – mint mindig – világosan látja, hogy a hugenották üldözése XIV. Lajos rendszerének egyik súlyos balfogása volt. Először is magát az abszolutizmust gyengítette. 1679-től 1700-ig legalább 200 000 hugenotta vándorolt,

Protestáns szigetek a katolikus Franciaországban

pontosabban szökött külföldre. Pedig a fontainebleau-i ediktum megtiltotta a királyság elhagyását. Akit szökésen értek, gályarabságra ítélték. Mégis sokan vállalták a bizonytalan jövőt, elhagyták szülőföldjüket, semmint hitüket dobták volna el. Főként a protestáns városok polgárai vették kockára a sorsukat. Csendben pénzzé tették javaikat, a pénzüket ruhába varrva magukkal vitték. A takácsok még szövőszékeik tervrajzát is kimenekítették. A protestáns és lutheránus Európa szívesen fogadta be a földönfutókat. Hollandiában 60 000, Angliában 50 000, Brandenburgban 25 000, Svájcban 22 000 hugenotta telepedett meg; porosz földön ma is sokan viselnek francia családnevet.

Franciaország egyszázalékos vérvesztése e kivándorlás kapcsán nem látszik számottevőnek. Csakhogy ez a kétszáz-

ezer kivándorolt hugenotta nem volt kétszázezer koldus. A hugenotta takácsok, kereskedők, nyomdászok, orvosok és gyógyszerészek szakismereteikkel Franciaország ellenségeit erősítették. Orániai Vilmos a nantes-i ediktum visszavonását kihasználva lett az európai protestantizmus bajnoka. Európában nem volt időszerű a protestánsüldözés, éppen ellenkezőleg, a török elleni keresztény összefogás került előtérbe. Visszajára fordult a korábbi helyzet, amikor a francia uralkodó összefogott a protestánsokkal a Habsburgok ellen. Most I. Lipót császár fogott össze a protestánsokkal XIV. Lajos ellen. A Napkirály rendkívül népszerűtlenné vált Európában e barbár vallásüldözés miatt.

A francia gazdaság erejét is megcsapolta az emigráció, ugyanis a királyság ipari és kereskedelmi potenciáljának csaknem húsz százalékát tartotta kezében a kétszázezer hugenotta. Az amúgy is pangó gazdasági élet gondjait ez a vérvesztés csak növelte. Az abszolutizmus persze nem volt annyira vak, hogy ne ismerte volna ezt a tényt, s a nantes-i ediktum visszavonásával persze nem a gazdasági válságot akarta elmélyíteni. Csakhogy a baj megesett; nem volt visszaút, a rendszer legfeljebb enyhíthette a gondokat.

Az 1698–1699-es királyi rendeletek mérsékeltebben szabályozták a hittérítést, az emigránsok javait ezentúl az örökösök kezén hagyták, az áttéréshez hosszabb határidőt szabtak. A hivatalos szervek gyakorlatilag behunyták az egyik szemüket, amikor a térítés került szóba. A spanyol örökösödési háború korára ismét jó néhány protestáns bankár telepedett le Párizsban.

A XVIII. század elején tehát az üldözés anélkül zárult le, hogy mindenki visszatért volna a katolikus akolba. Külföldre sem szökhettek mindenki. Az otthon maradottak jó része a törvény szigora és a túlkapások, a terror miatt formálisan megtért, de lelke mélyén örökre kálvinista maradt. Az „új-katolikusok” csak a külvilág előtt váltak pápistákká.

Volt a hugenottáknak egy harmadik csoportja is, a „legnyakasabbak”, akik inkább belső emigrációba menekültek, de misére nem jártak soha. Ezek a kemény emberek szülővárosaikból a Cévennek csúcsai között meghúzódó apró protestáns falvakba költöztek. Erre a kietlen vidékre a király ügynökei sem jutottak el egykönnyen. A Cévennek tömbje lett a hugenották belső menedéke: Genfből titokban papo-

kat hívtak és az éj leple alatt gyakorolták vallásukat. Az állandó fenyegetettség érzése fanatikussá tette őket.

Amikor 1702-ben XIV. Lajos dragonyosokat vezényelt ki ellenük, egy pékmester, Jean Cavalier gerillaháborút szervezett. Ez volt a híres a *camisard* felkelés, amely a parasztok ingeről kapta a nevét. A dragonyosok hiába égettek fel néhány száz falvat, a kálvinisták nem kapituláltak. A király végül Villars marsallt, a tapasztalt hadvezért küldte a Cévennekbe, hogy tűzzel-vassal törje meg ezt a számottevő katonai erőket lekötő „belső frontot”. Villars 1705-ben – ezredesi rang fejében – megnyerte Cavalier-t. A derék falusi pék még Versailles-ban is megjelent, hogy maga és hittestvérei nevében hódoljon királya előtt. Lajos fogadta is, de megalázta, ezért Cavalier az angol hadseregbe szökött. A *camisard*-ok története ezzel nem ért véget: a Cévennek lakói mindvégig megőrizték kálvini hitüket.

A Legkeresztényibb Király abban a tudatban halt meg, hogy sem a janzenizmust, sem a karteziánusokat, sem a szabadgondolkodókat, végül a hugenottákat sem sikerült kiirtatnia. Halála évében – 1715-ben – egy pásztor, Antoine Court a Cévennek lábánál, Nîmes mellett hugenotta zsinatot hívott össze. A kálvinizmus ismét felvirágozott.

Az eltékozolt *gloire*

1686. május 18-án Párizsban újabb szobrot avattak, természetesen a Napkirályét. A szobrot szép új téren állították fel. Ezen a helyen azelőtt La Feuillade tábornok palotája állt. A tábornok azonban lebontatta, hogy helyet adjon a Győzelmek terének, a tér közepén pedig Lajos nagy lovas szobrának. A szobrot a talapzat négy sarkán négy láncba vert római rabszolga képében négy európai nagyhatalom tartotta. Az egyik alak a kétfejű császári sassal a német fejedelemségeket szimbolizálta. A német monarchiák követői tiltakoztak is, a jelvény eltávolítását követelve. Csakhogy a francia udvar a király tömjénezése közben nem sokat törődött a német követekkel.

A Napkirály még mindig úgy érezte, hogy pályája a zenitén áll, hogy a francia királyság továbbra is az egyetlen európai állam, amelynek senkitől sem kell tartania, s amelytől mindenki retteg. Pedig az európai erőviszonyokban szá-

mottező változások kezdődtek. A lovas szobor felavatása után két hónappal a nagy múltú Augsburgban a császár, a német fejedelmek zöme, Spanyolország, Hollandia és Svédország szövetséget kötöttek az 1648-as béke és a német birodalom területi épségének megőrzésére. Így alakult meg a híres augsburgi liga. Nem kellett hozzá diplomáciai zsenialitás, hogy valaki felismerje: a liga Franciaország ellen irányul, még akkor is, ha Európa ekkoriban a török elleni összefogásról beszélt.

A német-római birodalom a XVII. század végére lassan kiheverte már a harmincéves háború iszonyú pusztításait. Né pessége ismét elérte a húszmilliót, a gazdaság is kezdett magára találni. Ezt a folyamatot XIV. Lajos – bármilyen ügyes volt is a francia diplomácia – már nem tudta a maga javára fordítani. Németföldi befolyását képtelen volt helyreállítani. A kisebb-nagyobb német államocskák a császár oldalán jobban megtalálták a számításukat, a Habsburg császár ugyanis nem fenyegette területi integritásukat.

Ennél jóval kedvezőtlenebbül hatott a Habsburgok, illetve a törökök erőviszonyainak végleges változása. A Keresztény Liga seregei 1686. szeptember 2-án visszafoglalták Budát, s a valamikor oly félelmetes oszmán birodalom nem tudta többé összeszedni magát. A félhold nem volt immár egyenrangú ellenfele a keresztnek. A kártyavárként roska-dozó török hatalom romjai maguk alá temették a francia álmokat, hogy Magyarországon még sokáig erős marad a török, lekötve a Habsburgok erőinek jelentős részét. Buda visszavívása után Lipót császár nagyobb erőket csoportosíthatott át nyugatra.

Versailles-ban felismerték az erőviszonyok változását. Ferdinand Lobkowitz osztrák politikus írta Párizsból, hogy amikor Louvois 1686 nyarán értesült Buda körülvételéről, dühösen így kiáltott: „Elvesztünk!” A probléma lényege tehát nem a felismerésben, hanem a helytelen következtetésekben rejlett. Ráadásul Versailles nem szövetséget keresett, hanem 200 000 katonájával fenyegetőzött. Louvois és XIV. Lajos háborúval akarta Franciaország vezető szerepét megtartani.

Csakhogy a háborút ki is kellett provokálni. Ehhez a franciák pompásan értettek. 1686 szeptemberében Lajos azt követelte a császártól, hogy véglegesen ismerje el a reuniókat, vagyis a német birodalomtól elcsatolt területeket ismer-

je el Franciaország részeiként. Nyíltan jogot formált arra is, hogy a Rajna-vidéki német fejedelemségek trónöröklésében szava legyen. Amikor a kölni érseki szék (mint választófejedelmi szék) megüresedett, XIV. Lajos a strasbourg-i püspököt, Fürstenberget ismerte el érsekként. I. Lipót és XI. Ince pápa viszont saját jelöltjüket, a bajor választófejedelem testvérét ültették a díszes székbe.

A pfalzi örökösödés ügye is balul ütött ki a franciákra nézve. A pfalzi fejedelmi dinasztia férfiága Károly személyében kihalt, a heidelbergi trónt viszont csakis férfi örökölhette. A legközelebbi rokon Lipót apósa, Fülöp Vilmos volt, őt viszont XIV. Lajos nem ismerte el jogos utódként, mert nem a fő ágból származott. Elisabeth Charlotte, Orléans-i Fülöp felesége viszont a pfalzi fejedelmi család fő ágának arany ágacskája volt. Mivel nő nem örökölhette a fejedelemséget, Lajos kegyesen felajánlotta: pénzen váltsák meg az örökösödést. Ráadásul dőlyfös üzenetben követelte a Pfalzba szökött hugenották kiadatását. Csakhogy a Napkirály követeléseire nem reagáltak a szomszédok. Elmúlt már az az idő, amikor a német fejedelmeknek és „főkapitányuknak” – így titulálta Lajos a német császárt – feltételeket szabhatott. Louvois és fejedelmi ura csak erre a visszautasításra várt, mert így azután útnak indíthatták a seregeket. Így robbant ki a kilenc évig tartó augsburgi liga háborúja.

A franciák – úgy tetszett – a csatatéren joggal számíthatnak babérokra. 1688 őszén Louvois félelmetes gépezete már a Rajna felé masírozott. A határfolyón a franciák ellenállás nélkül átkeltek, sőt október 22-én már a kezükben volt a Rajna-vidék fontos erődítménye, Philippsburg. A király éppen misét hallgatott Versailles-ban, amikor értesült a győzelemről. A szertartást egy kézmozdulattal megszakította, hogy bejelentse az újabb sikert, s hálaadó istentiszteletet rendeljen el a francia fegyverek és önmaga dicsőítésére.

De a hódítás gyümölcsei megkeseredtek; a hadjárat gyűlöletet és szégyent szült a franciáknak. Louvois, hogy az ellenséges erők későbbi felvonulását megakadályozza, sivatagga akarta tenni Pfalzot. A hadászati megfontolások legfeljebb az erődök és a katonai utánpótlás tönkretételét indokolták volna, totális háborút az idő tájt nemigen ismertek, a békés lakosságot is ritkán háborgatták, mészárlásról és a lakóházak felégetéséről nem is szólva. Pedig most mind ez megtörtént. 1688–1689 tele és tavasza XIV. Lajos ural-

mának legsötétebb hónapjai. Kétszáz falu és olyan híres városok pusztultak el, mint Worms, Speyer, Mannheim és részben Heidelberg. Speyerben a franciák még a német császárok sírkamráit is feldúlták.

A vandalizmus jó néhány nemzedéken át gyűlöletessé tette a franciákat. A Rajna-vidéki németek még a XIX. században is Lajos tábornokairól (Duras, Créqui, Mélac, Lorge) nevezték el kutyáikat. Melac tábornok a szégyenletes események után állítólag nevetve mondta volna: „...minden tőlem telhetőt megtettem, hogy Belzebub tiszteltét és barátságát kiérdemeljem...”

A francia hódítás félelmet keltett a szívekben, de meghunyászkodást nem. Európa egyre erősebbnek érezte magát, és joggal. Anglia és Hollandia, a két tengeri hatalom között szoros barátság számai szövődtek a franciákkal szemben. 1685-ben II. Jakab örökölte az angol trónt. Stuart Jakab még elődjénél, II. Károlynál is rosszabbul politizált. A katolikus politikai erők támogatásával és az abszolutizmus helyreállítására irányuló kísérleteivel végképp felbőszítette az erős és nyakas angol burzsoáziát. Ráadásul roppant pénzüsszegeket fogadott el XIV. Lajostól, s ennek fejében a nemzetközi porondon sosem fordult szembe a franciákkal. Az angol nagypolgárság és a haladó szellemű nemesség ekkor ügyes sakkhúzásra szánta el magát: a Stuartok megbuktatásának érdekében, továbbá avégett, hogy a jogfolytonosság és a királyság intézménye fennmaradjon, 1688 őszén II. Jakab vejét, a holland Orániai Vilmost hívta meg az angol trónra. Máig ezt nevezi az angol történetírás „dicsőséges forradalomnak”.

Colbert de Croissy külügyminiszter felismerte a két tengeri hatalom egyesülésében rejlő veszélyt. Louvois és XIV. Lajos azonban álmvilágban élt: II. Jakab hatalmát szilárdabbnak vélték, és arra számítottak, hogy Orániai Vilmos partraszállása után (1688. november 13.) polgárháború robban ki Angliában. Vágyálom valóban: a franciáknak csakugyan kedvezett volna, ha Hollandia és Anglia figyelmét lekötö egy ilyen belharc, hiszen akkor újabb németalföldi területeket csikarhattak volna el. A király 1688 novemberében hadat is üzent Hollandiának.

Ám Lajos és környezete nem értette meg az angliai változások lényegét. Az angol burzsoázia végleges hatalomra kerülését nem lehetett feltartóztatni. Orániai Vilmos véron-

tás nélkül került az angol trónra, társuralkodójával és hitvesével, Máriával. A brit polgárság ügyesen előkészítette a rendszerváltozást. II. Jakabtól még a hadsereg és a hajóhad is elpártolt. Az utolsó angol Stuart kénytelen volt francia földre menekülni, ahol a saint-germaini kastélyban XIV. Lajos a londoninál is fényesebb udvartartást rendeztetett be a száműzött Stuartnak. Angliában tehát vér nélkül győzött a „dicsőséges forradalom”, egyúttal az angol és a holland kereskedőpolgárság szövetsége. Ez a fordulat Franciaország kárára érezte is hatását az augsburgi liga háborújában.

Németország megtámadása és a Hollandiának küldött hadüzenet Európát a háború szakadéka felé ösztökelte. 1689 áprilisában Spanyolország, májusban Anglia és Szavója is szembefordult Lajossal. Egy francia kísérlet, hogy Írországon keresztül II. Jakabot visszaültessek a trónra, kudarcba fulladt. A francia királyságot minden oldalról ellenséges hatalmak vették körül. A koalíció, vagyis az augsburgi liga 1690 tavaszára szintén kétszázezres hadsereget toborzott. Először történt meg, hogy XIV. Lajos ellenfelei tényleges szövetségre léptek. 1690 elején a hágai megbeszélésen közös katonai tervet dolgoztak ki. A legtöbb katonát a német államok állították, a legtöbb pénzt Anglia és Hollandia adta.

Az együttműködés most sem volt felhőtlen: a kétszáz ezer katona sosem forrt össze egységes hadsereggé, sosem irányították együttesen. Egyetlen nagy hadjáratban sem tudtak többet összevonni, mint az ármádia egynegyedét. Bár ez is fordulatot jelzett, mert szárazföldön először váltak nagyjából egyenlővé a katonai erőviszonyok. A tengeren viszont nem is lehetett kétséges a koalíció túlereje. A franciák nem tudtak lépést tartani a két tengeri ellenfél lázas hajóépítési ütemével.

1690 tavaszán, amikor a sártenger kissé felszikkadt, négy fronton indult meg a támadás Franciaország ellen. Dél-Németalföldről negyvenezer német-holland sereg készült betörni a dús Champagne-ba, de július elsején Fleurusnál vereséget szenvedtek az alacsony termetű, púpos Luxembourg marsalltól. Condé és Turenne ekkor már nem élt, tanítványaik pedig, ha nem is voltak olyan tehetségesek, még jól értették a mesterségüket. A második fronton, Írországon belül a franciák támadtak, hogy II. Jakabot másodjára

is megpróbálják visszaültetni a trónra. Az angolok azonban szétszórták az inváziós csapatokat.

Az írországi vereségért a tengeren kárpótolták magukat a franciák. A jó képességű Tourville admirális a La Manche vizein vereséget mért az angol-holland flottára. Hiába volt számszerű fölényben az angol-holland tengerészet, a hadműveleteket nem tudta összehangolni. Az angol parancsnok habozását Tourville ügyesen kihasználta. A negyedik, a legkevésbé jelentős arcvonalon, Szavoja hegyei közt is sikert sikerre halmoztak a franciák.

1691-ben a francia hadvezetés döntő szárazföldi offenzívára szánta el magát. Dél-Németalföldön – a király jelenlétében – Luxembourg és Vauban látványos várostromokba kezdett. 1691–1692-ben a franciák kezére került Mons, Liège és Namur, Antwerpent azonban csak felgyújtaniuk sikerült, elfoglalni nem. XIV. Lajos ekkor kísérte el utoljára csapatait a csatatérre. Délen Catinat tábornok Nizzát foglalta el.

A németországi fronton viszont nem születtek sikerek. A franciák „haszontalan győzelmeket” arattak, a koalíció gerincét nem sikerült megtörniük. 1692-ben a támadás lendülete ki is fulladt, s ezután a németországi arcvonalon csak védekezésre futotta a francia generálisok erejéből.

1691-ben a nagy Louvois-t elragadta a kólika; fia, Barbezieux márki lett a hadügyminiszter. Barbezieux Pontchartrain pénzügyi főellenőrrel és Croissy külügyminiszterrel együtt a szakma mestere volt, de nem művésze. A francia hadszervezést már nem tudta megújítani, pedig épp erre lett volna szükség. A koalíció ugyanis ezen a téren, bár lassan, de utolérte a franciákat.

Lajos tanácsadói a diplomáciai elszigeteltség bilincseit sem tudták széttörni. Kifelé ezt a tényt a Napkirály „nagyszerű elszigetelődésnek” állította be: Franciaországnak nincs szüksége szövetségeseekre, hiszen hadserege egyedül is dacol Európával. Így igazán „fenséges” ez a háború. Valójában a szövetségeseik, vagy legalábbis ellenségeinek ellenségei hiányoztak a franciáknak. A török többé nem játszhatta ezt a szerepet. Lajos diplomáciája tehát minden szalmaszálat megragadott, így avatkozott be végül is többek között Thököly Imre és a Habsburgok konfliktusába. A magyar főurak talán maguk sem látták tisztán a keserű tényt: a Wesselényi-

féle összeesküvők csupán gyalogok szerepére kényszerültek az európai sakktáblán.

Thököly 1690 nyarán betört Erdélybe és Zernyestnél győztes kis csatát vívott a császári seregekkel. Felcsillant a remény, hogy Apafi Mihály halála után, mint erdélyi fejedelem, Thököly legalábbis nyugtalaníthatja a Habsburgokat. A francia diplomácia még akkor sem adta fel a reményt, amikor 1690 októberében Thököly vereséget szenvedett és kivonult Erdélyből. Versailles ösztönözte a kurucok fiatal vezérét a felvidéki felkelés kirobbantására. Lajos tízezer aranytallért küldött neki és további ötvenezerrel kecsegtette Thökölyt, ha a felkelés sikerrel jár. 1692-ben ennél is kedvezőbb francia ígélet érkezett: ha Thököly tizenötezer kurucot állít ki, XIV. Lajos elismeri Erdély fejedelmének és nyílt szövetségre lép vele, évi százezer aranytallér fejében.

1692-ben, a kisebb szárazföldi győzelmekkel egy időben XIV. Lajos elhatározta, hogy hajóhadának vitorlásain harmincezres sereget küld át Angliába, ellenségét saját barlangjában lepve meg. Tourville megint csak abban bízott, hogy az angol-holland hajóhad nem képes jól összefogni. Kedvezőnek tetsző politikai hírek is szállongtak a szigetországból. Russel admirális, az angol flotta parancsnoka rossz viszonyban volt III. Vilmos királlyal, ezért – csak hogy borsot törjön az orra alá – kapcsolatot keresett a száműzött II. Jakabbal. A francia diplomaták arra játszottak, hogy Russel kész átállni XIV. Lajos és II. Jakab oldalára. Tévedtek, valójában nem volt szó nagy horderejű lépésről, csak apró politikai torzskodásról.

A francia flotta összevonásáról és a partraszállási kísérletről III. Vilmos kémisztólata csakhamar értesült. A franciák viszont későn tudták meg, hogy Normandia partjainál a La Hogue-fok közelében az angol és a holland hajóhad együttesen várja a franciákat. Tourville egyszerre csak egy ellenfélre számított, s így lett is volna esélye a győzelemre. De már az előkészületek is akadoztak. A szervezés, amelyből eddig mindig kitűnően vizsgáztak a franciák, csapnivaló volt. Nem érkezett meg időben a lőszer és az élelem, a hadbiztosok rossz helyre irányították a csapatok egy részét.

A király, mit sem tudva a tényekről, Tourville-t csatára buzdította. Az admirális az angol és a holland flotta összevonásáról csak akkor szerzett tudomást, amikor már támadásra sorakoztatta hajóit. A támadásból aztán védekezés

lett; az első nap még ellenállt a francia flotta. Aztán 1692. május 30-án a koalíció túlereje felülkerekedett és a franciák negyvennégy szép hajója közül huszonkettő elsüllyedt. Lyukak tátongtak – mintegy szimbólumként – legnagyobb hadihajója, a „Napkirály” oldalán is. Colbert két évtizedes flottaépítő tevékenysége egy ostoba döntés miatt füstbe ment. Végleg szertefoszlottak a francia remények, hogy a sós habokon Lajos vitorlásai egyenrangú ellenfelei lehetnek az angol és a holland hajóhadnak.

A franciák ezután gyarmataikat is sorra veszítették el: az angolok afrikai rabszolga-kereskedelmi támaszpontjaikat és néhány közép-amerikai szigetüket foglalták el, a hollandok pedig kelet-indiai birtokaikat. A La Hogue-i vereséget ezért a történészek a „XVII. század Trafalgárjának” keresztelték el, Napóleon 1805. évi katasztrofális tengeri veresége nyomán. Mindez túlzás azért, mert 1694-re a francia flotta egységeinek száma ismét elérte az 1692-es szintet. Ez a szint azonban nem volt többé elegendő, hogy Tourville vagy más nyílt csatába bocsátkozzon az ellenféllel. A franciák tehát taktikát változtattak: kalózflottákat szerveztek könnyű fregattokból és váratlan rajtaütésekkel zaklatták az ellenfelek gyarmati kereskedelmét. Az 1700-as évek elején a francia kalózok (az állam hivatalos megbízásából) rettegésben tartották ellenségeiket az óceánokon.

XIV. Lajos a szárazföldön akart visszavágni a vereségért, nem nagy sikerrel. 1692. augusztus 3-án III. Vilmos a flandriai Steenkerkennél váratlanul megtámadta Luxembourg hadseregét. Az augsburgi liga háborújának legvéresebb csatájában mindkét oldalon tizenöt-tizenötezer halott maradt a csatatéren, de a franciák győztek és III. Vilmosnak kellett elvonulnia a csataterről. A francia győzelem mégis felért egy vereséggel, ugyanis az 1693. július 29-én vívott neerwindeni csata is. A Napkirály mindkettőt hatalmas győzelemként ünnepeltette. Neerwinden után, augusztus 3-án a Notre-Dame-ban hálaadó istentiszteletet mondott és a párizsi tömeg több mint félezer zsákmányolt hadilobogót csodálhatt meg. Luxembourg marsallt a Notre-Dame „kárpitósának” nevezték el a párizsiak, mondván: a félezer zsákmányolt lobogóval az egész székesegyházat beboríthatta volna.

Voltaire ezekről a csatákról írta szellemesen, hogy „... a győzteseket saját sikerük gyengítette meg. Franciaország a Te Deum zajában ment tönkre...” Valóban így volt: a

XIV. Lajos a harcmezőn

franciák hiába győztek a csatatéren, a háborúban nem tudtak fölényre szert tenni, s nem voltak képesek olyan békét kötni, amellyel megőrizhették volna vezető szerepüket a kontinensen. A koalíció állta a sarat, s a hosszú háború többet ártott Franciaországnak, mint az ellenfeleknek.

1694–1695-ben a francia hadsereg már nem is indított nagyszabású offenzívát, de a koalíció sem tudta magához ragadni a kezdeményezést a szárazföldön, hiába aratott győzelmet Namurnál III. Vilmos 1695-ben. A fegyverben álló félmillió katona kimerítette az európai kincstárakat, de legfőként a franciát. Pontchartrain gróf, a pénzügyi főellenőr többé nem tudta előteremteni a szükséges pénzt. XIV.

Lajos most sóvárgott igazán Colbert után. „Ah, hol van már Colbert? Ha élne, nem lenne semmi baj!” – fakadt ki, amikor jelentették neki, hogy a kincstárnak háromszázmillió livre (háromévi bevétel!) adóssága van. Ráadásul 1693–1694-ben a termés is rossz volt Nyugat-Európában, az adóbevételek tehát megcsappantak. A hadviselők belátták, hogy mindkét fél halálosan kimerült.

Mint ilyenkor általában, az ellenfelek azt kutatták, miként egyezhetnének meg. A hatalmas államadósság és az 1693–1694-es éhínség XIV. Lajost mérsékletre kényszerítette, hajlott hát rá, hogy elfogadja a svédek tárgyalási ajánlatát. Lemondott volna a reuniók egy részéről, eltűrve, hogy Hollandiát Dél-Németalföld felől erőrendszer, egy „sorompó” védje. Csakhogy III. Vilmos is hibásan kalkulált: azt hitte, hogy Franciaország végképp kimerült, ezért a félig-meddig titkos tárgyalásokon újabb és újabb engedményeket akart kicsikarni. Callière, a neves amatőr festő, a hágai francia követ mindig engedett, de sosem annyit, hogy az augsburgi liga minden tagja elfogadja a francia feltételeket.

XIV. Lajos 1696 tavaszán megelégte a kötélhúzást és Viktor Amadeus szavojai fejedelmet titkos egyezségekre invitálta szövetségeseinek háta mögött. A fejedelemnek át kellett engednie a Milánó ellen vonuló francia csapatokat. A franciák ugyanis – minden erejüket összeszedve – 1696 szeptemberében új hadjáratot indítottak, hogy minél kedvezőbb pozícióból köthessenek békét. Milánó hamarosan kapitulált, majd a touloni flotta támogatásával Barcelonát is sikerült elfoglalni. Észak-Amerikában Bostont és Új-Angliát támadták a francia hajók, az Antillákon pedig a spanyol Carthagenát szorongatták.

A kisebb francia sikerek és az angliai bankcsőd immár III. Vilmost is tárgyalásokra késztették. A békekötésre Orániai Vilmos rijswijki kastélyába hívta a két fél diplomatáit. XIV. Lajos emberei úgy ülhetek asztalhoz, hogy nem kellett feladniuk a vesztfáliai béke óta bekebelezett területeket. Csak a német császár ragaszkodott még egy ideig ahhoz, hogy Franciaországot 1648-as határai közé szorítsák. I. Lipót katonailag erősebbnek érezte magát, mint valaha. 1697. szeptember 11-én, éppen a rijsvijki tárgyalások idején, Szavojai Jenő Zentánál fényes győzelmet aratott a török felett, Magyarország területének zöme pedig ezáltal végleg

felszabadult a félhold uralma alól. A Habsburgok most már jóformán minden harcosukkal felvonulhattak a nyugati arcvonalon XIV. Lajos ellen.

I. Lipót szövetségesei viszont másként gondolkodtak. Ha a Habsburg uralkodó ennyire szigorú feltételeket szab, a franciákat a háború folytatására kényszerítheti. Háborúzni pedig már senki sem akart. Lipót császár végül is kénytelen volt beadni a derekát: legyen akkor béke.

A rijswijki békét 1697. október 20-án írták alá ünnepélyes keretek között. Otthon most is mindenki saját győzelmét harsogta. A leghangosabban Versailles-ban ünnepeltek. Saint-Simon ezúttal tényeket vetett papírra: „Mint képzelhető, a békekötés után Te Deumokat tartottak, és minden testületben hosszú szónoklatokat, melyek során egyre csak azt hajtogatták, hogy a békét a király kegyeskedett megadni Európának.”

Ünnepségekre valóban szükség volt – hogy leplezzék a kudarcot. Rijswijkben ugyanis Franciaország húzta a rövidebbet: Strasbourg kivételével a nimwegeni béke óta szerzett minden birtokát elveszítette. A spanyoloknak visszaadta Luxemburgot, a Habsburgoknak a Rajna jobb partján épített erődöket (Philippsburgot, Freiburgot és Breisachot), Szavojának Pinerolót és Casalét. Formailag a lotaringiai herceg is visszakapta a maga országát XIV. Lajostól. A spanyol-németalföldi erődítményekben a francia helyőrséget holland váltotta fel. Hollandia saját határaitól jóval délebbre, az ún. sorompóval védhette magát egy francia támadás ellen. XIV. Lajos még arra is rákényszerült, hogy gyarmatainak visszaszerzése fejében elismerje III. Vilmost Anglia törvényes uralkodójának, s lemondjon Stuart Jakab hatalmának visszaállításáról.

Területileg nem sokat veszítettek a franciák, de tekintélyük, verhetetlenségük nimbusza és stratégiai helyzetük annál súlyosabb csorbát szenvedett. Seregeiket megtizedelték a pirrhuszi győzelmek; Európában helyreállt az egyensúly. Mégis, ingadoztak azért a hatalmi mérleg serpenyői, mert egyik fél sem volt elégedett a békével. Rijswijkben csak lélegzetvételnyi szélcsend született, hogy utána újabb háborúban marcangolják egymást az európai hatalmak.

„Nincsenek többé Pireneusok”

Alig száradt meg a tinta a rijswijki béke okiratán, Európát máris újabb, bár régóta várható esemény hozta lázba. Az egész életében beteges, kormányzáshoz mit sem értő II. Károly spanyol király sírba dőlt. Ez önmagában még nem volt különös esemény, ugyanis végső soron az uralkodók is emberek. A baj ott kezdődött, hogy az utolsó spanyol Habsburgnak nem volt leszármazottja, pedig kétszer is megnősítették. A nymwegeni béke után XIV. Lajos öccsének a lányát, Mária Lujzát adták hozzá, majd amikor a királyné 1689-ben elhalálozott, I. Lipót császár sógornője, neuburgi Mária Anna lett a hitvese. Kié legyen hát a spanyol trón és a spanyol birodalom, amikor II. Károly az Úr színe elé lép?

Igénylő több is akadt, a spanyol birodalom siralmas állapota ellenére. A madridi kincstár mindig üresen kongott, a spanyol hadsereg és a hajóhad csupán árnyéka volt az aranykorbeli hataloménak. Gyarmatainak hasznát az angolok, a hollandok és a franciák lefölözték. Kormányzati rendszere szétzüllött, hol francia-, hol meg osztrákbarát udvari körök irányították a nagypolitikát. A spanyol birodalomban mégsem nyugodott le a nap, ebben a korban az európaiak legnagyobb területű birodalma volt, gazdag tartományokkal, mint Dél-Németalföld vagy Milánó, illetve olyan, korlátlan lehetőségekkel kecsegtető újvilági óriásgyarmattal, mint Latin-Amerika. A spanyol örökség tehát mindenkinek megért egy újabb európai háborút, vagy azért, hogy a spanyol torta szeleteit megszerezze, vagy azért, hogy a másik nagyhatalom ne tudja őket megszerezni, hiszen ha ez történik, ismét megváltoznak az európai erőviszonyok.

Jog szerint csak a két európai dinasztia, az osztrák Habsburgok és a Bourbonok formálhattak igényt a madridi trónra. A nagy európai dinasztiákat a rokoni kapcsolatok kusza szövevénye fűzte össze. A haldokló II. Károly épp úgy rokonságban állt a Bourbonokkal, mint az osztrák Habsburgokkal. A bécsi Habsburg-ág legfeljebb annyiban számíthatott elsőbbségre, hogy a kihaló madridi dinasztia is Habsburg származású volt.

A rokoni kapcsolatok feltárását kezdjük talán IV. Fülöp spanyol királynál. IV. Fülöpnek három gyermeke született: Mária Terézia, Margit Terézia és a beteges Károly. Mária Terézia ment nőül a későbbi Napkirályhoz; házasságukból

csak egy fiú maradt életben, a *Grand Dauphin* (a „Nagy Trónörökös”), ennek a Lajos trónörökösnek és Anna-Mária-Krisztina bajor hercegnőnek a házasságából viszont három egészséges fiú származott: Anjou hercege, Burgundia hercege és Berry herceg. A spanyol királyt XIV. Lajos e három unokája közül kellett volna kiválasztani, gondolták Versailles-ban.

I. Lipótnak második feleségétől, Margit Teréziától csak egy lánya született. Ez a lány, Mária Antónia, felserdülve Miksa Emánuel bajor választófejedelem hitvese lett. Gyermeük, József Ferdinánd volt a spanyol trón másik lehetséges várományosa. Volt még egy harmadik – Lipót császár nézete szerint sokáig a legesélyesebb – királyjelölt is: Károly főherceg, aki a császár harmadik házasságából született. Neuburgi Eleonóra, a harmadik feleség szülte József főherceget is, a császári trón várományosát.

Mindegyik nagyhatalom válogathatott hát az örökösök között. A boldogtalan II. Károly spanyol királlyal több, egymásnak ellentmondó szövegű végrendeletet írtak alá, mindig az éppen legerősebb udvari párt érdekei szerint. Volt azonban mindegyik végrendeletnek egy közös vonása: a trónutódlás nem jelentheti a spanyol birodalom felosztását. Ebben az egy kérdésben még érvényesültek a spanyol érdekek. Pedig a nagyhatalmak első kombinációi, a rijswijki béke után, a birodalom felosztását vették célba, hogy senki se erősödjön meg túlságosan; így talán elodázható egy újabb nagy háború.

Főként a franciáknak kedvezett volna, hogy háború és a francia érdekek csorbítása nélkül rendeződjék a spanyol trón sorsa. A francia hadsereg és a kincstár nem volt abban a helyzetben, hogy újra szembeszálljon fél Európával, XIV. Lajos és tanácsadói tehát ezúttal józanul és ügyesen cselekedtek. Felismerték, hogy a tengeri hatalmaknak a spanyol birodalom felosztása és a bajor hercegi sarj trónra ültetése kedvezne a legjobban. A francia diplomácia gyorsan lépett: 1698. október közepén Hágában már meg is egyezett Anglia, Hollandia és Franciaország, hogy a spanyol trónra a gyermek József Ferdinánd kerül, mihelyt II. Károly meghal. Az itáliai spanyol tartományok közül Nápoly, Szicília és Toscana a francia trónörökösé lesz, Milano viszont Károly osztrák főhercegé.

Csakhogy Lipót császár vonakodott elfogadni a hágai

megegyezést, hiszen II. Károlynak már volt egy másik végrendelete, amely az egész birodalmat Károly főhercegre hagyta. A császár már szinte látta magát, hogy Madridban is ő az úr, fiú örököse révén. Az osztrák követ olyan dölyfösen viselkedett az Escorialban, mintha már nem is II. Károly, hanem a meg sem koronázott III. Károly lenne a spanyol király. A spanyol udvar dühödten nézte ezt a gőgöt, és 1698 végén II. Károlyval új testamentumot íratnak, amely a bajor hercegecskét, József Ferdinándot tette meg királynak, persze tiltva a birodalom felosztását. Az új végrendelet ellenére úgy látszott: megvalósítható a hágai egyezség. Lipótot a három nyugati hatalom, Anglia, Hollandia és Franciaország előbb-utóbb megegyezésre bírja. 1699 januárjában azonban váratlan és igen szerencsétlen gyermekhalál esett: Brüsszelben meghalt a hatéves József Ferdinánd. Európában sokáig keringett az a rémhír, hogy Bécs méreggel étette meg a kis bajor herceget. Ezt ugyan sosem lehetett bebizonyítani, egyvalami viszont bizonyos volt: a hatalmaknak mindent előlről kellett kezdeniük.

Most Orániai Vilmos „lépett”: XIV. Lajost kezdték győzködni, méghozzá sikerrel. 1700. március 3-án újabb angol-holland-francia szerződés született. XIV. Lajos – meglepő módon – elfogadta Károly főherceget spanyol királynak, azzal a kikötéssel, hogy a spanyol világbirodalmon majd Ausztria és Franciaország osztozik. I. Lipót azonban ezt az egyezményt sem fogadta el. II. Károly második végrendeletére hivatkozva Károly főherceget Itália felosztása nélkül akarta a spanyol trónra ültetni. Erről viszont XIV. Lajos nem akart hallani. Diplomatai minden erejüket és pénzüket latba vetették Madridban, hogy újabb végrendelet szülessen. A spanyol udvarban nőtt a feszültség, mert II. Károly állapota rohamosan romlott.

Nem használt sem az udvari orvosok tudománya, (ha ez tudománynak nevezhető!) sem a csodatevő ereklyék érintése, sem az ördögűzés. II. Károly napjait csak megrövidítették azok a varázsszerek, amelyek adagolásától Madridban utódot reméltek. A franciák attól tartottak, hogy a királynak már nem lesz ideje aláírni egy új testamentumot. Cselekedni kellett, méghozzá gyorsan. Portocarrero bíboros és öt franciabarát spanyol főúr kisebb palotaforradalmat hajtott végre. Eltávolították a német párt befolyásos képviselőit, s azt próbálták elhitetni a nagybeteg királlyal, hogy XIV.

Lajos unokájára kell hagyni a trónt, hiszen egyedül Franciaország katonai ereje képes a birodalom egységét fenntartani. A bécsi császár messze van, gyenge is ahhoz, hogy a spanyol birodalom integritását megőrizze. Érdekes, hogy XII. Ince pápa is hasonló szellemű levelet küldött a haldokló II. Károlynak, mert ő is attól tartott: a német császár túlságosan megerősödik.

II. Károly 1700. szeptember 28-án felvette a halotti szentségeket, október 2-án pedig aláírta új végrendeletét, amelyet csak halála után volt szabad nyilvánosságra hozni. Senki sem tudta hát, hogy mi áll a testamentumban, mert közben az osztrák befolyás ismét megerősödött. I. Lipót és XIV. Lajos egyaránt saját győzelmében bizakodott. A biztonság kedvéért azért XIV. Lajos csapatai 1700 októberében meg szállták a Pireneusok spanyol oldalán álló erődítményeket. November elsején végül II. Károly örökre elszenderedett. A végrendelet aláírása óta mindenki csak erre a pillanatra várt. A testamentum ünnepélyes felolvasására összesereglett spanyol grandok és külföldi követek feszülten figyeltek: végül is ki örökölheti a spanyol koronát. Harrach osztrák követ annyira biztos volt a dolgában, hogy már előre fogadta a gratulációkat. Keserűen csalódott aztán, amikor azt kellett hallania, hogy II. Károly a Napkirály második unokájára, a tizenhét éves Fülöpre hagyta a feloszthatatlan birodalom trónját. A testamentumnak csupán két, egy jelentősebb, illetve egy ártatlan megszorítása volt. Anjou Fülöp, mint spanyol király, sohasem lehet francia király, vagyis a két monarchia nem léphet perszónalunióra. A békesség kedvéért V. Fülöp spanyol király vegyen feleségül osztrák főhercegnőt. Ez az utóbbi feltétel nemigen vigasztalta I. Lipótot, aki kereken elutasította II. Károly utolsó végrendeletét. Leszögezte: csakis úgy lehet fenntartani az európai egyensúlyt, ha osztrák főherceg ül a spanyol trónon. Bécsben előretört a háborús párt, amely a fegyverek erejével akarta letaszítani Anjou Fülöpöt a spanyol trónról.

Újabb háborút azonban a Habsburgok nem indíthattak, az ilyen lépés a Bourbonokon és a többi nagyhatalmon is múltott. A francia kormány súlyos dilemma elé került. Ha nem fogadja el a spanyol koronát, akkor Károly főherceg személyében a Habsburgok raknak fészket Madridban, hogy ismét két birodalmat igazgassanak. Az pedig idő kérdése, hogy ténylegesen is egyesítsék a spanyol és az osztrák

birodalmat. A különállás mellett kardoskodó spanyol grandokat nem lesz nehéz lecsillapítani. A legendás V. Károly birodalmának újjáéledése ismét azzal a negatív eredménnyel járna, hogy Franciaországot bekerítik, akkor pedig elvesznének az elmúlt fél évszázadban szerzett hatalmi pozíciók. Akkor pedig Franciaországnak mindent előről kell kezdenie. A háborút pillanatnyilag ugyan elkerülhetné, de a jövőben annál nagyobb lesz a katonai fenyegetés.

Ez a francia elmélet nem vette figyelembe, hogy V. Károly egykori világbirodalmának helyreállítása irreálissá vált: Anglia és Hollandia hallani sem akarna róla, márpedig a két tengeri hatalom és Franciaország ellenében a Habsburgok nem sokat tehetnek Nyugat-Európában.

Mit jelenthetett a másik megoldás, vagyis az, ha XIV. Lajos elfogadja a testamentum rendelkezéseit? Elkerülhetetlen háborút a megizmosodott Habsburgokkal! Csakhogy Versailles-ban úgy gondolkodtak, hogy ha Franciaország veszített is hatalmából az augsburgi liga háborújában, a Habsburgokra azért még vereséget mérhet a harcmezőn. Ebben is rejtett azért egy bizonytalansági tényező: hogyan viselkednének egy újabb francia-osztrák összecsapás esetén a tengeri hatalmak? Valószínű, hogy a franciák ellen fordulnának, hiszen ezt a királyságot tartják az elmúlt fél évszázad tapasztalatai alapján a legveszedelmesebb hatalomnak. Amikor 1700. november 9-én Versailles-ba érkezett II. Károly halálának és a végrendelet záradékának híre, XIV. Lajos még nem tudhatta, mi a véleménye Orániai Vilmos angol királynak Anjou Fülöp spanyol királyságáról.

A francia külpolitika olyan kényszerpályára került, amelyet részben maga, részben az európai viszonyok alakítottak ki. XIV. Lajos erről a pályáról nem léphetett le, csak abban dönthetett, hogy melyik irányban induljon. Ebből a nagy dilemmából adódott, hogy XIV. Lajos és kormánya még sohasem döntött annyira lassan egy külpolitikai kérdésben, mint most. Szokatlan helyzet állt elő az önmagát még mindig Európa vezető hatalmának tartó Franciaország számára. A Magas Tanács két napon át ülésezett Maintenon asszony szobájában, a vélemények pedig megoszlottak. Colbert de Torcy külügyminiszter és Beauvillier, a pénzügyi tanács elnöke kijelentette: le kellene mondani a spanyol trónról. A legjobb megoldás a spanyol birodalom európai tartományainak felosztása, hiszen ez a tengeri hatalmak

érdekeinek is megfelelné. Pontchartrain kancellár és Barbezieux hadügyminiszter, Louvois fia viszont a felkínált koronára elfogadása mellett kardoskodott.

A döntés a király kezében volt. XIV. Lajos napokig medített, míg végül az utóbbiak véleményét fogadta el. A spanyol trónöröklés adta nagyhatalmi lehetőségek annyira csábítóak voltak, hogy legyőzték józanabbik énjét. Sőt arról is meggyőzték, hogy éppen ezáltal garantálhatja az európai békét, hiszen Franciaország hatalma láttán mindenki megszeppen. A „nagy választás” 1700. november 12-én került nyilvánosságra: XIV. Lajos levelet írt Madridba az özvegy királynénak, tudatva vele, hogy Spanyolország új királya V. Fülöp. November 16-án XIV. Lajos ünnepélyesen maga elé rendelte unokáját és a spanyol követet, majd Fülöp herceghez fordult: „Uram, a spanyol király önt királynak rendelte. A grandok kívánják, a népek óhajtják, én pedig beleegyeztem.” A spanyol követ földig hajolt leendő uralkodója előtt, miközben e szavakat hallhatta XIV. Lajos szájából: „Uram, íme a király, akit Spanyolország kért.” Voltaire szerint XIV. Lajos sokkal megalázóbb formában tudatta a spanyol követtel, hogy a madridi trónra Bourbon uralkodó kerül: „Nincsenek többé Pireneusok!”

Valószínű, hogy ez a szállóige sem hangzott el soha, de az események menete azt bizonyította, hogy a Napkirály ebben a szellemben gondolkodott. Az audiencia után XIV. Lajos kinyitatta a királyi lakosztály ajtószárnyait és a sokaságnak utánozhatatlan pátozzal bemutatta a spanyol királyt: „Uraim, íme Spanyolország királya. Az ég rendelte így, s én örömmel hajtom végre a rendelést.” Unokáját is nyomatékosan figyelmeztette: „Legyen jó spanyol, Felség, ez most a legfőbb feladata, de sose felejtse el, hogy franciának született, s hogy a két nemzet egyesítésén kell munkálkodnia.” Ide már jól illett volna a „Nincsenek többé Pireneusok!”.

Anglia és Hollandia a spanyol király halála utáni hónapokban kedvezően reagált, vagyis elfogadta V. Fülöp jelölését a spanyol trónra. Az angol konzervatívok, vagyis a toryk és a kompromisszumra hajló holland nagypolgárság II. Károly utolsó testamentumát törvényesnek tekintette. Az angollá lett III. Vilmos kezdetben úgy gondolta, hogy alkudozásokkal valóra válthatja eredeti tervét, a spanyol birodalom felosztását. Ha Bécs az itáliai spanyol tartományokat

„fájdalomdíj” fejében megkapja, az angol–holland nagypolgárság számára pedig kedvező gyarmati szerződéseket lehet kötni V. Fülöppel, minden elrendeződik. Végül is majdnem mindegy, hogy a spanyol királyt V. Fülöpnek vagy III. Károlynak hívják-e. V. Fülöp sosem lehet francia király, ezt a végrendelet is hangsúlyozza. Egyébként is még él XIV. Lajos, él Lajos trónörökös, sőt a legidősebb unoka, Burgundia hercege is. A francia trón utánuk illetné Fülöpöt. A biztonság kedvéért – a franciák váratlan lépéseitől tartva – Vilmos helyreállította az előző háborúban megrongálódott holland erődítményeket, és hadsereget toboroztatott.

Orániai Vilmos aggodalmai beigazolódtak. A francia udvar 1701 februárjától 1701 szeptemberéig az egyik ballépést a másik után követte el. Hová lett a korábbi megfontoltság! Lajost és környezetét irreális álmokba ringatta a birodalomalapítás nagy lehetősége. Ismét erősebbnek képzelték Franciaországot, mint amilyen valójában volt. Csaknem háromszázezer katonájukat legyőzhetetlennek hitték. 1701. február 1-jén XIV. Lajos nyilvánosan kijelentette, hogy V. Fülöp trónöröklési jogát – II. Károly végrendelete ellenére – Franciaország is fenntartja, majd ünnepélyesen bejegyeztette nyilatkozatát a párizsi parlamenttel. Ez a lépés egyelőre csupán bosszantotta a többi nagyhatalmat.

A következő lépések már súlyosabb események árnyékát vetítették előre. V. Fülöp spanyol király „kérésére” Spanyol-Németalföld erődítményeit – a holland helyőrséget elűzve – francia csapatok szállták meg. XIV. Lajos, ha burkoltan is, megszegte a rijswijki békét. V. Fülöp körül, akit 1701 tavaszán Madridban megkoronáztak, francia tanácsadók sűrögtek-forogtak. 1701 nyarán megkezdődött a francia és a spanyol flotta összevonása. S ekkor került sor Hollandia és Anglia számára a legfájóbb lépésre: V. Fülöp tíz évre a Francia Guineai Társaságnak adományozta a spanyol gyarmatokkal folytatott rabszolga-kereskedelem monopóliumát, az ún. *asiento*-jogot. A társaság részvényeiből tüntetően még a Napkirály is vásárolt. Ezáltal az angol és a holland emberkufárokat gyakorlatilag kizárták a dél-amerikai rabszolgapiacról. Londonban és Amsterdamban dühösen mondogatták, hogy V. Fülöp valóban soha nem lesz francia király, hiszen ő csupán XIV. Lajos spanyolországi helytartója. A spanyolok meg azt mondogatták XIV. Lajosról: „a király a mi nagyapánk”.

Mindezt Lajos megtetézte az angol nemzeti önérzet durva megsértésével. III. Vilmos és az elűzött Stuart, II. Jakab egyaránt ágynak dőlt. XIV. Lajos, az Orániai halálára számítva, II. Jakab halálos ágyánál annak fiát mint III. Jakabot ünnepélyesen elismerte Anglia és Skócia uralkodójának. A francia király arra számított, hogy Angliában trónviszályt szíthat. Fogalma sem volt az angol alkotmányos rendszer működéséről; abban a hitben élt, hogy a szigetországot nem parlament, hanem király kormányozza.

Betelt a pohár – mondogatták a tengeri hatalmak. Az angol burzsoázia már régen háborút sürgetett. Most az ingadozó angol arisztokrácia és a megegyezésben a végsőig reménykedő holland nagypolgárság is beadta a derekát. Így vezetett az út a „nagy koalícióhoz”: 1701. szeptember 7-én Hágában Anglia, Hollandia, a Habsburg Birodalom és a német fejedelmek jó része – köztük az újdonsült porosz király – szövetséget kötöttek „...azon vészek ellen, melyek Franciaország és Spanyolország mind szorosabbá váló viszonyából Európa szabadságára és a megszokott kereskedelemre hárulhatnak”.

Lipót császár régen várt erre a pillanatra, hiszen 1701 tavaszától lényegében már hadban állt a franciákkal. Catinat tábornok seregei ugyanis, hogy megelőzzék az osztrákokat, bevonultak Itáliába és megszállták Mantovát, valamint a milánói hercegség egy részét. I. Lipót a török elleni háborúban jeleskedő Szavojai Jenőt küldte Itáliába a franciák ellen. A kiváló hadvezérnek sikerült is néhány kisebb győzelmet aratnia, előbb Catinat, majd Maintenon asszony kegyeltje, Villeroy marsall seregén. Villeroy – aki állítólag valamikor Jenő anyjának a szeretője volt – fogságba esett. A cremonai csatát viszont az akadozó hadtáp miatt Jenő herceg elveszítette. A háborút csak szemlélő – bár elszenvedő – olaszok gúnyosan megjegyezték: a franciák szerencséje „páratlan”: megnyerték Cremonát, de elveszítették marsalljukat. A fogságba esett Villeroyt IV. Henrik törvénytelen gyermekének unokája, Vendôme herceg, szegről-végről Szavojai Jenő rokona váltotta fel. Ezzel a szertelen kéjencel, aki viszont a csatatéren néha zseniálisan irányította a harcot, egyelőre nem bírt Szavojai Jenő. Itáliában patthelyzet alakult ki. Lipót császárnak égető szüksége lett volna a tengeri hatalmak hadba lépésére.

Csakhogy Angliának és Hollandiának időre volt szüksége

ge, hogy méltó ellenfele legyen a leszámolásakor Franciaországnak. A versailles-i udvarnak is maradt ezért ideje, hogy felfrissítse hatalmas hadseregét és szövetségesek után nézen.

Diplomáciai szempontból a franciák ezúttal kedvezőbb helyzetben voltak, mint az augsburgi liga háborúja idején, amikor nem találtak erős „tiszteket” a véres játszamához. Spanyolország V. Fülöp révén persze XIV. Lajos oldalán vett részt a háborús nyitányban. Az is a franciák malmára hajtotta a vizet I. Lipót császárral szemben, hogy a gazdag Spanyol-Németalföld helytartói címével sikerült megvásárolni a bajor Miksa-Emánuel. Az ő révén lépett francia szolgálatba testvére, a kölni választó is. XIV. Lajos pártjára állt még Szavoja uralkodó fejedelme – bár hamarosan köpönyeget fordított – és a liège-i herceg is. A megszeppent Portugália néhány évig jóindulatú semlegességet tanúsított.

Még egy európai hatalom jöhetett volna számításba: Svédország. XII. Károly a spanyol örökösödési háborúval majdnem egy időben robbantotta ki az északi háborút. Miután eleinte sikert sikerre halmozott az oroszokkal és a lengyelekkel szemben, hihetőnek látszott, hogy feltámadt a svéd nagyhatalom. XII. Károly azonban egyelőre nem akart beavatkozni Nyugat-Európa ügyeibe.

A francia szövetségesek közül a csatatéren csak a bajorok értek valamit. A többiekre stratégiai helyzetük miatt volt szükség. Szavoja Milánó védelmét vállalta, Köln és Liège ellenőrzése pedig a császári és a tengeri hatalmak seregeinek egyesülését akadályozhatta.

A spanyol örökösödési háború akkor robbant ki igazán, amikor 1702. május 15-én Anglia és Hollandia hadat üzent Franciaországnak. Angliában már a háború feltétlen hívei, a liberális whigek kormányoztak, akik a szigetország minden erőforrását hajlandók voltak a mérleg serpenyőjébe vetni. Mindkét tábor számára óriási tét forgott kockán: melyik legyen Európa vezető dinasztiája, a Bourbon-e, vagy a Habsburg? Ki ragadja magához a döntő gazdasági pozíciókat a spanyol gyarmatbirodalomban? Franciaország, vagy a tengeri hatalmak?

Több mint félmillió katona várt a kürtök jelére, s a franciák trombitajele rivallt először. Franciaország védekezett, mégis ő kezdeményezett, hogy helyzeti előnyhöz jusson. A francia csapatok északon és keleten átlépték a határokat.

Németalföldön nem érték el számottevő sikert, de német földön igen. 1702 őszén, a friedlingeni csatában Villars marsall vereséget mért Bádeni Lajos császári főparancsnokra. A bajor választó is jól kezdett: elfoglalta Ulm várát, utat nyitva ezáltal a franciáknak Bécs felé. Délről, Itáliából Vendôme seregei bármikor betörhettek a Habsburg-tartományokba. XIV. Lajos gyors és döntő győzelmet szeretett volna kicsikarni a Habsburgok ellen, hogy erőit aztán Németalföldön vonja össze.

Villars marsall abban reménykedett, hogy Passau és Linz elfoglalása után néhány hét alatt a császárvárost is beveheti. 1703 szeptemberében Höchstädtnél Villars kisebb győzelmet aratott. Ezután viszont a „belső frontra”, a *camisard*-ok leverésére rendelte a király. Villars volt talán a háború legtehetségesebb francia hadvezére, de önteltsége és könnyelműsége sokszor megbosszulta magát. Úgy látszott tehát, hogy az örökösödési háború kezdeményezői, a Habsburgok, ezúttal alulmaradnak. Az osztrák kincstár a csőd szélén állt, a hadsereg ellátása akadozott. Szavoja és Portugália átállása a nagy koalíció oldalára ugyan a franciákat gyengítette, a magyarországi Rákóczi-szabadságharc kitörése viszont erősítette őket, hiszen Bécs háta mögött új front lángolt fel.

II. Rákóczi Ferenc, a tekintélyes magyar arisztokrata már a szabadságharc kirobbanása előtti években, a Thökölyfelkelés bukása után megszakadt magyar-francia kapcsolatok felújítását szorgalmazta. Több alkalommal írt levelet XIV. Lajoshoz, azzal az ajánlattal, hogy a Habsburgok hátán felkelést szervez, ha ehhez francia támogatást kap. A francia udvar azonban – a varsói francia követ tanácsa ellenére – udvariasan elzárkózott. Csupán sértett magyar főurat látott Rákócziiban, akinek se pénze, se katonája nincsen.

Versailles-ban csak akkor figyeltek fel a magyar szabadságharcra, amikor 1702 decemberében a kuruc lovasok már Ausztria keleti határvidékein portyáztak és Bécset is rettegsben tartották. Rákóczi terve arra épült, hogy a kuruc csapatok minél mélyebben behatoljanak osztrák területekre, hogy alkalomadtán egyesüljenek a Duna völgyében előrenyomuló franciákkal. XIV. Lajos hatalmas ügynökhálózatán keresztül havi 30 000 livre pénzügyi támogatást és francia tiszteket ajánlott fel a fejedelemnek. Ígéretét be is

váltotta, de Rákóczi hatvan-nyolcvanezres serege számára csak jelképes támogatást jelentett. A havi 30 000 livre talán háromezer katona kiállításához volt elegendő.

Nem titok, hogy XIV. Lajos világlejében viszolygott minden felkeléstől, amely a törvényes uralkodó ellen irányult. De a szükség nagy úr, ez hát a magyarázata, miért támogatott a francia király rongyos rebelleket. Hogy lelkiismeretét megnyugtassák, jogásza és diplomatái azt bizonygatták, hogy a magyar szabadságharc jogos lázadás a Habsburg császár ellen. A legfontosabb érv persze így hangzott: hasznos, ha a Habsburgokat keletről is támadja valaki. Siker esetén ez gyorsabban győzelemre viheti a francia fegyvereket. Francia katonák Magyarországra küldéséről azonban szó sem lehetett. Nyugaton minden katonára szükség volt. Torcy külügyminiszter ugyan azt javasolta, hogy a lázongó hugenottákat, a camisard-okat – mintegy hatezret – küldjék a magyar szabadságharc megsegítésére, de XIV. Lajos erről hallani sem akart.

Nagyobb reményekkel kecsegtetett a katonai együttműködés. Villars gyors győzelemre alapuló haditervébe jól beleillettek a magyarok. A katonai támadás összehangolása érdekében a marsall megbízottat küldött Rákóczi táborába, de a császáriak ezt az embert elfogták. 1704-ben valóban megérkezett egy francia tiszt Rákóczihoz a haditervek összehangolására, tényleges katonai együttműködésre azonban már nem kerülhetett sor. A császáriakat 1704 nyaráig mégis rettegésben tartotta a francia–bajor–kuruc erők egyesítésének rémképe.

1704 nyarán a franciáknak eddig oly kedvező hadihelyzet alaposan megváltozott, a hadvezetés baklövései miatt. Az első hibás lépés a bajoroké volt: sikereiktől mámorosan betörték Tirolba, hogy megszerezzék ezt a hegyes-völgyes tartományt. A harcias tiroli parasztok azonban fegyvert fogtak, ezért aztán a bajor választó főlöleges célra pazarolta el katonai erejének egy részét. Időközben Németalföldről útnak indultak az angol csapatok, hogy segítséget nyújtsanak a császári hadaknak. A francia hadvezetés gátat próbált vetni a két hadsereg egyesülésének, de Tallard, Marsin és Villeroy tétlenkedett, s csupán haszontalanul vonulgattak egyik helyről a másikra német földön. Vendôme hercegnek is át kellett volna kelnie az Alpokon, hogy Németországba masírozzon, de elkésett. John Churchill 1704 júniusában

egyesült a császári haderővel, amelyet ekkor már Szavojai Jenő vezényelt.

A sors fintora, hogy a szövetségeseek mindkét tábornoka valamikor XIV. Lajos szolgálatában kezdte pályafutását, pontosabban Szavojai Jenő csak kezdte *volna*. Jenő herceg Párizsban született. Apja, Soissons grófja szavojai hercegi címet viselt és a Bourbonokkal is közeli rokonságban állt. Jenő anyja a néhai Mazarin bíboros unokahúga volt. A fiatal herceg rajongott XIV. Lajosért, szinte bálványozta. Húszéves korában azzal a kéréssel járult a király elé, hadd lépjen be hadseregébe. Lajos végigpillantott a vézna testalkatú fiún, majd gunyorosan azt javasolta neki, legyen inkább pap. A sértett szavojai elhagyta Versailles-t és I. Lipót császárnak ajánlotta fel kardját a török ellen.

A herceg valóban csenevész, beteges, ráadásul csúnya fiatalember volt. Azt rebesgették róla, hogy inkább a férfi, semmint a női nem iránt vonzódik. Amikor XIV. Lajos megtudta, hogy a fiú Lipót szolgálatába állt, csak legyintett és jelentéktelen csirkefogónak nevezte. Csakhogy a vézna hercegből híres hadvezér lett, és most a Duna völgyében egy másik tehetséges hadvezérrel, John Churchill-lel találkozott. Az angol hadvezért egészen más fából faragták, mint a szavojait: pirospozsgás, élettől duzzadó, aki a csatatéren kívül csak mulatozott napestig. Előbb a Stuartokat, majd 1672–1677 között a francia királyt szolgálta. 1685-től II. Jakab bizalmi embere lett. A „dicsőséges forradalom” idején, 1688-ban gyorsan köpönyeget fordított és Orániai Vilmoshoz pártolt. A nagy franciabarátból a franciák makacs ellensége lett.

A két hadvezér a franciák bánatára a csatatéren kitűnően megértette egymást. Nem így a francia és a bajor tábornokok. Tudták, hogy közeledik a döntő összecsapás a koalíció egyesített seregeivel, mégis külön táboroztak és nemigen hangolták össze harcmozdulataikat. A két volt „francia” felismerte a gyenge pontokat: Höchstädt és Blenheim közelében 1704. augusztus 13-án csatára kényszerítették a francia–bajor hadakat. A csatatéren ügyetlenül felálló franciák nem állták Churchill rohamait. Ezen az augusztusi napon harmincezer francia halott és sebesült maradt a csatatéren. Maga Tallard marsall is fogságba esett. A bajor választó olyan csúfos vereséget szenvedett, hogy országát is elveszítette. Francia hadsereget 150 év óta nem aláztak meg így.

A szárazföldi katonai fölény nimbusza végleg szertefoszlott, beláthatatlan következményekkel.

Európa Szavojai Jenőt és Marlborough herceget (John Churchillt) ünnepelte. Csak Franciaországban és Magyarországon nem ünnepeltek. Megvolt rá az okuk. II. Rákóczi Ferenc keserű szájjal, kertelés nélkül vázolta *Emlékirataiban* a höchstädti vereség következményeit: „... ez az esemény megfosztott még a reményétől is annak, hogy egyesülhessek a bajor választófejedelemmel. Ez a remény volt egyetlen alapja annak, hogy belefogtam a háborúba, melynek nehézségeit nagyon is előre láttam.”

A Napkirály alkonya

Höchstädtnél több veszett el, mint egy csata. Elvesztek a gyors háborús győzelembe vetett remények is. A Napkirály éppen első dédunokája születésnapját ünnepelte, amikor Villeroy marsall Versailles-ba megérkezett. Senki sem akadt, aki az ünnepség idején közölni mert volna a katasztrófa hírért a királlyal. Az ünnepség után a miniszterek és a marsallok csak együtt mertek a király színe elé lépni. Az öregedő királyban azonban volt annyi lelkierő, hogy legalábbis látszatra hidegvérrel vette tudomásul a súlyos vereséget, még szemrehányást sem tett senkinek. Pedig tisztában lehetett vele, hogy királysága most, 1704-ben sokkal szegényebb, mint az ő első háborúi idején.

Az 1690-es évekre nemcsak a Napkirály felett szálltak el a legszebb évek, hanem a rendszere, az abszolutizmus felett is. Az öregedéssel gazdasági válság párosult. XIV. Lajos kora gazdasági szempontból amúgy sem volt virágzó időszak. Az 1630-as és 1640-es évektől az egész európai gazdaságban egy, az előző századihoz képest feszültebb szakasz kezdődött, amely az 1720–1730-as évekig húzódott. Válságok és fellendülések váltakoztak mint mindig, de ezúttal a válságperiódusok hosszabbra nyúltak, mint a fellendülés évei. A gazdasági élet öntörvényű mozgásán alapvetően még a mindenhatónak vélt abszolutizmus sem tudott változtatni, de a válságot valamelyest enyhíthette, vagy ellenkezőleg: hibás politikával el is mélyíthette.

Colbert kora a maga rendjével és biztonságérzetével kedvezett a gazdaságnak. A népesség száma és a legfontosabb

ágazat, a mezőgazdaság termelése ugyan nem változott jelentősen, de az ipar és a külkereskedelem fellendült. A gazdasági helyzet az 1680-as években kezdett igazán rosszra fordulni. A mezőgazdaságban gyakoribbá lett a rossz termés. A Napkirály rendszerének nem volt szerencséje a természettel. 1681-ben és 1684-ben kisebb ínség pusztított, de ez a két válságos év eltörpült az 1693–1694-es és az 1709–1710-es nagy éhínségek mellett.

1709 szörnyű teléről Saint-Simonnál megrázóbb leírást aligha adhatnánk: „Ennek az esztendőnek a tele oly iszonyatos volt, hogy emberemlékezet óta senki sem tudott akárcsak hasonlóról is. A fagy, mely csaknem két hónapig változatlan erővel dúlt, már az első napokban jégpáncélt vont a folyókra... Amikor beköszöntött a csalárd olvadás, felengedett a földet borító hó, de csakhamar ismét beállt a fagy, s épp oly kemény volt, akár a három hétig tartó előző.

Mindkét fagy oly roppant szigorú volt, hogy a magyar királyné vize [köszvény ellen használt rozmaringszesz] ... és a legnagyobb szesztartalmú italok is szétvetették palackjukat a versailles-i kastély lakosztályaiban...

A második fagy mindent elvitt. Kipusztultak a gyümölcsfák, roppant kevés dió-, olaj-, almafa, szőlő maradt meg. A többi fa is elsorvadt, csaknem mind, tönkrementek a kertek, a földben a magvak. Elképzelni sem lehet, milyen dúlást okozott az egyetemes romlás.”

1709 nyarán nem sokat kellett bajlódni a kevéske gabona betakarításánál. Télre a nagyvárosi piacokon nyolc-tízszeres áron kelt el az a kevés gabona, amelyet egyáltalán áruba lehetett bocsátani. A piacon csak a gazdagok vásárolhattak a drágaság miatt. A Versailles-ba érkező intendánsi jelentések szerint sok vidéken kutyát és macskát is ettek az ínség kínozza emberek. Másutt a nép megrohanta a raktárakat és a pékségeket. Az éhínséget járványok: pestis, kanyaró és dizentéria kísérte. Az egyházközségi anyakönyvekbe sorra került be a rövid feljegyzés: „éhen halt”.

Saint-Simon szerint 1709–1710-ben huszonnégyezer párizsi halt éhen. Franciaország népessége XIV. Lajos uralkodásának utolsó két évtizedében másfél millióval csökkent. A fővárosban 1710-ben olyan magasra hágott az elégedetlenség, hogy még az operaelőadásokra gyakran Párizsba látogató trónörökös is többször megrohanta a nép. A Monseigneur (a trónörökös) „remegett testőrei között, akik nem

mérték szétoszlatni a tömeget, mert még rosszabbtól tartottak". Csak úgy menekülhetett a nagyúr, hogy pénzt szórt a nép közé és fűt-fát ígért nekik. Az ígéretet persze nem követte alamizsna, ezért a trónörökös nem is mert Párizsban mutatkozni.

Az éhséglázadások 1694 után elszaporodtak. A nép mindenütt kenyeret és békét követelt. A felkeléseket a katonaság mindig és mindenütt leverte. A papság, a nemesség, sőt a gazdag polgárság is az uralkodó kötelességének tekintette, hogy eltiportassa az „alja népség” mozgalmait. A paraszti-plebejus felkelésnek még az illúziója sem pislákoltt ekkoriban, a viszonylagos rend és belső nyugalom, amely XIV. Lajos országát eddig jellemezte, mégis megrendült.

Az augsburgi liga háborújában elszenvedett tengeri vereségek átmenetileg a francia külkereskedelmet is visszavetették. Ez, valamint a belső fogyasztás zsugorodása érzékenyen érintette a francia ipart. Sok híres manufaktúra ment csődbe, köztük a gobelin „gyár”. Érdekes, hogy a spanyol örökösödési háború idején, amikor a tengereken már alig mutatkozott francia hadihajó, a külkereskedelem eszmélni kezdett. Le Havre, Bordeaux, Marseille és a többi kikötőváros forgalma növekedett. A fellendülés oka főként a spanyol gyarmatbirodalomban szerzett előjogokból származott. Spanyol-Amerika apadó, de még mindig jelentős nemesfém-bányái és az afrikai rabszolga-kereskedelem hasznát főként Franciaország fölözte le ezekben az években. A mérsékelt kereskedelmi fellendülés nem volt elegendő az egész gazdaság fellendítéséhez, de ahhoz igen, hogy az államot megmentse a végső pénzügyi összeomlástól.

Mennyit tudott, vagy egyáltalán akart-e a kormányzat enyhíteni a gazdasági bajokon? A jó szándék most sem hiányzott a pénzügyi főellenőrök részéről, de a körülmények miatt nemigen tehettek hatékony lépéseket. Colbert korában, ha rossz volt a termés, az állam nagy mennyiségben vásárolta fel a gabonát, hogy elfogadható áron eladja az inségtől szenvedőknek, s a felvásárlással letörje az ég felé kúszó árakat. A XVII. század végétől, éppen a nagy inségek idejére, az állam a háborús kiadások miatt nem tudott jelentősebb mennyiségű gabonát vásárolni. XIV. Lajos világegyetében érzéketlen volt mind a gazdasági problémák, mind alattvalóinak nyomora iránt. A Colbert nyomába lépő gazdasági szakértők nem tudták olyan mértékben be-

Az első párizsi rendőrök 1665-ben, római legionárius-öltözékben, balra az Igazság istenasszonyával

folyásolni a királyt, hogy tegye a szükséges intézkedéseket. Az orléans-i hercegnek, aki szóvá tette a nép nyomorát, a király állítólag a következő kérdéssel válaszolt: „Nos, ha ebből az alja népségből, mely fölösleges e földön, négy- vagy ötszázezer elpusztulna, Franciaország nem maradna-e mégis Franciaország?”

A gazdasági bajokon az adók csökkentése is segíthetett volna valamit. Ilyesmi azonban szóba sem kerülhetett. Az adó csak akkor került napirendre Versailles-ban, ha arról vitáztak az urak, mennyivel lehet emelni a következő esztendőben. A gazdaság legválságosabb éveiben, ha akarták, ha nem, csökkent az adó bruttó összege. Mihelyt azonban valamivel jobb volt a termés, ismét emelkedett az adó. A gazdaságból így módon mindig elvonták azt a pénzt, amellyel a termelési módszereket javítani lehetett volna, ha az illetékesek a következő válságot tompítani akarják.

A két nagy éhínség között Chamillart mintegy egyharmaddal növelte a *taille*-t és a közvetett adókat. A pénzügyi főellenőröknek szinte a lehetetlennel is meg kellett birkóznuk a háborús erőfeszítések érdekében. Nincs elegendő adó-

bevétel? Találjunk akkor ki újakat! Az 1693–1694-es válság után például bevezették a fejadót. Eredetileg úgy tervezték, hogy mindenki, az egyház és a nemesség is fizetni fog. A népességet huszonkét osztályba sorolták, az elsőbe került volna a trónörökös, 2000 livre adóval, az utolsóba a napszámosok, fejenként egy livre-rel. Az egyház és a nemesség persze végül is nem fizetett: az egyház potom áron megváltotta, a nemesség pedig ősi foglalkozására, a kardforgatásra hivatkozva szabotálta a fejadót. Vagyis a fejadót is ugyanazok fizették, mint a taille-t. A rijswijki béke után ezt az adófajtát megszüntették, de 1701-ben, a spanyol örökösödési háború kitörésekor ismét bevezették, azzal az ígérettel, hogy a háború gyors befejezése után ismét eltörlik. Az ígéretből semmi sem lett, sőt 1710-ben újabb adót eszeltek ki, a tizedet.

Az adóprés szorításából a spanyol örökösödési háború éveiben átlagban 100–110 millió livre folyt be évente. Ez a hihetetlenül nagy összeg ekkor már távolról sem fedezte a kiadásokat, sőt magát a háborús kiadásokat sem. 1701 és 1705 között az állam évi kiadása 130–170 millió között ingadozott. Ebből a háború 100–130 milliót emésztett fel, vagyis az összes kiadások háromnegyedét. A Napkirály a királyi udvar hét-tízmilliós évi költségvetését kivéve minden kiadást csökkentett. A diplomácia és a szövetségesek támogatása a korábbi évtizedekben tízmillió livre-be került. A legkritikusabb években, 1705 és 1711 között ez az összeg a felére csökkent. A gazdaságra és a művészetek pártolására szinte már semmi sem jutott. Amíg például az 1680-as években évi másfél milliót áldoztak az utak és a csatornák karbantartására, addig az 1700-as évek elején csak százazret. Az emigráns Stuartok viszont még ekkor is 600 000 livre évjáradékot kaptak!

1705 és 1711 között tovább növekedtek a kiadások: 1709-ben 235 millió livre-re rúgtak, s csak 99 millió folyt be adókból, a katasztrófális termés miatt. Világos volt tehát, hogy más anyagi forrásokból kell a különbözetet pótolni. A pénzügyi főellenőrök hajmeresztő pénzügyi mutatványokra kényszerültek. XIV. Lajost most sem érdekelték a részletek, csak az, hogy a szükséges összeg meglegyen. Az egyébként tehetséges Chamillart pénzügyi főellenőr 1707-re ideg-összeroppanást kapott, és a királynak írt lemondó leve-

leben alkalmatlannak nyilvánította magát arra, hogy tovább pénzelje a háborút.

Az adókon kívül milyen más forrásból lehetett a háború tüzét táplálni? Részben régi, jól bevált módszerekkel: újabb hivatalokat kreáltak és árusítottak ki. A XVIII. századra olyan bonyolult lett a hivatali apparátus, hogy maga a központi kormányzat sem tudott mindig eligazodni rajta. A francia abszolutizmuson bürokratikus merevgörcs lett úrrá, emiatt fejjetlenül, lomhán mentek a dolgok és felvirágzott a korrupció. Egyre több nemesi címet osztogattak pénzért. 1700-ban felbukkant a királyi lottó, 1701-ben illetéket vetettek ki a kártyajátékokra. Mindezek az ötletek is legfeljebb csak húszmillió livre-t hoztak évente.

A pénzhíányban szenvedő állam az 1680-as évek végétől sorozatosan kezdte leértékelni, rontani a pénzt. 1687-ig viszonylag stabil volt a francia pénzermék értéke. Az 1600-as években merőben más volt a pénzrendszer, mint manapság. A rézgaras kivételével aranyból vagy ezüsből verték a nagyobb címletű érmeiket. A király képmásával ékes érmének tehát az adta a valós értékét, hogy hány grammot tartalmaz ezekből a nemesfémekből. A Lajos-aranyat, az aranytallért, a liliomot, az ezüsttallért és a rézpénzeket mind egy ún. számolópénzhez, a tours-i livre-hez mérték. A livre már pénzügyi fogalomná fakult, de minden áru értékét livre-ban adták meg, s ehhez viszonyították a tényleges érmék értékét. 1687-ig a legjobb minőségű francia pénz, a Lajos-arany tizenegy livre-t ért. A spanyol örökösödési háború végére már csak alig több mint hármat. A Lajos-aranyat többször újraverték, mindig kisebb aranytartalommal, sőt a hochstädti csata után a Napkirály a hamisított aranypénzek verését is engedélyezte.

Voltak más pénzügyi manipulációk is: 1701-ben Chamillart a kis mennyiségű fém pénz pótlására hatmillió livre névértékű papírpénzt hozott forgalomba. 1706-ban már 150 millió névértékű papírpénz forgott. 1702-ben újjáélesztették Colbert 1674-ben alapított, majd tönkrement Kölcsönpénztárát, hogy a megtakarított jó pénzt nyolcszázalékos kamatra összegyűjtsék, s helyette csekélyebb értékűt fizessenek vissza. Mindkét újítás viszonylag jól bevált egy-két évig. Ha 1704-ben véget ér a háború, a papírpénz világraszóló sikert arat, mert felpezsdítette az üzleti életet. Csak az volt a baj, hogy túl sok került forgalomba, a papírdarabok mögött

nem állt sem fémpénz-, sem árufedezet, 1710-re tehát valóban papírdarab lett belőle. A manipulációk tehát végső soron csak rontották az állam pénzügyi helyzetét anélkül, hogy a bevételeket számottevően sikerült volna növelni.

Az 1690-es évektől egyre gyakrabban fordult elő, hogy az állam előre felélte bevételeit. A rijswijki béke megkötésekor az államadósság elérte az 500 millió livre-t, s ezt 1701-ig nem sikerült csökkenteni. A szükséges kiadásokat csak a magánbankároktól felvett hitelekkel lehetett fedezni. Az állam pénzügyeit egyre inkább a nagy hitelezők ragadták a kezükbe, Gilly, Castenier, Crozat és főleg Samuel Bernard. XIV. Lajos büszke katolikus állama 1704 után már egyáltalában nem volt szegénylős. Ha pénzkölcsönre volt szüksége, még a király sem restellt udvarolni a lyoni protestáns bankárnak, Samuel Bernard-nak.

1709-ben, amikor a híres Bernard is a csőd szélére jutott, s nem akart hitelezni, XIV. Lajos Desmarets pénzügyi főellenőrrel meghívatta ebédre. Maga a király vezette körbe a hugenotta pénzembert Versailles-ban, hogy elkápráztassa. „Őn az, aki még sohasem látta Marlyt? Jöjjön, nézze meg, sétáljon velem.” Ilyen kedves szavakkal a király ugyancsak ritkán tüntette ki alattvalóit. A mámoros Bernard ezért újra hitelezett, de nem ő mentette meg az államot a teljes csődtől 1709-ben, hanem a Spanyol-Amerikából La Rochelle-be érkező nemesfémszállítmány. Ha a teljes összeomlást sikerült is mindig elkerülni, a spanyol örökösödési háború végére az adósságok csillagászati összegekre rúgtak. 1715-ben XIV. Lajos kétmilliárd livre adósságot hagyott maga után „örökség” gyanánt. Ekkora összeget az állam csak akkor tudott volna visszafizetni, ha tizenöt éven át bevételeiből egyetlen piculát sem költ, csak adósságait törleszti.

Az egyre kevesebb sikert, majd súlyos kudarcot hozó háborúk, az éhséglázadások és a pénzügyi gondok miatt az uralkodó osztály köreiben is keserűség lett úrrá. Az értelmesebb arisztokraták és hivatalnok-nemesek bírálni kezdték királyuk kormányzatát. Sorra születtek titokban vagy félig-meddig legálisan olyan elképzelések, amelyek célja a rendszer reformja lett volna. A Fronde korára emlékeztető széles körű ellenzék ugyan nem verődött össze, de a Napkirály mögé fél évszázada felzárkózott uralkodó rétegek politikai egysége megbomlott.

Az ellenzék kialakulását jól tükrözte Fénelon püspök –

XIV. Lajos első unokájának, a „kis trónörökösnek” a neve-lője – híres 1695-ös levele: „Népei, Felség, amelyeket úgy kellene szeretnie, mint tulajdon gyermekeit, és akik eddig oly nagyon lelkesedtek Önért, most éhen halnak. A földmű-velés szinte teljesen tönkrement, a városok és a falvak népte-lenek, a mesterségek lehanyatlottak, többé nem táplálják munkásaikat, a kereskedelem lehanyatlott... Ön elpusztí-totta az ország belső erőforrásainak felét, hogy a határokon túl hiábavalóan hódítson és védje szerzeményeit. Ahelyett, hogy pénzt préselne ki ebből a szegény népből, inkább alamizsnát kellene osztogatnia neki és táplálnia őt. Egész Franciaország egyetlen nagy, elhagyatott, sivár kórház.”

XIV. Lajosnak sosem merték megmutatni a levelet, de arról tudomást szerzett, hogy a *Telemachos kalandjaiban* Fénelon lázadó eszméket hirdet, ilyesfélét: „A király van a népért, nem a nép a királyért.” A jó tollú püspök a megrokkant abszolutizmus helyén szívesebben látott volna alkotmányos monarchiát. Ezt a véleményt a király közvet-len környezetében, sőt a családjából többen is osztották. A spanyol örökösödési háború korára az udvar politikailag meghasonlott. A rendszer ellenzékének az élén maga a trón-örökös állt, és olyan illusztris embereket gyűjtött maga köré, mint fiát, a burgundi herceget, az orléans-i herceget, Vendôme herceget, Bossuet püspököt, Fénelont, Chevreuse-t, Beauvillier-t és Saint-Simon herceget.

Hogy mit terveztek az udvar színe-javát képviselő arisz-tokraták, az 1711-ben megfogalmazott *Chaulnes-i jegyzék*-ből tűnik ki a legjobban. Mik voltak először is a megszívle-lendő tervek? A hódító külpolitikával szemben béke, a hadsereg létszámának tetemes csökkentése. Pénzügyi téren takarékoság és jelentős adócsökkentés. Felesleges az óriási udvartartás is. A kereskedelemben a merkantilizmus szigo-rú megkötéseivel szemben a szabadkereskedelem és hajózás, az ipar terén pedig a manufaktúrák fejlesztése.

Mindez szépen hangzott, s minden józan politikus – köz-tük a király több minisztere is – magáénak vallotta. A *Chaulnes-i jegyzék* lényege azonban merőben más. Az abszolút királyi hatalmat vette célba és voltaképp az alkot-mányos rendi monarchiát akarta visszaállítani olyan formá-ban, hogy a papság és a nemesség túlsúlyban legyen a polgársággal szemben. A törvényeket a háromévente össze-ülő rendi országgyűlésnek kellett volna megszavaznia. A hi-

vatalok haszontalan burjánzására hivatkozva az intendánsi rendszert is el akarták törölni. Pedig az intendánsok még az öreg XIV. Lajos korában is viszonylag jól működtek. A jegyzék a helyi hatalmat a tartományi rendeknek szánta. Az ellenzék tehát egy olyan rendszert képzelt el, amelyben a király és az „alantas” származású miniszterek helyett az arisztokrácia kormányoz.

A Napkirály fülébe is eljutott e tervezgetés híre, és minisztereivel, akit csak lehetett, eltávolíttatott az ellenzék politikusai közül. A trónörökös és a királyi hercegeket azonban nem száműzhette birtokaikra. Lajos kénytelen volt együtt élni velük. Negyedszázaddal korábban még álmodni sem mert volna ilyesmiről. Ahogy a királyt gyengévé tette az aggkor, úgy izmosodott az arisztokrata párt. A miniszterek nem vehették a vállukra a királyi hatalmat. A nagy miniszterdinasztiák, amint XIV. Lajos maga, elsovadtak. 1714–1715-ben Versailles-ban, Orléans-i Fülöp irányításával, félig-meddig már a hercegek uralkodtak. Párizsban viszont ott volt a parlament, amely szintén ellenzéki húrokat pengetett és az „ötvenéves rabság” megbosszulására készült. A taláros nemesség azonban másfajta húrokon játszott, mint az arisztokrácia. Hallani sem akart rendi gyűlésről, s arról, hogy Lajos mulandó hatalmát az arisztokrácia sajátítsa ki. A talárosok csak a személyi uralom alól szerettek volna kiszabadulni, hogy aztán visszaszerezék a parlament régi jogait. A taláros nemesség érdekeit az arisztokráciának, ha tetszett, ha nem, figyelembe kellett vennie.

A konzervatív főurak mellett, akik a múltban keresték a francia monarchia jövőjét, születtek igazi reformerek is. A híres hadmérnök, Vauban marsall, aki egyébként mindig hűségesen szolgálta uralkodóját, 1707-ben megjelent *Királyi dézsma* című munkájában a monarchia jövőjét polgári jellegű reformokban kereste. A pénzügyek rendezése céljából be akarta vezetni a közteherviselést, vagyis azt, hogy a kiváltságosok is adózzanak jövedelmük arányában. Elképzelése, akárcsak a roueni közigazdászé, Boisguillebert-é, a maga korában utópisztikusnak és rendkívül merésznek tetszett. Boisguillebert ráadásul a tulajdon és a vállalkozás szabadságát hirdette: a leendő tőkés rendszer alapvető vonásait álmodva meg. Vauban és Boisguillebert egyaránt kegyvesztett lett, mert sem XIV. Lajos, sem az arisztokraták, de még

a parlamenti nemesség sem jutott el odáig, hogy a társadalmi rendszer alapjait, a privilégiumokat és feudális kötöttségeit kétségbe vonja. Boisguillebert-t Pontchartrain pénzügyi főellenőr „veszélyes és bolond álmodozónak” nevezte, aki csak árthat a királyságnak. Pedig sem ő, sem Vauban nem támadta az abszolutizmus politikai rendszerét.

Akadtak azonban olyanok is, akik a feudális állam megdöntését hirdették. A hugenotta publicista, Pierre Jurieu *A rabszolgává tett Franciaország sóhajai* című pamfletjében ezeket írta: „... a francia nép szívében őrzi azt a vágyat, hogy lerázza nyakáról az igát...” Jurieu az angol „dicsőséges forradalom” és az angol felvilágosodás hatására a népfelség elvét hirdette. A hatalom nem Istentől, hanem a király és a nép szerződéséből ered, ezért a népnek jogában áll határt szabni a király cselekedeteinek. A pamflet végső kicsengése az, hogy Franciaországban is alkotmányos monarchiára van szükség – a polgárság uralmával. A Hollandiában élő Jurieu terve akkor még nem talált visszhangra, sőt pusztá realitása is szerény volt. A francia abszolutizmus csak a virágkorát élte túl a XVII–XVIII. század fordulóján, csupán betegségekkel küszködött, de ezeket még több mint hetven évvel túlélte, egészen 1789-ben bekövetkezett haláláig.

„Isten a franciákkal van...”

Höchstädt után minden rosszra fordult. Egyik vereség a másikat követte, s a Napkirály derűlátása mit sem változtott az erőviszonyokon. A francia hadsereg többé nem is tudott magához térni a harcmezőkön. Német földről 1704-ben ki kellett vonulniuk Lajos seregeinek, miután Landau erődítményét is elvesztették. 1704 augusztusában az angol flotta megjelent a gibraltári szikla alatt, a Földközi-tenger kapujában. Azóta a briteké ez a stratégiai pont. 1705-ben a franciák erejéből csak annyira futotta, hogy megakadályozzák Marlborough herceg betörését Németalföld felől.

A leggyászosabb események Spanyolországot sújtották. Habsburg Károly főherceg angol és portugál támogatással betört a Pireneusi-félszigetre, hogy elfoglalja „jogtalanul bitorolt” trónját V. Fülöptől. A spanyol hadsereg nem sok vizet zavart, így azután a hatalmas félszigetet is a franciáknak kellett volna megvédeniük. Egy angol és egy francia

tábornok viaskodott egymással, de mindegyik az „ellenkező” oldalon. A francia katonákat ugyanis Berwick, Stuart Jakab és Marlborough herceg nővérének természetes gyermeke vezényelte, amíg a koalíció csapatait a francia földről emigrált hugenotta, Ruvigny (Lord Galway) irányította. 1705-ben az angol zsoldban álló Ruvigny győzött. A francia vereség hatására Aragónia, Katalónia és Valencia rendjei III. Károlyt királyukká kiáltották ki. 1706 tavaszán Madrid is kapitulált, június 28-án pedig III. Károly diadalmasan bevonult az Escorialba. Lajos felmentő seregei már későn érkeztek; V. Fülöp a Pireneusokba menekült.

Az örökösödési háború sorsa a németalföldi és a rajnai hadszíntéren dőlt el. 1706 májusában Villeroy marsall Dél-Németalföldről támadó hadjáratral megpróbálta kiűzni Marlborough-t. Őt is elhagyta a szerencse: május 23-án Ramillies-nél, Namur mellett súlyos vereséget szenvedett, s ezzel Dél-Németalföld végleg elveszett. A flamand és a val-lon rendek V. Fülöp helyett sietve III. Károlyt ismerték el királyuknak. A Versailles-ba fáradtan visszatérő 63 éves Villeroyt e szavakkal fogadta a 68 éves király: „Marsall úr, a mi korunkban már ritkán szerencsés az ember.”

1706-ban Spanyolország és Dél-Németalföld után Itáliában is csapás érte a francia sereget. A fiatal és tüzes József császár, aki az 1705-ben elhunyt Lipótot követte a bécsi trónon, Szavojai Jenőt küldte Itáliába. A vézna hadvezér égett a vágytól, hogy Marlborough hercegéhez hasonlóan diadalt arasson a franciákon. Könnyebben ment, mint gondolta. Az itáliai francia hadsereg éléről a király Észak-Franciaországba rendelte Vendôme-ot, s helyébe Orléans-i Fülöpöt – unokaöccsét – nevezte ki parancsnokká. Fülöp viszont semmit sem értett a hadászathoz. Jenő herceg szeptember 6-án éjszaka lepte meg a Torino mellett sátorozó francia túlerőt. Az orléans-i herceget álmából verték fel, hogy felso-razottassa csapatait az osztrákokkal szemben. Másnap este rúv vereséget szenvedett a nyolcvanezres francia had. Szavojai Jenő győzelmének jelentőségét a császári udvarban Bécs 1683. évi felmentéséhez hasonlították. Túlzó hasonlat, de az osztrák sikert nem lehetett kétségbe vonni.

A Napkirály diplomáciája Észak-Itália elvesztése után tette az első kísérletet, hogy amíg nem késő, megegyezésre jusson ellenfeleivel. Angliának és Hollandiának a spanyol birodalom felosztását javasolta. A két tengeri hatalom a

győzelmek mámorában hallani sem akart egyezkedésről. A koalíció most éppen úgy viselkedett, mint a dicsőség korában XIV. Lajos Európával szemben.

A francia megbékélési szándék elutasítása ellenére 1707-tel kevésbé nehéz esztendő köszöntött Franciaországra. Úgy is mondhatnánk, hogy a sok baljóslatú év közül ez volt a legkevésbé rossz. Szavojai Jenő a torinói győzelmen felbuzdulva betört ugyan Provence-ba, és már a fontos kikötő, Toulon elfoglalását tervezte, de a franciáknak sikerült feltartóztatniuk. A rajnai és a dél-németalföldi fronton is kisebb francia sikerek születtek. Villars marsall áttörte a gondosan kiépített stollhofeni vonalakat és végigpusztította Délnyugat-Németországot. Németalföldön Vendôme állt az angolok útjába. Spanyolországban fényesebb diadal született. Berwick visszavágott az előző évi vereségért; 1707 nyarára ismét V. Fülöp trónolt Madridban.

XIV. Lajos felbátorodott és még egyszer megkísértette a hadiszerencsét. Merész régi tervet melengetett: az angol alkotmányos monarchia megdöntését. Ezúttal a skótok Stuart-imádatát becsülte túl. A francia flotta most sem tudott csapatokat kihajózni a „hítségő” Albionban. A kudarc után a király újra a szárazföldön próbálkozott. A katonai és diplomáciai helyzet azonban egyaránt kedvezőtlen volt. A francia külpolitika valahogyan nem jól igazodott a két nagy párhuzamos háború – a spanyol örökösödési és az északi háború – eseményeihez. A Napkirály továbbra is a francia-svéd együttműködést erőltette. 1706–1707 telén XII. Károly svéd király döntő befolyásra tett szert a szász királyságban és Lengyelországban. Szászországon keresztül egyre mélyebben beavatkozott a német birodalom ügyeibe, kihasználva az alkalmat, hogy a császár minden energiáját a franciák elleni háború köti le. A Napkirály álma persze az volt, hogy a svédek nyílt háborúba keverednek a Habsburgokkal. Csakhogy az angol-holland diplomácia 1707-ben elsimította az ellentéteket XII. Károly és József császár között. XII. Károly I. Péter Oroszországa ellen készült merész hadjáratra. A két nagy európai háború „találkozása” ezúttal is elmaradt. II. Rákóczi Ferenc hiába szorgalmazta a francia–orosz közeledést, a francia külpolitika nem volt többé rugalmas. XIV. Lajosnak és diplomatáinak a fejében meg sem fordult az a gondolat, hogy Oroszország képében új nagyhatalom csillaga születik.

XIV. Lajosnak egyetlen szövetségese maradt Európában: II. Rákóczi Ferenc. Ezt legalább felismerték a versailles-i udvarban, sőt azzal is tisztában voltak, hogy II. Rákóczi Ferenc csakis a franciákra számíthat Európában. Tehát akkor is szövetséges marad, ha nem kötnek vele szabályos szövetségi szerződést. Ez nem jelentette azt, hogy a magyar szabadságharcot magára hagyta volna Franciaország.

Főként a bajorok 1704-es kapitulációja után volt szüksége Franciaországnak az egyetlen európai Habsburg-ellenes felkelésre, a kuruc szabadságharcra. Bármennyire bizonytalan kimenetelűnek látszott is Versailles-ból, mindenképpen hasznos volt. A kuruc harcosok 25 000–30 000 császári katonát kötöttek le, nyugtalanították a Habsburg Birodalom keleti részét, a szabadságharc idején pedig Magyarország adója sem gyarapította a császári kincstárat.

Bonnac márki, a magyar–francia együttműködés híve, *Emlékirataiban* jegyezte fel, hogy Franciaország számára a kuruc szabadságharc „olcsó háború” volt, mert XIV. Lajosnak mindössze évi 200 000 aranytallérjába került.

1704 után nem volt már remény a katonai együttműködésre. A franciák 1704 előtti katonai sikerei nem estek egybe a magyar szabadságharc legsikeresebb éveivel. 1704 előtt a franciák, 1704 után a kurucok nem számíhattak a másik fél tényleges katonai segítségére. Rákóczi Magyarországa persze nem volt „azonos súlycsoportban” XIV. Lajos erőtől duzzadó államával, de a francia udvar lebecsülte a kurucok erejét; nem bízott abban, hogy valóban a végsőig harcolnak a császár ellen. Ez volt az egyik legfontosabb oka annak, hogy XIV. Lajos sohasem kötött szerződést II. Rákóczi Ferencsel. Amikor a kuruc katonai győzelmek után XIV. Lajos végre hajlott a szövetségre, már nem szolgált volna a francia érdekeket. Az 1708-as trencsényi csatavesztés után a magyar szabadságharc hanyatló szakaszába lépett, katonai ütőképessége nem volt a régi. A francia külpolitika igazolva látta korábbi fenntartásait a magyarokkal szemben.

A szívélyes kapcsolat azért Trencsén után is fennmaradt. Rákóczit XIV. Lajos elismerte Erdély fejedelmének, s arra is ígéretet tett, hogy a spanyol örökösödési háborút majdan lezáró békébe Magyarország rendi önállóságának garanciáit is belefoglaltatja. Aranytallérok is érkeztek még egy ideig. Az 1705 után évi 200 000 talléros támogatás csak 1708 után

kezdt megcsappanni, s 1710 után apadt el teljesen. Rákóczi több segínyt kért, teljes joggal, hiszen XIV. Lajos a Magyarországra küldött pénzzel sokkal többet fecsért el a kurucokénál csekélyebb jelentőségű külpolitikai célokra, a legnehezebb esztendőkből is. Ami viszont 1708-ra francia szemszögből tény volt: nem számíthattak többé a kuruc szabadságharcra, mint amely számottevően gyengíthetné a Habsburgokat.

1708 nyarán nyolcvanezer jól felszerelt francia katona indult Dél-Németalföld visszavételére, élén Vendôme herceggel és a király első unokájával, a burgundi herceggel. A két herceg azonban taktikai együttműködés helyett egymással torzsalkodott. Egyik sem volt olyan katonai szaktekintély, hogy a másik engedelmeskedett volna neki. Marlborough és Szavojai Jenő hamar felismerte gyenge pontjait, s miközben a franciák Oudenarde erődjét ostromolták, a koalíciós csapatok a hátukba kerültek. Vendôme hiába javasolta, hogy hagyjanak fel a hosszas ostrommal és vágjanak az ellentámadás elébe, a burgundi herceg bevárta az ellenséget. Nem csoda, hogy a franciák 1708. július 11-én az oudenarde-i csatában csúfos vereséget szenvedtek egy kisebb létszámú ellenféltől. Ráadásul katonáik tömegesen estek fogságba, ami gloire helyett szégyenfoltot ejtett a francia vitézségen.

Szavojai Jenő ismét elérkezettnek látta az alkalmat, hogy betörjön francia földre, de ehhez el kellett foglalnia Vauban egyik remekművét, Lille erődtényeit. Vendôme hiába javasolta most is a támadást, a Burgundi herceg ismét csak várt és imádkozott. Az anekdota szerint egyik tábornoka meg is jegyezte: „Nem tudom, felséges uram, megnyeri-e a mennyei királyságot, de ami a földit illeti, bizonyos, hogy Jenő és Marlborough merőben másként fognak hozzá a megszerzéséhez.” Jenő herceg 1708. december elején valóban bevette Lille-t, majd Gent és Bruges következett. Az északi erődrendszer jóformán összeomlott, s szabad volt az út Franciaország szíve felé.

A helyzet katasztrofálissá vált. A katonai vereséget a pénzügyi összeomlás veszélye, az 1709-es rendkívüli tél és az éhínség csak súlyosbította. A megtört öreg király, aki még büszkén tartotta magát, elhatározta, hogy békét ajánl, bármi áron. A holland Hensiusnak, a „nagy koalíció” egyik vezető diplomatájának maga Torcy külügyminiszter vitte az

engedményekkel teletűzdelt ajánlatot 1709 márciusában. A szövetségesek még azt is kevesellték, hogy V. Fülöp lemond a spanyol koronáról, s helyette beéri Nápoly és Szicília királyi címével. Franciaország teljes megalázása volt a cél. Negyven pontból álló tárgyalási javaslatukban a szövetségesek ilyen feltételeket szabtak: V. Fülöpöt a nagyapja katonai erővel verje ki spanyol földről, Franciaország pedig mondjon le 1648 óta szerzett valamennyi birtokáról. A negyven pont lényegében Franciaország feltétel nélküli kapitulációját követelte.

Torcy 1709. június elsején érkezett Versailles-ba a negyven ponttal. Másnap reggel összeült a Magas Tanács, s estig tartó drámai viták után, amelyek hiteles részleteit sajnos nem ismerjük, elutasította a kapitulációt. A Magas Tanács békepárti hívei, a burgundi herceg, Beauvillier és Vendôme kapitulációt javasolt. Vendôme még a rendi országgyűlés összehívását is felvetette. Most is a király döntött: a végső ellenállás mellett. Már nem az európai hegemoniáról, a francia dicsőségről forgott a szó, hanem egyszerűen az ország védelméről, az invázió visszaveréséről. A háború „nemzeti” háborúvá vált; ilyen élethalálharcot Franciaország a százéves háború óta nem vívott.

A háború nemzeti jellegét XIV. Lajos talán felismerte, talán csak megérezte. A lényeg mindenesetre az, hogy a királyi gőg nagy jellemmel párosult. A Napkirály most is komolyan vette uralkodói küldetését, s vállalta népe védelmét. Még volt akkora tekintélye, hogy ezt végbe is vigye. Villars-ral hihetetlenül rövid idő alatt új hadsereget szerveztetett a régiek maradványából. 1709 szeptemberére ismét 120 000 katona állt készen, hogy útját állja a létszámfölényben lévő inváziós csapatoknak.

Villars az észak-franciaországi Malplaquet falu közelében várta be a támadókat. A spanyol örökösödési háború egyik legvéresebb, legkeményebb tusájára 1709. szeptember 11-én került sor. 24 000 szövetséges és 12 000 francia katona áldozta életét a csatatéren, mégis a szövetségesek győztek. A harcmezőről a súlyosan sebesült Villars vonult el, attól tartva, hogy a koalíció beveti óriási tartalékait és újabb csatát kényszerítenek ki. A hadvezér nem merte kockára vetni az egyetlen ütőképes francia hadsereget. A koalíció győzelmének ára volt: a szörnyű vérveszteség óvatosságra intette a hadvezéreket, XIV. Lajos pedig időt nyert.

Amikor a király értesült a malplaquet-i vereségről, állítólag így kiáltott fel: „Hát elfeledte Isten, mi mindent tettem érte?” A küzdelmet mégsem adták fel a franciák, legfeljebb a diplomaták taktikáztak. Torcy újabb engedményekkel állt elő, a francia hadvezérek pedig újabb csatákra készültek. A koalíció politikusait megrészegítette a malplaquet-i győzelem, s a béke árát olyan magasra emelték, mintha katonáik már Párizst ostromolták volna.

A királyi válasz ennyi volt: „Ha küzdenünk kell, inkább mások, mint önmagunk ellen vívjunk háborút.” S ekkor a Napkirály olyan lépésre szánta el magát, amilyent sem Európa, sem az önkényhez szokott francia alattvalók államukban sem képzeltek volna: kiáltványt intézett népéhez, hangsúlyozta, hogy folytatni kell a háborút, s minden alattvalóját „a trón és a haza” védelmére szólította fel. A királyi szöveget királyi tett követte. Lajos arany és ezüst edényeinek zömét társzekereken a pénzverdébe szállíttatta, példáját pedig az udvari arisztokratáknak is illett követniük.

Így lett a Napkirály élete alkonyán a francia ellenállás jelképe. A legválságosabb években betöltött pozitív szerepét még Saint-Simon herceg is elismerte: „Családi bilincsei közepette a király szilárdan állta a sarat, rendületlenül, különleg egykedvűen, s látszólag állhatatosan tartotta, amíg bírta, a gyeplőt, mindig reménykedve a teljes reménytelenségben, talán bátorságból, talán bölcsességből, de sohasem elvakultan. Mindig és minden cselekedetében ugyanaz a király maradt, aki volt. Íme, ez az, amire kevesen lennének képesek. Ez az, amivel kiérdemelhetné a *Nagy* nevet, melyet oly elhamarkodottan ajándékoztak neki. Ezáltal vívta ki Európa igazi csodálatát, de alattvalóit is, akik mindennek tanúi voltak, s ezzel hódított vissza megannyi szívet, amelyet hosszú és elviselhetetlen uralma elidegenített tőle.”

A király szívóssága meghozta gyümölcseit. Franciaország minden tartalékát mozgósította. Még az 1709–1710-es éhínségnek is volt kedvező hatása: sok ifjú ugyanis az éhhaláltól való félelmében katonának állt, mert a hadsereg legalább kenyeret és ruhát adott. 1710-ben kétszázezer katona, száz-ezer milicista, nemesi felkelő és felfegyverzett paraszt dacolt az invázióval. Még Spanyolország támogatására is jutott haderő.

A malplaquet-i csata után III. Károly spanyol ellenkirály ismét elfoglalta Madridot. 1710 őszén azonban Vendôme

ellentámadásba lendült, és december elején előbb az angolokon, majd a németeken aratott győzelmet. Emiatt Habsburg Károly végleg elvesztette a spanyol trónt.

A spanyolországi siker, a király kitartása és a hazájuk védelmére elszánt franciák lelkesedése kevés volt a háború befejezéséhez. A fő arcvonalon, Észak-Franciaországban, továbbra is a koalíció volt túlerőben. Állandósult az a veszély, hogy a szövetséges seregek Párizs és Versailles ellen vonulnak. A kitartás, a megalázó békejavaslatok elutasítása azonban nem volt hiábavaló. A Napkirály hite, hogy „Isten a franciákkal van” – igazolódott.

1710-ben Angliában a toryk szerezték meg a kormányrudat. Az új kormányzó párt mihamarább szeretne volna befejezni a háborút, mivel úgy vélekedett, hogy Anglia elérte a célját. A gyarmati kereskedelemben vezető szerepre vergődött, a kontinensen pedig – szövetségesei segítségével – megtörte a francia hegemoniát. Anglia beérte ezzel a kettős sikerrel. A tory kormány nem látta volna szívesen a teljes francia összeomlást, hiszen akkor egy másik kontinentális hatalom lépne Franciaország helyére. Marlborough kora leáldozott. A tehetséges, de becsvágyó hadvezért, a háború folytatásának tüzes hívét a toryk visszarendelték a csataterőről.

A háború folytatása végképp feleslegessé vált Anglia és Hollandia számára, miután 1711. április közepén a himlő váratlanul elragadta a fiatal I. József császárt. A Habsburg-háznak egyetlen férfi sarja, aki örökölhette a császári trónt: Károly főherceg. Vagyis ugyanaz a veszély fenyegetett, mint tíz évvel korábban, a háború kitörésekor, csak épp ellenkező előjellel. A Habsburg és a Spanyol Birodalom perszonáluniójára éppúgy senki sem vágyott Európában, mint 1701-ben egy spanyol-francia egyesülésre. Szavojai Jenő hiába sietett Londonba, hogy tekintélyét latba vetve a háború folytatására bírja az angolokat, Marlborough-t pedig megmentse a sikkasztás vádjától. A hűvös toryk elzárkóztak. A hadvezérrel egy időben az angol és a francia diplomaták is útra keltek egy titkos tárgyalásra abban a reményben, hogy elfogadható megoldást találnak a béke érdekében.

A Habsburgokat kivéve, Európában mindenki megcsömörlött a háborútól. VI. Károly, az új császár hallani sem akart olyasmiről, hogy lemondjon a spanyol trónról, bár semmi reménye sem volt a visszaszerzésére. 1712-re Fran-

ciaország és Anglia lényegében megegyezett, hogy V. Fülöp marad a király, a spanyol birodalom pedig egyszer s mindenkorra sem Franciaországgal, sem a Habsburgok államával nem egyesülhet. Bécs azonban duzzadt az önbizalomtól, miután 1711-ben végleg leverte a Rákóczi-szabadságharcot és a magyar rendekkel megkötötte a szatmári békét. A kétfejű sas étvágya most jött meg igazán: a spanyol trón mellett Elzászt és Lotaringiát is visszakövetelte a franciáktól. Az utrechti alkudozásokról ugyanis olyan hírek szivárogtak ki, hogy a „perfid” szövetséges, Anglia, nem akarja megcsonkítani Franciaország korábban „kigömbölyített” határait.

Szavojai Jenő nem szóval, csakis ágyúszóval akart tárgyalni a békéről. Százezres hadseregével 1712 nyarán elfoglalta a Párizs felé vezető legfontosabb utakat. 1712 júliusában úgy tetszett, hogy a híres hadvezér néhány hét alatt Versailles-ban terem. Villars marsall nyolcvanezer főnyi serege képviselte az utolsó akadályt. Versailles-ban már csomagoltak, hogy az udvar szükség esetén Chambord várkastélyába hurcolkodjon. XIV. Lajos most is megőrizte legendás hidegvérét. Voltaire szerint az agg király lelket vert környezetébe: „Ha Villars úr csakugyan vereséget szenved, összehívom Franciaország minden nemesét, s bár hetvennégy éves vagyok, személyesen vezetem őket az ellenségre, és meghalok vagy győzök!”

A büszke szavak valóra váltásától Villars kímélte meg a királyt. Szavojai Jenő ugyanis most ugyanazt a hibát követte el, mint valaha a mindig győztes francia hadsereg. Ezt a hibát pedig így nevezik: túlzott önbizalom. A Párizsba vezető denaini út mentén túlzottan szétbontakoztatta arcvonalát, fedezetlenül hagyva raktárait. Villars ezt a lehetőséget nem hagyta ki. 1712. július 24-én rohammal elfoglalta az osztrák raktárakat, majd fokozatosan felmorzsolta a szétszóródott császári erőket. Július 30-ra Szavojai Jenő fő erői utánpótlás híján megbénultak. Csak a visszavonulás menthette meg a császári ármádiát. Versailles megmenekült, s az utrechti tárgyalásokon is latba esett a denaini győzelem.

A békekötést immár nem sokáig halogatták. 1713. április 11-én délután az utrechti városházán megkezdődött a békekötés ünnepélyes ceremóniája. Egy ébenfával és elefántcsonttal kirakott diófaasztal körül hús, diszes ruhába öltözött diplomata foglalt helyet. Mindegyikük kezében toll és pecsétnyomó, mindegyikük arcán sugárzó elégedettség. Fel-

olvasták a francia nyelvű szerződéseket, majd éjjélkor aláírták az angoloknak, a hollandoknak, a poroszoknak, a portugáloknak, a szavojaiaknak és a franciáknak szánt példányokat.

A béke nagy vesztese a Napkirály uralta francia királyság volt: hosszú időre elveszítette kontinentális vezető szerepét, s átmenetileg alulmaradt Angliával szemben a gyarmati és a világkereskedelmi vetélkedésben. Az 1708–1710-es állapotokhoz képest viszont az utrechti szerződés kedvezett a franciáknak. Jóformán minden, 1679 előtti területi hódítását megtarthatta. V. Fülöp a spanyol trónon maradhatott, de a francia koronát persze nem örökölhette. A veszteseknek le kellett rombolniuk a Colbert által ragyogóan kiépített dunkerque-i hadikikötőt, sőt abba is beleegyeztek, hogy a dél-németalföldi erődítményrendszer, a „sorompó” holland kézre kerül. XIV. Lajos azt is kénytelen volt tudomásul venni, hogy a Stuartok restaurációs kísérleteit nem támogathatja többé. A kudacok ellenére Franciaország nagyhatalom maradt, de csak Európa egyik nagyhatalma.

A nagy győztes természetesen Anglia volt. A világkereskedelem és a tengerek urának beleegyezése nélkül ezután semmi sem történhetett a kontinensen. A szigetország volta-képp felváltotta Franciaországot a vezető hatalom pozíciójában, s alapvető érdekét, hogy a kontinens hatalmi egyensúlyban legyen, a napóleoni háborúk koráig érvényesíteni is tudta.

Az utrechti tárgyalóasztaltól két hatalom maradt távol: a Habsburg Birodalom és – furcsa módon – V. Fülöp Spanyolországa. Miután V. Fülöp nagyapja segítségével visszaszerezte országát, a spanyol grandokkal együtt megelégtelt a francia gyámkodást. Túlságosan is jól figyelt nagyapja tanácsára: egyszerre akart tökéletes spanyol, illetve jó francia lenni, vagyis sem a francia trón öröklési jogáról nem mondott le, sem a Habsburgoknak átengedett spanyol tartományokról. XIV. Lajos csak ultimátummal – fegyveres fenyegetéssel – tudta édes unokáját lecsillapítani.

V. Fülöp színjátékával már nemigen törődött Európa, hiszen Spanyolország másodrendű hatalommá süllyedt. Annál fontosabb volt, főként Franciaország számára, vajon a Habsburg uralkodó, VI. Károly és tanácsosai mit forgatnak a fejükben. Nem volt nehéz kitalálni: Elzászt és Lota-

ringiát akarták visszaszerezni. A denaini vereség ellenére a császári hadsereg erősebbnek érezte magát a franciánál. A kimerült Franciaország mindent elkövetett, hogy elkerülje az újabb összecsapást, és még Strasbourg-ról is lemondott volna. De a bécsi udvar ezzel sem érte be, ezért ismét a fegyvereknek kellett döntenük.

Csakhogy a kétfejű sástól elpártolt a hadiszerencse. Mielőtt komoly hadműveletekbe kezdhettek volna, Villars márki megelőzte őket és 1713 őszén gyorsan elfoglalt néhány fontos német erődítményt (Landaut, Wormsot, Speyert, Freiburgot). A francia csapatok mélyen behatoltak német földre, s a hadiszerencse fordulatához hosszas háborúskodásra lett volna szükség. Csakhogy újra kongott a császári kincstár. Nem maradt más megoldás, mint megbékélni a franciákkal.

Az alkudozásokat ezúttal nem hivatásos diplomatákra, hanem a két szemben álló hadvezérre bízta. Villars és Szavojai Jenő a Fekete Erdő tövében, Rastadtban találkoztak, s amikor udvarias meghajlással köszöntötték egymást, a francia marsall így üdvözölte a vézna herceget: „Uram, mi nem vagyunk többé ellenségek. Az ön ellenfelei Bécsben, az enyéim Versailles-ban vannak.” A két hadvezérnek némi huzavona után 1714. március 6-án sikerült megegyeznie. Franciaország lényegében semmit sem veszített a Habsburgokkal szemben: továbbra is a Rajna maradt a határ, sőt Freiburg tornyairól sem kellett levonni a liliomos Bourbonlobogót. A császár viszont jó néhány dominókockát elnyert Spanyolországtól. Ausztria megkapta Milanót, a Nápolyi Királyságot, Szardíniát és Spanyol-Németalföldet.

XIV. Lajos a rastadti békében elérte, hogy két volt szövetségese, a bajor és a kölni választófejedelem visszaülhetett trónjára. A magyarokról sem Utrechtben, sem Rastadtban nem esett szó, hiába ígért ilyesmit XIV. Lajos, s hiába reménykedett ebben a bujdosó Rákóczi Ferenc. A magyar szabadságharc nem tudott addig kitartani, amíg a franciák ismét bármit is követelhettek legyőzőitől.

1714. március 7-én hajnalban, a békeokmányok aláírása után, az egymással oly sok csatát vívott két hadvezér összeölelkezett. Az ölelés a két és fél évszázada tartó Habsburg-francia vetélkedés átmeneti szélcsendjét is jelképezte. A spanyol örökösödési háború ezzel végleg befejeződött, Európá-

ban – északkeleti térségét leszámítva – ismét béke honolt. A Napkirály nyugodtan készülődhetett utolsó nagy szerepére, az elmúlásra.

„A király meghalt!” ... „Éljen XV. Lajos király!”

A Napkirályt utolsó éveiben legalább annyi kudarc érte, mint amennyi dicsőség – uralkodásának kezdetén. Az európai *grandeur*, a nagyság elvesztése, a gazdasági gondok és a politikai ellenzék kialakulása mellett a Bourbon-családot ért sorscsapások is megkeserítették végnapjait.

Bármilyen büszke volt is a Bourbon-dinasztia, a korabeli nyavalyák az uralkodóházat is megtizedelték. A köznéphez képest hiába volt jól táplált, sőt túltáplált az udvari világ, ez csupán esély, nem biztosíték volt a hosszú élethez. A királyi családot sem kímélték például a járványos betegségek.

Amilyen szép korral ajándékozta meg a természet XIV. Lajost, olyan rövidre szabta leszármazottainak földi pályafutását. A királynétól született egyetlen életben maradt fia Lajos volt, a trónörökös. A kissé nehézkes, konzervatív felfogású, de erőteljes, szolid ötvenéves úr látszólag megfelelt utódnak. A Napkirályt csak az bántotta, hogy fia az ellenzéki arisztokráciához húzott. A trónörökös valóban népszerű volt az arisztokraták és a szerényebb nemesek körében. Azt tartották róla, hogy ha trónra kerül, visszaállítja a francia királyok „családias” uralkodását, vagyis az arisztokratákat állítja előtérbe. Ezt aztán nem tehette meg, mert 1711 húsvétja után sírba döntötte a himlő. Meudonban, kedvenc vidéki birtokán ravatalozták fel. A ravatalnál ezt hirdették arany betűk: „A király fia, a király apja, aki sohasem lehetett király.”

A szomorú jelmondat akkor lett volna valóban igaz, ha a „Nagy Trónörökös” fia, az új trónörökös, a burgundi herceg túléli nagyapját. A huszonkilenc éves herceg – egykori feljegyzések szerint – elsápadt, hogy most ő a trónörökös, mert nagyapja azonnal ráparancsolt: a királyi mesterség kitanulása végett rendszeresen járjon el a Magas Tanács végtelenül hosszú üléseire. A púpos, bicegő, hirtelen haragú trónörökös tehetségesebb volt apjánál. Meglehetősen művelt, finom ízlésű volt, ügyesen rajzolt, csak hadvezérnek

volt csapnivaló. Politikai ítélőképességét is kielégítőnek ítélték a kortársak. Nem csoda: hajdani nevelője nem volt más, mint a száműzött Fénelon püspök. Így azután a politikában ő sem lépett a király nyomdokába. A polgári származású miniszterekre és a taláros nemesekre mindig görbe szemmel nézett. Kisebb társaságban sokszor emlegette, hogy nagyapja tönkretette a nemességet. Ő is konzervatív irányból szeretett volna változtatni XIV. Lajos rendszerén.

A trónörökös felesége, Mária-Adél szavojai hercegnő 1712-ben, egy februári estén rosszul lett, állítólag titkos szenvedélye, a tubákolás miatt. Egyhetes szenvedés után meghalt. A hercegnő még fel sem vette az utolsó kenetet, amikor férje is ágnak esett. Magas lázával, elviselhetetlen fejfájásával és a testen megjelenő foltokkal nem tudtak mit kezdeni az udvari orvosok. Sem az érvágás, sem a füstölés nem segített – inkább ártott. Az ópium valamennyire enyhítette a fájdalmait, de őt sem lehetett megmenteni. A király beteg lett a tragédia hallatán, az udvari fősebésznek eret is kellett vágni rajta. Első unokáját ugyanis nagyon szerette, benne látta a jövő napkirályát, politikai nézeteit pedig fiatalkori tévelygésnek tartotta.

Még tartott a gyász Versailles-ban, amikor 1712. március elején a király két dédunokája, az ötéves bretagne-i herceg és a kétéves Anjou herceg is ágnak esett. A nagyobbik hamarosan meghalt, a kisebbik túlélte a kórt. Az udvar nem tudott napirendre térni a halál aratása fölött. Mindenfelé azt suttogták, Párizsban is, hogy a királyi család tagjait megmérgezték. A szóbeszéd azon alapult, hogy a Burgundi herceg felesége tubákolás után lett rosszul, a szelence viszont szőrén-lábán eltűnt. A dohány közé tehát valaki mérget keverhetett. Egyesek Le Maine herceget, XIV. Lajos Montespan asszonytól származó fiát tartották a tettesnek, azzal érvelve, hogy ő akarja megszerezni a trónt apja halála után. Madame Maintenon és Le Maine herceg viszont azt híresztelte, hogy az orléans-i herceg tört a trónörökösök életére, végtelen hatalomvágya okán. A herceg bűnösségéről a királyt is meg akarták győzni.

A leendő régens furcsa kedvtelésnek élt, legalábbis az udvar szemében: a vegyészetnek. Már évekkel előbb kémiai laboratóriumot rendeztetett be, egy Homberg nevű derék holland vegyész irányításával. A pletyka szerint itt keverték ki a trónörökösöknek szánt titokzatos mérgeket. A bur-

gundi herceg temetésén, amikor a menet áthaladt Párizson Saint-Denis felé, a tömeg durvábbnál durvább sértéseket vágott az orléans-i herceg fejéhez. A Napkirály nem ült fel a pletykáknak, az orléans-i hercegre viszont haragudott – sosem szívelte unokaöccsét –, de nem a mérgezés gyanúja, hanem állandó intrikái és politikai magatartása miatt.

Mérgezésről persze szó sem volt, a királyi sarjakat a himlő ragadta el. Nem is találunk logikát a rémhírekben, hiszen a király legfiatalabb unokája, Károly, Berry hercege nem betegedett meg, pedig mindenki tisztában volt vele, hogy idősebbik bátyja elhunytával ő a jogos trónörökös. Berry herceget is utolérte a végzet, de nem betegség, hanem baleset formájában. 1714 tavaszán a huszonnyolc éves férfi leesett a lováról és olyan súlyos tüdőszérülést szenvedett, hogy hamarosan meghalt. Lajosnak tehát mindössze három olyan fiúsarja maradt, akik a királyság alaptörvényei szerint örökölhették a trónt: Anjou herceg spanyol király, Lajos, a dédunoka és Orléans-i Fülöp, az unokaöcs. Ám Anjou Fülöp az utrechti béke előírásai értelmében nem jöhetett számításba. 1713. március 15-én a párizsi parlament a király jelenlétében törvénybe is iktatta: a spanyol uralkodót megfosztják az örökösödés jogától. Az ünnepélyes ülésen a bátortalan Berrynek kellett volna beszédet mondania, de olyan zavar fogta el, hogy az első mondat után dadogni kezdett. Maradt tehát a himlőből felgyógyult csenevész dédunoka, akinek nem jósoltak hosszú életet.

A dédunoka halálára XIV. Lajos is felkészült: a gyermek halála esetén az orléans-i hercegre szállt volna a korona. Ezt viszont az öreg király semmiképp sem kívánta. Elhatározta tehát, hogy legkedvesebb „természetes” fiát, Le Maine herceget a „királyi herceg” rangjára emelteti, így ruházva fel a trónöröklés jogával. A parlament azonban vonakodott, s Le Maine csak hosszú csűrés-csavarás után, 1714. július 29-én lett királyi herceg. A vonakodás abból adódott, hogy a parlament félt a leendő régenstől, az orléans-i hercegtől. Mi történik akkor, ha a kis dédunoka mégsem hal meg Lajos életében? Kiskorúsága idején az orléans-i herceg régensként kormányozna, hát bizonyára bosszút állna a parlamenten.

A halálra készülve XIV. Lajos egy hónap múlva ismét megjelent a parlamentben, hogy átnyújtsa hétpecsétetes végrendeletét: „Uraim, íme végakaratom, melyen senki sem

*A Nap is halandó.
XIV. Lajos, kevéssel
halála előtt, Rigaud
festményén*

változtathat.” Az eredeti kézirat szövege nem maradt fenn, tartalmát tehát csak memoárokból ismeri az utókor. Az udvarban úgy tartották, hogy egyedül a király ismerte a testamentum pontos tartalmát. Az irattekercset csak XIV. Lajos halála után lehetett felbontani. A testamentum a kiskorú XV. Lajos király (a dédunoka) uralkodói teendőit tizennégy tagú régenstanácsra bízta, amelynek elnökekül az orléans-i herceget tette meg, különösebb hatáskör nélkül. A régenstanács a régens beleszólása nélkül választhatott új tagokat és szótöbbséggel dönthetett minden fontos ügyben. XIV. Lajos Le Maine-re bízta a gyermekkirály nevelését, továbbá a pénzügyek és a hadügyek irányítását, vagyis voltaképp Le Maine hercegnek juttatott a legtöbbet a hatalomból.

Erre a végrendeletre valóban szükség volt. A király egészségi állapota ugyanis 1714-től határozottan romlott. A családi sorscsapások nagyon megviselték, bár ezt palástolni próbálta. Életvitele látszólag alig változott. Továbbra is megpróbált rendszeresen dolgozni. Más kérdés, hogy nem siettek úgy végrehajtani a parancsait, mint korábban. A miniszterek hatalma erősen megcsappant. Mindenki a leendő

régens felé kacsingatott és a király halála utáni időkre gondolt.

Akik rendszeresen láthatták a királyt, nem sok időt jósoltak neki. Ezt Lajos is érezte, s környezete sem rejtette véka alá. A vetélytársak – az orléans-i herceg és Le Maine – még rémisztették is a halál gondolatával Lajost. A király egészségi állapota ország-világ előtt szóbeszéd volt. 1714 nyarán az angol újságokban még fogadásokat is kötöttek, hogy őfelsége vajon megéri-e kövekező születésnapját. Párizsban és Versailles-ban ízetlen gúnyverseket költöttek a király várható haláláról. Az egyik így hangzott:

*„Ott áll a Győzelmek terén,
S lován feszít a Vendôme-on,
Mikor nyugszik már Saint-Denis-ben,
No, erre válaszolj, rokon.”*

XIV. Lajos nem törődött ezekkel a gúnyos nyílveesszőkkel. Megbarátkozott az elmúlás gondolatával, és méltósággal viselte a földi gyötrelmeket.

Beteg volt-e a király? A válasz nemleges, egyszerűen csak öreg. Fogai elszuvasodtak és vagy kihulltak, vagy sorra kihúzták őket. Az egyik felcser foghúzás közben csúnyán megsebezte a szájpaddlását; át is fúródott, emiatt az ételmaradék az orrüregébe került és a szerencsétlen öreg szája kellemetlenül büzlött. Étvágya romlott, pedig mindig jó étvággyal evett. Valószínű, hogy magas vérnyomás, érlemezsedés és köszvény is gyötörte. Utolsó esztendejében szinte állandóan lázas volt, s a köszvénye miatt többnyire hordszéken hurcolták a lakájok.

II. Rákóczi Ferenc, aki 1713 óta a versailles-i udvarban élt, s aki csalódottsága ellenére is csodálta a Napkirályt, a *Vallomásokban* részletesen beszámolt az uralkodó utolsó hónapjairól: „... jelen voltam a királyi étkezésen, s mély fájdalommal láttam, hogy a legjobb király az elébe tett és mohó szájjal megrágott ételt nem tudta lenyelni, a jelenlévő orvos rábeszélésére... mégis fogyasztott a legnemesebb borokból”. Rákóczi alaposan megbírált a király bizalmas főorvosát, Fagont: „Mert oly nagy volt az eszelős, vén főorvos ostobasága és vaksága, hogy nem akarta elhinni: a királyt láz gyöttri, és a Marlyban bekövetkezett rosszabbodás óta egész testének párnákba burkolásával mindennap

megizzasztotta. Ezt akkor is megismételtette, mikor észre vette, hogy a király lába egyre hűl. Így gyengült meg életerej-e, a korlátlan bor- és gyümölcsfogyasztás pedig epéjének megduzzadását idézte elő. Ez okozta torkának és vérének kiszáradását, és a ráknak vélt lábsebet gyulladásba hozta.”

1715. augusztus 13-án a Napkirály még fogadta a perzsa követet a Tükörteremben. Fekete aranyozott ruháját sokmillió livre értékű gyémánt díszítette. Jobbján a kis trónörökös és a leendő régens állt, balján a királyi hercegek. Peregni kezdtek a dobok, felharsantak a fanfárok. Versailles varázslatos, ígész látványa XIV. Lajos legszebb napjait idézte fel. Ez volt az utolsó nyilvános szereplése. Augusztus 14-én hordszékekben elvitték misére, majd elnökölt a Magas Tanács ülésén, sőt koncertet is hallgatott Maintenon asszonynál. Augusztus 25-én utoljára ünnepelte meg Szent Lajos nevet napját. Azután ágynak dőlt, és csak néhány órára tudott lábra állni.

Augusztus 26-án, ebéd után öfelsége ágyához rendelte az udvar előkelőségeit és elbúcsúzott tőlük: „Uraim, bocsássanak meg, ha rossz példát mutattam önöknek. Hadd köszönjem meg szolgálataikat, s azt, hogy mindvégig hűséggel és ragaszkodással vettek körül... Meghagyom, hogy a trónörökösöt épp olyan hűségesen szolgálják, mint engem.” A király mindenkinek megbocsátott, s minden hibás lépéséért – melyeket ekkor ismert el nyíltan, életében először és utoljára – bocsánatot kért. Felruházta a régenst, hogy helyette és dédunokája helyett gyakorolja a hatalmat. Végül ezeket mondta: „Isten velük, uraim, remélem, hogy emlékezni fognak rám.”

A hercegek és miniszterek távozása után a trónörökösöt hívatta, hogy ellássa utolsó tanácsaival: „Önből nagy király lesz, gyermekem. Ne kövessen engem az építkezések meg a háborúzás iránti hajlamomban, épp ellenkezőleg: igyekezzék békében élni szomszédaival. Adja meg Istennek, amivel neki tartozik, ne feledkezzék meg iránta való kötelességéről; cselekedjék úgy, hogy alattvalói is tiszteljék az Urat. Kövesse mindig a jó tanácsokat, iparkodjék könnyíteni népének terhein, én igen nagyon fájlalom, hogy nem így cselekedtem.”

Az elkövetkező napokban már csak Maintenon asszony, a jezsuita Le Tellier atya, a gyóntatója, Rohan bíboros, a szolgálattevő orvosok és lakájok léphettek be lakosztályá-

ba. Augusztus 28-án Maintenon asszonytól is elbúcsúzott, akit a régens még a király halála előtt száműzött az udvarból, s Saint-Cyrbe kellett visszavonulnia. XIV. Lajos most már csak papjaival és szolgálóival váltott szót. Miközben Le Tellier atya Istenről beszélt neki, a király meglátta a kandalló feletti tükörből, hogy két szolgálja az ágy lábánál ülve zokog. „Miért zokognak? – szólott hozzájuk XIV. Lajos. – Talán azt hitték, hogy halhatatlan vagyok? Én sosem hittem.”

Augusztus 30-án este a halál küszöbére lépett király Rohan bíborostól felvette az utolsó kenetet, s hamarosan elvesztette eszméletét. Többé nem is tért magához. 1715. szeptember elsején, vasárnap reggel negyed kilenckor ért véget az élete, uralkodásának hetvenkettedik esztendejében, három nappal azelőtt, hogy betöltötte volna hetvenhetedik életévét.

A versailles-i palota kertjében már napok óta hatalmas tömeg verődött össze, hogy tanúja legyen a király halálának. Mihelyt az orvosok megállapították, hogy a leghosszabb ideig uralkodó francia király immár halott, egy testőrtiszt fekete tollas kalapban a márványudvarra néző erkélyre lépett, majd a sokaság felé hangos szóval kiáltotta: „A király meghalt.” Kisvártatva visszatért, hogy néhány pillanat múlva fehér tollas kalapban ünnepélyesen bejelentse: „Éljen XV. Lajos király!”

A halottat a hercegek jelenlétében felöltöztették, tíz órakor pedig Rohan kardinális rázendített a százharmincadik zsoltárra: „Kiáltok hozzád, Uram!” Az udvari nép este nyolcig vonult a király ravatala előtt, miközben a régens a legtekintélyesebb hercegekkel és miniszterekkel a lakosztályába vonult, ahol bejelentette, hogy a nép elégedetlensége és a katasztrofális pénzügyi helyzet miatt igen egyszerű temetést rendeznek. A döntés reális volt, egyúttal azt tükrözte, hogy XIV. Lajostól életének utolsó napjaira szinte mindenki elfordult. Saint-Simon a tiszta igazat írta: „XIV. Lajost nem siratta meg más, mint belső szolgálói és kisszámú híve...”

Másnap, hétfőn reggel a régens a kiskorú XV. Lajossal és a hercegekkel a párizsi parlament ünnepélyes ülésére vonult, ahol felolvastatta a Napkirály végrendeletét. Ezután Fülöp hatásos beszédet tartott a végrendelet nem jogszerű kitételeiről, mire a parlament különösebb unszolás nélkül törvénytelennek nyilvánította a még el sem temetett király

testamentumát. A kiskorú XV. Lajos király nevében Orléans-i Fülöpöt teljes hatalommal ruházta fel mint régens, Le Maine herceg reményei pedig szertefoszlottak.

Franciaországban mindenki fellelegzett, hogy vége a személyi uralomnak, s mindenki új aranykorban reménykedett. A hercegek arra számítottak, hogy végre az övék lesz a kormányhatalom, a parlament pedig arra, hogy elérkezett az idő a törvényhozás tényleges ellenőrzésére. A sok udvaronc és főhivatalnok mind a régens körül nyüzsgött, a legjobb udvari tisztségek és hivatalok megszerzése reményében. Az általános hízelkedés és vigalom közepette a Napkirályt szinte már mindenki elfelejtette, mielőtt eltemették volna.

II. Rákóczi Ferenc kiábrándultan ír a francia arisztokráciáról és a király halálát követő eseményekről: „... a király végrendelezéseinek kihirdetése és gyökeres kiforgatása után mindenki a régens kegyét kereste és kijátszotta a legbölcsebb király rendelkezéseit. Amint ezt láttam, úgy döntöttem, hogy távozom.” Mielőtt a fejedelem végleg elhagyta volna a francia udvart, részvétlátogatást tett a régensnél: „Nem csodálkoztam, látván a jelenlévők boldog arcát, hiszen mindnyájan a jelenlegi uralkodó bizalmasai voltak, de az egyik véletlenül közelemben álló főúr nevető és bájolgó hízelgésre torzult arcának látását alig bírtam elviselni. Ez az elhunyt királlyal egyidős, elaggott vénember volt, aki ifjúságát az uralkodó kegyében és gyönyörök között töltötte, tőle kapta végtelen jótéteményekkel együtt a legtöbb udvari méltóságot, és ezért úgy rémlett, nagyobb megbélyegzést érdemelne: nevető arcának vidámsága ellenszenves volt nekem, mivel a hálátlanság jelét viselte magán.”

Rákóczi elfogult volt a halott király iránt, s uralmának fényei mellett nem vett tudomást az árnyoldalról. A francia népnek viszont éppen a hosszú uralom árnyoldalaiból jutott. XIV. Lajos halála után bűnhődött, amiért istenként tiszteltette magát, hogy dicsőséget, majd kudarcot hozó háborúiban az adófizető franciák utolsó fillérjeit is eltékozolta, s fiaikat tízezzel hagyta vérükben fetrengve a csatatereken.

1715. szeptember 9-én minden pompa nélkül, több száz ezer elkeseredett ember szitkozódása közepette helyezték örök nyugalomra a tetemet a saint-denis-i bazilikában.

Ilyesmit senki sem látott francia király temetésén. A párizsi nép gyalázkodó sírfeliratot készített:

*„Ne imádkozz a lelkéért,
ilyen szörnyeteg még nem élt.”*

A temetésnek egy húszéves fiatalember, François Marie Arouet, vagyis Voltaire is szemtanúja volt. Évtizedek múltán e sorokat írta XIV. Lajosról: „Mindazok ellenére, ami rosszat írtak róla, sosem fogják nevét ... anélkül kiejteni, hogy ne e névben fogantatnának egy örökké emlékezetes évszázad eseményei.”

Válogatott irodalom

Magyar nyelvű feldolgozások

Ballagi Aladár: Colbert. I–II. köt. Budapest 1887.

Fernand Braudel: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen. Budapest 1985.

Pierre Chaunu: A klasszikus Európa. Budapest 1971.

G. Duby–R. Mandrou: A francia civilizáció ezer éve. Budapest 1975.

Claude Dulong: A szerelem a XVII. században. Budapest 1974.

Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Szerk. Benda Kálmán. Budapest 1980,

Franz Funck–Brentano: Udvari világ. Budapest é. n.

Hajnal István: Az újkor története. Egyetemes történet. III. köt. Budapest 1936.

Köpeczi Béla: Magyarok és franciák XIV. Lajostól a francia forradalomig. Budapest 1985.

Köpeczi Béla: „Magyarország, a kereszténység ellensége.” A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Budapest 1976.

Köpeczi Béla: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Budapest 1966.

Köpeczi Béla: XIV. Lajos. I–II. köt. Életek és korok. Budapest 1967.

Világtörténet V. köt. Szerk. J. J. Zutyisz, O. L. Vajnstein, N. J. Pavlenko, V. F. Szemjonov. Budapest 1964.

Magyar nyelven megjelent visszaemlékezések, forráskiadványok

Marion Delorme vallomásai XIII. Lajos udvarából. Budapest é. n.
Rákóczi Ferenc: Vallomások-Emlékiratok. Szerk. Hopp Lajos. Budapest 1979.

Retz bíboros emlékiratai. Válogatta Bajomi Lázár Endre. Budapest 1966.

Saint-Simon herceg emlékezései. Válogatta Győry János. Budapest 1960.

Saint-Simon herceg emlékiratai. Válogatta Réz Pál. Budapest 1975.

Sévigné levelei. Válogatta Lukácsy Sándor. Budapest 1975.

Francia nyelvű feldolgozások

Louis André: Louis XIV et l'Europe. Párizs 1950.

G. Cabourdin–G. Viard: Lexique historique de la France d'Ancien Régime. Párizs 1981.

Philippe Erlanger: Louis XIV. Párizs 1965.

La France au temps de Louis XIV. Szerk. Jacques Goimard. Párizs 1965.

Pierre Gaxotte: La France de Louis XIV. Párizs 1968.

Pierre Goubert: Louis XIV. et vingt millions de Français. Párizs 1966.

P. Goubert–D. Roche: Les Français et l'Ancien Régime. I–II. köt. Párizs 1984.

Histoire de la France. II. köt. Szerk. G. Duby. Párizs 1971.

Histoire économique et sociale de la France. II. köt. Szerk. F. Braudel és E. Labrousse. 1660–1789. Párizs 1970.

Histoire de la France rurale. II. köt. Szerk. G. Duby és A. Wallon. L'âge classique des paysans 1340–1789. Párizs 1975.

Histoire de la France urbaine. II. köt. Szerk. G. Duby. La ville classique de la Renaissance aux Révolutions. Párizs 1981.

Ernest Lavisse: Histoire de France. VII/1., VII/2., VIII/1. köt. Párizs 1911.

Robert Mandrou: Louis XIV en son temps (1661–1715). Párizs 1973.

Hubert Méthivier: Louis XIV. Párizs 1950.

Henri Sée: Les idées politiques en France au dix-septième siècle. Párizs 1923.

Jean-Louis Thireau: Les idées politiques de Louis XIV. Párizs 1973.

François Marie Arouet de Voltaire: Le siècle de Louis XIV. Párizs 1956.

Gaston Zeller: Les temps modernes. Histoire des relations internationales. II–III. köt. Szerk. Pierre Renouvin. Párizs 1953–1955.

Francia nyelvű visszaemlékezések, forráskiadványok

Jean-Baptiste Colbert: Lettres, instructions et mémoires. I–VIII. köt. Kiadta P. Clément. Párizs 1861–1882.

Correspondance de Madame, duchesse d'Orléans. Franciára fordította Jaeglé. I–III. köt. Párizs 1890.

Lettres de Louis XIV. A bevezetőt írta P. Gaxotte. Párizs 1930.

Mémoires de Louis XIV. A bevezetőt írta J. Longnon. Párizs 1927.

Tartalom

„Párizs megér egy misét”	5
Az abszolút monarchia diadala	15
Út az európai hegemoniához	22
„Isten-ajándékozta Lajos”	31
Királyhoz illő neveltetés?	36
A Fronde iskolája	42
Tanulóévek	54
XIV. Lajos – önmaga első minisztere	63
Isten földi helytartója	69
Miniszterek – intendánsok – hivatalnokok	79
A „nagy számvivő”	89
A colbert-izmus	96
A sokszínű agrárvilág	109
Polgárok és nemesek	121
A király hadserege	135
Európai hegemonia?	152
Az első nagy háború – meglepetésekkel	164
Versailles: a nagyság szimbóluma	174
Udvari élet	187
Szerelmes a király	197
A mecénás és a cenzor	209
Gallikánok és „eretnekek”	217
Az eltékozolt <i>gloire</i>	233
„Nincsenek többé Pireneusok”	244
A Napkirály alkonya	256
„Isten a franciákkal van...”	265
„A király meghalt!” ... „Éljen XV. Lajos király!”	276
Válogatott irodalom	285